

Başlangıç / Founded 2015

e-ISSN 2458-7672

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

TARİH VE GELECEK

Cilt 9, Yıl (EYLÜL 2023), Sayı 3

International Peer-Reviewed Journal of History

HISTORY & FUTURE

Volume 9, Year (SEPTEMBER 2023), Issue 3

Kapak Resmi: Mersin Silifke Uzuncaburç
Diokaesareia Antik Kenti - Sütunlu Cadde
Kaynak: Arkeolojik Haber
<https://www.arkeolojikhaber.com/>

VOLUME 9, ISSUE 3 – SEPTEMBER 2023
CİLT 9, SAYI 3 - EYLÜL 2023

Editör / Editor

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language
Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR

+904362491552

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **TARİH VE GELECEK** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **teelif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **TARİH VE GELECEK DERGİSİ** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

DERGİ HAKKINDA

Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future), 2015 yılında yayın hayatına başlamış olup geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün çalışmaların yayınlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir dergidir. Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Açık Erişim Politikası'nı benimseyen dergimiz, gönderilen eserlerin değerlendirmesinde Kör Hakemlik sistemini kullanmaktadır. Dergimiz yayımladığı eserlere doi numarası atama yetkisine sahiptir. 7. yılına giren Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayımlayarak yayın hayatını sürdürmektedir. Dergimizi tarayan indekslerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte dergimiz her sayısında kalitesini bir adım öteye taşımaya çalışarak Impact Factor'ünü artırmayı hedeflemektedir. Dergimize gönderilen eserler Turnitin intihal programından geçirilerek olası intihallerin önüne geçilmesine önem verilmektedir. Alanında uzman hakemlere gönderilen eserlerin en az 2 hakemin "Olur"u ile yayımlayan dergimiz, alanına katkı yapabilecek özgün eserlerin tercih edilmesine özen göstermektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi an itibariyle E- DERGİ şeklinde yayımlanmaktadır.

AMAÇ

Tarih ve Gelecek dergisinin amacı Tarih alanında özgün eserlerin akademik bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanması için çaba sarf etmektir.

KAPSAM

Tarih ve Gelecek dergisi kapsam olarak geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi, Tarih Metodolojisi, Edebiyat Tarihi, Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Eğitim Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarını kapsamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak Tarih alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
- Dergiye gönderilen çalışma metninin tamamı, büyük bir bölümü daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.
- Derginin yazım kuralları, atıf ve kaynak stiline göre düzenlenmemiş çalışmalar dikkate alınmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, yılda dört kez (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- Derginin yayın dili Türkçe veya İngilizce'dir.
- Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Dergimize yapılan gönderiler Turnitin intihal tespit programı ile taranmaktadır. İntihal tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir.
- Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
- Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklı tutulur.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. En az iki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı ya editör tarafından ret edilir ya da bir hakeme raporuyla daha desteklenerek kabul veya ret kararı verilir.
- Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
- Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

- Burada Belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baş Editörlere aittir

MAKALE YAZIM KURALLARI

MAKALENİN TÜRKÇE VE İNGİLİZCE BAŞLIĞI

- Türkçe ve İngilizce Başlık yer almalı
- Kısa, anlaşılır ve özgün olmalı
- Türkçe ve İngilizce başlık anlamsal olarak birbiri ile uyumlu olmalı
- İngilizce başlıkta özellikle imla kurallarına dikkat edilmeli
- Başlık makalenin konusunu tam olarak yansıtabilmeli
- Başlık hazırlanırken makale çalışmasının sınırlaması başlığa yansıtılmalı, yani çalışmanın hangi dönemi, hangi yıllar arasını kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmeli
- Bir inceleme, Bir Analiz, Bir Değerlendirme, Bir Bakış ve Bir Örnek gibi kelimeler ile biten başlıklar olmaz.
- Başlık bir soru kelimesi içermeli, makalenin sorunsalını tam yansıtmalı

MAKALENİN ÖZETİ VE ASTRACT

- Özet ve Abstract makale çalışmasından ayrı ve kendi içinde bir bütünlüğü olarak kaleme alınmalı
- Özet ve Abstract arasında anlamsal bir uyum olmalı
- En az 300 en fazla 400 kelimedenden meydana gelmeli
- Abstract kaleme alınırken mutlaka İngilizce diline hâkim birisinden yardım alınmalı
- Her iki dil için de imla kuralları gözetilerek yazılmalı
- İki paragraftan oluşmalı
- Özet ve Abstract bir bütün olarak kaleme alınarak ilk paragrafta yazarın neyi, neden ve nasıl kaleme aldığı ikinci paragrafta ise yazarın ulaştığı sonuçlardan kapsayıcı bir sonuç cümlesi yazarak okuyucunun bu makaleyi neden okuması gerektiğini belirlenen kelime sınırlaması içinde kalarak tartışmasını yapması beklenir.
- Özet ve Abstract alanında dipnot kullanılmaz
- Özet ve Abstract, her iki dilde de temiz anlaşılır, genellikle tek yargılı cümleler kullanılarak kaleme alınmalı.

ANAHTAR KELİMELEER / KEYWORDS

- Makale çalışmasını vurgulamalı
- Tek kelimeler tercih edilmeli
- İngilizce kelime yazarken kelime anlamları üzerinde durulmalı
- Eşit sayıda olmalı
- En az 3 kelime olmalı
- İngilizce kelimelerin hecelenmesine dikkat edilmeli
- Rakam kullanılmamalı

GİRİŞ

- Makale yazımında en son bölüm olarak kaleme alınmalı
- Giriş bölümü yazarın düşüncelerini içereceğinden bu bölümde dipnot kullanılmaz
- 3 sayfayı geçmemeli
- Numaralandırma burada uygulanmaz
- Giriş bölümünde yazar tartışmaya girmez

• Makalenin okunmasını ve atıf alma potansiyelini artırmak için giriş bölümü makale çalışmasının adeta reklamı içeren bölüm bu nedenle cümleler net ve yargılar tek olmalıdır.

• Yazar bu bölümde çalışmasının problematiğini net bir şekilde açıklamalı, seçtiği bu problemi ne tür varsayımlar kullanarak tutarlı bir problem olduğunu ortaya koymalı, bu problemi çözümlerken seçmiş olduğu araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgiler vererek problematiğin dâhil olduğu literatürün ne tür kaynaklardan meydana geldiği, hangi kaynaklara ulaşabildiği ve hangi kaynaklara ulaşamadığını, arşiv kaynaklardan nasıl yararlandığı, kaynakları nasıl topladığı, nasıl bir fişleme yöntemi kullandığı ve kaynakları okurken nasıl bir yorumlama içerisinde olduğunu dile getirerek okuyucuya çalışmasının nasıl şekillendiğini açıklamalıdır. Makale konusunun ait olduğu literatüre olan hâkimiyetini okuyucuya göstermek açısından ilgili konunun birincil ve ikincil kaynaklarının neler olduğunu, kendisinin bu kaynakları analiz ederken ortaya konulan varsayımların hangi kaynaklar tarafından cevaplandığını ve hangilerinin cevaplanmadığının bir tartışmasını yaparak kalem aldığı bu çalışmanın, ilgili literatürün hangi eksikliğini doldurduğunu ve nasıl bir farklı bakış açısı kazandırdığını okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmalıdır.

• Tartışma bölümü hakkında fazla bilgi vermeden o bölüm içeriğine değinerek vardığı sonuçlar hakkında belirli ipuçları vererek okuyucuyu meraklandırmalı

• Giriş bölümü de özet bölümü gibi makale çalışmasından bağımsız bir şekilde düşünülerek kaleme alınmalı ve belli bir kurgusunun önceden hazırlanması gerekmektedir.

• Bu bölümde gereksiz tartışmalara girilmemeli okuyucu bu bölümde bilgilendirilerek hemen tartışma bölümüne sevk edilmelidir.

• Okuyucu giriş bölümünü okuduğunda, yazarın tutarlı olduğunu, konunun literatürüne hakim olduğunu, ortaya koyduğu varsayımların peşine düştüğünü, bu varsayımları doğrulamak veya yanlışlamak için birincil ve arşiv kaynaklarına ulaştığını veya ulaşmaya çalıştığının izlenimini edinmeli.

TARTIŞMA BÖLÜMÜ

- Bir makale çalışmasını en önemli bölümü bu bölümdür
- Yazarın iddiaları bu bölümde başladığı için atıf verme bu bölümle başlar ve bu bölümde biter
- Yazar atıf ve kaynakça stil ve kuralları hakkında bilgili olmalı ve çalışmayı göndereceği derginin stil isteklerini göz önünde bulundurmalı
- Yazar bu bölümde problematiğini ispatlamalı
- Gereksiz tartışmalardan uzak durularak okuyucuya bilinen ve kolay bir şekilde erişebileceği bilgi vermekten ve bilgi tekrarlarından uzak durmalı
- Girişte açıklanan sınırlamaya bu bölümde mutlaka uymalı
- Yazar bu bölümde ortaya koyacağı her pozitif ve negatif iddialarını kanıta dayandırmalı
- Bu bölümde bağımsız bir bölüm olduğundan dolayı kurgusu yapılmalı ve belli bir hiyerarşik sıralamaya dayandırılmalı
- Bu bölümde kullanılacak başlıklandırma kısa ve net olmalı ve ayrıca çok fazla alt başlık uygulamasına gidilmemeli
- Her başlık en az iki paragraf ile açıklanmalı
- Her paragraf bir soruya cevap arayacağı için paragraflar kendi içerisinde tutarlı olmalı, her paragrafın giriş gelişme ve sonuç bölümünden oluştuğu akılda tutulmalıdır
- Her başlık altında yer alan paragraflar belli bir kurgusalığa göre sıralanmalı ve aralarında birbirlerini bağlayan cümleler özenle oluşturulmalıdır.
- Bu bölüm yazarın kalitesini, araştırma üslubunu, edinmiş olduğu yazma alışkanlığını, metodolojiye olan hakimiyetini, yazım ve dil bilgisine olan yetkinliğini, makale konusunu ele alırken yapmış olduğu felsefeyi ve bu felsefe çerçevesinde geliştirmiş olduğu sorular ve bu sorulara cevap ararken kullandığı kaynaklar hakkında okuyucuya izlenim vereceğinden oldukça önemlidir.
- Bu bölümde kullanılacak atıflar, metinde yer alacak tablolar, resimler ve şekiller uygun bir

sıralama içerisinde olmalı ve okuyucunun bilgi edinmesi kolaylaşması gerektiğinden yazarın bilgisayar kullanma beceresi ile doğru orantılı olacağından yazarın önceden antrenmanlı olması gerekmektedir.

• Bu bölümde kullanılacak tablo ve şekiller hem yorumlanmalı hem de okuyucuların bu materyallere kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamak açısından künyeleri veya buldukları adresler çok net bir şekilde hem atıfta hem de kaynakçada belirtilmelidir.

• Künyesi olmayan veya oluşturulamayan materyaller bu bölümde yer almamalı

• Yazarın kendisinin üretmiş olduğu resim, şekil veya ses kaydı gibi materyaller kullanılıyorsa yazar bunların künyelerini oluşturmalı ve İnternette okuyucuların erişebileceği sanal arşivlerde barındırarak okuyucuya kanıtlamak için atıf ve kaynakçada tam adreslerinin verilmesine dikkat edilmeli,

• Çok gerekmedikçe direkt atıftan kaçınılmalı ve makale çalışmasının tümü yazarın kendi cümleleriyle oluşturulan anlatım ile sağlanmalıdır.

• Blok ve tıpatıp alıntılama yapılmamalıdır.

• Mümkün olduğu kadar kendine atıftan kaçınılmalıdır.

• Arşiv belgeleri metindeki anlatımda yer alan iddiaları destekleyici veya çürütücü şekilde kullanılmalı belgelerin Latinize edilmiş versiyonunu veya transkripsiyonu metinde kullanılmamalıdır.

• Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar araştırılmalı ve mutlaka bu kaynaklardan yararlanılmalıdır.

• Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir makale çalışması olarak yansıtılması hem bir intihal çeşidi olduğu hem de bu tür çalışmaların her ne kadar intihal programlarında benzerlik üretmese de literatürü bilen hakemlerin bu girişimi kolay bir şekilde tespit edip ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

• Yazar atıf verirken kullanacağı kaynağın yazarının ismiyle başlamalı ve bu yazarın belirttiklerini anlamsal olarak bozmadan kendi kelimeleri ile kurgulayıp öyle vermeli. Aksi taktirde yazarın yorum nerede başlıyor ve nerede bitiyor ve ayrıca atıf verdiği yazarın iddiası nerede başlıyor nerede bitiyor bilinmez. Yani demek istenilen şu ki yazar genel geçer bilgilere atıf vermemeli sadece çalışmasına katkı yapan ve yazara yol gösteren kaynaklara atıf vermeli ve verirken de hemen belirtmeli.

• Bu bölüm yazarın atıf kullandığı bölüm olduğundan dolayı yazarın kaliteli bir literatür taraması yapıp yapmadığı ve fişleme konusundaki tecrübesinin ne derecede olduğu bu bölümde kendisini göstereceğinden yazarın çok dikkat etmesi gerekmektedir.

• Bu bölüm çok fazla uzun olmamalı genel olarak en az 5 en fazla 8 sayfa olmalı ve yine en az 2 ve en çok 3 ana bölümden oluşmalıdır. Bölümlemeyi Tez yazımındaki gibi bölümleme olarak görülmemeli gizli olarak makalede uygulanmalıdır. Aksi taktirde makalenin uzaması gereksiz bölümleme veya yetersiz bölümleme olması durumunda okuyucunun yaklaşımı negatif yönde olacaktır.

• Bu bölüm yazarın paragrafa ve kurguya olan yetkinliğinin etkisi altında olacağından antrenmanlar yapılmamdan kaleme alınmamalıdır.

• Gereksiz dipnot kalabalığından kaçınılmalı

• Bu bölümde çoklu atıflar verilirken kaynakçaya da yansımaları unutulmamalı ayrıca tekrar eden atıfların numaralandırılması iyi takip edilmeli

• Bir kaynağa bir den fazla atıf yapılırken verile sayfa numaraları tutarlı olmalı

SONUÇ

• Sadece yazarın analizinden meydana gelir

• Yazar kendi çıkarımlarını belirteceği için kimseye atıf vermez ve dolayısıyla bu bölümde atıf kullanılmaz

• En az iki paragraftan oluşmalı ve tutarlılık ön planda olmalıdır.

• Yazar öneri ve tavsiyelerde bulunacağı gibi yaptığı makale çalışmasının hangi alanlarda eksik kaldığını belirtebilir

• Gereksiz yerme ve tavsiye durumundan kaçınılmalı, makalenin çalışma konusunun dışına çıkılmamalıdır

- Bilimsellik ön planda olmalıdır
- Yazar isterse çıkarımlarını numaralandırarak da verebilir
- Bu bölüm, çalışmanın konusunu çalışmak isteyen araştırmacılara da bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Manuel olarak yazılacaksa çok dikkat edilmeli
- Tartışma bölümünde kullanılan dipnotların tümü kaynakçada gösterilmeli
- Zotero gibi kaynakça oluşturma programı kullanılması yazarın daha disipline olmasını sağlayıp konu ile ilgili bulunan literatürün düzgün bir şekilde fişlendiği taktirde atıf ve kaynakçada problem yaşanmasının önüne geçilecektir.
- Alfabetik sıralamaya dikkat edilmeli ve özellikle makale gibi süreli kaynakların yayınlandığı sayfa aralıkları dikkatli bir şekilde girilmeli
- Makale çalışmasında kullanılan resim, şekil ve grafiklerin künyeleri kaynakçada verilmeli
- Kullanılan gazetelerin de künyeleri oluşturulmalı ve kaynakçaya eklenmelidir.
- Makale çalışmasının verileceği dergi atıf stili mutlaka iyi incelenmeli makale yazımına bu inceleme yapıldıktan sonra başlanmalıdır.

EKLER

- Bu bölüm kaynakçadan sonra olmalı
- Makale metni içerisine yerleştirilmeyen resim, grafik, şekil ve haritalar bu bölümde belli bir sırtlandırma dâhilinde hazırlanır
- Her materyale künye oluşturulur ve bu künyeler derginin belirttiği kurallar çerçevesinde kaynakçaya eklenir,
- Genel bir başlıklandırılmadan kaçınılmalı
- Telif olan materyallere dikkat edilmeli kaynağı net olarak yazılmalıdır.
- Bu bölüme tablo eklenmemeli, tablolar metin içerisinde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır.

Bu yazının her hakkı Tarih ve Gelecek Dergisi'ne aittir. Kopyalanamaz ve Çağaltılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
İki yazardan fazla yazarı olan,
Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.
Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir

makale çalışması olarak yansıtılması

- Dergimize gönderilen yazılar, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi ve Tarih Metodolojisi alanlarını kapsamaktadır. Başvuruda bulunan eserler bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki en az 150-200 kelimelik özetler; yazının amacını, kapsamını, ara başlıklarını ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beş kelimelik anahtar kelime eklenmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan tabloların üstünde; şekil, figür, resim, harita ve belgelerin altında kolayca anlaşılır biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
- Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır.
- Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
- Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
- Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
- **MAKALENİN SAYFA YAPISI**
- Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
- Türkçe Başlık
- Türkçe Öz (160 Sözcük)
- Türkçe anahtar kelimeler (5 adet)
- İngilizce başlık
- İngilizce ABSTRACT çok önemlidir, eserin Türkiye dışında taranması ve doğru bir şekilde bulunması için özetin Türkçe özetle tutarlık göstermesi ve anlaşılır olması gerekmektedir. (160 Sözcük)
- İngilizce anahtar kelimeler (5 adet)
- Yazar hakkında bilgi dipnotu (Ünvan, Çalıştığı Kurum, Email ve Orcid Numarası) mutlaka olmalı
- Giriş : Yazar giriş bölümünde eserin problemi, hedefleri, temel amacı, yöntemi ve ilgili alan yazın tartışmasını mutlaka yapmalıdır.
- Tartışma Bölümü

- En az iki başlık içermelidir
- Sonuç
- Ekler
- Çalışmada başlıklar;
- 1. -----
- 1.1. -----
- 1.1.1.----- biçiminde olmalıdır.
- Kısa alıntılar, tırnak (“) arasında, metin içinde ve istenirse italik olarak yazılır. Beş satırı aşan alıntı yazılar yine tırnak (“) içinde, italik, 9 punto, sağdan ve soldan 1 cm. içeride ayarlanarak yazılır.
- Dipnot sistemimiz klasik (Sayfa altı) dipnot sistemi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) Dipnot verirken ve kaynakça oluştururken Zotero Programını kullanmanızı tavsiye ediyoruz. Program ili ilgili eğitici videolar https://www.youtube.com/playlist?list=PLty-xcfaLVH5UQGSDyW_TaeEKfViNvVS7
- Dipnotların ve kaynakçanın hiçbir alanında bold özellik kullanılmaz.
- Tablo başlık noları, şekilde görüldüğü (Tablo 1.) gibi numaralanır, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla 8 veya 9 punto, bold, öncesi ve sonrası 6 nk, satır aralığı En az 13 nk. ve 1 cm. içeriden Times New Roman karakteri ile yazılır. Tablo başlıkları, aynı puntoda, kelimelerin ilk harfleri büyük ve sağa yaslı olarak yazılır. Tablo içi yazılar başlıkla aynı punto ve öncesi ve sonrası sıfır (0) aralıklı olmalıdır. Bununla birlikte, metin içinde uygun düşmesi halinde, başlıkları ve iç yazıları, normal metin ile aynı puntoda olabilir.
- Şekil, figür, grafik, resim, harita vb.’de başlıklar altta, öncesi 6 nk, ve sonrası sıfır (0) nk., başlık noları 1 cm. içeride, bold, sıralı, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla Times New Roman 8 veya 9 punto, “Şekil 1., Resim 1.” şeklinde, başlıkları ise aynı puntoda, normal ve kelimelerin ilk harfleri büyük olarak yazılır. Bunlar için kaynak gösterimi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note)
- Kaynakça (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) stiline göre hazırlanır.
- Kaynakçada sıra numarası verilmez
- Makale teslim edilirken;
- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp dergipark.gov.tr/jhf adresinden dergi sistemine yüklenerek gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

ETİK KURALLARI

TR Dizin Etik kurallar başlığı altında aşağıdaki hususlara uyulmalıdır.

Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurallarla ilgili bilgi verilmelidir.

Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.

Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

YAZARLAR

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim

etiğine aykırıdır.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaktır da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

HAKEMLER

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayımlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayın kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
- Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
- Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
- Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
- İki yazardan fazla yazarı olan,
- Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
- Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
- Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
- Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
- Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
- Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
- Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

YAYIN SIKLIĞI

Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayımlayarak yayın hayatını sürdürmektedir.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme sürecinin amacı, nitelikli ve özgün bilimsel çalışmaların yayınlanmasını sağlamaktır. Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan bütün makaleler hakemli olup, yayımlanması amacıyla gönderilen her makale aşağıda ifade edilen hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir.

Ön Değerlendirme

Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör ve Yayın Komisyonu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Bu aşamada, hiçbir makale, olumlu hakem raporu olmadan editör tarafından yayına kabul edilemez.

Hakem Değerlendirmesi

Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemini kullanmaktadır.

Ön değerlendirme aşamasını geçen yazılar, editör ve/veya yazı kurulu tarafından belirlenen üç hakeme gönderilir. Hakemler, uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak hakem havuzundan seçilmektedir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orjinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ve daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için, en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazar(lar), hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 30 gün içerisinde tamamlayarak Yayın Komisyonu'na tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Son Değerlendirme

Hakemler tarafından olumlu görüş bildirilerek yayımlanma aşamasına gelen tüm makaleler için son değerlendirme, Yayın Komisyonu tarafından yapılır. Yayın Komisyonu tarafından "yayıma uygundur" kararı verilen makaleler yayım sırasına alınır.

Hakem Değerlendirme Süresi

Tarih ve Gelecek Dergisi; ön değerlendirme aşaması 1 hafta, hakem değerlendirme aşaması 5 hafta ve son değerlendirme aşaması 1 hafta olmak üzere bir makalenin toplam hakem sürecini 6 hafta (40 gün) içerisinde tamamlamayı hedeflemektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar(lar), Dergi'nin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, yazara aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, tarih alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak tarih alanındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve tarih alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir;
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve hâlihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık, Mart, Haziran ve Eylül, sayısı olmak üzere yılda dört defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir

ABOUT THE JOURNAL

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations. Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

AIMS

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

SCOPE

Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

A. FOCUS AND SCOPE

HISTORY AND FUTURE is a peer-reviewed international journal that publish original and qualified works with a scientific approach in the field of History.

B. CITATION STYLE

The Chicago Manual of Style 17 Edition

C. AUTHOR GUIDELINES

1. Articles must be original (not plagiarism) and has never been published in another journal. If ever presented in the form of seminars, workshops, etc., say the name of the activity.
2. Articles are written by a program Microsoft Word to the top, A4 size paper, page margins: top 4 cm, left 3 cm, bottom 3 cm, and right 3 cm, typed with 1,5 density spacing, font Times New Roman 11 (Title 12, footnote 9).
3. Please submit your manuscript file as a Microsoft Word extension Document (DOC) only.
4. Title and Abstract write in Turkish and English, content manuscript can be written in Turkish or English.
5. The article goes into the desk editors selected by the editor. Articles can be accepted without repair, refurbishment accepted, or rejected, and the article is rejected is not returned unless requested by the author.

Structure of Paper

- Title (in Turkish or English): written in a concise and informative, maximum 15 words (single-spaced, Bold, Center, Times News Roman14, UPPERCASE) should reflect the substance of the variables described in the article body.
- Author: Without titles, the author can be an individual or a team (Times News Roman12).
- Affiliation and E-mail :Name of the institution (Times News Roman12).E-mail Address, which is

located under the author's name (Times News Roman12),, italic).

- Abstract: (in Turkish and English): the length of 150-200 words, abstracts written in one paragraph includes: scientific review article consists of a discussion of the core issues and substantially while the results of the research article consist of goals, methods, and results. The abstract is single-spaced and Italic for English.

- Keyword: terms that reflect the essence of the concept within the scope of the problem may consist of several pieces of terms

The Body of Manuscript

1. Research Article consist of an A.INTRODUCTION, B.METHODS, C.RESULTS AND DISCUSSION and D.CONCLUSIONS.

2. Review Article consist of an A. INTRODUCTION (preliminary scientific study) that shows the problems and framework of analysis, sub-subtitle that contains the B.DISCUSSION and C. CONCLUSIONS.

3. Reference / Bibliography: use CMS Citation rules, cultivated from a primary source, and if it comes from the most current cultivated journals (3-5 years) and just acknowledgment of the source designated in the article body. Instead, the name that is referenced in the body must exist in the bibliography. Second row to the right of the entrance 7 letter. Here are some examples of writing a bibliography of several types of sources. Recommended to use Citation Software Ex. Mandeley, Zoteroret.

D. PEER REVIEW PROCESS

The papers that are sent to HISTORY AND FUTURE are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.

The articles that comply with the publication principles of HISTORY AND FUTURE are sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. HISTORY AND FUTURE Journal employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.

The authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.

Assessment process of HISTORY AND FUTURE may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.

The author/authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.

E. PUBLICATION FREQUENCY

HISTORY AND FUTURE is published quarterly. Regular issues come out in December, March, June, September . Additionally, a special issue is published annually, announcement for which shall be made on this website and relevant mailing groups.

F. PRIVACY STATEMENT

The names and e-mail addresses entered in this journal site will be used exclusively for this journal and will not be made available for any other purpose or any other party.

G. OPEN ACCESS POLICY

HISTORY AND FUTURE provides instant access to its content to promote scientific research and favors the growth of scientific knowledge.

PUBLICATION PRINCIPLES

- The Journal of History and Future aims to contribute to the accumulation of knowledge in the social sciences by publishing internationally recognized scientific studies.

- The Journal of History and Future is an international refereed journal published quarterly (December, March, June and September).

- The publication language of the journal is Turkish or English.

- The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods in their field. The works submitted to the journal should not be published or sent for publication elsewhere. Shipments to our journal are screened by Turnitin plagiarism detection program. Articles which was determined by plagiarism will be rejected without being included in the referee process.

- Manuscripts are first examined in terms of shape. The manuscripts which are not observed in the publication and writing principles shall be returned to the author in order to make necessary corrections without being subject to content review.

- Unpublished manuscripts are stored in the journal archive.

- The manuscripts sent to be published to the journal will be sent to the referees who are experts in the subject determined by the editorial board after the preliminary examination. It is decided to publish the manuscript with at least two positive reports. In case two referees give negative opinions, the manuscript will not be published. When positive and negative referee reports are available for the same article, the manuscript will be rejected by the editor or a decision of acceptance or rejection will be given through one more referee's supporting report.

- The names of the number referees are included in the relevant issue of the journal.

- No copyright fee is paid to the author for the published articles.

- The Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published three times a year in December, April and August. The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

- The Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the social sciences. At the same time, various articles such as history, literature, sociology, ethnicity, book, criticism and evaluation are also included. JHF applies at least two peer-review processes. The referees and editors in the submitted articles should have the corrections made within 20 days and the final version of the manuscript should be uploaded to the journal system. The content and format of the manuscripts submitted to the journal may be rejected by the editorial board unless deemed appropriate.

- The scientific and legal responsibility of the published work belongs to the author(s).

- All publication rights of articles accepted for publication belong to Journal of History and Future.

- The decision of the Chief Editor will not be taken into consideration for the matters not mentioned here.

ETHICAL PRINCIPLES

AUTHORS

- It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.

- The works must be original and based on research. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution

- Although the plagiarism scan will be carried out by AID, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.

- The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.

- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.

- Citations and bibliography should be complete and realistic.

REFEREES

- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.

- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.

- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.

- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.

- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.

- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

- Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

EDITORIAL BOARD

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.

- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.

- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.

- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.
- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.
- Editors should not list the names of those who do not contribute the journal, as a member of editorial board or assistant editor.

Kurullar / Boards

Editör

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Yayın Kurulu Başkanı / Head of Publication Board

Prof. Dr. Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Hüseyin Üreten

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Batman Üniversitesi / İslami İlimler

Doç. Dr. Danko LEOVAC

Sırbistan Belgrad Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Orlin SABEV

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. İbrahim GASHİ

University of Prishtina

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halim BAJRAKTARİ

University of Prizren

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Saman HASHEMPOUR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üftade MUŞKARA

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fitim RİFATİ

Institute of History – Pristina

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Batman Üniversitesi / Tarih Bölümü

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Fırat Üniversitesi / Tarih Bölümü

Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Fahri YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Tarih Bölümü

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Özer KÜPELİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İZMİR

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi / AFYON

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Ahi Evran Üniversitesi / KIRŞEHİR

Prof. Dr. Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Ege Üniversitesi / İZMİR

Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Doç. Dr. Yasin COŞKUN
Siirt Üniversitesi /SİİRT
Doç. Dr. Oktay BOZAN
Dicle Üniversitesi / DİYARBAKIR
Doç. Dr. Cafer ACAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /ANKARA
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Fahri YETİM
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Abdullah KAYA
Cumhuriyet Üniversitesi /SİVAS
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Vedat TURĞUT
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / BİLECİK
Doç. Dr. Başak ERGÜDER
İstanbul Üniversitesi / İSTANBUL
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. Ferhat BERBER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Doç. Dr. ALİ GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / RİZE
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Doç. Dr. Cavid Qasimov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / VAN
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Erol AKCAN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şükran YAŞAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Dr. Fatma Çalik ORHUN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İHSAN ERKOÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /
ÇANAKKALE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi. Erol KARCI
Çankırı Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR
Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURGUN
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Batman Üniversitesi /BATMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /
KAHRAMANMARAŞ
Dr. Yusuf YILDIZ
Abant İzzett Baysal Üniversitesi / BOLU
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİREL
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi / Malatya
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi A.Vahap ULUÇ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi / ANKARA

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

Hakemler - Referees

VOLUME 9, ISSUE 3 – SEPTEMBER 2023

CİLT 9, SAYI 3 - EYLÜL 2023

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

Prof. Dr. Efkan UZUN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Dilsen İNCE ERDOĞAN, Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Doç. Dr. Sedat AKKURNAZ, Adnan Menderes Üniversitesi

Doç. Dr. Nevzat KELEŞ, Bingöl Üniversitesi

Doç. Dr. Murat ORAL, Konya Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Ergün HATIR, Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç. Dr. Levent DÜZCÜ, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Saim YÖRÜK, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Dr. Sami R. GASHİ, Gymnasium “Remzi Ademaj” Prizren,

Dr. Pajazit HAJZERİ, University for Business and Technology, Prishtina,

Dr. Öğretim Görevlisi Begüm DEMİROĞLU İZGİ, Yozgat Bozok Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Onur ÇAPAR, Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜNGÖR, Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ümit GEDİK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Salih SOSLU, Burdur Mehmet Akif Ersoy

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan GÜNAYDIN ALBAY, Doğu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İlknur ACAR ATA, Ömer Halisdemir Üniversitesi,

Dr. Öğr. Üyesi İlker TÜRKMEN, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ecevit BEKLER, Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cumhur OLCAR, Amasya Üniversitesi

Dr. Emin SALLAHU, Prishtinë

Dr. Alban DOBRUNA, Instituti i Historisë “Ali Hadri” Prishtinë

e-ISSN 2458-7672

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 9, ISSUE 3 – SEPTEMBER 2023

CİLT 9, SAYI 3 - EYLÜL 2023

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterabâdî'nin *Târîh-i Firişte*'sinde Gazneli Dönemi Şairleri 503
Poets of The Ghaznavid Period In The History of Firiştah of Muhammed Kâsım Hindushah Esterabâdî
Vural ÖNTÜRK
2. Ankara'da Ahi Şerafeddin Evkafı (XVI-XIX. Yüzyıllar) 521
Ahi Şerafeddin Evkaf in Ankara (XVI-XIX. Centuries)
Ahmet KÖÇ
3. An Investigation of an Important Armenian Church Architecture in terms of Urban Identity: Digor Khtzkong Monastery 540
Kent Kimliği Açısından Önemli Bir Ermeni Kilise Mimarisinin İncelenmesi: Digor Khtzkong Manastırı
Merve ÖZKAYNAK YOLCU
4. 1960'lı Yıllarda Müzik Alanında Sendikal Bir Örgütlenme; Türk Müziği Sanatçıları Sendikası ve Müzik-iş Gazetesi (1968) 556
A Union Organization in the Field of Music in the 1960's: Turkish Music Artists Union and Müzik-iş Newspaper (1968)
Esra ÇETİN
5. Kutsal Roma Cermen İmparatoru Şarlken'in "Evrensel Monarşi" Politikası 575
The "Universal Monarchy" Policy of the Holy Roman Emperor Charles V
Yusuf YILDIZ
6. Tarihi Mudurnu Kentinin Bellek Mekanları Olarak Kültürel Miras Değerleri 590
Cultural Heritage Values as Memory Spaces of the Historical City of Mudurnu
İlknur ACAR ATA

7. Deciphering Gender Dynamics and Discrimination in Turkish Marriage through Speech Patterns.....608
Türk Evliliğinde Dilsel Örüntülerle Kadına Yönelik Ayrımcılığın İncelenmesi

Gökçen KARA

8. Esaretin Bedeli: Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'ı Fethi Ve II. Jean De Lusignan'ın Esareti.....625
The Price of Captivity: The Mamluk State's Conquest of Cyprus and the Captivity of Jean De Lusignan II

Rıdvan YİĞİT

9. A look at the migration of Albanians from Kosovo to Albania in 1934.....643
Arnavutların 1934 yılında Kosova'dan Arnavutluk'a göçüne bir bakış

Sami R. GASHİ

10. An object of great archaeological value in the Museum of Mitrovica.....674
Mitroviça Müzesi'nde büyük arkeolojik değere sahip bir obje

Pajazit Hajzeri; Qazim Namani

11. Harpasa Antik Kenti ve Yakın Çevresinden Antik Döneme Ait Taş Onarımları.....682
Ancient Stone Repair from Harpasa Ancient City and Its Surroundings

Ali YAŞAR

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Dr. Öğr. Üyesi
Vural ÖNTÜRKVan Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
vuralonturk@yyu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9590-8243>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 26/08/2023 10/09/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1350470>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterabâdî'nin *Târîh-i Firişte*'sinde Gazneli Dönemi Şairleri

Poets of The Ghaznavid Period In The History of Firiştah of Muhammed Kâsım Hindushah Esterabâdî

Öz

Gazneliler devri (963-1187) edebî bakımdan son derece önemli bir zamana tesadüf etmektedir. Sultanların her türlü koşulda edebî faaliyetleri desteklemesi, bu türün gelişmesini ve başta *Şehnâme* olmak üzere birçok kıymetli eserin kaleme alınıp günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Diğer ilimlerin yanı sıra şairlik de yine Gazneliler zamanında revaçta bir sanatsal faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Sultan Mahmûd döneminde hızlı bir gelişme gösteren şairlik ve şiir yazma geleneği bu tür ile uğraşanlar için aynı zamanda bir geçim kapısı olmuştur. Yalnız Sultan Mahmûd'un her daim dört yüz saray şairinin olduğu rivayet edilmektedir. Bu şairlerin hayatlarına dair bilgilere bazen kendi eserlerinde bazen de siyasî tarih alanında yazılmış kitaplarda tesadüf edilmektedir. Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterabâdî tarafından kaleme alınan *Târîh-i Firişte* bu eserlerden birisidir. Deylem Bölgesi'nin şehirlerinden birisi olan Esterabâd'da dünyaya gelen ve bu sebeple Esterabâdî nisbesini alan şairin tam olarak hangi tarihte doğduğu belli değildir. Ancak tarihçiliğinin yanı sıra tıp alanı ile de uğraşmış olması iyi bir eğitim sürecinden geçtiğini göstermektedir. İlk eğitim hayatını tamamladıktan sonra Hindistan'da hüküm süren Nizamşâhî Hanedanlığı'na bağlı Ahmednagar şehrine gidip yerleşen Esterabâdî bir müddet sonra saraya girmeyi başarmış ve şöhreti de gittikçe artmıştır. Daha sonra Bîcâpûr'a gidip Âdilşâhî hükümdarı II. İbrahim b. Âdişâh'ın hizmetine girmiş ve onun isteği üzerine yazmaya başladığı *Târîh-i Firişte*'yi de tamamladıktan sonra kendisine ithaf etmiştir. Eserini bitirdikten sonra çeşitli elçilik görevlerinde bulunan Esterabâdî'nin 1033/1623 yılından sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir. Bir mukaddime on iki bölüm ve bir hatimeden oluşan kitabın hemen başlangıcında Gaznelilere yer verilmiştir. Müellif Gazneliler Devleti'nin siyasî tarihini aktarırken yer yer sultanların tahtta kaldığı dönem ile mütenasip şairler hakkında da bilgiler sunmaktadır. Ancak bundan daha önemlisi Sultan Mahmûd devrinin (998-1030) sonunda aktarmış olduğu bilgilerdir. Zira bu kısımda sadece şairleri zikretmek için bir başlık açılmış ve Gazneli şairlerinin hayatlarından kısa

ATIF: ÖNTÜRK, Vural, "Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterabâdî'nin *Târîh-i Firişte*'sinde Gazneli Dönemi Şairleri", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 9/3 (Eylül 2023), s. (503-520)

CITE: ÖNTÜRK, Vural, "Poets of The Ghaznavid Period In The History of Firiştah of Muhammed Kâsım Hindushah Esterabâdî", **Journal of History and Future**, 9/3 (September 2023), pp. (503-520)

kesitler ve şiirlerinden kısa örnekler verilmiştir. Bu çalışmada Esterabâd'nin hayatı, eseri ve eserinde geçen Gazneli devri şairleri hakkında bilgiler başka kaynaklarla mukayese edilerek verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gazneliler, Sultan Mahmûd, Esterabâdî, Târîh-i Firişte, Şair ve Şiir.

Abstract

The period of the Ghaznavids (963-1187) coincides with an extremely important time in terms of literature. The support of the sultans to literary activities in all conditions enabled the development of this genre and the fact that many valuable works, especially the **Şâh-nâma**, were written and reached today. Along with other sciences, poetry appears as a popular artistic activity in the period of the Ghaznavids. Especially during the reign of Sultan Mahmud, the tradition of poetry and poetry writing, which developed rapidly, has also been a source of livelihood for those who deal with this genre. It is rumored that only Sultan Mahmud always had four hundred poets. Information about the lives of these poets is sometimes found in their own works and sometimes in books written in the field of political history. The History of Firiştah, written by Muhammed Kâsım Hinduşâh Esterabâdî, is one of these works. The exact date of the birth of the poet, who was born in Esterabâd, one of the cities of the Deylem Region, and therefore took the title of Esterabâdî, is not known. However, the fact that he dealt with the field of medicine as well as historiography shows that he went through a good education process. After completing his first education, Esterabâdî went to the city of Ahmednagar, which was a part of the Nizamshahi Dynasty, which ruled in India, and after a while, he succeeded in entering the palace and his fame increased gradually. Later, he went to Bîcâpur and entered the service of the Adilshahi ruler II. İbrahim b. Âdishah, and after completing The History of Firiştah, which he started to write at his request, he dedicated it to him. It is estimated that Esterabâdî, who served in various embassy duties after finishing his work, died after 1033/1623. At the beginning of the book, which consists of an introduction, twelve chapters and a conclusion, Ghaznavids are included. While the author narrates the political history of the Ghaznavid State, he also occasionally provides information about the period when the sultans were on the throne and the poets who were appropriate. However, more important than this is the information he conveyed at the end of the reign of Sultan Mahmud (998-1030). Because in this section, a title was opened just to mention the poets and short sections from the lives of Ghaznavid poets and short examples from their poems were given. In this study, information about Esterabâdî's life, work and the poets of the Ghaznavid period in his work are given by comparing them with other sources.

Keywords: Ghaznavids, Sultan Mahmud, Esterabâdî, History of Firiştah, Poet and Poetry.

Giriş

Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Mevlânâ Gulâmali Hindûşâh Esterabâdî, Ortaçağlarda Deylem Bölgesi'nin şehirlerinden birisi olan Esterabâd'da dünyaya geldi. Doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte bu hususta 958/1551, 960/1552-1553, 970/1562-1563, 977/1569-1570 ve 978/1570-1571 olmak üzere farklı görüşler mevcuttur¹. Toplam yüz ölçümü 200 km olan Esterabâd kuzeyden Gürgen Nehri, güney ve doğudan Elburz Dağları ve batıdan Mazenderân ile çevriliydi. Ortaçağ coğrafyacıları tarafından Cürcan eyaletine bağlı bir vilayet olarak gösterilen Esterabâd, bütün bölgenin en iyi iklimine sahip güzel bir yer olarak anlatılmaktaydı². Esterabâdî'nin dünyaya geldiği tarihlerde Sâfevî Devleti'ne (1501-1736) bağlı olan şehir halkı iyi, dindâr ve nefesine hâkim olarak değerlendirilmekteydi. Bununla birlikte yine aynı tarihlerde Esterabâd'da Siyâh-puşân ve Sayın Hanîler adlı iki Türkmen grubun sık sık Safevî yönetimine karşı gerçekleştirdiği isyanlar sebebiyle şehirde bir kaos ortamının hâkim olduğu görülmüyordu. Bu isyan hareketleri Şah Abbas'ın (1587-1629) tahta çıkışına kadar devam etmiş, ancak ondan sonra huzur ve güven ortamı sağlanabilmişti³.

Oldukça iyi bir eğitim sürecinden geçtiği anlaşılan Esterabâdî, tarihçiliğinin yanı sıra tıp alanında kitap yazabilecek kadar hekimlik yönünü de geliştirmişti. Ancak ne yazık ki onun dünyaya geldiği şehirde nasıl bir çocukluk hayatı geçirdiği hakkında kaynaklarda bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. "Firişte" mahlasının yanı sıra Hindistan'a muhaceretinden ötürü "Garibân" ve "Garibzâde" unvanları ile de bilinen Esterabâdî ilk tahsil hayatını tamamladıktan sonra henüz on iki yaşındayken babası ile birlikte orta Hindistan'ın batı kısmında, Bombay'ın 210 km doğusunda Balaghat Sıradağları'nda yer alan Ahmednagar şehrine gelip yerleşti⁴ (Esterabâdî, 1387, s.25; Bilge, 1989, 171; Britannica, 2014). Buradayken Şeyh Muhammed Mısırî ve Ahmed b. Nasrullah Sindî gibi âlimlerin korumasına mazhar olup kendilerinden ders alan Esterabâdî, daha sonra şehrin Nizamşâhî⁵ hâkimi Murtaza Nizamşâh'ın (1565-1568) sarayına girdi. Bu arada babası Mevlânâ Gulâmali de

- 1 Esterabâdî, Muhammed Kâsım Hindûşâh, *Târîh-i Firişte*, Tash. Muhammed Rızâ Nasırî, Encümen-i Asâr ve Mefâhirî Ferhengî, Tahran 1387, s.24-24; Zebîhullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân ve der Kalemrov-i Zeban-ı Fârsî*. 5/3, İntişârât-ı Firdevs, Tahran 1370, s.1709.
- 2 Tahsin Yazıcı, "Esterabâd", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, İstanbul 1995, s.437; İbn Havkal, *Sûrat el-Arz (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*, Terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları İstanbul 2014, s.290; Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekâsîm*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları İstanbul 2015, s.360; Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri* Haz. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s.462; Gülay Karadağ Çınar, "Esterabâd'da Safevî Hâkimiyetini Tehdit Eden Unsurlar: Siyâh-Puşân ve Sayın Hanî Türkmenleri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, XXIII/8, 2020, s.109.
- 3 Çınar, "Esterabâd'da Safevî Hâkimiyetini Tehdit Eden Unsurlar", s.109.
- 4 Esterabâdî, *Târîh-i Firişte*, s.25; Mustafa L. Bilge, "Ahmednagar", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, II, İstanbul 1989, s.171; Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2014, September 18). Ahmednagar. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/place/ahmadnagar>.
- 5 Nizamşâhîler 1490-1636 yılları arasında Hindistan'ın Dekken Bölgesi'nde hüküm süren bir hânedanlıktır. Esasen Ahmednagar şehri de bu hânedana mensup Ahmed Nizamşâh tarafından 1495 yılında tesis edilip başkent yapılmıştır (İqtidar Husain Siddiqui, "Nizamşâhîler", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIII, İstanbul 2007, s.192; Bilge, "Ahmednagar", s.171).

Murtaza Nizamşâh'ın oğlu Mîrân Hüseyin'e Farsça öğretmekle görevlendirildi. Ancak bu göreve getirildikten kısa bir süre sonra öldü ve Esterabâdî genç yaşta öksüz kaldı⁶. Buna rağmen saray içerisinde hızlı bir şekilde temayüz etti ve Murtaza Nizamşâh'ın saray muhafızları arasına dâhil olmayı başardı. Bu arada Nizamşâhîler içerisinde gittikçe körüklenen muhalif unsurlar, nihayet önce Murtaza Nizamşâh'ı daha sonra da yerine geçen oğlu Mîrân Hüseyin'i tahttan indirip öldürünce Esterabâdî bu karışık vaziyetten kurtulmak amacıyla 998/1589-1590 yılında Ahmednagar'ı terk edip Güney Hindistan'da Haydarâbâd'ın batısında bulunan Bîcâpûr'a gitti⁷.

Bu dönemde Bîcâpûr Âdilşâhîlar Devleti'nin elinde bulunmaktaydı. Esasen Âdilşâhîler, Behmenî Devleti'nin (1347-1527) dağılma sürecini iyi bir şekilde değerlendirerek Bîcâpûr'da 1490 yılında bağımsız bir devlet kurmayı başarmışlardı⁸. Esterabâdî'nin asıl hikâyesi de Bîcâpûr'da bulunduğu esnada başlayacaktır. O ilk olarak dönemin Âdilşâhî hükümdarı II. İbrahim b. Âdilşâh'ın (1579-1626) hizmetine girdi. Kendisi de şair olan ve Farsçayı da iyi derecede bilen II. İbrahim sanat ve ilim erbabını himaye etmiş, Bîcâpûr'u kültürel faaliyetlerin merkezi haline getirmişti. Esterabâdî'nin yanı sıra dönemin önemli ilim adamları Muhammed Zuhûr b. Zuhurî ve Melik-i Kûmî gibi şahsiyetler de Âdilşâhî sarayında bulunmaktaydı. Âdilşâhîler II. İbrahim döneminde her bakımdan en parlak dönemlerini yaşamaktaydı⁹.

Bir süre sonra II. İbrahim, *Ravzatü's-Safa*'nın bir nüshasını Esterabâdî'ye vererek ondan Hindistan tarihi ve özellikle Dekken sultanları hakkında bir eser yazmasını istedi. Bu hususta Nizameddin Ahmed Herevî'nin *Tabakât-ı Ekberî*'sinin yetersiz kaldığını da ilave etti. Nihayet 998/1589-1590 yılında Esterabâdî *Târîh-i Firişte*'yi yazmaya başladı. II. İbrahim'in Esterabâdî'den böyle bir kitap yazmasını istemesi onun daha önce de tarih ilmi ile uğraştığını göstermektedir. Nitekim kendisi eserini yazmadan önce çok sayıda tarih kitabı okumuş ve kaynakçasını oluşturmuştur¹⁰. Esterabâdî saray içerisinde çeşitli görevlerde bulursa da yazmaktan geri durmadı, her nerede olursa olsun ve nereye giderse gitsin çalışmalarına devam etti. Nihayet on yedi yıllık bir çalışmanın sonucunda 1015/1606-1607 yılında kitabı tamamlamaya muvaffak oldu. Kendisini bu hususta teşvik eden kişi II. İbrahim'di ve o, *Târîh-i Firişte*'yi tamamladığında Âdilşâhî tahtında hâlâ II. İbrahim bulunmaktaydı. Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterabâdî eserini II. İbrahim b. Âdilşâh'a ithaf etti. Bu sebeple *Târîh-i Firişte*'nin bir adı da *Gülşen-i İbrâhimî* oldu¹¹.

6 Sir H.M. Elliot-John Dowson, *The History of India, as Told By Own Historians The Muhammadan Period*. Trübner and Co, Vol. VI, London 1875, s.207.

7 Ahmed Gülçin Me'anî, *Târîh-i Tezkirehâ-yı Farsî*, II, İntişârât-ı Kitabhâne-i Senâî, İrânşehr 1363, s.733.

8 Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.437.

9 Cihan Oruç, "Adilşahlar Sultanlığı Üzerine Yazılan Farsça Yerli Vakayinameler, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, CXXVI/249, 2020, s.454.

10 Esterabâdî, *Târîh-i Firişte*, s.25.

11 Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, s.1710.

Târîh-i Firişte bir mukaddime on iki makale ve bir hâtimedden müteşekkildir. Mukaddimede Hint halkının inanışları ve İslâmiyet'in zuhurundan bahsedilmektedir. Bundan sonraki bölümlerde sırasıyla Lahor sultanları (Gazneliler), Dehli padişahları, Dekken şahları, Gücerât şahları, Malva sultanları, Burhanpûr sultanları, Bengal şahları, Multan şahları, Malabâr emîrleri ve Hind âlimlerinin durumları aktarılır. Hâtimedde ise Hindistan'ın iklim ve coğrafyası hakkında genel bir değerlendirme yapılır¹². Hint kültürü ve tarihinin yanı sıra Hindistan'da İslâmiyet'in ve Türk-İslâm hanedanlıklarının durumu hakkında en önemli eserlerden birisi olan *Târîh-i Firişte*'nin *Gülşen-i İbrâhimî* ve *Nevresnâme* adıyla istinsah edilmiş iki nüshası günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerden birincisi 1015/1606-1607; ikincisi ise 1018/1609-1610 tarihlidir¹³.

Zebîhullah Safâ'nın umumî Hint tarihi açısından son derece önemli bir eser olarak tasvir ettiği *Târîh-i Firişte* kendisinden sonra Hint tarihi alanında yazılan birçok kitaba da kaynaklık etmiştir. Hatta Babürlü hükümdarları Şâh Cîhan (1627-1658) ve Aurengzib (1658-1707) dönemlerinde saray mensuplarından birisi olan Rai Bindraban tarafından telif edilen *Lubbu't-Tevârîh-i Hindî* adlı eserin de *Târîh-i Firişte*'nin özeti mahiyetinde olduğu bilinmektedir¹⁴. Bu önemli eser Bombay h.1247, Lucknow h.1281, Lucknow, h.1321 olmak üzere birkaç defa basılmıştır (Me'anî, 1363, s.733). Ayrıca *Târîh-i Firişte*, John Briggs tarafından *History of the rise of the Mohammedan power in India: till the year A.D. 1612* başlığıyla İngilizceye de tercüme edilmiştir. Fakat bu tercümede çokça hatalar bulunmaktadır¹⁵.

Esterabâdî eserini bitirdiği yıl (1015/1606-1607) II. İbrahim Âdilşâh tarafından elçilik görevi ile görevlendirilip Lahor'da henüz tahta çıkmış olan Şâh Cîhan'ı tebrik maksadıyla gönderildi. Onun bundan sonraki hayatı hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamakla birlikte 1033/1623 yılından sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir. Esterabâdî'nin *Târîh-i Firişte*'nin yanı sıra Hint tıbbıyla alakalı olup bir mukaddime, üç bölüm ve bir hâtimedden müteşekkil İhtiyârât-ı Kâsımî (Destûrû'l-etıbbâ) ve İhtiyârüddin ed-Dihlevî'nin *Besâtînü'l-üns* adlı eserinin bir özeti olan *Muhtasâr-ı Besâtînü'l-üns* adlı iki kitabı daha vardır¹⁶. Bu çalışma hazırlanırken *Târîh-i Firişte*'nin Muhammed Rızâ Nasırî tarafından tashih edilen nüshasından istifade edilmiştir.

***Târîh-i Firişte*'de Gazneli Dönemi Şairleri**

Hint kültürü ve inanışı ve Hindistan'da İslâmiyet'in yayılışı ile başlayıp XVII. yüzyıla kadar Hint coğrafyasında hüküm sürmüş devletlerin siyasi tarihini yazan Esterabâdî¹⁷ bunun

12 Esterabâdî, *Târîh-i Firişte*, s.25; Me'anî, *Târîh-i Tezkirehâ-yı Farsî*, s.733; Berna Karagözoğlu, "Hindistan Türk Moğol İmparatorluğu Döneminde Farsça Tarih Yazıcılığı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/37, 2016, s.362.

13 Sir H.M. Elliot, *Bibliographical Index to The Historians of Muhammedan India*. Babtist Mission Press, I/IV, Calcutta 1849, s.315; Khalık Ahmad Nizami, "Firişte", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIII, İstanbul 1996, s134.

14 Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, s.1711.

15 John Briggs, *History of The Rise of The Mohammedan Power In India: Till The Year A.D. 1612*. Low Price Publications, Delhi 1997.

16 Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, s.1711; Elliot-Dowson, *The History of India*, s.209; Nizami, "Firişte", s.134.

17 Müslüme Melis Çelikleş, "Hint Tarih Yazıcılığı ve Türk Tarihine Katkıları", *Türk Dünyası Araştırmaları*

yanı sıra kendi zamanına kadar gelmiş geçmiş önemli şairler hakkında da bilgiler vermektedir. Bu bilgiler eserde zaman zaman bir başlık şeklinde zaman zaman da metin içerisine yedirilmiş şekilde bulunmaktadır. Bilhassa dönemde önemli şairler yetişmiş bir hükümdarın siyasî faaliyetleri aktarılırken bu şairlerden herhangi birisine ve şiirinin bir kısmına yer verilmektedir. Eserin Gazneliler kısmında ise *Meşâhîr-i Şu'arâ-yı Âsr-ı Gazneviyye/Gazneli Âsrının Ünlü Şairleri* (غزنیوہ عصر شعراي مشاهير) başlığı ile şairlere özel bir bölüm açılmıştır. Bu bölümde Gazneli devri şairlerinden Gadâyir-i Râzî, Üstad Esed-i Tûsî, Minûçeherî Damğânî, Hâkim Unsûrî, Ascedî, Ferrûhî ve Dakîkî'nin hayatlarından kısa kesitler ve eserlerine dair örnekler sunulmuştur. Ancak hemen belirtmek gerekir ki Gazneli şairleri zikredilen isimlerle sınırlı değildir. Nitekim biraz mübalağalı olmakla birlikte Gazneliler döneminde ve bilhassa Sultan Mahmûd zamanında saray şairlerinin sayısının birkaç yüzden fazla olduğu belirtilmektedir¹⁸. Bu bağlamda Ebû'l-Feth Büstî, Ebû'l-Ferec Rûnî ve Mes'ud Sâd Selmân gibi Gaznelilerin önde gelen şairlerine Esterabâdî şairleri aktardığı başlık altında yer vermemiştir. Yine de bunlardan bazılarının metin içerisinde ayrı bir şekilde geçtiğine tesadüf edilmektedir. Mesela Ebû'l-Feth Büstî'nin adı, Emîr Sebüktegin'in Büst şehrini fethetmesi¹⁹ hadisesinde zikredilmektedir. Esterabâdî, şehrin alınmasının en büyük faydalarından birisinin çeşitli ilimlerde, bilhassa inşâ sanatında eşi benzeri olmayan Ebû'l-Feth Büstî olduğunu söylemektedir. Büst'ün eski hâkimi Baytüz zamanında saray kâtipliği görevini yürüten Ebû'l-Feth bir süre sonra Baytüz tarafından saraydan kovulunca Büst şehrini terk ederek inzivaya çekilmiştir. Sebüktegin Büst'ü aldıktan sonra Ebû'l-Feth'in durumundan haberdar olduğu zaman, kendisini davet ederek hil'at giydirmiştir²⁰.

Târîh-i Firişte'de Ebû'l-Feth Büstî ile Sebüktegin arasında geçen başka bir hikâyeden de bahsedilmektedir. Müellif bu bilgileri Utbî'nin *Târîh-i Yeminî*'sinden aldığını da ifade etmektedir. Buna göre Sebüktegin vefatından birkaç gün önce Ebû'l-Feth ile gerçekleştirdiği bir mülakat esnasında kendisine hastalıklar karşısında insanın tıpkı bir koyun gibi olduğunu söylemiştir. Bir kasap bir koyunun yünlerini kırpmak için ilk defa yakalayıp bağladığında koyun öleceğini düşünerek telaşa kapılır ama kasabın işi bitip koyunu serbest bıraktığında rahatlar. İkinci defa kasap onu bağladığında durumu korku ile umut arasındadır. Kasabın

Dergisi, CXX/236, 2018, s.85.

18 Tâhirî Şahab, *Dîvân-i Ustâd Ebû Nazar Abdulaziz b. Mansûr Ascedî-yi Mervezî*, Şirket-i Çaphâne-i Firdevsî, Tahran 1334, s.2.

19 Sebüktegin'in Gazneli tahtına geçtikten sonraki ilk faaliyeti Büst şehrini almak olmuştur. Şehir Togan Tegin adlı bir yöneticinin elinde bulunduğu esnada Sebüktegin harekete geçmiştir. Kendisine karşı mukavemet gösteremeyeceğine kanaat getiren Togan Tegin'in Kirman'a kaçması ile Büst'ün hâkimiyeti Baytüz adlı başka bir yerel yöneticinin aline geçmiş, ancak o da Sebüktegin ile girdiği mücadeleyi kaybedince Gazneliler şehri fethetmeyi başarmışlardır. Bkz. al-Utbî, *Kitab-ı Yamîni*, Terc. James Reynolds, Harvard College Library, London 1868, s.30; Mîrhând, Seyyid Hamîdüddin Muhammed b. Burhânüddin Hâvendşâh b. Kemâlüddin, *Ravzatü's-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-Hulefâ*, IV, Neşr. Abbas Zeryab, İntişârât-ı İlmî, Tahran 1338, s.59; Şebankâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmâü'l-ensâb*, Tash. Mîr Hâkim Muhaddis, Müesseset-ü İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 1376, s.36; Clifford Edmund Bosworth, *The Early Ghaznavids, The Cambridge History of Iran*, IV, New York, 2008, s.166; Muhammad Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Gazna*, Cambridge, 1931, s.30.

20 Esterabâdî, *Târîh-i Firişte*, s.65.

işi bittiğinde de yine rahatlar. Üçüncü olarak bağlandığında bu defa hiçbir şekilde korkuya kapılmayarak güven içerisinde bekler ve nihayetinde kasabın bıçağıyla boğazlanır. İnsanoğlu da her türlü zorluk ve musibet karşısında gururludur, ölümden habersiz yaşar. Ta ki bir anda kaza ilmiği insanın boynuna bağlanır ve ölüm gelir. Müelife göre bu kıssadan Sebüktegin'in ölümüne kadar geçen süre kırk günden fazla değildi²¹.

Şairler başlığında yer almayıp metin içerisinde geçen bir diğer şair Ebû'l-Ferec Rûnî'dir. Eserde onun Sultan İbrahim b. Mes'ud döneminin son vezirlerinden olan Abdulhamîd Ahmed b. Abdussamed için bir kaside yazdığından bahsedilmektedir. Kendisine dair aktarılan bilgilerde ayrıca şu ifadeler yer verilmektedir: *O, Sultan İbrahim'in muasırı olup Sistan kökenliydi. Gaznelilerden bazılarına göre Unsûrî, Ebû'l-Ferec Rûnî'nin müridiydi. Ebû'l-Ferec, Sâmânî ümerasından Ebû Ali Simcûrî zamanında ortaya çıktı ve zikredilen hânedanın meddahı oldu. Şiir ve sanat ilminde oldukça mahir olan Ebû'l-Ferec Rûnî, Âl-i Simcûr tarafından ikramlara mazhar oldu*²².

Ebû'l-Ferec Rûnî'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur. Doğum tarihi de tam olarak bilinmemekle birlikte 1189-1190 yılı olduğu yönünde tahminler vardır. İbrahim b. Mes'ud'a yazdığı övgü dolu kasideler sebebi ile onun döneminde şöhret bulduğu kabul edilir. Ancak daha öncesinde de Sultan İbrahim'in oğlu olup Hindistan valisi Seyfûddeve Mahmûd'un Lahor'daki sarayında kaldığı ve adını duyurmaya başladığı bilinmektedir. Şairin 1115 yılından sonra vefat ettiği yönünde varsayımlar bulunmaktadır²³.

1. Gadâyir-i Râzî

Târîh-i Firişte'de Gazneli dönemi şairlerinden ilk olarak Gadâyir-i Râzî'ye yer verilmiştir. Şair hakkında şu ifadeler kullanılmıştır. *Gazneli döneminin ünlü şairlerinden birisi Gadâyir-i Râzî'dir. Sultan Mahmûd döneminde Rey vilayetinden Gaznin'e gelerek sarayda şairlerle münazaralarda bulunmuştur. Padişaha övgüler dizen şair bu kasideyi söyleyip dört bin dirhemlik ödülü kazanmıştır*:

Nazım

Eğer büyüklük makam ile makam da mal ile elde edilirse bana bak ve cemal ile kemalin birleştiğini gör.

Ben her beytin başına söyledi diye yazarların kıyamete kadar övüneceği kimseyim.

*Eşi ve benzeri olmayan Allah iki cihanı aynı anda yaratmamakla doğru bir iş yapmıştır*²⁴.

21 Esterabâdî, *Târîh-i Firişte*, s.70.

22 Esterabâdî, *Târîh-i Firişte*, s.118.

23 Rıza Kurtuluş, "Rûnî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVI, İstanbul 2008, s.245; M. Siddiqi, "Abu'l-Faraj Rûnî", *Encyclopædia Iranica*, I/3, 2014, s. 283-284.

24 Esterabâdî, *Târîh-i Firişte*, s.98-99.

اگر مراد به جاه اندرست و جاه مال مرا به بین که ببینی جمال را به کمال
من آن کسم که به من تا به حشر فخر کنند هر آن که بر سر یک بیت من نویسد قال
صواب کرد که پیدا نکرد هر دو جهان یگانه داور دادار بی نظیر و همال

Gadâyir-i Râzî Ebû Zeyd Muhammed b. Ali, V/XI. yüzyılda yaşamış İranlı şairdir. Rey şehrinin yerlilerinden birisi olduğu bilinmektedir. Büveyhî şairlerinden birisi olarak zikredilmesi onun, Sultan Mahmûd'un 1029 yılında Rey'i Büveyhîlerden alması sonucu Gazne'ye geldiğini ortaya çıkarmaktadır. *Tezkiretü 'ş-Şûârâ'* da şairlerin büyüklerinden olduğu, Sultan Mahmûd zamanında yaşadığı bildirilen Gadâyir-i Râzî'nin şairlikte hususiyetle iğrak ve itikat sanatını kullandığı ve diğer şairlerin de kendisinin bu yönünü kabul ettiği ifade edilmektedir²⁵. Muhammed Avfi onun Irak şairlerinin prensi ve soylularının lideri olduğunu nakletmektedir²⁶. Gadâyir-i Râzî'nin Gazneli Mahmûd'u övmek için kaleme aldığı kaside günümüze ulaşmıştır. Kendisinin 426/1034-1035 yılında öldüğü söylene de bu tarihin tam olarak doğruluğu kanıtlanamamıştır²⁷.

2. Üstad Esedî-i Tûsî

Gazneli şairleri arasında ikinci sırada yer alan Esedî-i Tûsî için şu ifadeler yer almaktadır: *Sultan Mahmûd zamanında Horasan şairleri fırkasının üstadı idi. Defalarca şehnâme yazma görevi kendisine verilmek istenmiş ancak yaşlılık ve halsizliğini bahane ederek kabul etmemiştir. Onun dîvanı meşhur değildir ve mecmualarda şiirleri yer almamaktadır. Ta ki tamamlanincaya kadar Fridevsî'yi Şehnâme'yi yazması konusunda teşvik etmiştir. Firdevsî Gaznin'den kaçıp Tûs'a, oradan Rüstemdâr'a ve Tâlekan'a ve sonra tekrar Tûs'a geldiği zaman ölüm vakti yaklaşıyordu. Esedî'yi çağırıp şöyle söyledi: Ölüm vakti geldi ve Şehnâme'nin tamamlanması için çok az kaldı. Kimse yok ki geri kalan kısmını nazmetsin. Esedî, ey evlat, üzülmeye. Eğer hayatta kalırsam ben tamamlayacağım, dedi. Firdevsî, ey Üstâd sen yaşlısın bu işi tamamlamak senin için müşküldür, deyince Esedî inşallah olur dedi. Hemen başlayıp Arapların Acem'i fethinin başlangıcından sonuna kadar olan dört bin beyitlik kısmı nazmetti. Bu sırada Fridevsî hâlâ hayattaydı. İşin tamamlandığını görünce Üstâd'ın zihnini takdir etti. Esedî münazaraları gayet güzel söylediler. Bu iki beyit şebirûz münazarasındandır:*

Nazım

Şebirûzun birbirine söylediği hücceti dinle,

*Bu, gönülden gam ve kederi uzaklaştıran sergüzeştir*²⁸.

بشنو از حجت و گفتار شب و روز به هم سر گذشتی که ز دل دور کند شدت غم

EbûNasrAlib.Ahmedet-TûsîilkdönemGazneli şairlerinden olupsoyuAcemkrallarına dayanmaktadır. Şairlikten başka iyi bir dilbilimci ve müstensih olduğu da bilinmektedir.

-
- 25 Devletşâh, *Tezkire-i Devletşah*, I, Çev. Necati Lügal, Çev. Kervan Yayın ve Kitapçılık Neşriyat, Ankara 1977, s.66-67.
26 Muhammed Avfi, *Lübâbü'l-Elbâb*, II, Tash. Edward G. Browne, Brill, Leyden 1903, s.59.
27 François de Blois, *Ġazâ'erî Râzî*, Abû Zayd Moḥammad, Encyclopedia Iranica, Vol. X/4, 2012, s. 354.
28 Esterabâdî, *Târih-i Firişte*, s.99.

Esedî onun lakabı ya da mahlasıydı. Hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur. 399/999-1000 yılında Horasan'ın Tûs şehrinde dünyaya geldiği ve ilk yirmi yılını burada geçirdiği bilinmektedir²⁹. Şairin Firdevsî'nin hocası olduğu rivayet edilmektedir. Şehnâme'nin dört bin beyitlik kısmını tamamladığı *Mecma'ü'l-Füsehâ*'da da zikredilmektedir. Büveyhîler zamanında dünyaya gelen *Esedî Tûsî* daha sonra Gaznelilere intisab etmiştir. Gaznelilerden ayrıldıktan sonra ilk olarak Irak ve Azerbaycan'a gitmiştir. Ardından Nahcivan'a giden *Tûsî* burada *Gerşaspnâme* adlı eseri tamamlayıp Nahcivan hükümdarı Ebû Dülef'e ithaf etti³⁰. Bir süre sonra Şeddâdîlerin Ani hükümdarı Minüçehr b. Şâver'in yanına gitti. Bu hükümdar için de yay ve mızrağın münazarasını yazdı. *Esedî Tûsî*'nin 465/1073'de öldüğü bilinmektedir. İran ve Arap edebiyatını iyi bilen *Esedî* dindar, duygulu ve hayal gücü geniş bir şairdi. *Esedî*'nin üç eserinden *Kasâ'id-i Münazara* Ebû Dülef ve Minüçehr b. Şâvur'u³¹ övmek için kaleme alınmıştır ve dört kasideden müteşekkildir. *Gerşaspnâme* adlı eseri İran millî destanlarından ve Şehnâme'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. *Lügât-ı Fürs* adlı eseri ise Farsça'nın en eski sözlüklerindedir ve Erdeşîr b. Deylemsipâr-ı Necmî adlı bir şaire ithaf edilmiştir³².

3.Minüçehrî Damğânî

Esterabâdî eserinde Minüçehrî Damğânî için çok kısa bilgi aktarmıştır: *Aslen Belh'lidir. Sultan Mahmûd zamanında Gaznin'de bulunmuştur. Gayet zengin ve mülk sahibiydi. Onun muma hitaben yazmış olduğu bir kasidesi bulunmaktadır. Başlangıcı şu şekildedir:*

Beyit

*Ey canını başının ortasına koymuş olan, bizim cismimiz ruhumuzla var olur, senin canın bedeninde yaşıyor*³³.

ای نهاده در میان فرق جان خویشتن جسم ما زنده به جان و جان تو زنده به تن

Fars edebiyatının önde gelen şairlerinden birisi olan Minüçehrî'nin tam adı Ebû'n-Necm Ahmed b. Kavs b. Ahmed'dir³⁴. Tam olarak hangi tarihte dünyaya geldiği bilinmemekle birlikte X. yüzyılın sonları ile XI. yüzyılın başlarında doğmuş olabileceği yönünde tahminler bulunmaktadır. Devletşâh *Tezkiretü's-Şûârâ*'da onun Belh vilayetinde dünyaya geldiğini, Gazne'de bulunduğunu, bu sebeple Sultan Mahmûd'un şairleri arasında sayıldığını ifade etse de³⁵ kendisi bir beytinde Damğânlı olduğunu bildirmektedir³⁶. Küçük yaşlardan itibaren Arapça ile meşgul olan Minüçehrî Damğânî bu dilin gramer yapısına vakıf olmuştur. Şairliğin yanı sıra astronomi, tıp, musiki ve mitoloji alanlarında da eğitim gördüğü bilinmektedir. Zebîhullah Safâ'ya göre Minüçehr, şairin lakabıdır ve o bu lakabını

29 Dj. Khaleghi-Motlagh, "Asadî Tusi", *Encyclopædia Iranica*, II/7, 2011, ss. 699-700.

30 Rızâ Kulihân Hidâyet, *Mecma'ü'l-Füsehâ*, I, İntişârât-ı Emîr-i Kebî, Tahran 1381, s.393.

31 *Esedî Tûsî* ve Şeddâdî emîri Minüçehr b. Şâvûr münasebeti için bkz. Nevzat Keleş, "Şeddâdîler Devrinde İlim ve Kültür Hayatına Tesir Eden Şair ve Âlimler", *Tarih Okulu Dergisi*, 8/XXIV, 2015, s.7-8.

32 Orhan Bilgin, "Esedî-i Tûsî", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, İstanbul 1995, s.370.

33 Esterabâdî, *Târih-i Firişte*, s.100.

34 Avfî, *Lübâbü'l-Elbâb*, II, s.51.

35 Devletşâh, *Tezkire-i Devletşah*, I, s.74-75.

36 Sadık Armutlu, "Arap Şiirini Fars Şiirine Taşıyan Aykırı Bir Şair: Menüçehri-yi Dâmgânî", *Doğu Esintileri*, 2017, s.67.

intisab etmiş olduğu Ziyârî hükümdarı Emîr Felekü'l-Meâlî Minûçeher b. Kâbus Veşmgîr'e nisbetle almıştır³⁷.

Minûçeherî Damğânî hakkında bir makale kaleme alan Sadık Armutlu, kaynaklarda kendisine atfedilen *şest-gele/ altmış sürü sahibi* lakabının gerçeği yansıtmadığını ifade etmektedir. Armutlu'ya göre bu durum bir karışıklıktan ileri gelmektedir. Esasen zikredilen lakabın asıl sahibi *Râhatu's-Sudûr*'un yazarı Râvendî'nin yaşlı bir çağdaşı olan Emîru's-Şu'arâ Ahmed b. Menûçihri-i Şast-gele idi. Muhtemelen her iki şairin adının Ahmed olması ve birinin mahlası ile diğerrinin baba adının benzermesi böyle bir karışıklığa sebebiyet vermişti³⁸.

Minûçeherî Damğânî için Gazneli döneminin en önemli şairlerinden Unsûrî'nin şakirdi olduğu ifade edilse de o, yazmış olduğu şiirlerde anlatımındaki zarafet ve belagatinin güçlü olması sebebi ile ustasını geçmiştir³⁹. Avfi'ye göre Minûçeherî Damğânî doğuştan parlak bir zekâyâ sahipti. Henüz küçük yaşta şiir yeteneği ortaya çıkmıştı. Karşısında okunacak şiirin her türüne hazırlıksız olarak cevap verebiliyordu⁴⁰. Bir müddet Ziyârî sarayında Menûçeher b. Kâbûs'un yanında kalan şair günümüze kalan üç bin beyitlik divanında bu hükümdarı öven beyitler de kaleme almıştır. Ziyârî sarayından 411/1020 yılında ayrılan şair Rey şehrine giderek bir müddet de burada kalmış ardından Sultan Mes'ud'un isteği üzerine Gazne'ye gelmiştir. Gazneli saray şairlerinin kendisine zorluk çıkarmalarına rağmen o Sultan Muhammed b. Mahmûd zamanında itibar kazanarak tarhanlık mevkiine yükselmiştir. Divanında 430/1038-1039 yılından sonrasına dair bir kayıt bulunmaması hasebiyle bu tarihten sonra öldüğü şeklinde tahmin yürütülmektedir⁴¹.

4.Hâkim Unsûrî

Hakkında diğerr şairlere göre nispeten biraz daha ayrıntı verilen Unsûrî *Târîh-i Firişte*'de şu şekilde yer bulmuştur: *Sultan Mahmûd dönemi şairlerinin lideriydi. Onun şairlikten başka birçok fazileti vardı. Derler ki Sultan Mahmûd'un huzurunda her zaman dört yüz şair bulunurdu. Herkes (bütün şairler) onun müridliğini kabul etmişti. Nihayet kendisine memleketin melikü's-şuârâlığı fermanı verildi. Ayrıca şairlerin şiirlerini ilk olarak Unsûrî'ye arz etmesi, ondan sonra Unsûrî'nin sultana ulaştırması hükmedildi. Onun, Sultan Mahmûd'un savaşlarının toplanıp nazmedildiği uzun bir kasidesi de vardı. Rivayet ederler ki sultan sarhoş olduğu bir gece Ayaz-ı Hâss'in daha güzel görünen çehresine başka bir gözle baktı. Ansızın bürhân-ı şeriat ona seslendi: Ey Mahmûd, sen aşkla zinayı/ sefahati birbirine karıştırıyorsun. Sultan kendine gelince o imana hâlel getiren zülfünü kesmesi için Ayaz'a bir bıçak verdi. Ayaz nereden, dedi. Sultan kökünden diye cevap verdi. Emir yerine getirildi. Bu emre uyması sultanı daha çok aşka getirdi. Aynı gece (ona) çokça mücevher verip sarhoş bir şekilde uykuya daldı. Sabah olup uyandığında yaptığından çok*

37 Zebihullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân ve der Kalemrov-i Zeban-ı Fârsî*. I, Tahran 1351, s.581; Bedî'üz zamân Furûzânfer, *Târîh-i edebiyât-ı İrân*, Tahran 1386, s.138.

38 Armutlu, "Menûçihri-yi Dâmgânî", s.68.

39 Hidâyet, *Mecma'ü'l-Füsehâ*, III, s.1907-1908.

40 Avfi, *Lübâbü'l-Elbâb*, II, s.53.

41 Ahmet Ateş, "Menûçihri", İA, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, VIII, 1971, s.340; Rıza Kurtuluş, "Menûçihri", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX, 2004, s.156-157.

pişman oldu. Oturup kalktı, konuşacak kimseyi bulamadı. Hâcib Ali, Unsûrî'ye içeri girip kendini göster dedi. Unsûrî içeri geldi. Sultan onu görünce başıma gelenleri görüyorsun, bunun için bir şeyler söyle dedi. Unsûrî birdenbire şöyle söyledi:

Rubâî

Bugün yârin zülfü kesildi, üzüntüye kapılmaya mahal yok.

Hareket zamanı, eğlence zamanı, şarap içip süslenme zamanı.

امروز که زلف یار در کاستن است چه جای به غم نشستن بر خاستن است
روز طرب و نشاط و می خواستن است کاراستن سرو ز پیراستن است

Bu sözler sultanın hoşuna gitti ve üç defa ağzının mücevherle doldurulmasını emretti. O an şarkıcıları çağırıldı ve şarap içmek için oturdu. Unsûrî 431/1040 yılında vefat etti⁴².

Gazneli sarayının en görkemli simalarından biri olan Ebû'l-Kâsım Hasan b. Ahmed Unsûrî-yi Belhî 350/961 yılında Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Önce ticaretle uğraşan babasını ve daha sonra annesini kaybeden şair, küçük yaşta yetim kalmıştır. Baba mesleğini sürdürmek istese de zamanın koşulları sebebi ile bu işi bırakmış ve ilimle uğraşmaya başlamıştır. Eğitim hayatından sonra şairliğe yönelen Unsûrî'ye Ebû'l-Ferec Seczî hocalık yapmıştır⁴³.

Üç Gazneli hükümdarı zamanında yaşayan Unsûrî ilk olarak Sultan Mahmûd'un kardeşi Nasr'ın takdirini kazanarak saraya girmeyi başarmıştır. Bundan sonra kısa bir süre içerisinde temayüz eden şair Sultan Mahmûd'un nedimi ve sarayın da *melikü's-şuârâ*'sı⁴⁴ olmayı başarmıştır⁴⁵. Devletşâh onun faziletlerinden bahsederken güneşten daha parlak olduğunu ve bazılarının onu hâkim olarak gösterdiklerini ifade etmektedir. Sadece Sultan Mahmûd'un savaşlarını anlattığı yaklaşık yüz seksen beyitlik bir kasidesi vardır. Sarayın diğer şairlerinin her gün onun meclisine geldikleri bilinmektedir⁴⁶. Sultan Mahmûd için *kemal güneşi olan Horasan'ın hükümdarı Allah izzet ve celali kendisine vakfetmiş* şeklindeki övgüleri ile maddi ve manevi olarak zenginleşmiştir. Bazı rivayetlerde şairin dört yüz altın kemerli kölesinin olduğu ve evindeki eşyaların da altın ve gümüşten olduğu söylenmiştir. Sünnî inancına sahip olan şair eserlerinde âlimlerden ve din adamlarından örnekler vermiştir. Kendisinin yardımsever, merhametli ve yüksek yaradılışlı bir âlim olduğu da

42 Esterabâdî, *Târîh-i Firişte*, s.100.

43 Ebbâs Mihrîn, *Târîh-i Zebân-i Edebiyyât-i İrân der Asr-i Sâmaniyyân ve Gazneviyyân*, İntişârât-i Mânî, İsfehân 1352, s.93; Mitat Çekici, "Gazneli Sarayının Meddahı 'Unsûrî-yi Belhî'", Afganistan-İran-Tacikistan Dil ve Edebiyat Yazıları, Ed. İsmail Söylemez, Demavend Yayınları, İstanbul 2021, s.235. (231-243)

44 Şaire ilgi ve itibarın bir tezahürü olan *melikü's-şuârâ* ya da diğer adıyla *emî-rü's-şuârâ* unvanının Türk devletlerinin saraylarında bulunan bazı şairler için kullanıldığı görülmektedir. Türk Hakanlığı/Karahanlılar döneminde, Hızır Han b. İbrahim'in sarayında bulunan Am'ak-i Buhârî, Gazneliler zamanında Sultan Mahmûd'un şairi Unsûrî, Melikşâh ile Sencer'in şairi Mu'izzî bu unvanı almıştır. Bkz. Ahmet Kartal, "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler", *Bilgi*, XVII, 2001, s.57.

45 Mehmet Atalay, "Unsûrî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLII, 2012, s.162-163.

46 Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, I, s.78-79.

söylenmektedir⁴⁷. Sultan Mahmûd'un vefatından sonra sırasıyla tahta geçen Muhammed b. Mahmûd ve Mes'ud b. Mahmûd meddahlık yapan Unsûrî, Ms'ud'un iktidarının son yıllarında 432/ 1040-1041'de vefat etmiştir⁴⁸.

5. Ascedî

Esterabâdî'nin hakkında oldukça kısıtlı bilgiler aktardığı bir diğer şair Ascedî'dir. *Târîh-i Firişte*'de onunla ilgili şu ifadeler yer almaktadır: *Aslen Merv'lidir. Mükemmel kasideleri vardır. Unsûrî'nin müridi ve Sultan Mahmûd'un meddahıdır. Bu kaside onundur:*

Nazım

Şah Somnat'a sefere çıktığı vakit, mucizelerle yüceltti kendi işini.

تا شاه خردهبين سفر سومنات کرد کردار خویش را علم معجزات کرد

Onun divanı çok fazla bilinmemektedir. (Ama) bu rubâîsi meşhurdur.

Sürekli şarap içmeye ve şarap kadehi hakkında konuşmaya tövbeler olsun,

Gerdanı gümüş gibi güzellerin aşkına tövbeler olsun⁴⁹.

از شرب مدام و لاف مشرب توبه وز عشق بتان سيم غيغب توبه

Tam adı Hakîm Ebû Nazr Abdulaziz b. Mansur olan Ascedî, bu eserde olduğu gibi Avfî'nin *Lübâb*'ında⁵⁰ da Mervezî lakabı ile geçse de bu hususta çelişkili ifadeler yer almaktadır. Mesela Devletşâh onun Heratlı olduğunu ileri sürmektedir ve yine aynı müellife göre Ascedî, Unsûrî'nin talebelerindendir⁵¹. Bu hususta *Mecma'ü'l-Füsehâ*'da ise Unsûrî, Ferrûhî ve Firdevsî'nin akranı olduğu bildirilmektedir.⁵² Belagat semasının yıldızı ve Merv şehrinin gururu şeklinde övgülere mazhar olan Ascedî-yi Mervezî uzun bir hayat sürmüştür. Cismani lezzetlere ve nefsanî isteklere ilgi duyan şairin daima eğlenceye meylettığı ifade edilmektedir. Sultan Mahmûd'un saray şairleri arasında dâhil olmadan önce maddî açıdan sıkıntılı zamanlar geçiren Ascedî bu durumda kendisine yardımcı olmayan arkadaşlarına serzenişte bulunmuştur. Ancak saraya girdikten sonra ömrünün sonuna kadar varlıklı bir hayat yaşamıştır. Muizzî Divanı'nda Horasan reisinin yanında Çağrı ve Mevdûd dönemini övdüğü için eleştirilere maruz kalan Ascedî için Muizzî "aç gözlülüğünden dolayı babanın meclisinde Çağrı ve Mevdûd zamanına övgüde bulundu" demiştir⁵³. Ölüm tarihi ile ilgili de çok net bilgiler bulunmamakla birlikte bu hususta 432/1040 olduğu yönünde yorumlar

47 Gülseri Okudan, *Afganistan ve Hindistan Fatihi Sultan Gazneli Mahmûd*, İksad, Ankara 2020, s.137-174; Mehmet Atalay, *İran Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Gaznelilere Kadar*, Demavend Yayınları, İstanbul 2014, s.156.

48 Çekici, "Unsûrî-yi Belhî, s.236; İzzettullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Dinî Siyaseti*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2018, s.166.

49 Esterabâdî, *Târîh-i Firişte*, s.100-101.

50 Avfî, *Lübâbü'l-Elbâb*, II, s.50.

51 Devletşâh, *Tezkire-i Devletşah*, I, s.81-82.

52 Hidâyet, *Mecma'ü'l-Füsehâ*, II, s. 1250.

53 Gökhan Gökmen, "Emîrüşşü'Arâ Mu'İzzî Dîvânında Farsça Şiir Söyleyen Şairlerin Yeri", *Nüşa*, XLVI, 2018, s.118.

bulunmaktadır⁵⁴.

6. Ferrûhî

Esterabâdî Sultan Mahmûd'un şairlerinden Ferrûhî hakkında şu malumatı vermektedir: Unsûrî'nin talebesidir. Babasının Sistân valisi Emîr Halef'in kölesi olduğu rivayet edilir. Ferrûhî Sistân köylülerinden bir çiftçinin hizmetine girdi. Her yıl iki yüz kil ve yüz dirhem kazanıyordu. Ondan sonra Emîr Halef'in kölelerinden bir kız isteyince masrafları ziyadeleşti. Bu durumu çiftçiye anlatıp kendisine üç yüz kil ve yüz elli dirhem vermesini istedi. Çiftçi "sen bundan daha fazlasını hak ediyorsun ama benim buna gücüm yok" dedi. Çaresiz kalan Ferrûhî, Sultan Mahmûd Gaznevî'nin yeğeni Ebû'l-Muzaffer'in yanına gidip bu mükemmel kasideyi söyledi ve karşılığında hil'at ve bol miktarda para aldı:

Nazım

Çimenler yağmur bulutlarıyla örtüldüğü zaman, dağ başları türlü çiçeklerden yedi renkli perneyan kumaşına bürünür.

Yerde ahû gibi miskler doğar, söğüt ağacı tûtî kanadı gibi yapraklarla örtülür.

تا پرند نیلگون بر روی پوشد مرغزار پر نیان هفت رنگ اندر سر آرد کوهسار
خاک را چون ناف آهو مشک زاید بی قیاس بید را چون پر طوطی برگ روید بی شمار

Daha sonra Sultan Mahmûd'un yanına giderek yüksek makamlara geldi. Öyle ki arkasında yirmi altın kemerli kölesi at sürüyordu⁵⁵.

Sultan Mahmûd'un önemli kaside şairlerinden bir tanesi de Ebû'l-Hasen Ali b. Culûg Ferrûhî'dir. Doğru tabiatlı ve akıselim bir kişiliğe sahip olan Ferrûhî için Reşidüddin Vatvat'ın "Arapların Mütenebbî'si mevkiindedir" dediği rivayet edilmektedir. Devletşâh onun Tirmizli olduğunu söylese de⁵⁶ bu bilgi hatalıdır. Ferrûhî Sistân'da doğup büyümüştür⁵⁷. İlk gençlik yıllarında maddi açıdan sıkıntılı bir süreç geçiren şair bir çiftçinin hizmetine girerek yıllık belli bir ücret karşılığında çalışmıştır. Ancak evlenmek istediği zaman geldiğinde aldığı ücretin az olması sebebiyle çiftçinin yanında ayrılarak şiirleri ile intisab edeceği birisini aramaya koyulmuştur. Bu kişi Sultan Mahmûd'un yeğeni Ebû'l-Muzaffer olmuştur. Sonraki süreçte Gazneli sarayına giden Ferrûhî kısa süre içerisinde zenginleşmiştir. Ancak Semerkand'a gerçekleştirdiği bir yolculuk esnasında haydutlar tarafında soyulan Ferrûhî servetinin büyük bir kısmını kaybedince tekrar yoksulluk içine düşmüştür. Yaşadığı süre boyunca Gazneli sarayında kalan şairin 429/1029-1030'da vefat ettiği bilinmektedir⁵⁸.

54 Avfî, *Lübâbü'l-Elbâb*, II, s.50; Soner İşimtekin, "Gazneli Mahmûd'un Saray Şairlerinden Ascedî-yi Mervezî", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XLIII, 2019, s.55-56. (53-68)

55 Esterabâdî, *Târih-i Firişte*, s.100-101.

56 Devletşâh, *Tezkire-i Devletşah*, I, s.91.

57 Safâ, *Târih-i Edebiyyât*, I, s.541.

58 Avfî, *Lübâbü'l-Elbâb*, II, s.47; Tahsin Yazıcı, "Dakîkî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VIII, 1993, s.410-411; Mahmut Caduk, "Gazneliler Devleti'nin Saray Şairi Ferruhî-i Sîstânî'nin Şiirlerinde Gazneli Mahmûd'a Yönelik Dinî Muhtevalı Övgüler", *İrtad*, VII, 7, 2021, s.79; Asuman Gökhan, "Sultan Mahmûd'un Son Yolculuğuna Bir Ağıt", *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, XXXIII, 2018, s.2.

7.Dakîkî

Gazneli dönemi şairleri arasında zikredilen son kişi Dakîkî'dir: *Sultan Mahmûd döneminin en eski şairlerinden birisidir. Şehnâme'ye ilk olarak o başlayıp binden fazla beyit yazmıştır. Ancak eser Firdevsî tarafından tamamlanmıştır. Bu kıt'a onun şiirlerindedir.*

Kıt'a

Buraya geç kaldım hakir oldum, sevgili daima burada olmaktan hakir oldu

*Suyun uzun süre havuzda kalıp durgunluğundan bulanıklaşması gibi*⁵⁹

به اینجا دیر ماندم خوار گشتم عزیز از ماندن دایم شود خوار

چو آب اندر شمر بسیار ماند عفونت گیرد از آرام بسیار

Dakîkî *Târîh-i Firişte*'de Gazneli şairleri arasında gösterilse de doğup büyüdüğü tarihler onun Gazneli değil Sâ mânî dönemi şairlerinden birisi olduğunu göstermektedir. *Şehnâme*'yi ilk yazmaya başlayan şair olarak hakkında aktarılan bilgiler, aynı adla başka bir Dakîkî'ye işaret edilmediğini göstermektedir. Tam adı Ebû Mansûr Ammar b. Muhammed b. Ahmed olan şairin doğu yeri ile ilgili ihtilafli bilgiler bulunmaktadır. Avfi onun Tûs şehrinde olduğunu ifade ederken⁶⁰ Rızâ Kulhân Hidâyet Mervî nisbesini kullanmakla birlikte Belh ya da Semerkant'lı olabileceğini ifade etmektedir⁶¹. Doğduğu yer kadar doğum tarihinde de bir kesinlik söz konusu değildir. Ancak IV/X. yüzyılın ilk yarısının ortalarında dünyaya gelmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır⁶². Mansûr b. Nûh zamanında saray şairleri arasına dâhil olan Dakîkî hükümdarı için övgü şiirleri yazmıştır. Şair, adındaki Dakîkî nisbesini Arapçada «un satan, değirmenci» anlamlarına gelen Dakik kelimesinden almaktadır. Doğum tarihinde olduğu kadar ölüm tarihi hususunda da ihtilafli bilgiler vardır. Genç yaşta kendi kölesi tarafından bir suikast sonucu öldürülmüş olmasından hareketle bu tarihlendirmenin 365-370/975-980 yılları arasında olabileceği kaydedilmektedir⁶³. Öte yandan 387/997 yılında vefa eden Sâ mânî emîri Nûh b. Mansûr'un çağdaşı olduğunu söylemesi bu husustaki çelişkili ifadeleri arttırmaktadır⁶⁴. Sonuç olarak en geç 390/1000 yılında ölmüş olması ihtimal dâhilinde olsa bile yine onu *Târîh-i Firişte*'de geçtiği gibi Sultan Mahmûd'un saray şairleri arasında göstermek imkânsız görünmektedir.

Sonuç

Deylem Bölgesi'ne bağlı Esterâbâd şehrinde dünyaya gelen Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterabâdî'nin doğum tarihi tam olarak belli olmasa bile 958-978/1551-1571 yılları arasında olması muhtemeldir. İlk çocuklu çağını ve ilk eğitimini doğduğu yerde tamamladıktan sonra babası ile birlikte Hindistan'a gitmiştir. Esterabâdî lakabının yanı sıra bu göç "garibân" ve "garibzâde" olarak da bilinmektedir. Önce Nizamşâhîlerin ve daha

59 Esterabâdî, *Târîh-i Firişte*, s.100-101.

60 Avfi, *Lübâbü'l-Elbâb*, II, s.11.

61 Hidâyet, *Mecma'ü'l-Füsehâ*, II, s. 792.

62 Nimet Yıldırım, "Dakîkî-yi Tûsî (366/976)", *Doğu Esintileri*, 2016, s.16-17.

63 Yıldırım, "Dakîkî-yi Tûsî", s.18.

64 Hândmîr, *Gıyâsüddîn Hândmîr b. Hâce Hümâmüddin Muhammed b. Hâce Celâlüddin Muhammed, Târîhu Habibi's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, II, Kitabhâne-i Hayyâm, Tahran 1333, s.368.

sonra da Âdilşâhîlerin hizmetinde bulunan Esterabâdî'nin oldukça iyi bir eğitim sürecinden geçtiği anlaşılmaktadır.

Esterabâdî Âdilşâhî hükümdarı II. İbrahim b. Âdilşâh'ın isteği üzerine *Târîh-i Firişte*'yi yazmaya başlamış ve bu eseri on beş yıllık bir çalışmanın sonucunda 1015/1606-1607 yılında tamamlayarak zikredilen hükümdara ithaf etmiştir. Bir mukaddime on iki bölüme ve bir hatimeden müteşekkil olan bu eser Hindistan tarihi açısından bir genel tarih mahiyeti taşımaktadır. Gazneliler, Dehli padişahları, Dekken şahları, Gücerât şahları, Malva sultanları, Burhanpûr sultanları, Bengal şahları, Multan şahları, Malabâr emîrleri ve Hind âlimlerinin durumları *Târîh-i Firişte*'nin muhtevasında bulunmaktadır. Müellifin bundan başka Hint tıbbıyla alakalı olup bir mukaddime, üç bölüm ve bir hâtimeden müteşekkil İhtiyârât-ı Kâsımî (Destûrî'l-etıbbâ) ve İtiyârüddin ed-dihlevî'nin *Besâtînü'l-üns* adlı eserinin bir özeti olan *Muhtasâr-ı Besâtînü'l-üns* adlı iki kitabı daha vardır.

Târîh-i Firişte'nin ilk kısmında yer alan Gazneliler Devleti'nin siyasî tarih kısmı anlatılırken zaman zaman bu dönemde yaşamış olan şairlere de yer verilmiştir. Sultan Mahmûd dönemi siyasî faaliyetlinin sonunda ise sadece bir kısım şairlere ve şairlerinden örneklere yer verilmiştir. Elbette ki Gazneliler zamanında yaşamış şairlerin tamamına burada yer verilmemiştir. Zikredilen şairler Gadâyir-i Râzî, Üstad Esed-i Tûsî, Minûçehrî Dâmgânî, Hâkim Unsûrî, Ascedî, Ferrûhî ve Dakîkî'dir. Bunların yanı sıra metin içerisinde Ebû'l-Feth Büstî ve Ebû'l-Ferec Rûnî'nin ismine de tesadüf edilmektedir.

Bu şairler anlatılırken ilk olarak kendilerine dair doğum yerleri, meziyetleri ya da saraydaki konumlarına dair çok kısa bilgiler aktarılıp ardından şiirlerine dair yine kısa örnekler sunulmuştur. Unsûrî haricinde hiçbir şairin doğum ya da ölüm tarihi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Şairler hususunda aktarılan bazı bilgilerin hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Mesela en geç 389/999-1000 yılında ölmüş olan Dakîkî için Sultan Mahmûd'un saray şairlerini biri olduğu yönünde yanlış bilgi verilmektedir. Esterabâdî'nin bu kısmı yazarken Devletşâh'ın *Tezkiretü'sh-Şuârâ* adlı eserinin etkisi altında kaldığı düşünülmektedir.

Kaynakça

al-Utbî, *Kitab-ı Yamını*, Terc. James Reynolds, Harvard College Library, London 1868.

Armutlu, Sadık, "Arap Şiirini Fars Şiirine Taşıyan Aykırı Bir Şair: Menûçihri-yi Dâmgânî", *Doğu Esintileri*, 2017, ss.65-146.

Atalay, Mehmet, "Unsûrî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLII, 2012, s.162-163.

Atalay, Mehmet, *İran Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Gaznelilere Kadar*, Demavend Yayınları, İstanbul 2014.

Ateş, Ahmet, "Menûçihri", İA, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, VIII, 1971, s.340.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Bedî'üzzamân Furûzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-ı İran*, Tahran 1386.

Bilgin, Orhan, "Esedî-i Tûsî", *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, İstanbul

1995, s.370.

Bosworth, Clifford Edmund, The Early Ghaznavids, *The Cambridge History of Iran*, IV, New York, 2008.

Briggs, John, *History of The Rise of The Mohammedan Power In India: Till The Year A.D. 1612*. Low Price Publications, Delhi 1997.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2014, September 18). Ahmadnagar. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/place/ahmadnagar>.

Caduk, Mahmut, “Gazneliler Devleti’nin Saray Şairi Ferruhî-i Sîstânî’nin Şiirlerinde Gazneli Mahmûd’a Yönelik Dinî Muhtevalı Övgüler”, *İrtad*, VII, 2021, ss.78-92.

Çekici, Mitat, «Gazneli Sarayının Meddahı ‘Unsurî-yi Belhî», Afganistan-İran-Tacikistan Dil ve Edebiyat Yazıları, Ed. İsmail Söylemez, Demavend Yayınları, İstanbul 2021, ss.231-243.

Çelikleş, Müslüme Melis, «Hint Tarih Yazıcılığı ve Türk Tarihine Katkıları», *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, CXX/236, 2018, ss.77-90.

Devletşâh, *Tezkire-i Devletşah*, I, Çev. Necati Lügal, Çev. Kervan Yayın ve Kitapçılık Neşriyat, Ankara 1977.

Elliot, Sir H.M. – Dowson, John, *The History of India, as Told By Own Historians The Muhammadan Period*. Vol. VI, Trübner and Co, London 1875.

Elliot, Sir H.M., *Bibliographical Index to The Historians of Muhammedan India*, I/IV, Babtist Mission Press, Calcutta 1849.

Esterabâdî, Muhammed Kâsım Hindûşâh, *Târîh-i Firişte*, Tash. Muhammed Rızâ Nasırî, Encümen-i Asâr ve Mefâhirî Ferhengî, Tahran 1387.

François de Blois, Ġazâ’erî Râzî, Abû Zayd Moḥammad, *Encyclopedia Iranica*, Vol. X/4, 2012, s. 354.

Gökhan, Asuman, “Sultan Mahmûd’un Son Yolculuğuna Bir Ağıt”, *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, XXXIII, 2018, ss.1-22.

Gökmen, Gökhan, “Emîrüşşü‘Arâ Mu‘İzzî Dîvânında Farsça Şiir Söyleyen Şairlerin Yeri”, *Nüsha*, XLVI, 2018, s.107-122.

Hândmîr, Gıyâsüddîn Hândmîr b. Hâce Hümâmüddin Muhammed b. Hâce Celâlüddin Muhammed, *Târîhu Habibi’s-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, II, Kitabhâne-i Hayyâm, Tahran 1333.

İbn Havkal, *Sûrat el-Arz (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*, Terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları İstanbul 2014.

İşimtekin, Soner, «Gazneli Mahmûd’un Saray Şairlerinden Ascedî-yi Mervezî», *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XLIII, 2019, ss.53-68.

Karadağ Çınar, Gülay, “Esterabâd’da Safevî Hâkimiyetini Tehdit Eden Unsurlar: Siyâh-Puşân ve Sayın Hanî Türkmenleri”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, XXIII/8, 2020, ss.108-132.

Karagözoğlu, Berna, “Hindistan Türk Moğol İmparatorluğu Döneminde Farsça Tarih Yazıcılığı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/37, 2016, ss.348-370.

Kartal, Ahmet, “Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî, Faaliyetler Üzerine Düşünceler”, *Bilig*, XVII, 2001, s.55-70.

Keleş, Nevzat, “Şeddâdîr Devrinde İlim ve Kültür Hayatına Tesir Eden Şair ve Âlimler”, *Tarih Okulu Dergisi*, 8/XXIV, 2015, ss.1-23.

Khaleghi-Motlagh, Dj., “Asadı Tusi”, *Encyclopædia Iranica*, II/7, 2011, ss. 699-700.

Kurtuluş, Rıza, “Menûçihri”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX, 2004, ss.156-157.

Kurtuluş, Rıza, “Rûnî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVI, İstanbul 2008, s.245.

L. Bilge, Mustafa, “Ahmednagar”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, II, İstanbul 1989, s.171.

Le Strange, Guy, *Doğu Hilafetinin Memleketleri* Haz. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

Me‘anî, Ahmed Gülçin, *Târîh-i Tezkirehâ-yı Farsî*, II, İntişârât-ı Kitabhâne-i Senâî, İrânşehr 1363.

Mihriîn, Ebbâs, *Târîh-i Zebân-i Edebiyyât-i İrân der Asr-i Sâmaniyyân ve Gazneviyyân*, İntişârât-ı Mânî, İsfahân 1352.

Mîrhând, Seyyid Hamîdüddin Muhammed b. Burhânüddin Hâvendşâh b. Kemâlüddin, *Ravzatü’s-safâ fî sîreti’l-enbiyâ ve’l-mülûk ve’l-Hulefâ*, IV, Neşr. Abbas Zeryab, İntişârât-ı İlmî, Tahran 1338.

Muhammed Avfî, *Lübâbü’l-Elbâb*, II, Tash. Edward G. Browne, Brill, Leyden 1903.

Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü’t-Tekâsîm*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

Nazım, Muhammad, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Gazna*, Cambridge, 1931.

Nizami, Khalık Ahmad, “Firişte”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIII, İstanbul 1996, s.133-134.

Okudan, Gülseri, *Afganistan ve Hindistan Fatihî Sultan Gazneli Mahmûd*, İksad, Ankara 2020.

Oruç, Cihan, “Adilşahlar Sultanlığı Üzerine Yazılan Farsça Yerli Vakayinameler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, CXXVI/249, 2020, s.449-468.

Rızâ Kulihân Hidâyet, *Mecma’ü’l-Füsehâ*, I-II-III, İntişârât-ı Emîr-i Kebî, Tahran 1381.

Safâ, Zebîhullah, *Târîh-i Edebiyyât der İrân ve der Kalemrov-i Zeban-ı Fârsî*. 5/3, İntişârât-ı Firdevs, Tahran 1370.

Safâ, Zebîhullah, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân ve der Kalemrov-i Zeban-ı Fârsî*. I, Tahran 1351.

Siddiqi, M., “Abu’l-Faraj Rûnî”, *Encyclopædia Iranica*, I/3, 2014, s. 283-284.

Siddiqui, İqtidar Husain, “Nizamşâhîler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIII, İstanbul 2007, ss.192-194.

Şahab, Tâhirî, *Dîvân-i Ustâd Ebû Nazar Abdulaziz b. Mansûr Ascedî-yi Mervezî*, Şirket-i Çaphâne-i Firdevsî, Tahran 1334.

Şebankâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmâü’l-ensâb*, Tash. Mîr Hâkim Muhaddis, Müesseset-ü İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 1376.

Yazıcı, Tahsin, “Dakîkî”, *DİA*, VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.410-411.

Yazıcı, Tahsin, “Esterâbâd”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, İstanbul 1995, ss.437-438.

Yıldırım, Nimet, “Dakîkî-yi Tûsî (366/976)”, *Doğu Esintileri*, 2016, ss.105-139.

Zeki, İzzettullah, *Gazneli Mahmud’un Dinî Siyaseti*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2018.

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Prof. Dr.
Ahmet KÖÇAkdeniz Üniversitesi,
ahmetkoc@akdeniz.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8819-8095>

Eser Geçmişi / Article Past: 02/08/2023 26/08/2023

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1336848>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Ankara'da Ahi Şerafeddin Evkafı (XVI-XIX. Yüzyıllar)

Ahi Şerafeddin Evkaf in Ankara (XVI-XIX. Centuries)

Öz

İslam toplumlarının en önemli yardımlaşma kurumu olan vakıflar, Osmanlı döneminde uyguladıkları politikalarıyla ön plana çıkmışlardır. Çeşitli alanlarda uygulanan vakıf politikaları kimi zaman padişahlar veya onun hizmetinde çalışanlar tarafından kimi zaman da reaya mensupları tarafından oluşturulmuştur. Çalışmada ele alınan Ahi Şerafeddin Evkafı, XIV. Yüzyılda Ankara'da kurulduğu bilinmekle birlikte, Osmanlı devrinde daha da genişleyerek; cami, zaviye, türbe, imaret ve diğer yapılarla bir külliye niteliğine kavuşturulmuştur. Zikredilen külliyenin gelir kaynakları geniş alanlara yayılan arazilerden ve ticari yapılardan elde edilmiştir.

Ahi Şerafeddin'in kişiliği hakkında literatürde bilgi bulunmakla birlikte onun ailesi ve vakıfları hakkındaki bilgi daha sınırlıdır. Osmanlı devrinde aile mensupları arasında seyyidlerin bulunması onları daha seçkin hale getirmiştir. Ahi Şerafeddin Evkafı'nda yönetimi elinde bulunduran aile mensuplarının hem ahi neslinden gelmeleri hem de seyyid soyundan olmaları onları, toplumun önde gelen hatırı sayılır kişileri yapmıştır.

Ankara eşrafından olan bu çok yönlü aileden bazı kişiler ilmiyede, kalemiyede, askeriyede görev yaparken bazı kişiler de ticaret ve tarım sektörlerinde faaliyet yürütmüşlerdir. Bu çok yönlü aile mensuplarının İstanbul ve Ankara'da ne tür görevlerde buldukları, vakıflarının faaliyetleri, Ankara Şer'iyeye sicilleri, tahrir defterleri ve arşiv belgelerinden hareketle ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı toplumu, Ankara, Ahi Şerafeddin, Evkaf

ATIF: KÖÇ, Ahmet, "Ankara'da Ahi Şerafeddin Evkafı (XVI-XIX. Yüzyıllar)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/3 (Eylül 2023), s. (521-539)

CITE: KÖÇ, Ahmet, "Ahi Şerafeddin Evkaf in Ankara (XVI-XIX. Centuries)", *Journal of History and Future*, 9/3 (September 2023), pp. (521-539)

Abstract

The ewkaf, which are the most important mutual aid institution of Islamic societies, came to the fore with the policies they implemented during the Ottoman period. Ewkaf policies implemented in various fields were sometimes created by the sultans or those working in their service, and sometimes by members of the reaya. It is known that the Ahi Şerafeddin Ewkaf discussed in the study were established in Ankara in the XIVth century. Besides that, these ewkaf; It was further expanded during the Ottoman period and became a social complex consisting of a mosque, zawiya, tomb, kitchen, and other structures. The income sources of the mentioned complex were obtained from the lands spread over wide areas and commercial structures. Although there is some information in the literature about the personality of Ahi Şerafeddin, the information about her family and foundations is more limited. The presence of sayyids among family members in the Ottoman period made them more distinguished. The fact that the family members holding the management authority in Ahi Şerafeddin Ewkaf are both from the ahi lineage and the sayyid lineage made them prominent and notable figures of the society.

While some people from this versatile family, who belonged to the notables of Ankara, served in the ilmiye, bureaucracy and military, some people worked in the trade and agriculture sectors. This study will deal with what kind of duties the multi-faceted family members held in Istanbul and Ankara, the activities of their foundations, from Ankara Sharia registries, cadastral registers and archive documents.

Key Words: Ottoman society, Ankara, Ahi Şerafeddin, Ewkaf

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynayan ahilik¹, erken dönem devlet ve toplumunda önemli rol oynamış, ancak mutlakiyet ve merkezîyetçiliğin artmasıyla devletin kendi denetimi altına girmiş bir yapıdır. Kuruluş döneminde varlıkları bilinen Ahîyân-ı Rum, Abdalân-ı Rum, Bacıyân-ı Rum ve Gaziyân-ı Rum olarak nitelendirilen gruplar,

1 Ahilik üzerine; A. Tevhid'in "Ankara'da Ahiler Hükümeti", F. Köprülü'nün *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Anadolu'da İslamiyet, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* kitapları dışında "Ankara ve Ahiler" isimli makalesine bakılabilir. Ayrıca O. N. Engin'in kapsamlı eseri *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, F. Taeschner'in "İslam Ortaçağında Fütüvve Teşkilatı", "Akhi Baba", "Türk Ahiliği" bilinen çalışmalarıdır. Bu önemli çalışmalar dışında M. Cevdet'in *İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği*, C. Cahen'in "İlk Ahiler Hakkında", N. Çağatay'ın, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik* çalışmaları oldukça kıymetlidir. Yakın zamanda A. Y. Ocak'ın, "Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", M. Bayram'ın; *Anadolu Selçukluları Zamanında Ahi Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi*, "Ahi Evran Kimdir", "Anadolu Selçuklu Devrinde Anadolu Bacıları Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir" makaleleri, Yine A. Erdoğan'ın, *Ankara Ahileri* konuyla ilgilidir. Son dönemde ahiler ve ahilik üzerine çalışan M. A. Hacıgökmen'in; Ahiler Şehri Ankara, "Ankara'da Ahi Hakimiyeti", "Ankara Ahilerinin Ticari Faaliyetleri ve Bacıyân-ı Rum Hakkında Bir Araştırma" isimli çalışmaları ve A. Mughaddam'ın 13.-15. Yüzyıllarda Anadolu'da Ahilik: Kurumsallaşma, Toplumsal Yapı ve İdeoloji isimli doktora tezi konunun farklı yönlerini vurgulamaktadır. Seyyidler üzerine Mehdi Çiftçi'nin, "Baba-Oğul Ankaralı İki Nakîbüleşraf ve Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbüleşraf Defterleri" ve "Ankaralı Nakîbüleşraf ve Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbüleşraf Defterleri", çalışmaları dikkat çekicidir.

devletin merkezileşmesi sonrasında kentlerde birer esnaf loncası örgütüne dönüşmüşlerdir².

Ortadoğu- İslam toplumunun kurumları, dini ve manevi dayanaklarla sürdürüldüğünden mesleki oluşumlarda izleri görülmektedir. Bu yüzden her meslek loncasının başında manevi ve dini yetkiyi temsil eden bir ahi şeyhi bulunuyordu³. Ahilerin Anadolu'da teşkilatlanması, Evhadüddin-i Kirmani'nin ve halifelerinin çok sayıda tekke ve zaviye yaptırmasıyla gerçekleşti. Zamanla bu durum; Selçuklu sultanları I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad'ın fütüvvet teşkilatına katılmalarıyla kendini gösterdi⁴.

Ahi Evran (Şeyh Nasrüddin Mahmud) hükümdarların büyük destek ve himayeleri ve tasavvufi düşüncede fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekkelere gelip giden müritlerini eğitti. Ahi Evran'ın teşkilatlandığı ahi şeyhleri; meslek gruplarına eleman yetiştirme, pazardan temin edilen hammaddenin ustalara dağıtma, üretilen ürünlerin lonca kurallarına uyup uymadığını denetleme, lonca kurallarına uymayanları cezalandırma, anlaşmazlık durumlarında malların niteliğinin belirleme, pazar fiyatlarını belirleme yetkilerine sahipti. Lonca mensuplarının her bir ferdinin fütüvvetnâmenin doğruluk, dürüstlük esaslarına bağlı olarak elini, sofrasını ve kapısını açık; gözünü, dilini ve belini bağlı tutması istenmiştir⁵. Bahsedilen bu dini ve ahlaki erdemler güçlü merkeziyetçi devlet yapısının ortaya çıkmasından önce uygulanırken, daha sonraları bu türden kontrol faaliyetleri devlet tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır⁶.

Toplum üzerinde yönlendirici etkiye sahip ahilik, şeyhleri vasıtasıyla hem şehirlerde hem de kırsal bölgelerde teşkilatlandılar. Ahi şeyhleri, Anadolu Selçuklu Devleti'nin güçlü olduğu devirlerde yukarıda ifade edilen görevleri icra ederken, merkezî otoritesinin dağılmaya başladığı dönemlerde sadece esnaf grubu olarak değil, aynı zamanda şehir hayatında düzeni tesis eden gruplara dönüşmüşlerdir. Anadolu'da çeşitli bölgelerde karşımıza çıkan ahi gruplarından özellikle Ankara Ahileri şehirde sayıca daha fazla ve daha yoğun bir siyaset takip ettiler⁷. Bu yüzden ahilik hakkında yaptığı çalışmasında Moghaddam, Anadolu ahiliğinin kurucu unsuru olarak Ankara'da Ahi Şerafeddin ve Konya'da Ahi Türk ailelerini göstermektedir. Aynı yazarın başka bir çalışmasında; ahilerin köy, kasaba ve şehirlerde gariplere yardım etme, yemek yedirme, ihtiyaçlarını giderme ve onları zalimlerin elinden kurtarma çabalarını vurgulamaktadır⁸.

a-Ahi Şerafeddin'in Hayatı

Araştırmanın öznesini teşkil eden Ahi Şerafeddin Muhammed⁹, Hoy şehrinde yaşamış

2 H. İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, 2004, 158.

3 H. İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu, a.g.e.*, 158.

4 A. Yaşar Ocak "Zaviyeler" *Vakıflar Dergisi XII*, 2000, 185.

5 S. Bayram "Ahilik ve Bir Ahi Şeceresi", *Belleten C. LVIII(222)*, 1994, 301.

6 H. İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu, a.g.e.*, 159.

7 Z. Kazıcı. "Ahilik", *TDVİA. I* 1988, 541.

8 A. R. Moghaddam. *13.-15. Yüzyıllarda Anadolu'da Ahilik, a.g.e.*, Aynı yazar. "Anadolu Ahiliği Bağlamında Anadolu'da Ahilik a.g.e.", 407-418.

9 Ahi Şerafeddin'in hayatı ve vakıfları hakkında M.A. Hacıgökmen ve A. Erdoğan'ın *Ankara Ahileri* dışında, *Şehr-i Kadim Ankara* isimli kitaplarında sınırlı bilgi vardır. A. R. Moghaddam'ın *13.-15. Yüzyıllarda Anadolu'da Ahilik: Kurumsallaşma, Toplumsal Yapı ve İdeoloji* isimli çalışması ise ahiliğin Anadolu'ya gelişini ve Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı kuruluşundaki rolünü ele almaktadır. Aynı

ve Arapların Ahi Ali Bessak denilen kişi olmalıdır. Dedesi fütüvvet ehli Hasan el-Caferî, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın (ö.588/1192) davetiyle Anadolu'ya gelmiştir. Aile ile ilgili şecere tespit edilerek daha önce yayımlanmıştır. Yayımlanan 80 satırlık şecerenin bazı kısımları kopmuş olduğundan tarihi açıdan daha güvenilir olan kısımlar, belgenin yazılış tarihine daha yakın olan kısımlarıdır. Bu verilere göre Ahi Şerafeddin'in babası Ahi Hüsameddin Hüseyin H.695/M.1296 yılında 72 yaşındayken vefat etmiştir¹⁰.

Yaşadığı dönemde Ahi Şerafeddin Muhammed'in, Orta Anadolu beyi Emir Eretna'nın naibliğini yaptığı bu sırada hem ahilerin şehirdeki öncüsü hem de bölgenin siyasi ve askeri sorumlusu olduğundan bahsedilmektedir¹¹. İzahlara bakılırsa Ankara ahileri, Moğol otoritesine bağlı kalarak, bölgelerinde ortaya çıkabilecek siyasi ve askeri olayları kontrol altına almaya çalışmışlardır. Onların amaçları devlet otoritesinin çöktüğü dönemde ortaya çıkan karışıklıkları engellemek, düzen tesis etmek olarak nitelendirilmelidir¹².

b-Ahi Şerafeddin Evkafı

Ankara ahileri idari ve sosyal açılardan toplumun ihtiyaçlarını belirleyerek vakıflar kurdular. Toplumun dini-ahlaki seciyelerini yükseltmeyi ve sosyal dayanışmayı pekiştirmeyi hedefleyen ahiler, kendi bölgelerinde kurdukları vakıflarla hizmetlerini İslam hukukuna göre ebedileştirdiler. Bu sayede vakıf tesislerinin kuruluşunun üzerinden yüzyıllar geçse bile günümüze kadar gelmeyi başarabildi.

Ahi Şerafeddin Muhammed'in yaptırmış olduğu vakıf binaları belgeler ışığında külliye niteliği taşımaktadır. Şimdiye kadar Ahi Şerafeddin Evkafı bünyesinde sadece cami, zaviye ve türbe olduğu bilinmekteydi¹³. Oysa mahkeme kayıtları gösteriyor ki Arslanhane Cami¹⁴, zaviye ve türbeden başka bu yapıların hemen yanı başında bir han ve yemek pişirilen bir imaret vardı. Yemek pişirilen imaretin olması, Ankara tarihi açısından meseleye tekrar bakmayı zorunlu kılmaktadır. Çünkü yapılış tarihi bakımından Ahi Şerafeddin Evkafı içerisindeki imaret, Ankara'nın ilk imareti olma özelliğini göstermektedir¹⁵. Külliye

---

yazar, "Anadolu Ahiliği Bağlamında Anadolu'da Ahilik ve Seyyid Ahi Şerafeddin" isimli çalışmasında Ahi Şerafeddin'in Anadolu Ahiliğindeki rolünü ortaya koymaktadır. Bahsedilen çalışmalar dışında S. Eyice'nin "Ahi Şerafeddin Camii", H. Acun- U. İnci'nin kaleme aldıkları "Ahi Şerafeddin Zaviyesi" makaleleri vardır. Çalışmalarda Ahi Şerafeddin'in bir ahi şeyhi olduğu, Ankara'da yoğun olarak ahilerin yaşadığı vurgulanırken onların siyasi yönlerine değinilmiştir. Sanat tarihi ve mimarlık tarihçileri ise vakfın mevcut yapıları üzerinden konuyu ele almışlardır.

10 S. Bayram "Ahilik...", *a.g.m.*, 295; A. R. Moghaddam.. 13.-15. Yüzyıllarda Anadolu'da Ahilik, *a.g.e.*, 98; Aynı yazar, "Anadolu Ahiliği Bağlamında...", *a.g.m.*, 414.

11 M. Ali Hacıgökmen. *Ahiler Şehri Ankara*, *a.g.e.*, 33.

12 A.R. Moghaddam. *13.-15. Yüzyıllarda Anadolu'da Ahilik*, *a.g.e.*, 153.

13 S. Eyice "Ahi Şerafeddin Camii", *a.g.m.*, 531; Ayrıca bk. S. Bayram "Ahilik...", *a.g.m.*, 503.

14 Ankara Salnamesi'nde Ahi Şerafeddin Camii; "kadim gayet musanna' oymalı kapısı mevcuttur. Minaresi tek tuğladan olup alt kısımları Roma ve Bizans devirlerine ait harabeler enkazıyla yapılmıştır. Cami-i şerifin hey'et-i aslıyyesinde üzeri sakaf örtülü olup dahilinde beherinin yek-diğerine olan mesafesi beşer arşun" olmak üzere dört sıradır. Kaydın devamında "...mevcut tavan ve civarında tarz-ı mi'mâri atik-i İslamiyeyi gösterir nukuş-ı latife vardır" denilmektedir (AVSR 1325, 130).

15 Şimdiye kadar Osmanlı devrinde Ankara'da kurulduğu bilinen tek imaret Karacabey İmareti'dir. Oysa Ankara sicilleri ve evkaf defterleri şehirde farklı dönemlerde kurulmuş ayende ve revendeye hizmet etmiş mutfakların olduğunu ortaya koymaktadır. Karacabey İmareti'nden başka Hüseyin Gazi Tekkesi'nde imaret bulunmaktadır (AŞS. 16/702: 1080; AŞS. 25/711: 893; AŞS.78/764: 103; AŞS. 86/772: 442).

içerisindeki imaret ve han bugün yoktur. Zaviye binasından günümüze sadece dış kapı kalmıştır¹⁶.

Ahi Şerafeddin Vakfı yapılarının şehirdeki konumunu Arslanhane Camisi'ne göre izah etmek daha doğru olacaktır. XIX. Yüzyıla kadar Ankara şehir merkezinde ticaretin yoğun olarak Bedesten ve etrafındaki hanlarda yapıldığı göz önüne alındığında Ahi Şerafeddin yapılarının ticaret bölgesinin merkezinde olduğu görülecektir¹⁷.

At pazarında Ahi Şerafeddin Evkafı'na ait Arslanhane Mahallesi'nde inşa edilen caminin ahşap minberindeki kitabede, Mesud bin Keykavus (II. Mesud) yazılıdır¹⁸. Yapıldıktan kısa süre sonra harap olmuş olan caminin, Ahi Hüsameddin ve Ahi Hasan tarafından tamir ettirildiği minberinden anlaşılmaktadır¹⁹. Dikdörtgen şeklindeki caminin doğu ve batı yönünde iki kapısı vardır. Yapımında Roma ve Bizans dönemine ait işlenmiş malzeme kullanılmıştır. Öte yandan minberde bulunan kitâbe, bir inşa kitabesidir. Söz konusu kitâbe yapının, fütüvvet ve mürüvvet sahibi kardeşler (Ahi Hüsameddin ve kardeşi Hasan) tarafından inşa edildiğini yazmaktadır²⁰.

Arslanhane Camii'nin kuzeydoğusunda bulunan türbede Ahi Şerafeddin Türbesi içerisinde Ahi Hüsameddin ve Ahi Hüseyin de medfundur. Erdoğan'ın ifadesiyle Etnoğrafya Müzesi'nde teşhir edilen ahşap sandukada; "...cömertlerin babası, Müslümanların, İslam'ın ışığı, Hakk'ın ve dinin övdüğü, Ahîlerin büyüğü, mürüvvet ve fütüvvet sahibi, sultanın delili, iftihâr-ı âl-i Resûlullâh, seçilmiş Es-Seyyid eş-Şehîd, rahmete kavuşmuş Hüsâmeddin oğlu Muhammed..." kaydı mevcuttur²¹. Türbenin güney cephesindeki Arapça kitabede ise; "...bu imâret lütüfkâr Rabbi'nin rahmetine muhtaç olan zayıf kul Ahi Hüsameddin el-Hüseynî oğlu Muhammed- Allahu Teâlâ, Hz. Hüseyin, onun kardeşi, cediti, babası, annesi ve evladı hürmetine- onun dünyada ve Ahirette kalbini nurlandırсын. H.731/M.1331 yılında yapılmasına başlandı..." yazılıdır²². H.1295/M.1878 tarihli Ankara Salnamesinde "ahilerden Ahi Şerafeddin ve Ahi Hüseyin dahi camileri kurbünde mahsus olan türbelerinde garîk-i lücce-i rahmet" olmuşlardır denilmektedir²³.

c-Seyyidlik Meselesi ve Ahi Şerafeddin Nesli

İslam tarihinde Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatma'nın, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin vasıtasıyla devam eden soyundan gelenler için seyyid ve şerif tabirleri kullanılmaktadır. Seyyidler, İslam toplumlarında rencide edilmeden, hürmet gördüklerinden incelenen

Ankara'da bir başka imaret ise Hacı Bayram-ı Velî Vakfı imaretidir (C. EV. 350/17764). Bu durumda belgelerden öğrendiğimiz Ahi Şerafeddin Evkafı'nın küçük imareti tarih sıralamasına göre en erken tarihli olanı olmalıdır (EV. MH. TİK. 115/01).

16 COA. EV. MH.TİK. 115/01

17 Ö. Ergenç. "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler, *Osmanlı Araştırmaları* III, 1995, 159.

18 R. Özdemir. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, 1986, 124.

19 S. Eyice, "Ahi Şerafeddin Camii", *a.g.m.*, 532.

20 A. Erdoğan. *Ankara Ahileri ve Eserleri*, Ankara, 2011, 33.

21 A. Erdoğan *Ankara Ahileri*, *a.g.e.*, 32; Aynı yazar *Şehr-i Kadîm*, *a.g.e.*, 295.

22 A.R. Mukaddem, "Anadolu Ahiliği Bağlamında...", *a.g.m.*, 114.

23 Ankara Vilayeti Salnâme-i Resmîyesi (*AVSR* 1295, 121).

dönemlerde seyyid ve şeriflere olan hürmet daha da artmıştır. Devrin yazılı kaynaklarında kendilerini göstermeye başlayan seyyid ve şerifler statüleri ve asaletlerinin görünürlük kazanmasıyla maddi ve manevi anlamda bazı ayrıcalıklardan yararlanmışlardır²⁴.

İslam tarihinin ortaya çıkardığı bu ilginç soy aristokrasisinin Osmanlı çağına ve sahasına yansıyan macerası, diğer devletlerden farklı değildir. Osmanlı yöneticilerinin ve toplumun seyyid ve şeriflere gösterdiği saygının birtakım faydaları da vardı. Özellikle yeni fethedilen bölgelerde seyyidler, kimi zaman yeni yerleşim yerleri kurarak İslam dininin ve devletin gücünün yerleşmesine katkıda bulundular. İskânda öncülük etme ve şenlendirme hususlarındaki faydalarından dolayı seyyidler, devlet tarafından ödüllendirildiler²⁵. Bununla birlikte seyyidlerin büyük vakıfların yönetimlerinde ön plana çıkmaları Âl-i Resûl'e gösterilen saygıdır.

Osmanlı devrinde iktisadi anlamda seyyid ailelerine ve seyyidlerin kurdukları vakıflara bazı ayrıcalıklar, vergi muafiyetleri verildiği bilinmektedir. İnalçık'a göre onların vergi muafiyetinin çeşitli boyutları vardır²⁶. Nitekim bazı mahkeme kayıtları aile mensuplarının avarız vergilerine dahil edilmediklerini göstermektedir. Kimi belgelerde ise resm-i bennak ve resm-i esb'ten muaf oldukları görülmektedir²⁷. Demek ki ilim ehline gösterilen saygı; *hâne-i gayr ez-avâriz* sayılmalarına yol açtı. Öte yandan yine Osmanlı devrinde ulemâ içerisinde yer alan seyyid ve şeriflerin vakıflarına aylık, altı aylık veya yıllık tahsisatlardan pay ayrılıp, özel ihsanlarda bulunuldu²⁸. Bu durum seyyidlerin maddi anlamda kötü durumda olmalarını, sıradan işlerle uğraşmalarını Osmanlı yöneticilerinin tasvip etmediğini göstermektedir²⁹.

Halkın sevgisine mazhar olan Ankaralı Ahi Şerafeddin ailesi bir seyyid ailesi olarak ayrıcalıklı konuma sahip olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır³⁰. Ailenin ayrıcalıklı konumu Osmanlı sicillerinin arttığı XVII. Yüzyıldan itibaren takip etmek mümkündür. Aynı şekilde Anadolu Selçuklu, Beylikler ve erken Osmanlı devirlerinde nakibü'l-eşraflık kurumu olmadığından kayıtlarda seyyidlik vurgusu da yapılmamış olmalıdır. Oysa, XVII. Yüzyıldan itibaren Ahi Şerafeddin neslinden gelenlerin *Seyyid* oldukları vurgusu öne çıkmaktadır³¹.

-
- 24 A. Işık, "Kızılbaşlıkla İtham Edilen Bir Nakibü'l-Eşraf Seyyid Mahmut Efendi'nin Hayatı ve Şeceresi", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2, 387; R. Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, a.g.e., 12.
- 25 Ö. L. Barkan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi* S. II 1942, 284.
- 26 H. İnalçık "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, 1993, 52.
- 27 R. Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, a.g.e., 2013, 100.
- 28 M.S. Küçükbaşçı "Seyyid", *TDVİA*. XVII, 2009, 42.
- 29 Evâsıt-ı Şa'ban 1100/Mayıs-Haziran 1689 tarihinde Ahi Şerafeddin Evkafı yöneticisi Seyyid Fethullah; "...asitânedemr aldım" diyerek Ankara'daki Yeşil Ahi Zaviyesi yönetimine el koymuştur (AŞS. 70/756: 163).
- 30 Osmanlı çağında Ankara'da yaşayan seyyid ve şeriflerin nitelik ve niceliği hakkında yapılan bir çalışmada onların Ahi Hacı Murad, Hacı Musa ve Koçhisar Mahallelerinde ikamet ettikleri, çevre köylerde ise Karadere, Karaburçak, Hasanoğlan, Üçyer, Orta, Kızılçukur, Kayaş, Alaca, Saray, Bağlum ve Çubukabad'da yerleşik oldukları vurgulanmaktadır Bk. Sevda Fişne (2013), *Osmanlı Dönemi Ankara'sında Sosyo- Ekonomik ve Demografik Açından Seyyide ve Şerifeler*, 14.
- 31 AŞS. 90/780; 25-26.

Örneğin evası-ı Ramazan 1103/Mayıs-Haziran 1692 tarihinde Seyyid Şeyh Mehmed, Çubukâbâd Kazası'ndaki Şeyh Elvan Zaviyesi'nin yönetimine atandı³². Yine başka bir örnekte Ahi Şerafeddin neslinden gelen bir mütevellinin; “*biz sâdâtız, biz mecidiz, evlâd-ı vakıftanız*”³³ diyerek eşraftan ve aynı zamanda seyyidlerden olduklarını vurgulama ihtiyacı duymaları kimliklerinin bilinmesi açısından önemlidir³⁴.

İlmiye içerisindeki yüksek makamlara terfi eden, halk arasından itibarlı ve sözü geçen kişiler atanırken, seyyid olarak Ahi Şerafeddin ailesi de unutulmadı. 29 Rebi'ü'l-âhir 1137/15 Ocak 1725 tarihinde Ahi Şerafeddin Evkafı'nın mütevellisi aynı zamanda Ankara'nın nakibü'l-eşraf kaymakamı fahrü'l-müderrişin Es-Seyyid Abdülhâdi Efendi b. Es-Seyyid Mehmed Efendi idi³⁵. Kılıç ve Çiftçi'ye göre nakiplik ve nakibü'l-eşraflık kalıtım yoluyla geçtiği için ailenin konumu zaman içerisinde belirleyiciliğini korumaktadır³⁶.

Seyyidlerin asil soylarına uygun meslek olarak ilmiye³⁷ öne çıkmakta ise de Ahi Şerafeddin soyundan gelenler bu sınıfın dışına da taşmıştır. 15 Cemâziye'l-âhir 1100/6 Nisan 1689 tarihinde Ahi Şerafeddin ve Yeşil Ahi Vakfı'nı beraber yöneten Seyyid Mehmed'le ilgili yapılan şikâyet; “...*kâh mülâzımda ve kâh mansıpta ve niyabette olub vakfa külli gadr etmekte...*” olduğu ifade edilerek önemli görevlerdeki bu kişinin İstanbul'da ikamet ettiği vurgulanmaktadır³⁸. Belge her ne kadar Seyyid Mehmed'in vakıf yönetimiyle yeterince ilgilenmediği gerekçesiyle yazılmış olsa da onun hem iki vakfın mütevellisi bir seyyid olması hem de ilmiyeden olması konumuz açısından önemlidir.

Ahi Şerafeddin soyundan gelen kişiler Osmanlı devrinde idari ve askeri görevler de aldılar³⁹. Maliyeden Müdevver 9 numaralı defterde yapılan incelemede Ankara Kazası'nda isminde ahi bulunan onlarca tımar sahibi vardır⁴⁰. Aynı şekilde aile üyeleri ilmiye ve askeriyeden başka bürokrasi kaleminde de istihdam edildiler. H.1189/1775-1776 yıllarında Ahi Şerafeddin Evkafı mütevellisinin Âsitâne-i aliyyede *Saray-ı Cedîd Bazarbaşısı* Es-

32 AŞS. 72/762; 481.

33 AŞS. 90/780; 25-26.

34 XVII. yüzyıl ilmiye sınıfı içerisinde Ankara Kazasından önemli kişiler vardır. Örneğin kadılık görevinden sonra nakibü'l-eşraf olan Seyyid Ankaravî Mehmed Emin Efendi, bu görevinden sonra 1686 yılında Şeyhü'l-islamlığa getirilirken, aynı soydan gelen Ankaralı seyyidler belirli makamlara taşmıştır. Nitekim Seyyid Ankaravî Mehmed Emin Efendi'nin soyundan(oğlu) Debbağzâde Seyyid Mehmed Efendi, 1656 yılında nakibü'l-eşraf tayin edilmiştir. Bk. R. Kılıç, *age.*, s.138). Söz konusu Debbağzâde Seyyid Mehmed Efendi'nin babasının vefatıyla 1687 yılında şeyhü'l-islamlık görevine getirildiği, Ankaralı müderriş Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi'nin ise 1698 yılında nakibü'l-eşraf olarak atandığı görülür Bk. E. Yakut, *Şeyhülislamlık*, 16. M. Çiftçi, “Baba-Oğul Ankaralı İki Nakibüleşraf ve Meşihat Arşivi'ndeki Nakibüleşraf Defterleri”, *I. Uluslararası Ankara Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, 63; Aynı yazar bk. “Ankaralı Nakibüleşraflar ve Meşihat Arşivi'ndeki Nakibüleşraf Defterleri”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 32(3), 700.

35 AŞS. 101/787: 130.

36 R. Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler, a.g.e.*, 111; M. Çiftçi, “Ankaralı Nakibüleşraflar”, *a.g.m.*, 699.

37 M. Çiftçi, “Ankaralı Nakibüleşraflar...” *a.g.m.*, 699.

38 AŞS. 70/756: 163.

39 12 Rebi'ü'l-âhir 1159/4 Mayıs 1746 tarihli belgede Ahi Şerafeddin Evkafı mütevellisi Bostânî Mehmed'in İstanbul'da görevde olduğu belirtilmiştir.

40 Maliyeden Müdevver Defterler: MAD. 9.

Seyyid Ahmed Ağa b. Ali olduğu ifade edilmektedir⁴¹. Yine 17 Receb 1235/30 Nisan 1820 tarihinde İstanbul'daki vakıf mütevellisi *teberdarân-ı zülüflüyandan* Seyyid Ahmed b. El-hâc İbrahim'in olması şikâyet sebebiydi. Zaman içerisinde Seyyid Ahmed b. El-hâc İbrahim'in, Âsitâne-i aliyyede ikâmet ediyor olması, Es-Seyyid Halil Efendi'yi vekil olarak atmasına yol açmış ve bu yüzden vakfın işleyişi sekteye uğramıştı⁴².

Ahi Şerafeddin neslinden gelen kişilerin isimlerinin önünde sayı gereği XVII. Yüzyıldan itibaren Seyyid unvanı kullanılmıştır. Bir davada; Es-Seyyid Ramazan Ağa, Es-Seyyid Ali Bey, Es-Seyyid Hüseyin Ağa, Es-Seyyid Süleyman Ağa, Es-Seyyid Sefer Bey, Es-Seyyid Ahmed Ağa, Es-Seyyid Hüseyin Çelebi, Es-Seyyid İbrahim Çelebi, Şaban ve Es-Seyyid Paşa Bey, Es-Seyyid Ali ve diğer Şaban, Es-Seyyid İdris, Es-Seyyid Mahmud ve Es-Seyyid Hasan'dan bahsedilmesi ailenin genişliğine ve şehirde hatırı sayılır kişiler olduklarına işaret etmektedir⁴³. Benzer şekilde seyyid soyundan olup hem Ahi Şerafeddin Evkafı'nı hem de bölgedeki diğer vakıfları yöneten Seyyid Fethullah, Seyyid Şeyh Mehmed, Seyyid Ahmed, Seyyid Mustafa ve Seyyid Halil'in isimleri tespit edilebilmektedir⁴⁴.

Witteck'in belirttiği gibi, beylikler döneminden itibaren şehirde bir nevi yerel otorite oluşturan ahilerin⁴⁵, bir kısmı ilmiye, askeriye, kalemiye sahalarında diğer bir kısmı da ticaret ve tarım sahasında faaliyetler yürütmüşlerdir. Ahi Şerafeddin ailesinin verilen bu tespite uyduğunu söylemek yanlış olmaz. Örneğin şehir merkezinde reaya sınıfına mensup ticaretle uğraşan ahiler -şeyhleri Ahi Evran gibi- şehrin ticari hayatını ellerinde tuttular⁴⁶.

Çeşitli mesleklerle meşgul olan ahilerden bazıları seyyid soyundan geldiklerini vurgulama ihtiyacı duymazken, bazıları da tam tersine bunu vurgulama ihtiyacı duymuşlardır. Burada şu soruyu tekrar sormak gerekmektedir. Daha erken tarihli Ahi Şerafeddin şeceresinde ailenin seyyid olduğu belirtilmezken aynı soydan gelen kişilerin XVII. Yüzyılda seyyid olduklarını resmi kayıtlara kaydettirmeleri neden kaynaklandı? Sorusu önemlidir.

d- Mali Açıdan Ahi Şerafeddin Evkafı

Kuruluş devrinde şehirlerde ve kırsal bölgelerde karşımıza çıkan ahiler, kurdukları zaviyelerle şehirlerin ve kırsal bölgelerin gelişmesinde etkili oldular. Ahi zaviyelerinin Batı Anadolu'da (Bursa, Kütahya, Menteşe, Aydın, Karahisar-ı Sahib ve Hamid Sancaklarında) yoğun olarak görülmesi, Osmanlı yönetimini sağlamlaştırdı⁴⁷. Devletin kuruluşunda ahiler Padişahlarla birlikte seferlere katıldılar, Padişahlar onların elinden kuşak kuşandıklarından

41 Aile üyeleriyle ilgili başka bir örnekte, 10 Cemâziye'l-âhir 1196/23 Mayıs 1782 tarihine aittir. Bu tarihte vakıf mütevellisi Es-Seyyid Ahmed Ağa'nın İstanbul'da görev yaptığı belirtilmiştir. Bk. AŞS. 172/858: 186.

42 AŞS. 164/850: 196.

43 AŞS. 67/753: 280.

44 AŞS.70/756: 163.

45 M. A. Hacıgökmen. *Ahiler Şehri.., a.g.e.*, 42.

46 S. Bayram. *Ahi Evren ve...*, a.g.m., 80.

47 İ. Yiğit. "Ahiliğe Farklı Bir Bakış: XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Yerleşmeler ve Zaviyeler", *Ahiliğe Genç Bakışlar*, 2012, 38.

(Murad Hüdavendigâr), bu durum ahi-devlet ilişkisini vurgulamaktadır⁴⁸.

Vakıf müesseseleri toplumun ihtiyaçlarından doğduğundan, onların kurulduğu yerler, o bölgelerin taleplerini göz önüne sermektedir. Bilindiği gibi *ihtiyaç varsa vakıf vardır* düsturu camilerin, mescitlerin veya zaviyelerin kuruluşuna kaynak teşkil etti⁴⁹. Ahi Şerafeddin'in vefatından sonra, vakfın yönetimi oğlu Ahi Ali Paşa ile devam etti. Örneğin Padişah Murad Hüdavendigâr döneminde vakıf yönetimi Seydi Hüsam'dadır. Daha sonra oğlu Ahi Cihanşah, Sarracbaşı oğlu Mirza Bey, Mustafa b. Mehmed, İbrahim b. Hasan'la yönetim sürmüştür⁵⁰. Onun hakkında, 1720 tarihli III. Ahmed'in fermanında; "...emirlerin emiri, soyu temiz, itibar sahibi, ulu insan, hürmet ve kadir sahibi, sabırlı ve haşmetli..." ifadeleri kullanılmıştır⁵¹.

Ahi Şerafeddin Evkafı'nın akaratı kırsal bölgelerden ve şehir merkezinden elde ediliyordu. Çubukabâd Kazası'ndaki Başsemer, Kargısemer, Dodurga ve Bayındır köyleri ve Balâ Kazası'ndaki Balgat Köyü'nden elde edilen kırsal gelirler vardı⁵². M.1463 yılı tahririnde söz konusu dört vakıf köyünün gelirleri 12.705 akçe, kayıtlı toplam vakıf reâyâsı sayısı ise 191'di. 1530 yılına ait diğer bir tahrirde ise vakıf köylerin gelirleri 23.619'e, 1571 yılında ise ait 29.833 akçeye yükseldi⁵³. Son olarak 13 Rebi'ü'l-evvel 1250/20 Temmuz 1834 tarihinde vakıf geliri 30.298 akçe kaydedilmiştir⁵⁴.

Ankara ahileri, Çubukabâd Kazası'nda etkili bir gruptu. Ahi Şerafeddin Vakfı'nın Çubukabâd Kazası'ndaki köyleri nüfus bakımından en kalabalık yerleşimlerdi. 1571 yılına ait tahrirde Çubukabâd Kazası'nın köylerinde yaşayan reaya ortalaması 10-15 kişi civarında iken, vakıf köylerinde bu sayı çok daha yüksekti. Çubukabâd Kazası'ndaki Başsemer vakıf köyünde 148 vakıf reayası yaşıyor ve 4.877 akçe vergi toplanıyordu⁵⁵. Yine vakıf köylerinden Bayındır Karyesi'nde yaşayan 120 reaya 3.604 akçe⁵⁶, 182 reayanın yaşadığı Kargısemer Köyü halkı 8.525 akçe vergi ödüyordu⁵⁷. Öte yandan bölgenin en kalabalık vakıf köyü ise Dodurga idi. Burada 266 vakıf reayası kayıtlı olup bunlardan, vakfa 9.607 akçe tahsil edildi⁵⁸.

Vakıf köylerinin nüfusu her dönemde yüksekti. XIX. yüzyılda, vakıf köylerinden Kargısemer ve Dodurga'da nüfus hemen hemen aynı iken, Başsemer'de 128'den 148'e, Bayındır Köyü'nde 104'ten 120'ye çıktı⁵⁹. XVI. yüzyıl vergi kayıtları vakfın gelirlerinde ciddi bir artışın olduğunu özetlemektedir. Ahi Şerafeddin Evkafı köylerinin nüfusunun

48 A.R. Moghaddam. *13.-15. Yüzyıllarda Anadolu'da Ahilik, a.g.e.*, 157.

49 H. M. Günay. "Vakıf", *TDVİA*. 42, 2012, 483.

50 AŞS. 222/860: 319.

51 A. Erdoğan *Şehr-i Kadîm...*, a.g.e., 244.

52 AŞS. 174/908: 252.

53 *TD. 558 Numaralı Ankara Evkaf Defteri (979/1571)*, 68b.

54 AŞS. 236/922: 354.

55 *TD. 558 Numaralı Ankara Evkaf Defteri (979/1571)*, 68b-69a.

56 *TD. 558 Numaralı Ankara Evkaf Defteri (979/1571)*, 70a.

57 *TD. 558 Numaralı Ankara Evkaf Defteri (979/1571)*, 69b-70b.

58 *TD. 558 Numaralı Ankara Evkaf Defteri (979/1571)*, 72a.

59 *TD. 558 Numaralı Ankara Evkaf Defteri (979/1571)*, 68b.

bu kadar yüksek olması, vakıf reayasının ayrıcalıklardan kaynaklanan bir durum gibi gözükmektedir.

Vakfın, Çubukâbâd Kazası'ndaki dört köyden başka; Ankara'nın batısında Balgat⁶⁰, Bayındır, Farih, Çoğal köylerinin öşürlerini topladığı belgelerden anlaşılmaktadır⁶¹. Öte yandan vakfın Ankara şehir merkezinde ikamet eden gayr-i müslim vakıf reayası da vardı⁶². Ahi Şerafeddin Evkafı'nın şehir içindeki mülkleri arasında; değirmen⁶³, dükkan⁶⁴, arsa⁶⁵ ve evlerinden⁶⁶ bahsedilmektedir. Şer'îye sicillerindeki kayıtlar, XVII. yüzyılda vakfın küçük çaplı mali dalgalanmalar geçirdiğini de göstermektedir⁶⁷. Bu süreçte kırsal gelirler olarak ifade edilen arazi gelirlerinin küçük aksamalar dışında düzenli toplandığını varsaymak gerekir.

Vakfın şehir merkezindeki yapılardan elde ettiği kira gelirleri bazı dönemlerde düşmüştür. XVII. yüzyıl ilk yarısında Ankara'da yaşanan Celali eşkıyalığı, şehirde uzun yıllar devam eden durgunluğun, mali bozukluğun temelini oluşturmuştur. Bu dönemde karışıklıklardan etkilenerek gelir kaybına uğrayan vakıfların sayısı oldukça fazladır⁶⁸. Celali olaylarının yarattığı yıkım sonrasında vakıfların yüksek meblağlara ulaşan tamirat masraflarını karşılamakta zorlandıkları görülmektedir⁶⁹. XVII. Yüzyılın ilk yarısında zarar gören vakıfların tamir ettirilerek toparlanması zaman almıştır⁷⁰.

Vakfın mülklerinden tahsil edilen gelirler, önce Ahi Şerafeddin Külliyesi içerisindeki yapılara harcanmakta, geriye kalan kısım yarı aile vakfı olmasından dolayı aile fertlerine dağıtılmaktaydı. Çünkü Ahi Şerafeddin Evkafı'nın yarı aile vakfı olması, aile üyelerine düzenli olarak gelirlerden pay dağıtılmasını sağladığı gibi aile şeceresinin unutulup gitmesini de engelledi⁷¹. Nitekim 5 Zilhicce 1279/24 Mayıs 1863 tarihinde vakıf mütevellisi Es-Seyyid Ali b Osman; 1276, 1277 ve 1278 yıllarına ait 50.573 kuruşluk gelirden, giderleri düşükten sonra geri kalan payı, Ahi Şerafeddin soyundan 13 hissedara pay etti⁷². Benzer şekilde, 3 Zilhicce 1326/27 Aralık 1908 tarihinde vakfın 24.000 kuruş öşür hasılatının, 21.000 kuruşu masraf olarak düşülerek geri kalan 3.000 kuruş personele, cami, türbe tamirine ve evlâd-ı

60 TD. 558 Numaralı Ankara Evkaf Defteri (979/1571), 32a- 39b-108a.

61 M. Ali. Hacıgökmen, *Ahiler Şehri.*, a.g.e., 67.

62 AŞS. 63/749: 15.

63 AŞS. 12/698: 1242; AŞS. 15/701: 681; AŞS. 47/733: 87.

64 AŞS. 15/701; 97- 227.

65 AŞS. 15/701: 1600.

66 AŞS. 172/858: 186.

67 AŞS. 21/707: 224.

68 A. Köç. "Ankara'da Eşkıya Tarafından Gerçekleştirilen Vakıf Gayrimenkullerinin Tahribatı Hakkında Bazı Görüşler" (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar), *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 3(4), 77.

69 AŞS. 21/707: 384.

70 Hemhüm Vakfı Mütevellisi Memi Çelebi b. Ali, vakıf dükkânlarını Ahmed ve Seydi Ali isimli kişilere 30 yıllığına icâre-i tavile ile kiraya verilmesi için kadı huzurunda akit yapmıştır. AŞS. 21/707: 384.

71 Ahi Şerafeddin'in şeceresi A. Tevhid tarafından günyüzüne çıkarılmıştır. Bk. *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* XIX, s. 1204. Ayrıca bk. S. Bayram, "Ahilik...", a.g.m., 301.

72 AŞS. 272/958: 144.

vakfa tevzi edildi⁷³.

Osmanlı devrinde yarı aile vakıflarının yönetimi, kurucusunun vefatından sonra aynı nesilden gelen kişiler tarafından yönetildiğinden, vakfın gelir ve gider durumları aile fertleri tarafından yakından takip edildi. Dahası aile üyeleri gider fazlasının aile üyelerine dağıtılacağını bildikleri için hisse dağıtan yöneticilerden memnun olurken⁷⁴, vakfı gelir kaybına uğratan veya yönetemeyen kişiler hakkında -yukarıda belirtildiği gibi- şikayet mekanizmasını işletirlerdi⁷⁵.

e- Sicillere Göre Vakıfta Yaşanan Bazı Sorunlar

Sicillere kaydedilen mahkeme kayıtları, vakıfla ilgili sorunları tasnif etmeyi zorunlu kılmaktadır. Vakfın yöneticileri ve reayanın kadıya yaptığı şikayetlerin başında; Ahi Şerafeddin Vakfı merkezinin Ankara'da, yönetimindeki kişilerin İstanbul'da (ilmiye, kalemiye ve askeriyede) görev yapıyor olmaları gelmekteydi. 17 Rebi'ü'l-âhir 1168/31 Ocak 1755 tarihinde vakıf mütevellisi Kocabezâde Es-Seyyid Mehmed'in yönetimdeki kusuru yok iken, vakıf reayasıyla ilgilendiği halde İstanbul'da sakin evlâd-ı vakıftan eslah ve erşed olmayan Es-Seyyid Ahmed b. Ali'nin aldığı beratla Ankara'daki vakfa müteveli olduğu ifade edilmiştir⁷⁶.

Sicillerdeki dava örneklerine bakıldığında diğer bir mesele ise vakıf reyası sorunlarıdır. Vakıf reyası daha fazla vergi talebinde bulunulmasını engellemeye çalışmaktadır. Reyanın şikayetleri arttıkça seyyidlerin hukuki ihtilaflarını çözen nakîbü'l-eşrafların yetkilendirdiği kaymakamlar yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu durum, normal bir reaya gibi seyyidlerin sorunlarını mahkemelere taşımalarına yol açmıştır. 13 Cemâziye'l-evvel 1214/13 Ekim 1799 tarihinde şehir ayanının imdâd-ı hazariye ve imdâd-ı seferiye miktarından fazla tahsilat yapması, Ahi Şerafeddin Evkafı yöneticilerini ve reayasını mahkemeye gitmeye mecbur bırakmıştır⁷⁷. Bunun tam tersine bazı durumlarda ise Ahi Şerafeddin Evkafı reyası avarız, nüzul, sürsat ve rüsum-ı raiyyetten muaf olmalarına rağmen beylerbeyi, sancakbeyi, subaşıl ve adamlarının kuzu, bal, yağ, tavuk, arpa, saman ve benzeri malları talep ettikleri için mahkemeye başvurdular⁷⁸. 20 Şevval 1245/14 Nisan 1830 tarihinde Seyyid Mehmed'in; "...a'şâr-ı şer'iyyeyi ekl ve beliğ eyleyüp şart-ı vâkıf üzere ehl-i mürtezikalara vazifelerini eda etmekte teallül ve muhalefet ettiğinden mâ-adâ' kendi umuruna sarf ile itlaf ve evlâd-ı vakıftan olan kimesnelerin kadrine riâyet etmediği..." anlaşıldığından vakıf yönetimine Seyyid Mustafa b. Süleyman tayin edildi⁷⁹.

73 AŞS. 319/1005: 428.

74 Örneğin, 5 Cemâziye'l-evvel 1089/20 Kasım 1678 tarihinde vakıf mürtezikası memnuniyetini dile getirmiştir. "...fi'l hakîka evkâf-ı mezbûrenin mecmu'ü mahsulâtından her birerimize ber- müceb-i şart-ı vâkıf isabet eden cizye ve küllî hissemizi vakfî mezbûr mütevellisi Es-Seyyid İbrahim Efendi'den bi't-tamam ahz ve kabz edüp tarih-i kitaba gelince zimmetinde bir akçe ve bir habbe kalmayup, (...) her hali ile ondan rıza ile şükran üzere..." olduklarını beyan etmişlerdir. AŞS. 67/753: 280.

75 AŞS. 230/916: 103.

76 AŞS. 139/825: 198.

77 AŞS. 192/875: 22.

78 AŞS. 67/754: 280.

79 AŞS. 230/916: 103.

Ahi Şerafeddin Evkafı'nın ve yönetici ailenin isimlerinin geçtiği diğer bir alan ise bireysel davalar. Vakıf külliyesi içerisinde çeşitli yapıların olması vakıf reayasının sayısını arttırdı. Bu durum bazı dönemlerde sıkıntılar da oluşturdu. Örneğin Arslanhâne Camii hatibi Abdülaziz halife b. Zeynelâbidin'in vefatından sonra oğlu İsmail Halife hatiplik beratını kaybetmiş ve bunu bulan kötü niyetli kişiler; hatiplik görevini Hafız Mehmed'e intikal ettirmişlerdi. Aradan geçen sürede bu sefer ayandan Muslupaşazâde, "kuvvet-i irtişâ" rüşvet yoluyla sabık Ankara Naibinden aldığı arzla bu görevi kendi yakınına berat ettirdi⁸⁰. Dolayısıyla kötü niyetli kişilerin, buldukları yalancı şahitler ve verdiği rüşvetle, görevleri kendi yakınlarına berat ettirmeleri toplumda görülen bozulmanın bir göstergesidir⁸¹.

Devlet düzeninde meydana gelen arızı durumlar, vakıfta sorunlara da yol açtı. 5 Receb 1276/28 Ocak 1860 tarihinde, Seyyid Ahi Şerafeddin Evkafı mütevellisi Hacı Süleyman Ağa'nın, Hasan Çavuş'a olan 985 kuruşluk borcunu ödemediği gerekçesiyle hakkında dava açılarak, yakalama kararı çıkartıldı⁸². Yapılan tahkikatta, memleketine giden Hacı Süleyman Ağa'nın burada alacağını isteyen Hasan Çavuş'un babasını, köy odasında dövdürdüğü, ağır yaralanan bu kişinin bir süre sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır⁸³. Dodurga Köyü'nde oturan vakıf mütevellisi Hacı Süleyman Ağa'nın karıştığı olaylar bunlarla sınırlı değildir. Hacı Süleyman Ağa, H.1266/1849-50'den H.1276/1859-60 yılına kadar geçen sürede vakıf reayasından topladığı 9.384 kuruşu vakfa teslim etmediği, kendi masraflarına harcadığı mahkemede kaydedildi⁸⁴. Kılıç'ın ifade ettiği gibi bu durum seyyidlerin sadece borç davalarında değil, bazen miras, satış, boşanma, kavga, yaralama ve öldürme gibi davalarda yer aldıklarını ortaya koymaktadır⁸⁵.

Sonuç

XIII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde gelişen ahi teşkilatı dini, siyasi, askeri ve sosyal yapıyı güçlendirmiştir. Toplumun dini-ahlaki seciyelerini yükseltmeyi ve sosyal dayanışmayı pekiştirmeyi hedefleyen ahiler, vakıflar tesis etmek suretiyle hizmetlerini İslam hukukuna göre ebedileştirdiler. Anadolu'daki en eski ve aynı zamanda en güçlü ahi liderlerinden biri olan Ahi Şerafeddin Muhammed, yaşadığı Ankara'da idari, askeri, dini ve ticari anlamda otoriteyi elinde bulundurdu. Ahi Şerafeddin'in Ankara'da üstlendiği rol, tesis ettiği vakıflar vasıtasıyla dahi iyi anlaşılabilir. Ayrıca sicillerdeki vakıf davalarında çok sayıda seyyid isminin geçmesi hem ailenin genişliğine ve hem de şehirdeki nüfuzuna işaret etmektedir.

Türkçe'ye daha önce çevrilen ahi şeceresi, XVI. yüzyıl başlarına kadar gelmektedir. Şecerenin yüzyılın başlarında sona ermesi, bu çalışmada belirtilen aile mensuplarının isimlerini bulmamızı engellemektedir. Şayet şecere kayıtları ile mahkeme kayıtları (siciller)

80 AŞS. 126/812: 164.

81 Y. Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, 65.

82 COA. A.MKT.DV.151/25.

83 COA. A.MKT.DV. 152/99.

84 AŞS. 272/958: 35.

85 Vakıf reyası ile yöneticiler arasında pek çok sorun yaşanmıştı. 27 Cemâziye'l-âhir 1224/9 Ağustos 1809 tarihinde vakıf mütevellisi Seyyid Mustafa, ehl-i örf taifesinin vakıf köylerinden cürm-ü cinayet vergisi topladığını, bunun önüne geçilmesi için şehir kadısına başvurduğunu ifade etmektedir (AŞS. 208/894: 434). Ayrıca bk. R. Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler.., a.g.e.,* 108.

aynı dönemde birleşmiş olsaydı aile hakkında daha net bilgi sahibi olunabilirdi. Oysa bu çalışmada kullanılan vakıfla ilgili şer'iyeye sicili kayıtları şecereyle doğrudan irtibatlı değildir. Buna rağmen Ahi Şerafeddin'in mevcut şeceresi onun hakkındaki bilgilerimizin temelini oluşturmaktadır.

Öte yandan ahi şeceresinde, Ahi Şerafeddin'in seyyid neslinden geldiğine dair bilgi yoktur. Ancak XVII ve XVIII. Yüzyıl Ankara Şer'iyeye sicillerinde onun neslinden gelen kişilerin seyyidlik meselesini mahkemede kayda geçirilmesini istediklerini belirtmek gerekir. Bunun akla gelen ilk sebebi; Anadolu Selçuklu, Beylikler ve erken Osmanlı dönemlerinde nakibü'l-eşraflık teşkilatının yeterince kurumsallaşmamış olmasıdır. Kurumsallaşma olmayınca ailenin seyyidlik vurgusunun takip edilmesi de mümkün olamamıştır. Oysa XVII ve XVIII. Yüzyıl sicillerinde aile bu önemli durumu defterlere kaydettirme gereği duymuştur. Dolayısıyla siciller; ahi ve seyyid nesline bağlanan bu sülalenin ilmiye, askeriye ve bürokrasi görevlerinin yanı sıra; Ankara'da tarım ve ticaretle meşgul olarak şehrin ileri gelen eşrafını oluşturduklarını göstermektedir. Aile mensuplarının ticaret ve tarım faaliyetleri Ahi Şerafeddin neslinden bazı kişilerin zamanla servet ve nüfuz gerektiren işlere yöneldiklerini göstermektedir.

Ankara'da ahi geleneğinin temsilcisi olarak Ahi Şerafeddin nesli, kendi vakıflarında bazı görevler icra ederken, aynı zamanda vakfın çekirdeğini oluşturan Arslanhane Camii, zaviye, han, türbe ve imaret ile şehir halkının gönlünü kazandılar. Yönetim bakımından yarı aile vakfı olarak kurulan Ahi Şerafeddin Evkafı'nın gelirleri önce masraflara, kalan kısmı ise aile üyeleri arasında pay edilerek değerlendirildi. Vakfın şehir merkezinde bir takım müsakkafatı (dükkan, han, ev, arsa, değirmen) bulunmakla birlikte esas olarak gelirleri kırsal kesimden sağlandı. Tarım arazilerini kiralamak suretiyle işleyen vakıf reayası düzenli olarak vakfa vergi ödedi. Çubukabad Kazası'ndaki Dodurga, Kargısemer, Başsemer ve Bayındır karyelerinden vergi toplandı. Ayrıca Balgat, Bayındır, Farih ve Çoğal köylerinin vergilerinin bir kısmı da yine onlar tarafından değerlendirildi.

Sonuç olarak şimdiye kadar yeterince ele alınmayan Ahi Şerafeddin Evkafı örneği, vakıfların sürekliliğinin gelir-gider dengesiyle sağlanabildiğini göstermektedir. Bu örnek ayrıca, vakıf yöneticilerinin yönetim merkezine uzak yerde oturmalarından dolayı aile üyelerinden ve reayadan bazı dönemlerde tepki aldığını ortaya koymaktadır. Doğal olarak vakıf yönetimi ile reaya arasındaki sorunlar, davaların özünü oluşturmaktadır.

Kaynakça

A) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

a-Defterler

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi:

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I, Ankara 1993.

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), Ankara 1993.

Maliyeden Müdevver Defterler: MAD. 9

b-Belgeler

Sadâret Mektubî Kalemi Deâvî (A.MKT.DV) 151/0025; 152/0099

Sadâret Mektûbî Kalemi, Mühime Kalemi (Odası) (A.MKT. MHM) 0023/0019; 0661/0045.

Evkaf defterleri (EV.) 0033/0005.

Evkaf Muhasebe Tamir ve İnşaat Kalemi (EV.MH.TIK) 00094/27; 115/001

Cevdet Evkaf (C. EV.) 350/17764

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT) 1318/0071

B-Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi

TD. 558 Numaralı Ankara Evkaf Defteri (979/1571).

C- Ankara Şer‘iye Sicilleri

Ankara Şer ‘iye Sicilleri (AŞS): AŞS. 12/698 ; AŞS. 15/701 ; AŞS. 16/702; AŞS: 17/703 ; AŞS. AŞS. 18/704 ; AŞS. 25/711; AŞS. 27/713 ; AŞS. 47/733 ; AŞS. 63/749 ; AŞS. 67/754 ; AŞS. 70/756 ; AŞS. 71/757 ; AŞS. 72/758 ; AŞS.78/764; AŞS. 86/772; AŞS. 90/780 ; AŞS. 101/787 ; AŞS. 121/807 ; AŞS. 123/809 ; AŞS. 126/812 ; AŞS. 131/817 ; AŞS. 139/825 ; AŞS: 140/826 ; AŞS. 147/833 ; AŞS. 164/850 ; AŞS. 167/853 ; AŞS. 172/858 ; AŞS. 174/908 ; AŞS. 192/875 ; AŞS. 199/885 ; AŞS. 208/894 ; AŞS. 215/853 ; AŞS. 216/854 ; AŞS. 218/856 ; AŞS. 220/858 ; AŞS. 222/860 ; AŞS. 230/916 ; AŞS. 235/921 ; AŞS. 236/922 ; AŞS. 272/958; AŞS. 282/968 ; AŞS. 284/970; AŞS. 291/977 ; AŞS: 295/981 ; AŞS. 312/998 ; AŞS. 319/1005.

D- Ankara Vilayeti Salnâme-i Resmîyesi (AVSR):

1289, 1293, 1295, 1308- 1309, 1325

E-Telif- Tetkik Eserler

Acun, H.- U. İnci. (2016). “Ahi Şerafettin Zaviyesi”, *Vakıflar Dergisi* 45, Ankara, 29-57.

Akgündüz, A. (1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akşit, A. (2018). “Arslanhane Camii’nin İnşa Tarihi’ne Dair Notlar”, *Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi* IX, 172-180.

Aybakan, B. (2007). “Niyâbet”, *TDVİA. C. XXXIII*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 161-163.

Barkan, Ö. L. (1942). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi* S. II, 281-265.

Bayram, M. (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya: Damla

Matbaacılık.

Bayram, S. (1994). "Ahilik ve Bir Ahi Şeceresi", *Belleten*, LVIII(222), 295-309.

Bilgin, A. (2003). "Matbâh-ı Âmire", *TDVİA*. C. XXVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 115-119.

Çınar, H- İ. Kıvrım. (2016). *1842 Tarihli Çubuk Kazası Nüfus Defteri*, Ankara: Ses Reklam Yayınları.

Çiftçi, M. (2020). "Baba-Oğul Ankaralı İki Nakîbüleşrâf ve Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbüleşrâf Defterleri", I. Uluslararası Ankara Sempozyumu Tebliğler Kitabı, 62-81.

Çiftçi, M. (2021). "Ankaralı Nakîbüleşraflar ve Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbüleşraf Defterleri", *İslami Araştırmalar Dergisi* 32(3): 697-721.

Çobanoğlu, A. V. (2002). "Küllüye", *TDVİA*. C. XVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 542-544.

Eravcı, H. M. (2014). "Ahi Mesud Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi I*, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, 135.

Erdoğan, A. (2011). *Ankara Ahileri ve Eserleri*, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayınları.

_____. (2016). *Şehr-i Kadîm Ankara I*, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayınları.

Ergenç, Ö. (1982). "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları III*, 105-117.

_____. (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Eyice, S. (1988). "Ahi Şerafeddin Camii", *TDVİA*. C.I, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 531-532.

Fişne, S. (2013). *Osmanlı Dönemi Ankara'sında Sosyo- Ekonomik ve Demografik Açından Seyyide ve Şerifeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Günay, H. M. (2012). "Vakıf", *TDVİA*. C. 42, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 479-486.

Hacıgökmen, M. A. (2011). *Ahiler Şehri Ankara*, Konya: Kömen Yayınları.

İşık, A. (2021). "Kızılbaşlıkla İtham Edilen Bir Nakîbü'l-Eşrâf Seyyid Mahmut Efendi'nin Hayatı ve Şeceresi", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2, 385-410.

İnalçık, H. (1993). "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayınları, 31-65.

_____. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İpşirli, M. (2006). “Mülâzemet”, *TDVİA*, C. XXXI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 537-538.

Kazııcı, Z. (1988). “Ahilik”, *TDVİA*. C. I, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 540-542.

Kılıç, R. (2013). *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Kozak, İ. E. (1985). *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, İstanbul: Akabe Yayınları.

Köç, A. (2017). “Ankara’da Eşkıya Tarafından Gerçekleştirilen Vakıf Gayrimenkullerinin Tahribatı Hakkında Bazı Görüşler”(XVII. ve XVIII. Yüzyıllar), *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 3(4), 61-78.

Küçükaşçı, M. S. (2009). “Seyyid”, *TDVİA*. C. XVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 40-43.

Moghaddam, A. R. (2017). *13.-15. Yüzyıllarda Anadolu’da Ahilik: Kurumsallaşma, Toplumsal Yapı ve İdeoloji*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.

Mukaddem A. R. (2018). “Anadolu Ahiliği Bağlamında Anadolu’da Ahilik ve Seyyid Ahi Şerafeddin”, *Gönül Sultanları, Şahsiyetleri ve Değerleri İle Ankara*, ed. İ. E. Arıoğlu, Ankara: Akçağ Yayınları, 407-418.

Ocak, A. Y. (1978). “Zaviyeler” *Vakıflar Dergisi* XII, Ankara, 247-269.

_____. (2000). *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayınları

Oğuzoğlu, Yusuf. (2000). *Osmanlı Devlet Anlayışı*, İstanbul: Eren Yayınları.

Özcan, M. (1991). “Âyan”, *TDVİA*. C. IV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 95-198.

Özdemir, R. (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Schilcher, L. S. (1985). *Families in Politics: Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries*, *Berliner Islamstudien*, Bd. 2, Stuttgart, Franz Steiner Verlag Wiesbaden.

Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul: Enderun Kitapevi.

Tevhid, A. (1913). “Ankara’da Ahiler Hükümeti”, *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası* XIX, İstanbul.

Ülken, H. Z. (1971). “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *Vakıflar Dergisi* IX, 13-37.

Yakut, E. (2014). *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Yediyıldız, B. (1999). Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi”, *Osmanlı* C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1-17.

_____. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk

Tarih Kurumu Yayınları.

Yiğit, İ. (2012). “Ahiliğe Farklı Bir Bakış: XVI. Yüzyıl Türkiyesi’nde Ahi Adlı Yerleşmeler ve Zaviyeler”, *Ahiliğe Genç Bakışlar*, haz. Kazım Ceylan, Kırşehir, 38-39.

Resim I. Ankara’da Arslanhâne Camii (Ankara Araştırmaları Dergisi’nden)

Resim II. Cami, Türbe ve Mezarlık (Ankara Araştırmaları Dergisi’nden)

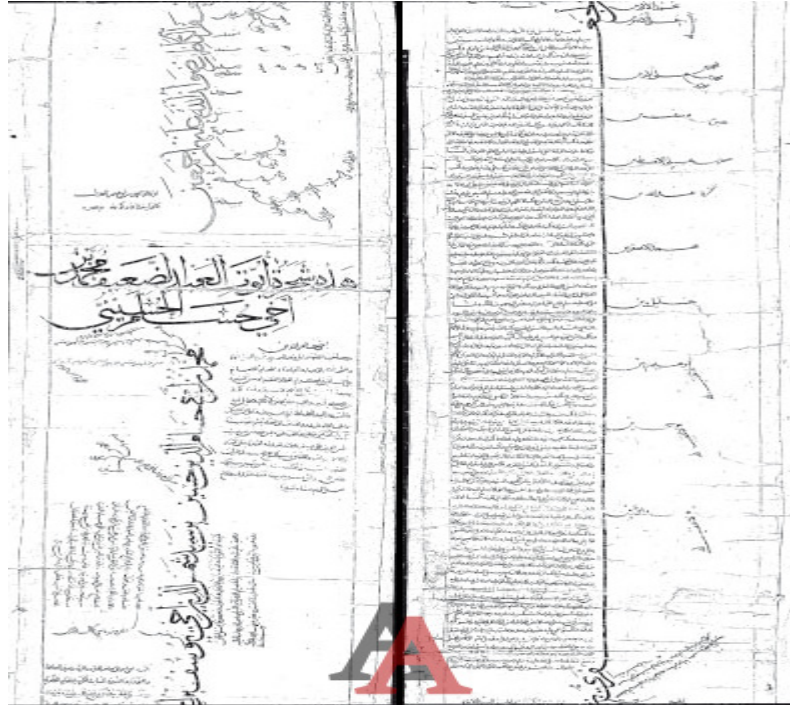

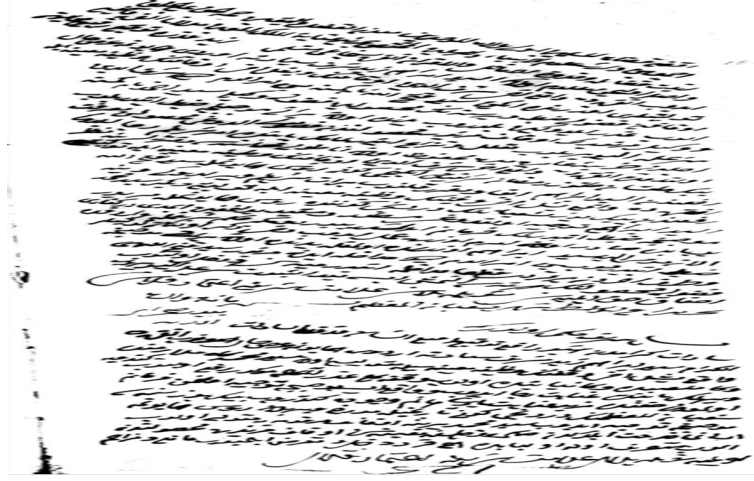
Resim IV. Seyyid Ahi Şerafeddin Türbesi (C. Cangül'den)

Resim V. Seyyid Ahi Şerafeddin Şeceresi (Ankara Araştırmaları Dergisi'nden)

Resim VI. Ankara Şer'îye Sicillerinden Bir Örnek

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr. Öğr. Üyesi

Merve ÖZKAYNAK YOLCU

Amasya Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi Mimarlık
Bölümü Öğretim Üyesi,
merveozkaynakjolcu@amasya.
edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1423-6749>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 22/08/2023 28/08/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1348131>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

An Investigation of an Important Armenian Church Architecture in terms of Urban Identity: Digor Khtzkong

Kent Kimliği Açısından Önemli Bir Ermeni Kilise Mimarisinin İncelenmesi: Digor Khtzkong Manastırı

Abstract

Cultural heritage enables us to have information about past civilizations that form the identity of the built environment in a residential area. While cultural heritage structures reflect the material properties and techniques of the period they belong to, the architectural styles they adopted, and the level of civilization, they express the societies they belong to and the way of life of the societies, world view, management style and religious structure. For this reason, the sustainability of cultural heritage is important for the preservation of the local identity of societies and the continuity of cultural values. However, historical buildings such as mosques, churches, monasteries, chapels, synagogues, madrasas, inns, baths and castles, which reflect the identity of different regions, were built in masonry. Masonry structures, on the other hand, are not resistant to natural disasters such as earthquakes.

In this context, it is aimed to examine the monastery, which consists of five churches from the Armenian churches in the Eastern Anatolia Region of Turkey. This monastery is Khıdskonk Monastery, which consists of the Churches of St. Karapet, Virgin Mary (Surp Asdvadzdzin), St. Stefanos, St. Krikor and St. Sarkis. The churches, which differ in terms of culture and architecture, are important in terms of having the first church plan typologies. The problem of the study is that the remains of four of the five churches that were built in the same region and that were recently built, and that only one church is partially preserved. Based on this problem, it is aimed to document and archive these churches, which are important for the Kars region, and to examine their plan typologies. In this context, the relationship between earthquake damage and typologies was investigated and evaluations were made for the churches surveyed in the sample area. As a result, by emphasizing the importance of cities for their identities, suggestions were made for the protection of cultural heritage.

Keywords: Armenian Church, Urban Identity, Urban Memory, Conservation, Cultural Heritage, Masonry Buildings.

ATIF: ÖZKAYNAK YOLCU, Merve, "Kent Kimliği Açısından Önemli Bir Ermeni Kilise Mimarisinin İncelenmesi: Digor Khtzkong Manastırı", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/3 (Eylül 2023), s. (540-555)

CITE: ÖZKAYNAK YOLCU, Merve, "An Investigation of an Important Armenian Church Architecture in terms of Urban Identity: Digor Khtzkong Monastery", *Journal of History and Future*, 9/3 (September 2023), pp. (540-555)

Kültürel miras öğeleri bir yerleşim alanındaki yapılı çevrenin kimliğini oluşturan ve geçmiş uygarlıklar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Kültürel miras yapıları ait oldukları dönemin malzeme özellikleri ve teknikleri, benimsedikleri mimari üslupları, uygarlık seviyesini yansıtırken, ait olduklarını toplumları ve toplumların yaşama biçimlerini, dünya görüşünü, yönetim biçimini, dini yapısını ifade etmektedirler. Bu nedenle kültürel miras öğelerinin sürdürülebilirliği toplumların yerel kimliğinin korunması ve kültürel değerlerin sürekliliği açısından önemlidir. Fakat farklı bölgelere özgü kimliğini yansıtan cami, kilise, manastır, şapel, sinagog, medrese, han, hamam ve kale gibi tarihi yapılar yığma şekilde inşa edilmişlerdir. Yığma yapılar ise, deprem gibi doğal afetlere karşı dayanıklı değildir.

Bu kapsamda çalışmada Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Ermeni kiliselerinden beş kiliseden oluşan manastırın incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu manastır Aziz Karapet, Meryem Ana (Surp Asdvadzdzin), Aziz Stefanos, Aziz Krikor ve Aziz Sarkis Kiliseleri'nden oluşan Khıdskonk Manastırı'dır. Kültürel ve mimari açıdan farklılık gösteren kiliseler, ilk kilise plan tipolojilerine sahip olması açısından önem taşımaktadır. Bugün aynı bölgede ve yakın tarihli olarak inşa edilen beş kiliseden dördünün kalıntılarının günümüze ulaşmış olması ve sadece bir kilisenin kısmen korunmuş olması çalışmanın problemini oluşturmaktadır. Bu problemde yola çıkılarak çalışmada Kars bölgesi için önemli olan bu kiliselerin belgelenerek arşivlenmesi ve plan tipolojilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda örneklem alanında araştırılan kiliseler özelinde depremden zarar görmesi ile tipolojileri arasındaki ilişki araştırılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç olarak kentlerin kimlikleri için önemleri vurgulanarak, kültürel mirasın korunmasına yönelik öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Kilisesi, Kent Kimliği, Kentsel Bellek, Koruma, Kültürel Miras, Manastır Yapıları.

Introduction

The concept of urban identity, which affects the image of the city and has its own characteristics with different scales and interpretations in each city; It is shaped by physical, cultural, socio-economic, historical and formal factors.¹ Every place has its own memory and meaning, thanks to the spirit of the place, which contains all the features of the place. For this reason, the features of the place are unique, separate that place from the others, and these differences form the local identity.² Norberg-Schulz defines the location-specific characteristics of urban identity as "genius loci" or "spirit of the place".³

It was classified the features of the buildings with their appearances as follows :⁴

- The era it belongs to (such as the Middle Ages or the Renaissance Period)
- Worldview or lifestyle (such as Islamic culture and Indian culture)

---

1 Şölen Çöl, "Kentlerimizde Kimlik Sorunu ve Günümüz Kentlerinin Kimlik Derecesini Ölçmek İçin Bir Yöntem Denemesi" (PhD. Thesis Mimar Sinan Üniversitesi, 1998).

2 Sonay Ayyıldız and Filiz Ertürk, "Kentsel Kimlik Bileşenleri ile Yerel Kimliği İzlerini Sürmek," *Mimarlık ve Yaşam Dergisi* 2, no. 1 (2017): 70.

3 Christian Norberg-Schulz, *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture* (New York: Rizzoli International Publications Inc. , 1979).

4 Gülay Kodal, "Atapark ve Tabakhane Köprüsü Arasındaki Tarihi Aksın Kent Kimlik Bileşenleri Açısından Değerlendirmesi" (Master Thesis Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2014):.

- The form of government or political regime (such as totalitarian or democratic order)
- The societies they belong to (such as Ottoman architecture or Japanese architecture)
- Symbols (like the Paris Eiffel Tower or Sydney Opera House)
- Design ideology or architectural movement (such as Brutalist or Post-Modernist movement)
- The styles of the architect (such as Frank Gehry and Tadao Ando)
- Its quality (such as original, ordinary, simple and exaggerated)
- Posture expression (such as static and dynamic)
- Purpose of use (such as residence and museum)
- Persons or events (Egyptian pyramids built for the Pharaohs or Baghdad Mansion for Murat IV's Baghdad expedition).

According to Norberg-Schulz the identity or character of a city is an important part of its existence and functioning.⁵ Urban identity and historical traces can be formed with physical components, social lifestyle and production and consumption habits over a long period of time with a certain accumulation. Cities gain identity with their unique characters. Preservation of structures and building groups that contribute to the unique identity of that city and have significant architectural and vital features related to the period they belong to in a city plays an important role in ensuring cultural continuity in that city and in carrying the identity of the city to the future.⁶

The preservation of the urban identity also helps to ensure the continuity of the urban memory. In the collective memory of society, architecture is associated with urban memory.⁷ Values that trigger memory, describe the cultural structure of a certain period and have an impact on society are defined as memory spaces.⁸

Urban identity and urban images consist of various components acquired in a long process.⁹ According to Güvenç understanding the identity of the city as a continuity from the past to the future and the formation of this continuity is possible by carrying out the works to protect the historical heritage and ensuring the continuity of the developments as well as the studies.¹⁰ The aging processes in masonry buildings, which have historical importance, are under risk due to various reasons such as vandalism, natural disasters, wars, and environmental factors. In general, strong earthquakes cause severe damage and destruction. Especially old masonry structures, which

---

5 Norberg-Schulz, "op. cit."

6 Gaye Birol, "Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Oteli Üzerinde Bir Değerlendirme," *Arkitekt Dergisi* Kasım-Aralık 2007, no. 514 (2007).

7 M. Christine Boyer, *The city of collective memory: its historical imagery and architectural entertainments* (Cambridge: MIT Press, 1994).

8 Pierre Nora, *Hafıza Mekanları* (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2006).

9 Ali Ulu and İlknur Karakoç, "Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi," *Planlama* 3 (2004).

10 Bozkurt Güvenç, "Kentlerin Kimliği ve Antalya Üzerinde Notlar, Öneriler, Örnekler," *Mimarlık* 29, no. 1 (1991)..

are one of the cultural heritages, are sensitive to earthquake effects.^{11,12,13} These important cultural heritages, where the local identity stands out in the earthquake zone of Mediterranean countries such as Turkey, are at risk. In this context, it is important to document, examine and protect the historical buildings, which are an important part of the urban identity, and ensure their sustainability. It is necessary to carry the historical and cultural heritage values of historical buildings and cities to future generations. In this context, it is aimed to document and examine the plan typologies of a monastery complex consisting of five churches located in the same region, which has the characteristics of the first period church type in terms of the cultural heritage of the Armenians and has religious and strategic importance.

1. Church Typology and Church of Armenian

1.1. Church Typology

The church, which is the place of worship of Christianity, started to be built in the 4th century. Previously, other buildings were used by converting them for religious functions. It is seen that it was taken as an example in the basilical plan type church plan belonging to the Romans. The abscissas are defined as the stage where attention is concentrated, because Christian worship is likened to a theatre, and therefore the space is made longitudinally. Thus, the participation of the congregation in the ritual was ensured.¹⁴ At the end of the Early Middle Ages, an architectural type consisting of many spaces with a rich function dominated the church plans. Although the architectural type between the 7th and 10th centuries had more variety, the main typology continued. The religious building was built in Romanesque and Gothic styles. In Baroque architecture after the Middle Ages, churches were designed with organic forms.¹⁵

Church architecture varies depending on many factors such as worship types, local cultural characteristics and geography.¹⁶ For this reason, it has been stated that the most important factor in the formation of differences in church buildings is local architectural traditions and usage habits and local construction techniques.¹⁷ Since the early periods, different plan typologies have been formed with the development of architectural elements (such as arch, dome and column) of the church structure. The reason for this is local factors and various needs. Churches in different regions have different characteristics according to climate, vegetation, topographic structure, geological structure, and material of the region. For example, the architectural features and facade characteristics of a church built in a warm climate region Mesopotamia and a church built in a

-
- 11 Elvis Cescatti et al., "Damages to masonry churches after 2016–2017 Central Italy seismic sequence and definition of fragility curves," *Bulletin of Earthquake Engineering* 18, no. 1 (2020/01/01 2020), <https://doi.org/10.1007/s10518-019-00729-7>.no. 1 (2020/01/01 2020)
  - 12 Andrea Penna et al., "Damage to churches in the 2016 central Italy earthquakes," *Bulletin of Earthquake Engineering* 17, no. 10 (2019/10/01 2019), <https://doi.org/10.1007/s10518-019-00594-4>.
  - 13 Marco Valente, Gaia Barbieri, and Luigi Biolzi, "Seismic assessment of two masonry Baroque churches damaged by the 2012 Emilia earthquake," *Engineering Failure Analysis* 79 (2017/09/01/ 2017), <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.engfailanal.2017.05.026>.
  - 14 Anonymous, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, vol. 5 (Tarih Vakfı Yayını, 1994).
  - 15 Zeynep Ahunbay, *Ezracıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, vol. 2 (İstanbul, Turkey: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997).
  - 16 Funda Karabey, "Moda'da Hristiyan Dini Yapıları" (2001).
  - 17 Ahunbay, "op. cit."

cold climate region Europe are different from each other. For another example, while buildings in the Mesopotamia region are built with easily accessible stone materials, mud bricks are used in structures in the Syria region.

All the materials used in the construction of Armenian churches were made of stone. Volcanic tuff in pink, red, orange, and black colors was used as stone material. Tuff has been preferred more frequently because it is a light, easy to process and hardening material when in contact with air. Another architectural characteristic feature in Armenian churches is that the covering elements are usually vaulted. It was used to make simple cover elements. When looking at Armenian churches, the common and easily perceptible timber in Armenian architecture is the use of stone material.

The most important person in the Armenian Church's gaining different characteristics is Surp Krikor Lusavoriç. After Christianity was accepted as the official religion in Armenia, Surp Krikor, who was chosen as the spiritual leader, continued to spread Christianity in the region. He demolished the Pagan and Pagan temples in the region and had churches built instead.¹⁸ Church architecture has developed according to needs and forms of worship. The simple places of worship, which were created underground at first, turned into magnificent architectural works in later periods, depending on the development of Christianity.

1.2. Church Typology of Armenian and Architectural Properties

As in all medieval architecture, the most popular type of building in Armenian architecture is churches.¹⁹ The construction of Armenian churches dates from the 4th century to the 7th century. Thousands of Armenian churches have been built throughout the history of Christianity. Along with small churches, large and magnificent churches were also built. Some churches were built alone, while others were built as part of monasteries. Many church types have been developed, differing in facade and interior. Armenian architects created armenian-specific church forms. Great differences are observed in the first churches. However, when the other churches built in the process were examined, a style that could be called Armenian Churches emerged with some common qualities and material combinations.

A national style of church architecture emerged in the late 6th and early 7th centuries. This suggests that an Armenian church architecture emerged long before Romanesque and Gothic, or the lesser known Ethiopian, Scandinavian, and Slavic styles, emerged concretely.²⁰ The architectural principles of the three-nave basilica and the single-nave rectangular church building, which were widely observed in the early Christian architecture throughout the Mediterranean, also entered Armenian architecture in the early period.²¹ It is thought that this effect occurred through Syria. However, there are some differences between Armenian structures and Syrian structures. Armenian basilicas are made of stone and their top covers are stone vaults. By contrast, in Syria the walls and abscissas are of stone, but the top cover is usually wooden, as in Byzantium and Rome.²²

---

18 Canan Seyfeli, "İstanbul Ortodoks Ermeni Patrikliği" (2002).

19 Ahunbay, "op. cit."

20 Derya Mert, "Preservation Process Of Akşehir Armenian Church And It'scontribution On Urban Identity" (Master Thesis, Konya Technical University, 2020).

21 Ahunbay, "op. cit."

22 Dickran Kouymjian, *The Arts of Armenia* (Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation, 1992).

Generally, pink, red, orange, and black colored, easily processed volcanic tuff material was used as stone. Due to the lack of timber material in the region, simple and flat vaulted ceilings were built with stone material for the upper cover. The architectural problem here is how to withstand the enormous weight of the stone vaults and ceilings, how to build churches with complex plan schemes in the interior volume and how to protect them from the effects of earthquakes. The region of Armenia has a volcanic and active seismic landmass. However, they built churches with thick walls, few, and small openings to withstand the pressure created by the weight of the stone vaults. In the 6th century, instead of polygonal cylinders, domes were started to be built in churches.

The following forms are seen in Armenian church architecture: Basilica and Single-nave Church, Domed Basilica and Domed Single-nave church, Central Plan, Niche Buttressed Square Plan, Hripsime Type, Circular Plan and Narthex.²³

Memorial Churches; Since the reverence for the dead (especially the martyrs) was an important custom and symbolic aspect that accompanied the development of funerary architecture, it played a fundamental role in the revival of architectural forms from the early centuries. Armenian memorial church architecture in the Early Middle Ages managed to create its own special character in the 5th or 7th centuries. At the beginning of the 18th century, memorial churches began to appear in some important monasteries, which were counted as universities.²⁴

The Basilica and the Single Nave Church; are the oldest church structures in Armenia. Of these, seven surviving churches all have three naves. There is also a simpler version of these basilicas with a single nave. IV. from the VI century. Many these single-nave churches were built until the 19th century. Most of the churches built from the 4th to the 6th centuries are basilical in plan.²⁵

Domed Basilica and Domed Single-nave Church, single-hall churches and three-nave basilica have become a domed structure over time, where the dome is the focal point. By the end of the 5th century and the beginning of the 6th century, a dome was added over the central part of the Basilica of Tekor. Starting from the 5th century, single-nave churches with a central dome began to be built in Zovuni. In the 7th century, basilicas similar to Tekor Basilica were built.²⁶ The main building type in Armenian church architecture from the past to the present is the domed basilica. As of the 12th century, new building types with different functions emerged. Unlike the Byzantine churches, the importance given to stonemasonry in the Armenian Church, which stays away from the art of painting, is striking. The double-skinned, rubble-filled masonry is the dominant element of the Armenian construction technique. The spaces are covered with vaults or dome.²⁷

Central Planned Churches; was started to be built at the end of the 5th century and in the 6th and 7th centuries. There are various forms of centrally planned churches. The church diagrams are in the form of a four-leaf clover with four abscissas. The abscissas merge into one another without walls. The arms of the churches in the form of a Greek cross are of equal length, in the form of a four-leaf clover. There is an abscissa only to the east of these churches. There are churches

---

23 Mert, "op. cit."

24 Mert, "op. cit."

25 Kouymjian, "op. cit."

26 Mert, "op. cit."

27 Ahunbay, "op. cit."

with three abscissas with a long western arm and a plan scheme in the form of a three-leaf clover.²⁸

The Square Planned Church Shared with a Niche; is another variation of the four-leaf central planned church with four abscissas. In this type, the weight of the dome in the middle is carried by the buttressed niches.

The Hripsime Planned Church; is the most advanced type of central plan. It is also the type of church that is most unique to Armenians. It can be thought that it is unique to the Caucasus, as the first examples were seen in Georgia. It was named after the Church of St. Hripsime, the most famous example of its type, built in Etchmiadzin in 618.

The Circular-Planned Church; is the latest design, perfectly in the central plan. Zuarthnotz Cathedral is the oldest example of the four-leaf clover church type.²⁹ Other circular churches from the 7th century are the eight-leaf Zoravar and Ġrind Churches.³⁰

The narthex; is common in monastic complexes as they are used as meeting rooms and anterooms. Between the 2nd and 14th centuries is a period when monasteries became widespread. The intersections of these vaults in the upper part of the hall create openings for light and air. The walls of this type are massive, few and contain small windows.

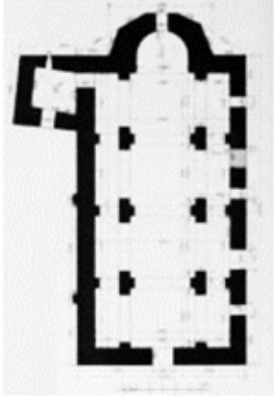
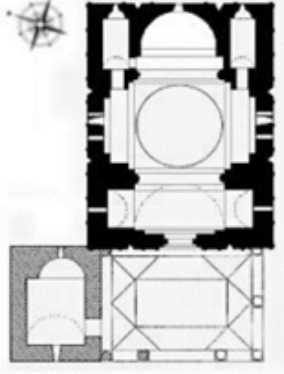
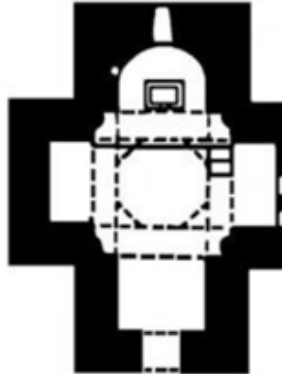
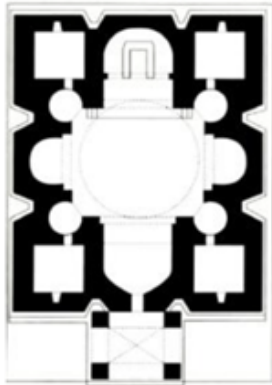
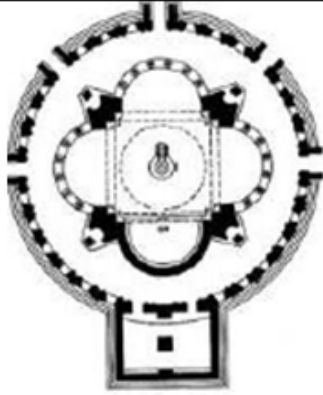

---

28 Mert, "op. cit."

29 Ahunbay, "op. cit."

30 Mert, "op. cit."

Table 1. Armenian Church Architecture^{31, 32, 33}

The Basilica and the Single Nave Church	Domed Basilica and Domed Single-nave Church	Central Planned Churches
		
The Hripsime Planned Church	The Circular-Planned Church	
		
The narthex		
		

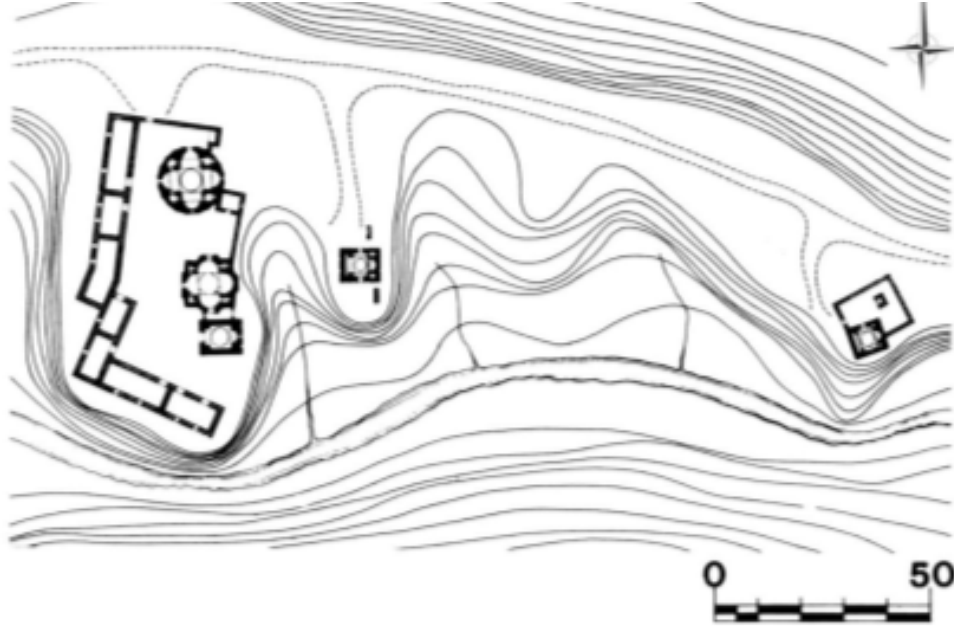
31 İsaf Bozoğlu Bay, "Facade Arrangements of the Churches In Kars and Van (10th-13th C.)" (2019).

32 Patrick Donabédian, "Kurtarılmayı Gereken Önemli Bir Anıt: Khıdزونk Surb Sarkis Kilisesi," *Toplumsal Tarih*, no. 258 (2015).

33 Faruk Torunoğlu, "Monasteries in Kars and Its Neighbourhood: Bagnayr, Hripsine, Horomos, Khtzkonk and Kız Kalesi Monastery" (2016).

2. Architectural Properties of the Digor Church

Khtzkong Monastery was built on the plains on three different rocks near the Digor River, close to Derinöz Village of Digor (Tekor) District of Kars. Known as five churches in Turkish, the monastery consists of five churches with domes and built of reddish yellow and brown colored cut stone. These churches are Surp Karapet, Surp Astvatsatzin (Virgin Mary), Surp Stefanos, Surp Krikor and Surp Sarkis Churches. Today, only the Surp Sarkis Church remains standing, while the ruins of other churches remain.³⁴

Figure 1. Digor Five Church Khtzkong Monastery Plan ³⁵

The structures of the monastery have been restored many times. The monastery, which is thought to have been built approximately in the 10th or 11th century, was institutionalized in the early 11th century. It was restored in the 13th century in 1213 and 1216.³⁶ According to the researches³⁷, one of the most important works of the period known as the Pakraduni period (853-1045) in Armenia, which was the most productive period of the Armenian church, is the Khtzkong Monastery.³⁸ The monastery was forcibly abandoned during the Mongol invasion in the 13th century.³⁹

34 Donabédian, "op. cit."

35 Paolo Cuneo, *Architettura Armena*, vol. 1-2 (Roma, 1988).

36 Donabédian, "op. cit."

37 Torunoğlu, "op. cit."

38 George Bournoution, "Ermeni Tarihi," in *Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış* (İstanbul: 2011)..

39 Torunoğlu, "op. cit."

Figure 2. General View of the Monastery Consisting of Five Churches from the Southeast, 1900⁴⁰

In 1878, when the Kars region came under Russian rule, Beşkilise was given to the Armenian Church again. After the churches were restored, the monastery was opened to worship again.⁴¹ New accommodation has been arranged and built for monks and Christian pilgrims to benefit from healthy water resources. The churches, which were rehabilitated in the Russian Period, are in good condition until the 1920s.⁴² However, due to the earthquakes and destructions that followed, the buildings were largely destroyed. Today, only the Surp Sarkis Church has been preserved, although some parts of it are damaged.

Figure 3. General View from the East of the Four Churches on the Same Ground, 1881⁴³

40 Donabédian, "op. cit."

41 Torunoğlu, "op. cit."

42 Bay, "op. cit."

43 Donabédian, "op. cit."

The church of Surp Karabet, known as the Church of the Prophet John, is the oldest known church in the monastery. The church is thought to have been built approximately in the 7th century. The architectural and stylistic features of the church are dated to the 9th or 10th century.^{44,45} The plan and old photographs of the church, whose ruins have survived until today, were examined. There are curvatures on the outer walls of the church, which has a clover-shaped interior plan. In the octagonal plan, there are small chapels with trapezoidal plan at four corners. The entrance of the church is provided through the door openings on the north, south and west facades. The abscissa of the church is located on the east façade. The square-shaped main space of the church has an octagonal umbrella-shaped cone-shaped top cover. All the windows are semicircular arched and crenellated windows.

The church of Surp Asdvadzadzin; is located to the south of the Surp Karabet Church, also known as the Virgin Mary Church. There are no ruins of the church, which was built approximately in the 10th century. There are the remains of the hall between the Surp Karabet Church and the Surp Asdvadzadzin Church.⁴⁶ The plan and old photographs of the church, whose ruins have survived until today, were examined. When the plan scheme of the church is examined, the inside of the rectangular planned church is in the form of a T-shaped closed cross. The abscissa of the church is semicircular. The main space is square in plan. The entrance of the church on the axis of the abscissa is on the west side. While the square planned section is covered with a high cylindrical conical cone, the cross-plan sections are covered with barrel vaults and other sections are covered with roofs. The main space receives light from the crenellated windows on the north, south and east façade where the abscissa is located. There are two niches on the north, south and east facades of the church.

Surp Grigor Lusavoriç Church is in the east of the four church groups and inside the tombs surrounded by walls. The church, which is thought to have been built in the 10th or 11th century, has been completely destroyed today, and the medieval tombs around it have been destroyed.⁴⁷ The interior of the church, which has a rectangular plan, has a single nave domed cross type plan. The entrance of the church is through the door opening on the north façade. The square main area of the church is covered with a high cylindrical cone, while the other areas are covered with barrel vaults. The main space receives light from the crenellated windows on the west, south and east façade where the abscissa is located. There are two niches on the east and west facades of the church.

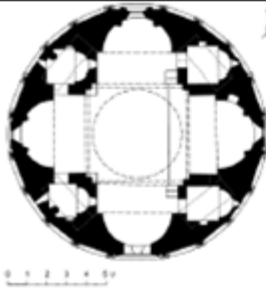
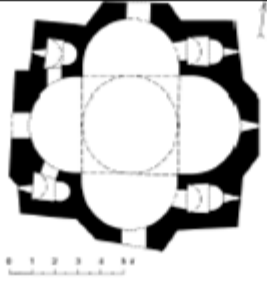
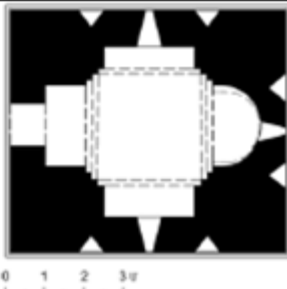

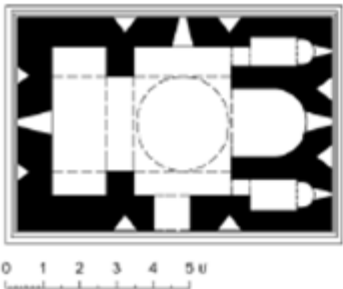
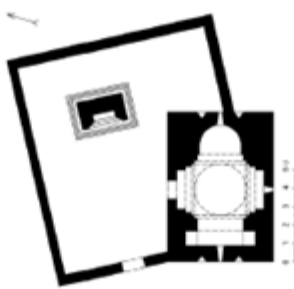
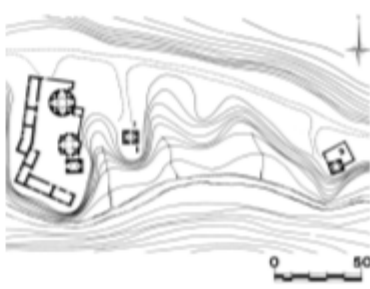

44 Donabédian, "op. cit."

45 Antony Kazaryan, "'Bagnayr-Kozluca, Horomos (Ghoshavank Plateau), Khtskonk Church," in *New Discoveries in Ani*, ed. V. Akçayüz (İstanbul, Turkey: 2018).

46 Torunoğlu, "op. cit."

47 Torunoğlu, "op. cit."

Table 2. Digor Five Church/Khtzkonk Monastery Plan and View ^{48,49}

<u>Surp Sarkis Church</u>	<u>Surp Karabet Church</u>	<u>Surp Asdvadzadzin Church</u>
		
		
<u>Surp Stephanos Church</u>	<u>Surp Grigor Lusavoric Church</u>	Five Church <u>Khtzkonk Monastery</u>
		
		

48 Donabédian, “op. cit.”

49 Torunoğlu, “op. cit.”

Surp Stephanos Church; is thought to have been built approximately in the 10th century. The church was built on a different rock opposite the Surp Karabet Church. Only a part of the foundation of the church has survived and cemeteries have been found around it.⁵⁰ The church, which has a rectangular plan, has a single nave plan. The entrance of the church is perpendicular to the axis of the abscissa, through the door opening on the south façade. There are chapels on both sides of the semicircular abscissa. While the square planned section is covered with a high cylindrical conical cone, the other sections are covered with barrel vaults. There are two symmetrical niches on each side of the church. The main space receives light from the crenellated windows on the north, west and east façade where the apse is located.

The Church of Surp Sarkis, which is the largest church of the monastery, known as the five churches, is also still a preserved architectural structure.⁵¹ According to Samuel, Surp Sargis Church was built in 1024 by Syunik Prince Sargis Vestes. The inscription dated 1033 in the church partially confirms this information. Therefore, the church is dated to the beginning of the 11th century.⁵² If the construction date of the church is 1025, it is the oldest Armenian church roof example built with this plan.⁵³

The church, which was built on a high cylindrical platform, consists of four abscissas and has a central plan. The plan type of the church consists of a cross-shaped four-leaf clover and eight corners (tetrakonchos). The church is covered with a dome seated on four columns and its dome has an angular umbrella roof. In the plan of the church, which is in the form of a circle from the outside, there are rooms at four corners. There is a small window in each of the four abscissas. There are twenty arches without windows on the façade.

The church of St. Sarkis was severely damaged by the 1989 earthquake. The core of the building has been severely damaged and is in danger of collapse.⁵⁴ Damages on the main walls of the church up to the drum of the dome occurred and some of the walls were demolished. A part of the roof covering the southern conch collapsed, the stones on the inner and outer surfaces of the dome drum were damaged and a small hole was made at the top of the dome.⁵⁵

---

50 Torunoğlu, “op. cit.”

51 Torunoğlu, “op. cit.”

52 Bay, “op. cit.”

53 Hovannes Marzbanyan, *Dini Mimariye Karşılaştırmalı Bir Bakış ve Onun İçinde Ermeni Mimarlığının Yeri*, vol. Marmara Yayın Evi (1970).

54 Torunoğlu, “op. cit.”

55 Bay, “op. cit.”

Figure 4. General View Surp Sarkis Church, Today ⁵⁶

Conclusion

The buildings, which are the components of the identities of the cities, reflect the cultural structure of the society, the lifestyle, the religious structure, the characteristics of the period they belong to, and the technological developments in architecture. Religious structures such as mosques, churches, chapels and synagogues that contribute to faith tourism are important for the societies they belong to. These structures are important structures that have a place in the memory of the society. In this study, Khtzkonk Monastery, which consists of five churches dated approximately between the 7th and 11th centuries, was examined. The oldest structure of the monastery was the Surp Karabet Church in the 7th century, the Surp Asdvadzadzin Church and the Surp Stephanos Church in the 10th century, and the Surp Grigor Illuminator Church and the Surp Sarkis Church in the 11th century. It is seen that the Surp Grigor Illuminator Church and the Surp Asdvadzadzin Church were completely destroyed, leaving no remains. It was determined that the Surp Stephanos Church and the Surp Karabet Church were demolished and the foundation remains remained. Only one of these churches, which is important because it is one of the first examples of Armenian churches, has survived. Surp Sarkis Church, which has not been completely destroyed and preserved today, was seriously damaged in the earthquake that occurred in 1989, and its core was shattered and a hole was drilled in its dome. When the plan typologies of the churches are examined, the Surp Asdvadzadzin Church, the Surp Stephanos Church and the Surp Grigor Illuminator Church have a square plan on the outside and a T-shaped closed cross plan type on the inside. Surp Karabet Church and Surp Sarkis Church have a clover-shaped interior plan. Surp Sarkis Church has a circular plan and consists of eight corners more regularly than the Surp Karabet Church, while the Surp Karabet Church has an irregular outer shape. These churches have identity features such as unique plan typologies, unique structural features, architectural workmanship, Armenian stonework, construction using yellow stone, the building material of the region, reflection of Armenian culture, and Armenian religious building characteristics. However, Surp Sarkis Church is the only surviving church of the five churches of the monastery. In this context, the only church of the monastery that has survived to

the present day should be restored and taken under protection. Cultural heritage, which is important as its architectural features, importance within the scope of faith tourism, location, identity features and the last structure of the monastery, should be protected. Factors that will damage the structure, especially earthquake, vandalism and war, should be minimized. With the preservation of the building, the architectural and cultural identity characteristics of the period will be preserved and transferred to future generations and memory preservation will be ensured.

References

Ahunbay, Zeynep. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. Vol. 2, İstanbul, Turkey: Yapı-Endüstri Merkezi, 1997.

Anonymous. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Vol. 5: Tarih Vakfı, 1994.

Ayyıldız, Sonay, and Filiz Ertürk. “Kentsel Kimlik Bileşenleri İle Yerel Kimliği İzlerini Sürmek.” *Mimarlık ve Yaşam Dergisi* 2, 1 (2017): 65-88.

Bay, İsaf Bozoğlu. “Facade Arrangements of the Churches in Kars and Van (10th-13th C.)” 2019.

Biröl, Gaye. “Bir Kentin Kimliği Ve Kervansaray Oteli Üzerinde Bir Değerlendirme.” *Arkitekt Dergisi* Kasım-Aralık 2007, 514 (2007): 46-54.

Bournoution, George. “Ermeni Tarihi.” In *Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış*. İstanbul, 2011.

Boyer, M. Christine. *The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments*. Cambridge: MIT Press, 1994.

Cescatti, Elvis, Piera Salzano, Claudia Casapulla, Francesca Ceroni, Francesca da Porto, and Andrea Prota. “Damages to Masonry Churches after 2016–2017 Central Italy Seismic Sequence and Definition of Fragility Curves.” *Bulletin of Earthquake Engineering* 18, no. 1 (2020/01/01 2020): 297-329. <https://doi.org/10.1007/s10518-019-00729-7>.

Cuneo, Paolo. *Architettura Armena*. Vol. 1-2, Roma, 1988.

Çöl, Şölen. «Kentlerimizde Kimlik Sorunu Ve Günümüz Kentlerinin Kimlik Derecesini Ölçmek İçin Bir Yöntem Denemesi.» PhD. Thesis, Mimar Sinan Üniversitesi, 1998.

Donabédian, Patrick. “Kurtarılması Gereken Önemli Bir Anıt: Khıdžgonk Surb Sarkis Kilisesi.” *Toplumsal Tarih*, no. 258 (2015): 36-53.

Güvenç, Bozkurt. “Kentlerin Kimliği Ve Antalya Üzerinde Notlar, Öneriler, Örnekler.” *Mimarlık*, 29, 1 (1991): 72.

Karabey, Funda. “Moda’da Hıristiyan Dini Yapıları.” 2001.

Kazaryan, Antony. ““Bagnayr-Kozluca, Horomos (Ghoshavank Plateau), Khtskonk Church.” In *New Discoveries in Ani*, edited by V. Akçayüz, 323-55. İstanbul, Turkey, 2018.

Kodal, Gülay. “Atapark Ve Tabakhane Köprüsü Arasındaki Tarihi Aksın Kent Kimlik Bileşenleri Açısından Değerlendirmesi.” Master Thesis, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2014.

Kouymjian, Dickran. *The Arts of Armenia*. Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation, 1992.

Marzbanyan, Hovannes. *Dini Mimariye Karşılaştırmalı Bir Bakış Ve Onun İçinde Ermeni Mimarlığının Yeri*. Marmara Yayın Evi, 1970.

Mert, Derya. "Preservation Process of Akşehir Armenian Church and It's contribution on Urban Identity." Master Thesis, Konya Technical University, 2020.

Nora, Pierre. *Hafıza Mekanları*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2006.

Norberg-Schulz, Christian. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli International Publications Inc. , 1979.

Penna, Andrea, Chiara Calderini, Luigi Sorrentino, Caterina F. Carocci, Elvis Cescatti, Romina Sisti, Antonio Borri, Claudio Modena, and Andrea Prota. "Damage to Churches in the 2016 Central Italy Earthquakes." *Bulletin of Earthquake Engineering* 17, no. 10 (2019/10/01 2019): 5763-90. <https://doi.org/10.1007/s10518-019-00594-4>.

Seyfeli, Canan. "İstanbul Ortodoks Ermeni Patrikliği." 2002.

Torunoğlu, Faruk. "Monasteries in Kars and Its Neighbourhood: Bagnayr, Hripsine, Horomos, Khtzkonk and Kız Kalesi Monastery." 2016.

Ulu, Ali, and İlknur Karakoç. "Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi." *Planlama* 3 (2004): 59-66.

Valente, Marco, Gaia Barbieri, and Luigi Biolzi. "Seismic Assessment of Two Masonry Baroque Churches Damaged by the 2012 Emilia Earthquake." *Engineering Failure Analysis* 79 (2017/09/01/ 2017): 773-802. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.engfailanal.2017.05.026>.

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Öğr. Gör. Dr.
Esra ÇETİNAydın Adnan Menderes Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar
Eğitimi Bölümü,
esracetin1981@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0564-7095>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 07/07/2023 21/08/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1324314>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

1960'lı Yıllarda Müzik Alanında Sendikal Bir Örgütlenme; Türk Müziği Sanatçıları Sendikası ve Müzik-iş Gazetesi (1968)

A Union Organization in the Field of Music in the 1960's: Turkish Music Artists Union and Müzik-iş Newspaper (1968)

Öz

İlk örnekleri İngiltere’de sanayi devriminin bir ürünü olarak ortaya çıkan sendikal hareketler, XIX. yüzyılda yaşanan siyasi ve iktisadi gelişmeler ile birlikte kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde işçilerin yardımlaşma ve dayanışma örgütleri olarak kurulmuştur. Türk sendikacılığı ise Osmanlı Devleti’nde bir sınıf hareketine bağlı olmaksızın XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında oluşmaya başlamıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında dönemin sosyal ve siyasi şartları nedeniyle istenen ölçüde ilerleme gösteremeyen sendikal hareketler, II. Dünya Savaşı sonrasındaki 1947-1950 arasındaki dönemde tekrar faal duruma geçmiştir. Daha sonra 1961 Anayasası ile sendikacılık alanında yeni düzenlemeler yapılmış, buna paralel olarak özellikle meslek örgütleri olarak kurulan sendika sayısı da artmıştır.

Bu sendikalardan biri olan Türk Müziği Sanatçıları Sendikası (Müzik-iş), 1965 yılının Ocak ayında yetmiş Türk müziği sanatçısı tarafından Ankara’da kurulmuştur. Türk-İş Konfederasyonu’na bağlı millî sendika statüsünde kurulan Müzik-iş, kurulduğu yıl İzmir ve İstanbul’da, 1966 yılında ise Gaziantep’te şube açmıştır. 1968 yılının Mart ayında ise sendikanın yayın organı olan Müzik-iş Gazetesi çıkarılmaya başlanmış ve yalnızca yedi sayı yayınlanmıştır. Bu çalışmada Türk sendikacılık tarihinde ilginç bir yeri olan Müzik-iş Sendikası incelenmiştir. Değerlendirme yapılırken sendikanın yayın organı Müzik-iş Gazetesinden yararlanılmıştır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridelerinden, Resmî Gazete ve konuyla ilgili tetkik eserlerden de faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1960’lı Yıllar, Sendikacılık, Müzik, Türk Müziği, Müzik-iş.

ATIF: ÇETİN, Esra, “1960’lı Yıllarda Müzik Alanında Sendikal Bir Örgütlenme; Türk Müziği Sanatçıları Sendikası ve Müzik-iş Gazetesi (1968)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/3 (Eylül 2023), s. (556-574)

CITE: ÇETİN, Esra, “A Union Organization in the Field of Music in the 1960’s: Turkish Music Artists Union and Müzik-iş Newspaper (1968)”, *Journal of History and Future*, 9/3 (September 2023), pp. (556-574)

Abstract

Trade union movements, the first examples of which emerged in England as a product of the industrial revolution, were established as workers' solidarity and solidarity organizations within the framework of capitalist production relations with the political and economic developments in the 19th century. Turkish trade unionism, on the other hand, began to emerge in the late 19th and early 20th centuries in the Ottoman Empire without being linked to a class movement. In the early years of the Republic, the trade union movement, which could not progress to the desired extent due to the social and political conditions of the period, became active again in the period between 1947-1950 after World War II. Afterwards, new regulations were made in the field of trade unionism with the 1961 Constitution, and in parallel with this, the number of trade unions, especially those established as professional organizations increased.

One of these unions, the Union of Turkish Music Artists (Müzik-iş), was founded in Ankara in January 1965 by seventy Turkish music artists. Founded as a national union affiliated to the Türk-İş Confederation, Müzik-iş opened branches in Izmir and Istanbul in the same year and in Gaziantep in 1966. In March 1968, the newspaper Müzik-iş (Müzik-iş), the publication organ of the union, was started to be published and only seven issues were published. In this study, the Müzik-iş Trade Union, which has an interesting place in the history of Turkish trade unionism, is analyzed. During the evaluation, Müzik-iş Newspaper, the publication organ of the union, was utilized. In addition, the Ottoman Archive of the Prime Ministry, the Republican Archive of the Prime Ministry, the Minutes of the Grand National Assembly of Turkey, the Official Gazette, and related works of research on the subject were also utilized.

Keywords: 1960's, Trade Unionism, Music, Turkish Music, Müzik-iş.

Giriş

Kelime anlamı olarak sendika, belirli bir ticaret, endüstri veya şirketteki işçilerin toplu pazarlık yoluyla ücret, sosyal haklar, çalışma koşulları veya sosyal ve politik statüde iyileştirmeler sağlamak amacıyla oluşturduğu dernek olarak tanımlanmıştır. Bugünkü anlamıyla sendikacılık ise ekonomik ve sosyal koşullar tarafından teşvik edilen örgütlü eyleme doğru hareket etmek anlamını taşımaktadır.¹ Sendikacılık tarihine bakıldığında, Sanayi Devrimi'nden sonra küçük işçi dernekleri olarak XVIII. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkmaya başlayan sendikalar, XIX. yüzyılda örgütlü bir hareket olarak İngiltere dışında kıta Avrupa'sı ve Amerika'da da oluşmaya başlamıştır.² Geçirdiği süreç içerisinde işçilerin işverene ve mevcut hükümete karşı sosyo-ekonomik hak ve çıkarlarını savunan örgütlere dönüşen sendikalar, kısa zamanda toplum tarafından kabul görmüş ve

-
- 1 Lvin L. Park, *History of the Labor Movement in the United States A Correspondence Study Course*, Institute of Labor and Industrial Relations University of Illinois Press, Illinois 1948, s.3.
  - 2 The Editors of Encyclopaedia Britannica, "Trade Union/Labour Organization", Britannica, <https://www.britannica.com/topic/trade-union> (Erişim Tarihi:25.06.2023)

siyasette de yer almıştır.³ Özellikle emek temelli siyasi partilerin II. Dünya Savaşı sonrası iktidara gelmesiyle, toplu pazarlık sistemi teşvik edilmiş ve sendikalar desteklenmiştir. Fakat 1970'lere gelindiğinde ekonomideki negatif yönlü gelişmelerin sonucu olarak iktidarların sendikalara yönelik sınırlandırıcı bir tavır takındıkları görülmüştür. İktidar perspektifinden ülke için tehdit oluşturabilecek taleplerinin olduğu düşünülen sendikalar, 1980 sonrası dönemde daha da baskı altına alınmaya çalışılmış özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması ve toplum yapısının sanayi sonrasına dönüşmesiyle gerek üye sayısı gerekse toplu pazarlık açısından oldukça verimsiz bir döneme girmiştir.⁴

Türkiye'de sendikacılık ise Batılı devletler ile kıyaslandığında süreç ve örgütlenme oranı olarak yeterince gelişmemiştir. Demokratikleşmenin bir parçası da olan sendikalaşmanın Türkiye'deki oluşumu, sanayileşme düzeyinin istenilen ölçüde olmadığı bir dönemde başlamış ve sınıf bilinci temeline oturmadığı için oldukça sınırlı kalmıştır.⁵ Cumhuriyet öncesi sendikacılık hareketlerinin XX. yüzyılın başında başladığı düşünüldüğünde, Osmanlı Devleti'nin ekonomik sistemi içerisinde sendikal hareketlerden ziyade ilk olarak işçi dayanışma örgütleri oluşmuştur. Daha sonra 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte artan özgürlük ortamında 1908, 1911 ve 1913 yıllarında işçi hareketlerinde artış görülmüşse de 1909 tarihi *Tatil-i Eşgal Kanunu*'nun⁶ çıkması ve 1913 tarihinde İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidar olmasıyla sendikacılık alanında kısıtlamalara ve yasaklara gidilmiştir. 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte Türkiye Umum Amele Birliği ve Amele Teali Cemiyeti gibi işçi dernekleri kurulmuş fakat 1928 yılında yasaklanmıştır. Ayrıca 28 Haziran 1938'de Cemiyetler Kanunu⁷ kabul edilerek sınıf esasına dayanan cemiyetlerin kurulmasının önüne geçilmiştir.⁸ II. Dünya Savaşı yıllarında ise savaş ekonomisinin yarattığı tahribat ile birlikte devletin güvenlik gerekçesiyle siyasi özgürlükleri kısıtlaması ve Milli Korunma Kanununa⁹ göre hayata geçirilen düzenlemeler işçi sınıfının kendini ifade edecek mecra bulamamasına dolayısıyla zaten yasaklı olan sendikacılığın gelişmemesine neden olmuştur.¹⁰ Savaşın sonunda çok partili hayata geçişe yönelik yapılan yasal düzenlemeyle "sınıf esasına dayalı cemiyet kurma" kapsamındaki yasağın kalkmasıyla sendikal hareketlilik de başlamıştır. 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi'nin destekleriyle sendikaların oluşumu kendini göstermiş, ancak sosyalist-komünist örgütlenmeler oldukları gerekçesiyle ömürleri uzun olmamıştır. Bunların kapatılmasının ardından Cumhuriyet Halk Partisi

3 Yıldırım Koç, *Sendikacılık Tarihi*, Türk-İş Eğitim Yayınları, Ankara 1998, s.1.; H. Yunus Taş, "Toplumsal Sınıfların Değişim Sürecinde, Sendikalar ve Sendikaların Geleceği", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, s.1(1), 2012/1, s.1.

4 Tuncay Güloğlu, "Dünden Bugüne Türkiye'de Sendikacılığın Gelişimi", *Disiplinlerarası Sosyal Politika Çalışmaları-1*, Ekin Yayınevi, Bursa 2020, s.12.

5 Alpaslan Işıklı, Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt-7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.1826

6 Kanun metni için bkz. *BOA*, 6-10 H-22-07-1327 (1327B-08)

7 *Resmî Gazete*, 14 Temmuz 1938, S.3959.; Kanun tasarısı için ayrıca bkz. *BCA*, 30-18-1-2/12-41-15.

8 Mehmet Şehmus Güzel, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde İşçi Hareketleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt-7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.1850-1852.; Güloğlu, a.g.e., s.15.

9 *BCA*, 30-18-1-2/89-128-4.

10 Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.266-269.

(CHP) eliyle sendikaların kurulması sürecine girilerek birçok sendika faaliyete geçmiştir. 1948 tarihli İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ise bu sendikaların merkezi gibi hareket ederek Türk-İş'in kurulmasına değin önemini korumuştur. 1950-1960 yılları arasında iktidar olan Demokrat Parti (DP) döneminde de liberal ekonomi politikaları uygulanmasına rağmen DP hükümetleri sendikal hareketlere sıcak bakmamıştır. Her ne kadar Türk-İş, DP döneminde, 1952'de kurulmuş ve gelişmişse de 1955 itibariyle iktidarın sendikalaşmaya bakışının değişmesi sıkıntılar doğurmuştur. Öyle ki 1957'de Türk-İş'in kapatılması dahi gündeme gelmiş, ancak Adnan Menderes'in yakın arkadaşı olan ve 1957'de Türk-İş'in Genel Başkanlığa getirilen Nuri Beşer'in ılımlı tutumu ile bu durum atlatılabildiği görülmüştür.¹¹ Dolayısıyla Türk sendikacılığı Cumhuriyet sonrasında da yaklaşık 1960'lı yıllara kadar kayda değer bir ilerleme gösterememiştir. 60'lı yıllar ile birlikte özellikle 27 Mayıs askeri darbesinden sonra 1961 Anayasası'nın getirdiği yeni düzenlemeler ile işçilere çeşitli sosyo-ekonomik haklar sağlanmış ve çalışma hayatını düzenleyen yeni kanunlar kabul edilmiştir. Ayrıca 1961 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlerin ve sivil kurumlaşmanın teminat altına alınması ile Türk sendikacılık tarihi için yeni bir dönem başlamıştır.¹² Öte yandan 15.07.1963 tarihinde kabul edilen ve 24.07.1968 tarihli Resmî Gazete yayınlanan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile işçilerin sosyal ve ekonomik haklarında önemli iyileştirmeler yapılmıştır.¹³ Sendikalar Kanunu sonrasında ilk önce kamuda daha sonra da özel sektörde toplu iş sözleşmeleri daha yaygın hale gelmiş, mevcut sendikaların üye sayısı artmış ve özellikle mesleki sendikalar kurulmaya başlamıştır. Türk-İş¹⁴ de bu süreçte çok önemli işlere imza atmış bünyesinde birçok sendikayı toplamayı başarmıştır.¹⁵ Türk-İş'e bağlı sendikalardan biri de çalışmamıza konu olan Türk Müziği Sanatçıları Sendikası (Müzik-iş) olmuştur.

1. Müzik-iş Sendikası'nın Kuruluşu ve Teşkilatlanması

Türk Müziği Sanatçıları Sendikası kısa adıyla Müzik-iş, 1965 yılının Ocak ayında Ankara genel merkezli kurulmuştur. Yetmiş üye ile kurulan sendika, büyük hedefler ve sanatçıya en iyi hizmet düsturuyla çalışmalarına başlamıştır. Üye kayıt numaralarına göre kurucu üyeler; Halil Aksoy¹⁶, Nevzat Sümer, Saadettin Öktenay, Yaşar Aydaş, İzzettin Ökte, Kazım Tokyay, Alpaslan Hepgür, Kemal Öncan, Ruşen Özkan, Yücel Aşan, Mustafa Özgül, Yüksel Tekiner, Özer Öney, Saim Çağlayan, Osman Türen, Ali Can, Ziya Taşkent, Hüseyin Gökmen, Taner Şener, Ruhi Günal, Erol Deran, Zeki Bakkaloğlu, Yaşar Özel, Özdemir

11 Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s.36-43.

12 Taş, a.g.e., s.72.

13 *Resmî Gazete*, 24 Temmuz 1963, S.11462.

14 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., <https://www.turkis.org.tr/wp-content/uploads/yayinlar/tarihce/index.html> (Erişim Tarihi:25.06.2023)

15 Koç, a.g.e., s.11.

16 Besteci Halil Aksoy 1924 yılında Kazım-Zehra Aksoy çiftinin çocuğu olarak Turgutlu Manisa'da doğmuştur. 1946 yılında Ankara Radyosu'nda udi olarak çalışmaya başlamış, aynı dönemde hukuk fakültesine de devam ederek 1950 yılında mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından İstanbul Barosu'nda avukatlık yapmaya başlamıştır. İstanbul Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı'nda doçent olarak öğretim üyeliği, yönetim kurulu üyeliği ve dekan yardımcılığı görevlerinde bulunmuş, ünlü şarkıcı Behiye Aksoy ile evlenip ayrılmıştır. Nihavend ve rast makamında şarkılara imza atan Aksoy, 07.12.1988 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi-I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.41.

Bostan, Nusret Ersöz, İsmail Oytun, Güneri Tecer, İsmet Nedim, Fikret Karahan, Cahit Ünyaylar, Naci Tektel, Özer Altun, Seyfettin Sağmaz, Selahattin İnal, Osman Özdenkçi, Musa Kumral, İbrahim Özoral, Cemalettin Evirgen, Kutlu Payaslı, Menşure Tunay, Cengiz Dişçioğlu, Saniye Can, Hüseyin İleri, Hasan Özçivi, Burhan Gökalt, Mustafa Durak, İzzet Altınbaş, Mustafa Barkan, Ahmet Melik, Nevzat Güyer, Güler Göksel, Neşe Can, Turhan Özek, Adnan Şeker, Kemal Karasüleymanoğlu, Mehmet Alkan, Aliye Akkılıç, Turhan Karabulut, Vedat Gürsel, Ethem İyigüngör, Cenani Onaltımart, Müslüm Abay, Hüsnü Güteryüz, Yıldırım Çınar, Atilla Mayda, Recai Başaran, İbrahim Tuğberk, Nihal Erkutun, Tekin Yertut, Akın Özkan ve Mustafa Sağyaşar gibi isimlerden oluşmuştur. Bu isimler Türk müziğinin icra edildiği tüm iş kollarında çalışan sanatçılardan ibarettir. Dolayısıyla Müzik-iş Sendikası, herhangi bir ayırım yapmaksızın düğün işleri, radyo evleri ve gazinolarda çalışan Türk müziği sanatçılarına sendika hizmeti götürmek gibi bir misyon yüklenmiştir. Kuruluşundan üç yıl sonra ise üyelik alanını genişletmiş, sendikanın 34 numaralı iş kolunda belirtilen sahne, perde ve benzeri temsil sanatları ile her müzik türünden sanatçı, resim, heykeltıraşlık, dekorasyon, edebiyat ve benzeri güzel sanatlar kollarında çalışan sanatçıları çatısı altında toplamaya çalışmıştır. Kurucu üyeler 24 Ocak 1965 tarihinde ilk kurucu heyet toplantısını yapmış, bu toplantıda yapılan seçimler ile Genel Başkanlığa Halil Aksoy, Genel Sekreterliğe Nevzat Sümer ve Genel Muhasip Veznedarlığına da İzzettin Ökte seçilmiştir. Bu seçimle birlikte sendikanın ilk yürütme kurulu oluşmuştur. Bu toplantıda ayrıca Akın Özkan, Yücel Aşan, Ali Can Denetleme Kurulu Asil Üyeliklerine, Erol Seran, Kutlu Payaslı, Ruhi Günal, Kemal Öncan ve Yaşar Aydaş, Haysiyet Divanı Asil Üyeliğine seçilmiştir.¹⁷ Sendika ilk Olağanüstü Genel Kurul Toplantısını ise 23 Mart 1965’de Gazi Mustafa Kemal Bulvarında bulunan Güney Park salonunda yapmıştır. İlk kurucu heyet toplantısı sonrası II. Genel Kurul toplantısı da 29 Ocak 1966 tarihinde yine Güney Park salonunda yapılmış, bu toplantıda Genel Başkan ve Genel Sekreter aynı göreve tekrar seçilmiş fakat Genel Muhasip Veznedarlığına İzzettin Ökte yerine Saadetin Öktenay getirilmiştir. Bu toplantıdan sonraki II. Olağanüstü Genel Kurul Toplantısı sendikanın Ankara Kızılay’daki merkez binasında yapılmıştır. Kurulduğu ilk iki yıllık süreçte tüzük gereği genel merkeze bağlı teşkilatlar oluşmaya başlamış, 4 Nisan 1965’de İzmir, 22 Aralık 1965’de İstanbul ve 7 Haziran 1966 tarihinde de Gaziantep Şubeleri kurulmuş ve yönetim kurulları oluşturularak faaliyete geçmiştir. Bu şubelerden Mürsel Paşa Bulvarı Basmane adresinde bulunan İzmir Şubesinin Başkanı Turhan Yalçın, Sekreteri Alev Orbaylı ve Saymanı ise Server Özbay olmuş, İstiklal Caddesi Yonca Han’da bulunan İstanbul Şubesine ise Başkan Zekai Beşgül, Sekreter Aydın Nafiz Oran ve Sayman İbrahim Akın seçilmiş, Park Caddesi Şişli Pasajındaki Gaziantep Şubesinin yönetimi ise İbrahim Dabakkan, Hüseyin Rahmi Gökdemir ve Mustafa Karaer gibi isimlerden oluşmuştur. Ankara Şubesi için de uzun süredir çalışan sendikanın bu şubeyi kurması 1968 yılının Mart ayını bulmuştur. Ankara Merkez Şube’nin Genel Kongresi Nisan ayında yapılmış, Şube Başkanlığı’na ünlü Türk musikisi ustası Sadi Hoşses, Sekreterliğe Kayhan Şentin, Mali Saymanlığa da Yalçın Oker seçilmiş, yönetim kurulu üyeleri ise Kazım Tokyay, Alpaslan Çilingiroğlu, Yücel Aşan ve Ruhi Günal gibi isimlerden oluşmuştur.¹⁸ Öte yandan kurulduğu tarihten kısa süre sonra teşkilatlanan Müzik-iş Sendikası, Türk-

17 “Müzik-iş Nasıl Kuruldu Geliştir? Sendikamızın Kısa Tarihçesi”, *Müzik-iş Gazetesi*, Mart 1968, Sayı:1, s.2

18 “Ankara Şubemiz Kuruldu”, *Müzik-iş Gazetesi*, Nisan 1968, Sayı 2, s.1

İş'e bağlı millî sendika statüsünde kurulmuştur. O dönemde millî sendikaların birleşerek federasyon oluşturmalarına mevzuat izin vermemekteydi. Bu konuda sendika tarafından yapılan açıklamada, millî sendikaların oluşturdukları şubelerine göre esasta genel merkez bünyesinde federe olmuş bir hukuki bünyeye sahip olduğu ve sadece mahalli sendikaların bir federasyon çatısı altında toplanabileceği belirtilmiştir. Yine aynı konu hakkında sendika yönetimi, *“Aslında bir federasyon niteliğinde teşekkül etmiş olan milli sendikalar, üst teşekkül olarak ancak konfederasyona üye olabilirler. Nitekim bu sistem içerisinde Müzik-iş kendi iş kolunda bulunan sendikalar arasında Türk-İş Konfederasyonu'na üye olan yegâne sendikadır...Sendikamız, Türk işçi hareketinin lideri ve en büyük örgütü olan Türk-İş Konfederasyonu'nda üye bulunmakla bir lider teşekküle bağlı olmanın imkanları ve gururu içinde bulunmaktadır”* ifadeleriyle Türk-İş Konfederasyonu'ndan övgüyle söz etmiştir.¹⁹

2. Sendikanın Yayın Organı Müzik-iş Gazetesi

Müzik-iş Sendikasının aynı adı taşıyan gazetesi, kuruluşundan üç yıl sonra aylık olarak yayın hayatına başlamış ve ilk sayısı Mart 1968 tarihinde, son sayısı ise aynı yılın Eylül ayında çıkmıştır. Her bir sayısı yaklaşık dört sayfadan oluşan Müzik-iş Gazetesinin sahibi aynı zamanda sendikanın Genel Başkanlığını yapan Halil Aksoy iken Sorumlu Yazı İşleri Müdürlüğü ise Levend Esmer tarafından yürütülmüştür. Ankara Güneş Matbaasında basılan Müzik-iş Gazetesinin abonelik ücretleri altı aylık 6 lira, yıllık 12 lira olarak belirlenmiştir. Yurt dışı fiyatlandırmasında ise bir misli fiyat alınacağı ve ilan tarifesinin ise 2. ve 3. sayfalarda santimi 25, 4. sayfada ise santiminin 15 lira olacağı ayrıca belirtilmiştir.²⁰

Gazetenin Mart 1968 tarihli ilk sayısı ünlü Türk Müziği üstadı Sadettin Kaynak²¹ anısına çıkmıştır. Sayının baş makalesi sendikanın Genel Başkanı Halil Aksoy tarafından kaleme alınmıştır. *“İnsanca çalışıp, insanca yaşamak mücadelesi!”* başlıklı yazıda kendisinin Ankara Radyosu'nda görev yaptığı yıllarda sanatı ve sanatçıyı ezen ve hor gören idarecilerin olduğunu fakat bu kişilerin meslek hayatlarında tutunamadıklarını ifade etmiştir. Konuyu bir bakıma işveren ve çalışan odağına getiren Aksoy; *“Gerek radyolarda gerek gazinolarda ve diğer iş yerlerinde tek tek veya küçük gruplar halinde davalarımız uğruna, iş verenlerle şerefle mücadele edenler her yerde bastırıldı, ezildi ve bizi benliğimizden uzaklaştıran,*

19 “Müzik-iş Nasıl Kuruldu-Gelişti? Sendikamızın Kısa Tarihçesi”, *Müzik-iş Gazetesi*, Mart 1968, Sayı 1, s.2-4.

20 *Müzik-iş Gazetesi*, Mart 1968, Sayı 1, s.4.

21 1895 yılında Fatih'te dünyaya gelen Sadettin Kaynak, ilk ve orta öğreniminden sonra önce Mercan İdadisi'ne daha sonra Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'ne devam etmiştir. 1917 yılında fakültedeyken askere alınan Kaynak, Diyarbakır, Mardin Elâzığ ve Harput'ta İhtiyat Zabitliği yapmıştır. Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte 1928 yılında Yavuz Sultan Selim Camii baş imamı olmuş, daha sonra bestecilik yönü ağır basarak imamlıktan istifa etmiştir. Bu süreçte tamamen Türk müziği çalışmaları yapan besteci, 1953 yılında Sultan Ahmed Camii'nin ikinci imamı olmuştur. 1954 yılına kadar burada çalışmış, daha sonra rahatsızlığı sebebiyle jübile yaparak evinde dinlenmeye çekilmiş ve 1961 yılında hayata gözlerini yummuştur. Günaydın Kaynak, Nuri Özcan, “Kaynak, Sadettin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaynak-sadettin> (Erişim Tarihi: 29.06.2023).

sanatımızı dejenere eden keyfi idare devam etti.” diyerek sanatın tamamen sahipsiz, reddedilmiş ve başarıyla temsil edilme hakkını kaybetmiş olduğunu kaydetmiştir. Sanatçının birbirine sahip çıkmadıkça ve sanatçı sendikası kurup onun davalarını gerçekleştirmedikçe kimseyi suçlayamayacaklarını da sözlerine eklemiştir. Tarihten örnekler vererek, “*Eğer atalarımız kendi şahsi kaygılarını, menfaat ve kazançlarını bir yana atarak Türklüğün ve Türk Yurdu’nun ebediyen yaşaması, yükselmesi uğruna Kafkaslardan Tuna Boylarına koşarak çok kere canlarını da feda etmeselerdi bu günümüzden, cennet vatanımızdan, hür milletimizden ve sanatımızdan elimizde şimdi ne kalabilirdi*” ifadeleriyle sanatçıların artık el ele verip bir araya gelerek ve şahsi kaygıları bir tarafa bırakarak geleceklerini teminat altına almaları gerektiğini vurgulamıştır. Müzik-iş Sendikasının kurulmasıyla birlikte sanatçının örgütlenme devrinin başladığını, Türk sanatçısının temel meselelerinin başarılı bir şekilde sendika yoluyla halledileceğini, sendika yöneticilerinin gerek örgütlenmede gerekse sanatçıya hizmet yolunda başarılı işlere imza attıklarını belirterek sözlerine son vermiştir.²² Aynı sayıda Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç’un Müzik-iş Sendikasının Türk-İş bünyesinden çıkartılacağı haberlerini tekzip ettiği demecine de yer verilmiştir. Tunç’un demecinde, “*Müzik-iş sendikamız, yeni gelişmekte olan bir teşkilatımızdır. Bu iş kolunun bünyesinden gelen birçok sebepler dolayısıyla, bu teşkilatımızın çok kısa zamanda derlenip toparlanmasını beklemek gerçekten uzak bir görüş olur. Çok kısa bir mazisi olan ve bu kısa mazisi içinde katıyen küçümsenmeyecek toplu sözleşmeler yapan bu sendika ve başarılı yöneticileri, Müzik-iş kolunda çalışanlar tarafından tam bir destek görürse hem teşkilatlanmasını kısa zamanda tamamlar hem de temsil ettiği üyelerine daha geniş menfaat sağlayabilir.*” şeklindeki sözleri aktarılmıştır. Demecinde ayrıca Türk-İş olarak Müzik-iş Sendikası’nın kısa zamanda derlenip toparlanması için ellerinden gelen gayreti göstereceklerini belirten Tunç, sendikanın Türk-İş bünyesinden çıkarılacağına dair yapılan maksatlı haberleri yalanlayarak, böyle bir şeyin olmadığını vurgulamış ve hiçbir sendikanın Türk-İş’in prensiplerine uyduğu sürece bünyesinden çıkarılmayacağını da altını çizmiştir.²³ Öte yandan aynı sayıda “*Türk-İş Genel Başkanı Sayın Seyfi Demirsoy’un son günlerde en çok beğendiği bir şiiri, toplumumuzdaki bazı sendikalarımıza da bir ibret teşkil etmesi ümidiyle*” açıklaması yapılarak yayınlanmıştır. Bu şiirde;

*“Uyan ey yareli şir-i cihan, uyan bu harbi gafletten,
Uyan oğlum komşunun bacak kadar kızları, ana oldu,
Mahallenin buzağuları dana oldu,
Olanlar sana oldu, olanlar bana oldu,
Uyan oğlum uyan, Üsküdar’da sabah oldu...”*

ifadelerine yer verilmiş, anlaşılan o ki bu şiirle bazı sendikalara gönderme yapılmaya başlanmıştır. Sayıda yer alan haberlerde ise 1 Mart 1968 tarihinden itibaren İstanbul Radyosu ve İstanbul Belediye Konservatuarı sanatçılarının toplu sözleşme kapsamına girmeleri hususunda Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nun (TRT) tedbir alması konusuna yer verilmiştir. Bu durumun sendika yönetimi tarafından üzüntüyle karşılandığı

22 Halil Aksoy, “İnsanca Çalışıp, İnsanca Yaşamak Mücadelesi!” *Müzik-iş Gazetesi*, Mart 1968, Sayı 1, s.1.

23 “Müzik-iş’in Sözleşmeleri Küçümsenemez”, *Müzik-iş Gazetesi*, Mart 1968, Sayı 1, s.1-4.

da belirtilmiştir.²⁴ Bir başka haberde de İzmir Şubesi tarafından Kurban Bayramı'nın üçüncü günü düzenlenecek olan 5000 kişilik konserin kapalı spor salonunda yapılacağı, sendikaya maddi olarak kazanç sağlaması beklenen bu konsere İzmir Radyosu sanatçıları dışında Ankara'dan Ziya Taşkent, Aliye Akkılıç ve Emel Sayın'ın katılacağı duyurulmuştur. Ayrıca Gaziantep Şubesi'nde Oleyis (Otel, Lokanta, Dinlenme Yerleri İşçileri) Sendikası ile toplu sözleşme konusunda yakında anlaşmaya varılacağı haberi de yer almış ve İstanbul Şubesi'nin TRT ile olan iş kolu seviyesindeki sözleşmenin bitmek üzere olduğu ve İstanbul Radyosu'nun Müzik-iş sözleşme kapsamına girmesi nedeniyle bu şubeyi önemli görevlerin beklediği ifade edilmiştir.²⁵ “Bir Müzikli Konferansın Ardından” başlıklı haberde ise Türk Ocağı Ankara Türk Müziği Derneği'nde musikisi dersleri veren Ankara Radyosu sanatçılarından Çinuçen Tanrıkorur'un²⁶ Sadettin Kaynak'ın ölüm yıl dönümü sebebiyle Ankara Sanat Sevenler Kulübü'nde verdiği konferansın oldukça başarılı geçtiği bilgisi yer almıştır. “7. Ölüm Yıldönümünde Sadettin Kaynak ve Günümüz Türk Müziği Sorunları” başlığı altında düzenlenen konferansın birinci bölümünde Kaynak'ın biyografisine yer verilmiş, ikinci bölümde ise Türk Müziğinin sorunları ile Sadettin Kaynak'ın bestecilik özellikleri anlatılmıştır.²⁷ Öte yandan aynı sayıda beş soruluk bir ankete de yer verilmiş, okurlardan bir ay içinde bu ankete cevap verilmesi istenmiştir. Ankette şu sorular yöneltilmiştir:

“1.Ruşen Kam'ın yıllardan beri yönettiği “Kadınlar Topluluğu” adı altında yayınlanan programında şimdiye kadar kaç eser tedavül etmiştir? Bu program pek mahdut bir repertuvarla eski programların tekrarı niteliğinde devam edip gidiyorsa sebepleri nelerdir? Adı geçenin yönetiminde bu programın daha iyi olması ümit edilebilir mi?”

2.Mes'ut Cemil, Ruşen Kam ve Nevzat Atlığ yönetimindeki “Klasik Türk Müziği” programlarından hangisi daha başarılı olmuştur? Sıra ile belirtilmesi.

3.Muzaffer İlkar mı, Ruşen Kam mı daha başarılı bir yöneticidir?

4.Ruşen Kam'ın Ankara Radyosunda yakınlığından ve arkadaşlığından daha çok hoşlandığı bir kadın ses sanatçısı var mıdır? Varsa adını biliyor musunuz?

5.Ruşen Kam- Refik Ahmet Sevengil dayanışması sanatçılara karşı mıdır, san'atçılardan yana mıdır?²⁸

Gazetenin Nisan 1968 tarihli ikinci sayısı Muzaffer Sarısözen özel sayısı olarak yayınlanmıştır. Sarısözen hakkında oldukça kapsamlı olarak ele alınan inceleme yazısında “Ömrünü Türk Folkloruna adanmış, müzik tarihimize mal olmuş büyük insan Bir Muzaffer Sarısözen Vardı” başlığı altında genç kuşakların ancak ölüm yıldönümlerinde radyolarda yapılan konuşmalar aracılığı ile tanıdıkları Sarısözen'i yılların unutturamayacağını ve hafızalara kazınmış eserleriyle müzik tarihine adını altın harflerle yazdırdığı belirtilmiştir.

24 “İstanbul Sanatçılarının Büyük Kısmı Toplu Sözleşme Dışında Kalıyor”, *Müzik-iş Gazetesi*, Mart 1968, Sayı 1, s.1.

25 “Şubelerden Haberler”, *Müzik-iş Gazetesi*, Mart 1968, Sayı 1, s.1-4.

26 Nuri Özcan, “Çinuçen Tanrıkorur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul 2010, s.572-574

27 “Bir Müzikli Konferansın Ardından”, *Müzik-iş Gazetesi*, Mart 1968, Sayı 1, s.2.

28 “Bir Anket”, *Müzik-iş Gazetesi*, Mart 1968, Sayı 1, s.3.

“Hoca” lakaplı Sarısözen’in Türk folkloruna yaptığı hizmetleri üç başlık altında inceleyen yazıda, gerçek bir halk çocuğu olan Sarısözen hocanın ilk önce dağınık ve bilinçsiz bir şekilde olan folklor müziğini uzun ve sabırlı çalışmalar sonucu notaya alarak arşiv haline getirdiği açıklanmıştır. İkinci önemli hizmeti için ise folklor müziğini radyolarda kabul ettirip yerleştirmek için verdiği büyük mücadele ele alınmış, Sarısözen’in üçüncü hizmetinin de çok kısa bir süre içinde radyolarda pek çok önemli icracı yetiştirmiş olduğu ifade edilmiştir. Muzaffer Sarısözen’den sonra Ali Osman Özdenkçi, Ali Can, Emin Aldemir, Mustafa Geceyatmaz, Nida Tüfekçi ve Ahmet Yamacı gibi üstadların onun izini takip ettiği ayrıca vurgulanmıştır.²⁹ Sayının en önemli haberi ise hükümetin almış olduğu Türk Müziği Devlet Konservatuvarı’nın kurulması kararı ile ilgilidir. Gazete tarafından memnuniyetle karşılanan karar için, “Önümüzdeki bütçe yılında kuruluşu ile ilgili hazırlık çalışmalarına başlanacağı tahmin edilen bu konservatuvar, yıllardan beri hissedilen büyük bir boşluğu dolduracak, müziğimizin yeni kuşaklar arasında daha çok yayılmasını ve gelişmesini sağlayacaktır” ifadesine yer verilmiştir.³⁰ Ayrıca İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı³¹ 1968 Yılı Programı’nın “Kültür Faaliyetleri” bölümünde sahne sanatları ve müzik konusundaki çalışmaların yurt çapına yayılmasındaki dengesizlikten bahsettiği belirtilen yazıda, kalkınma planındaki konuyla ilgili bölümüne de değinilmiştir.³² Gazetenin en uzun sütünü ise sendika başkanı Halil Aksoy tarafından kaleme alınan “Toplu Dertleşme” başlıklı yazıya ayrılmıştır. Yazıda dönemin TRT Genel Müdürü Adnan Öztrak’ın³³ 7 Eylül 1966 tarihli “Günün Olayları” programında yapmış olduğu, “Türkiye’de sanatkarlarla TRT kurumu arasında ilk defa olarak ele alınıp yapılmış bulunan toplu sözleşmenin imza safhasına erişmiş olduğunu görmekle, zannedirim ki, bütün bu işte emeği geçmişler gibi, ben de çok mes’ut hisler içinde bulunuyorum” ifadesiyle başlayan konuşmasına yer verilmiştir. Daha sonra TRT’nin üst yönetiminde bulunan üyelerin Türk Müziği konusunda düşüncelerinin aktarıldığı “Bizi Dinler misiniz” adlı programdan alıntı yaparak, Ankara, İstanbul ve İzmir Radyolarında müzik yayınlarının yüzde ellisinin Türk Müziğinden oluştuğu, Erzurum ve diğer radyolarda ise bu oranın yüzde doksanı bulduğunun söylendiği belirtilmiştir. Aynı programda TRT Yönetimi tarafından yapılan “Bizim için Türk müziği genel olarak ikiye ayrılabilir. Halk Müziği, Türk Sanat Müziği” şeklinde yapılan açıklamada Türk Sanat Müziği türüne yanlış bir şekilde “alaturka” dendiği ve bu müziğin her yönüyle

29 “Bir Muzaffer Sarısözen Vardı”, *Müzik-iş Gazetesi*, Nisan 1968, Sayı 2, s.3-4.

30 Türk Müziği Konservatuvarının yarattığı sevinç bir yana Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kurulan İstanbul Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı’nın hayata geçmesi yaklaşık sekiz yıl sürmüş, 03.03.1976 tarihinde eğitime başlayabilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://tmdk.itu.edu.tr/hakkimizda/tarihce> (Erişim Tarihi: 27.06.2023)

31 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, TBMM’nin 03.07.1967 tarihli oturumunda kabul edilmiş ve 21.08.1967 tarihinde yayınlanan Resmî Gazete ile yürürlüğe girmiştir. Planın “Ekonomik Gelişimde İnsan Unsuru” başlığı altında yer alan “Kültür Faaliyetleri” bölümünde Türk sanatı folkloruyla ilgili bilimsel çalışmaların yapılması gerektiği ve uluslararası kültür alışverişinin devlet destekli olması öngörülmüştür. *Resmî Gazete*, 21 Ağustos 1967, S.12679.; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Ankara 1968, s.187.

32 “Türk Müziği Devlet Konservatuvarı Kuruluyor”, *Müzik-iş Gazetesi*, Nisan 1968, Sayı 2, s.1-4.

33 1915 yılında Malkara’da doğan Adnan Öztrak, Ankara Hukuk Fakültesinden mezun olmuş, 29 Nisan 1964 tarihinde TRT Yönetim Kurulu tarafından oybirliği ile kurumun ilk Genel Müdürü olarak seçilmiştir. TRT’ye Genel Müdür olmadan önce Kızılay Genel Müdürü olarak görev yapmıştır. Özden Cankaya, *Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi TRT 1927-2000*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2015, s.67.

bir polemik konusu haline getirildiği ifade edilmiştir. Bu sebeple, Türk Sanat Müziğine gönül veren sanatkarları üzen ve düşündüren pek çok meselenin olduğu vurgulanmıştır. Bu meselenin çözüm yerinin ise radyolardan ziyade konservatuvar ve akademi gibi bilim kurumları olduğu, müzik meselelerinin radyoların dışında halledilmesi gerektiği ve bu gerçeğin Türk Müziği için de geçerli olduğunu belirten konuşma metni oldukça ayrıntılı şekilde yayınlanmıştır. TRT yönetimi tarafından yapılan bu eleştiriler karşısında Müzik-iş Sendikası konuyla ilgili toplu iş sözleşmesinde de geçen tekliflerini şu şekilde sıralamıştır:

“1.Radyolarda sanatçıların işe alınması konusu yazılı usullere bağlanmamıştır. Bu sebeple bu konuda keyfi idare devam ettirilmek isteniyor. Örneğin son altı ay içinde İstanbul Radyosu ile diğer radyolar arasında farklı uygulama boş bırakılan işe alma müessesenin sonucudur.

2.İcra hakları ve telif hakları konusu sendikamızca bir tasarı halinde kuruma getirildiği halde bütün dünya radyolarında kabul edilmiş bulunan ve Anayasa ile teminat altında tutulan medeni ülkelerde bu konuda TRT, olumlu bir şekilde hareket etmekte³⁴ ve konudan kaçmaktadır.

3.TR T Yönetim Kurulunca 11.11.1967 tarihinde kabul edilen “Türk Müziği Denetleme Esasları” hiçbir bilimsel ölçüye dayanmamaktadır. Bu denetim sistemi, 30.09.1965 tarihli büyük İstanbul denetlemesinin uğradığı hezimetten daha kötü sonuçlara sebep olur.

4.Gerek sendikalar arası gerekse sendikalı ve sendikasız sanatçılar arasında uygulanan ücretler, sendika ve sanatçı haklarına yeteri kadar hassasiyet gösterilmediğini açıkça ortaya koymaktadır.”

Yazının sonunda Aksoy, TRT Genel Müdürü Adnan Öztrak’a hitaben sendika olarak birçok konuda TRT ile birlikte hareket etmeleri gerektiğini ve bu konuda hazır olduklarını fakat kurumun çeşitli bahanelerle ertelenen iş kolu seviyesindeki toplu sözleşmeyi en kısa zamanda bitirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bu şekilde sanatçılarla olan ilişkilerde sanatçıların topluma kattıkları değer ile uyumlu ve saygılı olarak daha çok ilerleneceğini de vurgulamıştır.³⁵ Gazetenin bir başka bölümünde de “Sanat ve Uzay” başlığı altında komik benzetmelerin yapıldığı bir anekdot da yer almıştır. Buna göre, “Zeki Müren=Sanat Güneşimiz”, “Ruşen Kam=Sanat Ayımız”, “Muzaffer İlkar=Sanat Uydumuz”, “Refik Ahmet Sevengil=Sanat Evrenimiz”, “Turgut Özakman=Sanat Yıldızımız” ve son olarak “Patron=Sanat Dünyamız” şeklinde tasvir edilmiştir.³⁶ Anket bölümünde ise bir önceki sayıda yapılan beş soruluk anketin cevapları yayınlanmıştır. Buna göre, “Ruşen Kam’ın yıllardan beri yönettiği “Kadınlar Topluluğu” adı altında yayınlanan programında şimdiye kadar kaç eser tedavül etmiştir? Bu program pek mahdut bir repertuvarla eski programların tekrarı niteliğinde devam edip gidiyorsa sebepleri nelerdir? Adı geçeninin yönetiminde bu programın daha iyi olması ümit edilebilir mi?” sorusuna bu programın eski plaklar gibi olduğu ve gerek repertuvar gerekse icra yönünden hiçbir değişikliğe gidilmediği şeklinde cevap verilmiştir. Nedenleri arasında ise yönetimin Türk Müziğini sevmemesi ve repertuvar için çalışmaması ayrıca kolay para kazanmayı tercih etmesi sunulmuştur. Bu sebeple mevcut

34 Anladığımız kadarıyla bu ifadenin “etmemekte” olması gerekiyor.

35 “Toplu Dertleşme”, *Müzik-iş Gazetesi*, Nisan 1968, Sayı 2, s.1-4.

36 “Sanat ve Uzay”, *Müzik-iş Gazetesi*, Nisan 1968, Sayı 2, s.2.

yönetimle bu programın düzeleceğini düşünmenin saflık olacağı sonucuna varılmıştır. İkinci sırada sorulmuş olan “*Mes’ut Cemil, Ruşen Kam ve Nevzat Atlığ yönetimindeki “Klasik Türk Müziği” programlarından hangisi daha başarılı olmuştur?*” sorusuna ise Mesut Cemil ve Nevzat Atlığ’ın programlarının daha başarılı olduğu cevabı verilmiştir. Ankette üçüncü sırada yer alan *Muzaffer İlkar mı, Ruşen Kam mı daha başarılı bir yöneticidir?*” sorusuna da Muzaffer İlkar yanıtı verilmiş, “*Ruşen Kam’ın Ankara Radyosunda yakınlığından ve arkadaşlığından daha çok hoşlandığı bir kadın ses sanatçısı var mıdır? Varsa adını biliyor musunuz?*” şeklindeki dördüncü soruya gelen cevaplar ise açıklanmamıştır. Son soru olan “*Ruşen Kam- Refik Ahmet Sevengil dayanışması sanatçılara karşı mıdır, san’atçılardan yana mıdır*”ın cevabı ise bu dayanışmanın sanatçı karşıtı olduğu şeklinde belirtilmiştir.³⁷

Müzik-iş Gazetesinin Mayıs 1968’de yayınlanan üçüncü sayısının baş makalesi yine Halil Aksoy tarafından yazılmıştır. Türk Müziğinin sorunlarının dile getirildiği yazıda Aksoy konuyu bir yazar olarak değil, bu davaya baş koymuş bir meslek erbabı olarak ele aldığını dile getirmiştir. Sanatın en büyük düşmanının maddi menfaat isteği olduğunu belirtmiş, reklamcılığın çağdaş sanatçıyı pençesine düşürdüğünü ve sanatçıya başarı derecesinin ancak şöhret ve para ile ölçüldüğüne inandığını iddia etmiştir. Bugünün sanatçısının uzun soluklu esere emek vermek istemediğini ve geçici kaygılar ile hareket ettiğini vurgulamıştır.³⁸ Öte yandan aynı sayıda Müzik-iş’in III. Genel Kurul Toplantısı’nın yapılması geniş yer bulmuştur. Dört şubenin temsilcileri ve Genel Merkez Yönetim Kurulu’nun hazır bulunduğu toplantıya Türk-İş Genel Sekreter Yardımcısı Selahattin Erkap ile Harb-İş Sendikası Genel Başkanı Kenan Durukan gibi diğer sendika yöneticileri de katılmıştır. Genel Kurul Toplantısı’nda yapılan seçimler sonucu Halil Aksoy tekrar Genel Başkanlığa, Selahattin İnal Genel Sekreterliğe ve Yücel Aşan da Saymanlığa getirilmiştir.³⁹ Bu sayının teması ise müzik teorisi alanında ilk uzmanlardan olan Hüseyin Sadettin Arel olmuştur. 1955 yılında vefat eden Arel için Çinuçen Tanrıkorur’un kaleme aldığı yazıda, Türk ve Batı Müziğinin bir arada bilimsel ve sistemli bir öğretim yapmak için kurmuş olduğu Müzik Kolu’nun artık çalışmamasından yakınmıştır. Tanrıkorur, Arel’in 75 yıllık yaşamında Türk Müziği için yaptıklarının çok değerli olduğunu belirtmiş ve ölümünden 13 yıl sonra bile Türk Müziğinin geleceği ile ilgili Arel’in bıraktığı noktadan çok daha geride kaldığını üzüntüyle ifade etmiştir.⁴⁰ Gazetede ilgi çekici bir başka yazı ise “*Önemli Belge: Türk Müziği Öğretimi Hakkında Rapor*” başlığıyla ele alınmıştır. Genç müzikolog Muammer Sun tarafından hazırlanan “*TRT Türk Sanat ve Halk Müziği Öğretimi Konusu, Görüşmeler ve Tavsiyeler*” adlı raporu, Türk Müziği öğretiminde beliren çeşitli sorunları cesaretle ele alabildiği ve eleştirilerini saklamaması sebebiyle oldukça önemli gören gazete raporun tam metnini yayınlamayı da kendine görev saymıştır. Sun’un raporu üç ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde solfej kitabı ve çalgı metotları yazılması, repertuar ve besteci yetiştirilmesi üzerine düşünülmüş, ikinci bölümde Ankara ve İstanbul’da bazı sanatçılar ile yapılan görüşmelere yer verilmiş, üçüncü bölüm de sonuç olarak ele alınmıştır. Raporun sonucuna göre Türk Müziğinin kronikleşmiş sorunlarının

37 “Anketimizin Cevapları”, *Müzik-iş Gazetesi*, Nisan 1968, Sayı 2, s.3.

38 “Türk Müziği Sorunları”, *Müzik-iş Gazetesi*, Mayıs 1968, Sayı 3, s.1.

39 “Halil Aksoy Tekrar Genel Başkan Seçildi”, *Müzik-iş Gazetesi*, Mayıs 1968, Sayı 3, s.1.

40 Çinuçen Tanrıkorur, “Sadettin Arel’i Kaybedeli 13 Yıl Geçti”, *Müzik-iş Gazetesi*, Mayıs 1968, Sayı 3, s.3.

kurulacak ciddi bir Türk Müziği Araştırma Enstitüsü tarafından ele alınması gerektiği ve bu konuda çeşitli yarışmalar yapılarak verilecek ödüllerle teşvik edilmesinin zorunlu olduğu vurgulanmıştır.⁴¹ Aynı sayının haberler bölümünde Müzik-iş sendikasının Erzurum’da bir temsilcilik açacağından bahsedilmiş, Erzurum Radyosu sanatçılarının sendikaya üye olmak için başvuru yaptıkları belirtilmiştir. Bir diğer haberde ise Yargıtay 9. Dairesinin emsal kararından sonra sendikaların gazinolar ile toplu sözleşme yapılması konusunda gerekli işlemleri başlattığı duyurulmuştur. Haberle ilgili; “Kısa zamanda alınacak kararlara müsteniden gazinolarla Müzik-iş arasında Toplu Sözleşmenin yapılmasına, bugüne kadar engel teşkil eden hukuki sebepler kaldırılmış olacak ve en geç yaz sezonu başlangıcında gazino türündeki çeşitli işyerleri ile Toplu Sözleşme yapılmak üzere çağrılara başlanmış olacaktır.” ifadelerine yer verilmiş ve Müzik-iş Sendikasının bu konuyu hayati derecede önemseydiği vurgulanmıştır. Ayrıca Gaziantep Şubesi ve radyo dışında çalışan bütün üyelerin bu hakkı aldığının müjdesi de verilmiştir.⁴²

Gazetenin Haziran 1968 tarihli dördüncü sayısı ise Süleyman Erguner⁴³ özel sayısı olarak yayınlanmıştır. “Musikimizde Unutulmayan Bir İsim Neyzen Süleyman Erguner” başlıklı yazıda, Erguner’in biyografisi verilmiş ve İstanbul Radyosu bünyesinde yaptığı çalışmalardan bahsedilmiştir. Erguner’in Türk Musikisini çok iyi bildiği özellikle yaptığı taksimlerdeki başarısı anlatılmıştır. Neyzen olarak icracılıkta kimsenin etkisinde kalmadığı ve kendine has bir üslup oluşturduğu da ayrıca belirtilmiştir.⁴⁴ Bu sayıdaki baş makale önceki sayılarda olduğu gibi Genel Başkan Hüseyin Aksoy tarafından yazılmıştır. “Müzik Kolunda Sendikacılık” başlıklı yazıda Türkiye’de müzik alanındaki sendikacılık faaliyetlerinin Batıdaki örneklerine göre oldukça geride kaldığı ve 1968 yılı itibariyle Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) yaklaşık 17 milyon işçinin sendika üyesi olduğu belirtilmiştir. Müzik alanındaki teşkilatlanmanın gerçek anlamda Müzik-iş Sendikasıyla başladığını ve kısa sürede kamuda çalışan sanatçıların yapılan Toplu Sözleşmelerle haklarının iyileştirildiğini ifade etmiştir. Kamuda işveren statüsünde olan TRT ile yapılan işkolu seviyesindeki Toplu İş Sözleşmesi ile çalışma ve ücret konusunda başarılı adımların atıldığını aktarmıştır. Öte yandan özellikle müzik sanatının 60 yıldır devletten himaye görmediğini iddia eden Aksoy, bu süre zarfında Türk Müziğinin yalnızca halkın ilgisi sayesinde ayakta kaldığını

41 “Türk Müziği Öğretimi Hakkında Rapor”, *Müzik-iş Gazetesi*, Mayıs 1968, Sayı 3, s.2-4.

42 “Müzik-iş Erzurum’da Temsilcilik Kuruyor” ve “Gazinolarla Sözleşme Yapılmak Üzere Tedbirler Alınıyor”, *Müzik-iş Gazetesi*, Mayıs 1968, Sayı 3, s.2.

43 1902 yılında İstanbul’da doğan Erguner, müzik ile ilgili bir aile ortamında yetişmiştir. Müziğe ney çalarak başlamış, daha sonra kendi çabasıyla Türk musikisinin teknik bilgilerini öğrenmiştir. Ortaokulu bitirdikten sonra tekel idaresinde memur olmuş bu nedenle Anadolu’nun çeşitli illerinde çalışmıştır. 1942 yılında tekrar İstanbul’a dönmüş, Cibali Tütün Fabrikası’nda çalışmıştır. Mevlevi tarikatına bağlı olan Erguner, kişilik olarak oldukça alçak gönüllü idi. Bestelediği eserler arasında Ömrün Şu Biten Neşvesi Tam Olsun Erenler, Çam Kokulu Havanı Bir Kerecik Koklasam, Gördüm Ki Sarmış Yarin Etrafını Ağyar ile Hicran Alevi en bilinenler arasına girmiştir. Beste çalışmaları dışında Hicaz Peşrev ve Şevkefza, Saba, Dilkeşide ve Ferahnak makamlarında saz eserleri de yazmıştır. 1953 yılında İstanbul’da geçirdiği beyin kanaması nedeniyle vefat etmiştir. *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Bestekarları Ansiklopedisi*, İtihat Kitabevi Yayınları, İstanbul 1978, s.34.; Mehmet Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi-Derleme- II*, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s.156-157.

44 “Musikimizde Unutulmayan Bir İsim Neyzen Süleyman Erguner”, *Müzik-iş Gazetesi*, Haziran 1968, Sayı 4, s.3.

ve bu sebeple müzikteki sendikal çalışmaların ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır. Yazısında Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy'un sendikacılığın önemine değindiği konuşmasına da yer veren Halil Aksoy Türkiye'de müzik sendikacılığının gelişebilmesi için, "... bütün sanatçılar Türkiye'de bir sendikanın çatısı altında toplanarak güç ve kuvvet birliği sağlamak ve sendikalarını sevmek mecburiyetindedir. Ancak böyle bir sevgi ile birbirimize bağlı olarak kuvvetimizi çoğaltmakla bütün davalarımızı halletmek ve sanatçı ile sanatı korumak ana hedeflerine ulaşmak imkanını sağlayabiliriz" ifadesiyle yazısını sonlandırmıştır.⁴⁵ Sayının dikkat çeken haberlerinden biri de Müzik-iş Sendikası ile TRT arasında 1 Mayıs 1968 tarihinde imzalanan işkolu seviyesindeki Toplu İş Sözleşmesi'nin TRT tarafından değiştirilmek istenmesine karşı Müzik-iş Sendikası'nın üyelerini greve çağırması olmuştur. Genel Başkan Halil Aksoy, bu konuda TRT yöneticileri ile tartışma yaşayarak son sözünü söylemiş daha sonra radyoya giderek sanatçılarla görüşmüştür. Bu görüşme sonrası radyo sanatçıları yapılan sözleşmenin uygulanmaması halinde bu haksız tutuma karşı bütün direnme haklarını kullanacaklarını belirtmişlerdir.⁴⁶ Gazetenin haberler bölümünde ise bir önceki yıl Türkiye Radyoları'na alınan stajyer sanatçıların sınavlarının Ankara, İstanbul ve İzmir'de on sekiz kişilik bir heyet tarafından yapıldığının ve sonuçları açıklanmayan bu sınavların %99 oranında olumlu sonuçlanacağını bilgisi verilmiştir.⁴⁷ Bir diğer haberde de Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Öğrenci Birliği Müzik Topluluğu'nun 6 Haziran 1968 tarihinde Ankara Radyosu'nda doldurduğu otuz dakikalık bant kaydı ile ilgilidir. Büyük bir başarı olarak ifade edilen bu kayıta, Buhûrîzâde Mustafa İtri Efendi'nin Segâh makamındaki "Tuti Mucize Guyem Ne Desen Laf Değil" adlı eseri, aynı makamdaki Tanburi Ali Efendi'nin "Dil Harabi Aşkım" eseri, İsmail Baha Sürelsan'a ait Acemaşiran makamındaki "Çekmiyor Yar-ı Sitemkâr" adlı eser ile sırasıyla Aleko Bacanos, Lemi Atlı, Münir Nurettin Selçuk ve Erol Sayan'ın bestelerine yer verilmiştir. Ayrıca konserin sonunda üç sesli "Benim Adım Bülbüldür" ve iki sesli "Dere Geliyor" türküleri de söylenmiştir.⁴⁸ Aynı sayıda yer alan yurtdışı haberlerinde yurtdışında çalışan Türk işçilere konser vermek üzere Ankara Radyosu'ndan bir grup ses ve saz sanatçısının Avrupa'ya gitmesi konu edilmiştir. Habere göre Almanya, Hollanda ve Belçika gibi Türk işçilerinin çok olduğu ülkelerde verilen konserlerin 22 gün süreceği belirtilmiştir. Konserler için yurtdışına giden radyo sanatçıları arasında Saniye Can, Selahattin Erhorhan, Necla Erol, Emin Aldemir, Osman Özdençki, Cengiz Akmeriç, Yaşar Aydaş ve Atilla Mayda gibi isimler bulunmuştur.⁴⁹

Müzik-iş Gazetesinin Temmuz 1968'de çıkan beşinci sayısı ise Ankara Radyosu Yurttan Sesler Korosu sanatçılarından olan Orhan Subay özel sayısı olarak yayınlanmıştır.⁵⁰ Subay

45 Halil Aksoy, "Müzik Kolunda Sendikacılık", *Müzik-iş Gazetesi*, Haziran 1968, Sayı 4, s.1-3.

46 "Toplu Sözleşme Tarihinde Görülmemiş Müessif Bir Olay", *Müzik-iş Gazetesi*, Haziran 1968, Sayı 4, s.1.

47 "Stajyerlerin İmtihanı Yapıldı", *Müzik-iş Gazetesi*, Haziran 1968, Sayı 4, s.1.

48 O.D.T Üniversitesi Öğrenci Birliği Müzik Kulübü Sanat Müziği Topluluğunun Başarısı", *Müzik-iş Gazetesi*, Haziran 1968, Sayı 4, s.4.

49 "Sanat Elçilerimiz Turnelere Devam Ediyor", *Müzik-iş Gazetesi*, Haziran 1968, Sayı 4, s.4.

50 Erken yaştaki ölümüyle folklor alanında yaptığı çalışmalar tamamlanamayan Subay, 1929 yılında İstanbul'da doğmuş müziğe küçük yaşlarda başlamıştır. Sanat Enstitüsü Elektrik Bölümü'nden mezun olduktan sonra radyoya önce teknisyen olarak girmiş daha sonra Yurttan Sesler Korosu'na geçmiştir. Sanatındaki başarısı dışında dürüst karakteriyle de tanınmış, 1964 yılında geçirdiği trafik kazası

hakkında kısa bir yazıya yer verilen bu sayıda özellikle TRT'nin yayın yasaklarına ağırlık verilmiştir. “*Halka ve Hakka Karşı: TRT*” gibi çarpıcı bir başlık atılan ve oldukça uzun bir şekilde ele alınan TRT, sendikalı çalışanların haklarını vermemekle suçlanmıştır. Türkiye Radyoları'nın halk nazarında dinlenme sebebinin Türk Müziği olduğunu belirten yazıda bu ülkede hiçbir şahsın veya kurumun Türk Müziğine ve onun sanatçısına karşı mücadeleyi kazanamayacağı belirtilmiş ve TRT'nin diğer sendikalara vermiş olduğu hakkı Müzik-iş Sendikası'na niçin vermediği sorgulanmıştır. Konuyla ilgili, “*TRT'de son günlerde beliren hastalık 30 yıldan beri devam eden zihniyetin nüketmesidir. TRT eskiden olduğu gibi tek taraflı tasarruflara, radyoların en önemli programları olan Türk müziği yayınlarını keyfine idare edemez. Edemeyecektir. TRT, Türk müziği programlarını televizyona koymadıkça TRT'nin iki T'sinden birisinin çıkarıldığını hüsrarla seyredecektir.*” ifadesine yer verilmiş ve bu konuda Müzik-iş sendikasının gerekli başvuruları yaptığının altı çizilmiştir. TRT hakkında yapılan bir diğer eleştiri ise TRT yönetiminin Müzik-iş Sendikası'na karşı yapmış olduğu haksız uygulamalar olmuştur. Sendika üyelerinden Fikret Karahan ve Mithat Gök'e sadece Müzik-iş Sendikası'na üye oldukları için yayın izni verilmediği belirtilmiş ve bunun için Ankara Radyosu'ndaki yöneticilere telefon açıldığı iddiası yapılmıştır.⁵¹ Gazetenin haberler bölümünde TRT hocalarından Ruşen Kam'ın evine hırsız girdiği ve yaklaşık 10.000 Liralık eşyasının çalındığı bilgisine yer verilmiştir. Bir diğer haber ise Müzik-iş Sendikası'nın kardeş teşekkülü olarak ifade edilen Ar-İş Sendikası'nın Temmuz ayının ortasından itibaren gazete çıkaracağı ve bu gazetenin müzisyenlerin dertlerinin çözülmesine ve haklarının geri alınmasına bayrak tutacak bir yayın organı olacağı ifade edilmiştir.⁵² Aynı sayısının dikkat çeken yazılarından biri de Çinuçen Tanrıkorur'un kaleme aldığı “*Bir Türk Müziği Konservatuvarı Kurulması Üzerine Düşünceler*” başlıklıdır. Edebiyat, süsleme, mimari ve müzik sanatları arasında yurt içinde ve yurt dışında uluslararası düzeyde ele alındığında Türk Müziğinin açık ara geride olduğu tespiti yapılmış, Cumhuriyet döneminde bütün sanatların öğretildiği okulların olduğu halde kökü Sümerlere kadar dayanan Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde daha da gelişen Türk Müziğinin hala bir okulunun olmadığı vurgulanmıştır. Tanrıkorur, Osmanlı döneminde mevcut bulunan müzik kurumlarının⁵³, musiki cemiyetlerinin ve çeşitli Türk Müziği topluluklarının olduğunu fakat bu kurumların milli musikimizi Batı Müziği seviyesine getiremediğini ve bunun nedeninin ise metotsuzluk olduğunu ifade etmiştir. Sözlerinin devamında ise solfej ve nazariyat kitapları ve çalgı metotları olmadan başka bir deyişle öğretim sistematığı halledilmeden açılacak olan Türk Musikisi konservatuvarının başarılı ve faydalı olamayacağını vurgulamıştır.⁵⁴

---

nedeniyle hayata gözlerini yummuştur. “Vakitsiz Kaybı ile Folklorumuzda Büyük Bir Boşluk Bırakan İnsan Orhan Subay”, *Müzik-iş Gazetesi*, Temmuz 1968, Sayı 5, s.3.

51 “Halka ve Hakka Karşı: TRT”, *Müzik-iş Gazetesi*, Temmuz 1968, Sayı 5, s.1.

52 “Ruşen Kam'ın Evi soyuldu” ve Müzik-iş'ten Tam Altı Ay Sonra Ar-İş de Gazete Çıkartıyor”, *Müzik-iş Gazetesi*, Temmuz 1968, Sayı 5, s.1.

53 Bu konuda bkz. Erhan Özden, *Osmanlı Maarifi'nde Musiki*, TTK Yayınları, 2015 Ankara.

54 Çinuçen Tanrıkorur, “Bir Türk Müziği Konservatuvarı Kurulması Üzerine Düşünceler”, *Müzik-iş Gazetesi*, Temmuz 1968, Sayı 5, s.2.

Müzik-iş Gazetesinin Ağustos 1968 tarihli altıncı sayısı Selahattin Pınar'a⁵⁵ ithaf edilmiştir. Bir önceki sayıda olduğu gibi bu sayıda da TRT'nin toplu iş sözleşmesine uymamasına geniş verilmiş, öyle ki Halil Aksoy'un yazmış olduğu baş makede TRT Yönetim Kurulu Başkanı Prof. İsmet Giritli'ye hitaben kaleme alınmıştır. *“Bir Dertleşme”* başlığı atılan yazı, *“Sayın Üstad, bu sayıda sizinle hesabı hale izin verir misiniz? isminiz ve şöhretiniz milletçe biliniyor fakat şimdiye kadar tanışmak kısmet olmadı. Ayrıca yakınlarınızdan bazıları bana mert ve dürüst karakterli olduğunuzu söylediler. Radyocuların müzik kesimiyle ilgili bir toplu sözleşme hakkında karar verecek olan bir yönetim kuruluna başkanlık ediyorsunuz. Daha önce İstanbul'da kurulu bir sendika ile İstanbul Radyosu işyeri sözleşmesinde sanatçı lehine olumlu mesainiz ve sanatçı davalarına yakınlığınız bize anlatıldı”* şeklinde bir giriş ile başlamıştır. Radyodaki müzik yayınlarının üzerinde önemle durulması gereken bir konu olduğu, reklam programlarının da eklenmesiyle yayınların yaklaşık %75'ini müzik yayınlarının oluşturduğunu belirtmiştir. Bu sebeple radyo sanatçılarına birinci derecede önem vermenin ve diğer konular içinde bu konuyu ilk sıraya almanın zorunluluğuna da değinen Aksoy, iş kolu seviyesindeki toplu sözleşmenin imzalanmaması halinde grev yoluna gidileceği, grev yapılması halinde de radyolarda plak ve bant yayınlarının yapılamayacağını özellikle ifade etmiştir. Bu durumun da halk nezdinde hoş karşılanmayacağını sözlerine eklemiş, bu konunun çözümünün TRT Yönetim Kurulu'na bağlı olduğu ve Müzik-iş Sendikası olarak umutlarını kaybetmediklerini vurgulayarak yazısını bitirmiştir.⁵⁶ TRT'nin eleştirildiği bir diğer yazı Hasan Sözeri tarafından yazılan *“Onlara Göre Biz”* başlıklı makedir. Sözeri, yazısında TRT tarafından kendilerine türkücü, şarkıcı ve çalgıcı yakıştırmalarının yapıldığını, hiçbir şey bilmediklerinin ima edildiğini, istedikleri sanatçıyı cüzi bir miktar karşılığında satın alınacakmış gibi gösterildiğini iddia etmiştir. Yazısının devamında, *“...ne sanıyorsun sen isterlerse sendikayı bile bir anda üyesiz bırakır, kapatılmasını bile temin edebilirler, o kadar büyük zekalar var TRT'de...”* ifadesini kullanarak TRT yönetiminin keyfi uygulamalara son vermesi gerektiğini belirtmiştir. Yazısının son bölümünde de *“Şimdi ben Hasan Sözeri olarak, bana verilmekte olan 380 Lira aylığıma da onlara iade etme niyetinde değilim. Bu 380 Liraya tam 30 gün bekliyorum... Yine ben üç telli fakat yalan dolan hile hurda bilmeyen kemençemle radyoda kalacağım. Ve inşallah ben ölmeden onların buralardan gittiklerini de göreceğim. Onlara göre bizim ne sanıldığımız önemli değil. Önemli olan bize göre onların ne olduğudur.”* sözleriyle TRT yönetimine karşı olan kızgınlığını ifade etmiştir.⁵⁷ Sayının haberler bölümünde 24 Temmuz 1968 tarihinde İşçi Bayramı'nın coşkuyla kutlandığı yer almış, bu vesile ile Müzik-iş Sendikası üyeleri ve kardeş sendikaların bayramı tekrar kutlanmıştır. Bir başka haberde de

55 1902 yılında Üsküdar'da doğan besteci, küçük yaşta müzikle ilgilenmeye başlamış ve ilk müzik eğitimini annesinden almıştır. İtalyan Ticaret Okulu'nu bitirdikten sonra kendisi gibi müzik ile ilgilenen arkadaşlarıyla birlikte Üsküdar Musiki Cemiyeti (Dar-ülfeyzi Musiki)'ni kurmuştur. Bestelerinde kendine has bir üslup bulunan Pınar özellikle tambur da çok iyi bir seviye yakalamıştır. Besteleri arasında, *“Aylar Geçiyor Sen Bana Hala Geleceksin”*, *“Söylemek İstesem Gönüldekini”*, *Yalnız Benim Ol El Yüzüne Bakma Sakın Sen*, *“İçen Bir Daha Ayrılmaz”*, *“Bir Bahar Akşamı Rastladım Size”*, *“Kalbim Yine Üzgün Seni Andım Da Derinden”*, *“Gönül Yarısından Acı Duyanlar”*, *“Aşkınla Sürünsem Yine Aşkınla Delirsem”* adlı eserler yer almıştır. Vural Sözer, *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, Atlas Kitabevi Yayınları, İstanbul 1964, s.332-333.

56 Halil Aksoy, *“Bir Dertleşme,” Müzik-iş Gazetesi*, Ağustos 1968, Sayı 6, s.1-4.

57 Hasan Sözeri, *“Onlara Göre Biz”*, *Müzik-iş Gazetesi*, Ağustos 1968, Sayı 6, s.1-4.

sendika üyelerinden Yahya Lüleci'nin Türk-İş'in kurmuş olduğu Sendikacılık Koleji'nde öğrenimine başladığı yer almıştır. Sayının ilgi uyandıran son haberinde ise TRT tarafından Ankara Radyosu'ndaki sendikalı sanatçıların yararlanması için 30 sandalye, 10 masa ve çelik dolabın tahsis edildiği, bu sayede sanatçıların yayın sırası beklerken dinlenme şansı bulacakları ve saz sanatçılarının da enstrümanlarını çelik dolaplarda saklayabilecekleri memnuniyetle bildirilmiştir.⁵⁸

Müzik-iş Gazetesinin yedinci ve son sayısı Eylül 1968 tarihlidir. Son sayıda da önceki sayılarda olduğu gibi TRT'ye oldukça uzun yer verilmiş ve verilen haberlerde TRT ile iş kolu sözleşmesinin nihayet imzalandığı büyük bir coşkuyla ifade edilmiştir. Ayrıca İstanbul Radyosu dahil bütün radyolarda TRT ile muhatap tek sendikanın Müzik-iş olduğu özellikle vurgulanmıştır. TRT konusunda komik ve eğlenceli içerikler de bu sayıda oldukça ilgi uyandırmıştır. Müzik-iş Sendikası İzmir Şube Başkanı Turhan Yalçın'ın yazdığı akrostiş bu içeriklere örnek teşkil etmiştir. “TRT KURUMU” adını taşıyan akrostiş şu ifadelerden oluşmuştur:

Tutulup özerklik hastalığına
Rahatlar aşamaları saydıkça Nihat
Tek salkımı kıskanır vermez bağından
Kötüdür onca bütün sanatçılar
Uyur uyanır hep zikri odur
Ramolmaz kimseye prodüktörlere yar
Usanmaz atlatmaktan, huyudur
Modern gecekondularda ihtisası var
Unutur stüdyoyu, halimiz budur.⁵⁹

Son sayıda bu içeriklere ek olarak işçi haklarıyla ilgili haberlere de yer verilmiştir. Örneğin, dönemin Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem'in İzmir'de yaptığı açıklamaya binaen işçilerin emeklilik yaşının 55'e indirilmek üzere konu ilgili tasarının hazırlandığı ifade edilmiştir.⁶⁰ Öte yandan Beş Yıllık Kalkınma Planında Sosyal Güvenlik konusu da bu haberler arasında yer almıştır. Son sayının haberler dışında dikkat çekici makalesi ise Ali Rıza Avni Tınaz tarafından kaleme alınmıştır. Tınaz, yazısında Şeyh Mehmet Nurettin Efendi ve Şeyh Cemal Efendi gibi üstadların Türk Musikisinde gizli kalmış kıymetler olduklarını belirtmiş ve bu bestecilerin biyografilerini ele almıştır.⁶¹ Bu makaleye ek olarak Buhûrîzâde Mustafa İtri'nin⁶² tanıtıldığı yazı da oldukça kapsamlı bir şekilde kaleme alınmıştır. Yazıda,

58 “İşçi Bayramı Kutlandı”, “Yahya Lüleci Sendikacılık Koleji'ne Başladı” ve “Müzik-iş Üyelerine İmkanlar Sağlandı”, *Müzik-iş Gazetesi*, Ağustos 1968, Sayı 6, s.1.

59 Turhan Yalçın, “TRT Kurumu”, *Müzik-iş Gazetesi*, Ağustos 1968, Sayı 6, s.3.

60 “TRT ile İşkolu Sözleşmesi Nihayet İmzalandı”, “İşçilerin Emeklilik Haddi 55 Yaşa İniyor”, *Müzik-iş Gazetesi*, Eylül 1968, Sayı 7, s.1.

61 Ali Rıza Avni, “Türk Musikisinde Gizli Kalmış Kıymetler”, *Müzik-iş Gazetesi*, Eylül 1968, Sayı 7, s.2-6.

62 Türk musikisinin en büyük üstatlarından olan İtri, net bilinmemekle birlikte 1630-1640 yılları arasında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. XVII. yüzyılda IV. Mehmet döneminde (1648-1687) sarayda hanende ve

öncelikle büyük bestecinin biyografisine yer verilmiş, İtri'nin Türk Musikisi için ölümsüz bir değer olmasında bayramlarda okunan Segâh makamındaki tekbiri ile aynı makamdaki Salat-ı Ummiyesi'nin geldiği özellikle vurgulanmıştır.⁶³ Sayının "Kısa Haberler" başlıklı bölümünde ise Ümit Aksu, Engin Erge, Rafsel de Laura ve Ayten Alpman'ın Ataköy'de sahne aldıkları, İtalyan sanatçı Gianni Morandi'nin askerliğini tamamladığı ve film çekimi için Brezilya'da olduğu, sanatçı Yalçın Ateş'in sinüzit hastalığı sebebiyle rahatsızlandığı yakında ameliyat olacağı, Salim Ağırbaş'ın yazdığı "Bateri Metodları" adlı eserin İngilizce, Fransızca ve Almancaya çevrilerek Avrupa'nın önemli merkezlerinde satışa çıkacağı ve son olarak Cem Karaca ve Apaşlar Grubunun Almanya'da kaydettikleri plaklardan ilkinin yakında Türkiye'de satışa çıkacağı haberleri duyurulmuştur.⁶⁴ Öte yandan, Yunanistan'da düzenlenen Atina Müzik Festivali'nde bestesini Selçuk Başar'ın yaptığı ve Ajda Pekkan'ın seslendirdiği "Özleyiş" şarkısının dördüncü olduğu bildirilmiştir. Bir diğer bölümde ise 1968 yılının pop yıldızlarının seçildiği anketin sonuçları açıklanmıştır. Bu sonuçlara göre İngiltere'de Engelbert Humperdinck birinci, Beatles ikinci, Louis Armstrong üçüncü, Love Affair dördüncü, Small Faces beşinci olmuştur. Amerika'da ise Aretha Franklin birinci, Union Gap ikinci, Dionne Warwick üçüncü ve son olarak Paul Mauriat dördüncü olmuştur.⁶⁵

Sonuç

1960'lı yıllar Türkiye'sindeki en ilgi çekici mesleki sendikalardan biri olan Türk Müziği Sanatçıları Sendikası kısa adıyla Müzik-iş, 1965 yılında Ankara'da kurulmuştur. Türk-İş Konfederasyonu'na bağlı milli sendikalardan biri olan Müzik-iş kuruluşundan sonra İzmir, İstanbul ve Gaziantep'te şube teşkilatlanmasını yapmış, Erzurum'da da temsilcilik boyutunda yer almıştır. Müzik-iş'in önce bu şehirlerde teşkilatlanması büyük olasılıkla adı geçen şehirlerde Türkiye Radyoları'na bağlı radyo evleri olmasından kaynaklanmıştır. Sendika, kuruluş amacının herhangi bir ayırım yapmaksızın düğün işleri, radyo evleri ve gazinolarda çalışan Türk müziği sanatçılarına sendika hizmeti götürmek olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle kurulmasından üç yıl sonra ise üyelik alanını genişletmiş, 34 numaralı iş kolunda belirtilen sahne, perde ve benzeri temsil sanatları ile her müzik türünden sanatçı, resim, heykeltıraşlık, dekorasyon, edebiyat ve benzeri güzel sanatlar kollarında çalışan sanatçıları da çatısı altında toplamaya çalışmıştır. Kurulduğu ilk yıl Olağanüstü Genel Kurul Toplantısı'nı yapmış daha sonraki yıllarda da Genel Kurulu'nu takvime bağlı olarak toplamıştır.

Sendikanın yayın organı olan ve sendikayla aynı adı taşıyan Müzik-iş Gazetesi ise sendikanın kuruluşundan üç yıl sonra aylık olarak yayın hayatına başlamış ve ilk sayısı Mart 1968 tarihinde, son sayısı ise aynı yılın Eylül ayında çıkmıştır. Gazetede sendika yöneticilerinin yazılarının yanı sıra Çinuçen Tanrıkorur, Muammer Sun, Hasan Sözeri ve

---

musiki hocası olarak görev yapmıştır. Ölüm tarihi net olarak bilinmeyen İtri, hanendeliğinden ziyade besteciliği ile tanınmış, Türk müziğinin cami, tekke ve klasikleri içerisinde peşrev, kar, saz semaisi, ayin, nat ve durak başta olmak üzere bütün formlarda eserler üretmiştir. Ayrıca Buhûrîzâde Mustafa İtri, hattatlığı konusunda da övgüye mazhar olmuştur. Nuri Özcan, "İtri Efendi, Buhûrîzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/itri-efendi-buhurizade> (Erişim Tarihi: 29.06.2023).

- 63 "Türk Musikisinin Ölmez Bir Dehasını Tanıtıyoruz", *Müzik-iş Gazetesi*, Eylül 1968, Sayı 7, s.3-7.
64 "Kısa Haberler" ve "Batı Müziği Haberleri", *Müzik-iş Gazetesi*, Eylül 1968, Sayı 7, s.5.
65 "1968'in Yıldızları", *Müzik-iş Gazetesi*, Eylül 1968, Sayı 7, s.5.

Ali Rıza Avni gibi müzisyenler ve radyo sanatçılarının yazıları da yer almıştır. Öte yandan gazetenin her bir sayısı Türk Müziğine emeği geçen sanatçı ve bestecilere ithaf edilmiş, bu isimler arasında Buhûrîzâde Mustafa İtri, Sadettin Kaynak, Muzaffer Sarısözen, Hüseyin Sadettin Arel, Süleyman Erguner, Selahaddin Pınar ve Orhan Subay yer almıştır. Müzik-iş Gazetesinde ele alınan konular ağırlıklı olarak sanatçı ve müzisyen hakları, TRT-sanatçı ilişkisi, toplu sözleşme ile yurttan ve dünyadan müzik haberleri ile ilgili olmuştur. Ayrıca Türk Müziğinin usta isimlerinin biyografileri, eserleri ve çalışmaları hakkında bilgilerin verildiği bölümlere de yer verilmiştir. Sonuç olarak yayınladığı dönem itibarıyla Müzik-iş Sendikası ve gazetesi 1960'lı yılların siyaset ve müzik ilişkilerinde mesleki örgütlenme boyutuyla farklı bir kesit sunmuş ve bu yönüyle değerlendirildiğinde Cumhuriyet dönemi müzik tarihinin bilinmeyen bir yönüne ışık tutmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, 6-10 H-22-07-1327 (1327B-08)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-18-1-2/12-41-15.

BCA, 30-18-1-2/89-128-4.

Resmi Yayınlar

Resmî Gazete, 14 Temmuz 1938, S.3959.

Resmî Gazete, 24 Temmuz 1963, S.11462.

Resmî Gazete, 21 Ağustos 1967, S.12679.;

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Ankara 1968.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Bestekarları Ansiklopedisi, İtimat Kitabevi Yayınları, İstanbul 1978.

Cankaya, Özden, *Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi TRT 1927-2000*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.

Güloğlu, Tuncay, "Dünden Bugüne Türkiye'de Sendikacılığın Gelişimi", *Disiplinlerarası Sosyal Politika Çalışmaları-1*, Ekin Yayınevi, Bursa 2020.

Güzel, Mehmet Şehmus, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde İşçi Hareketleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt-7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

Işıklı, Alpaslan, Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt-7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

Koç, Yıldırım, *Sendikacılık Tarihi*, Türk-İş Eğitim Yayınları, Ankara 1998.

-----, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

Metinsoy, Murat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Özalp, Mehmet Nazmi, *Türk Musikisi Tarihi-Derleme- II*, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Özcan, Nuri, “Çinuçen Tanırkorur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul 2010.

Özden, Erhan, *Osmanlı Maarifi'nde Musiki*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi-I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Park, Lvin L., *History of the Labor Movement in the United States A Correspondence Study Course*, Institute of Labor and Industrial Relations University of Illinois Press, Illinois 1948.

Sözer, Vural, *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, Atlas Kitabevi Yayınları, İstanbul 1964.

Taş, H. Yunus, “Toplumsal Sınıfların Değişim Sürecinde, Sendikalar ve Sendikaların Geleceği”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, s.1(1), 2012/1.

Sürelî Yayınlar

Müzik-iş Gazetesi, S.1, Mart 1968.

Müzik-iş Gazetesi, S.2, Nisan 1968.

Müzik-iş Gazetesi, S.3, Mayıs 1968.

Müzik-iş Gazetesi, S.4, Haziran 1968.

Müzik-iş Gazetesi, S.5, Temmuz 1968.

Müzik-iş Gazetesi, S.6, Ağustos 1968.

Müzik-iş Gazetesi, S.7, Eylül 1968.

İnternet Kaynakları

<https://www.turkis.org.tr/wp-content/uploads/yayinlar/tarihce/index.html>

(Erişim Tarihi:25.06.2023)

<https://www.britannica.com/topic/trade-union> (Erişim Tarihi:25.06.2023).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kaynak-sadettin> (Erişim Tarihi: 29.06.2023).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/itri-efendi-buhurizade> (Erişim Tarihi: 29.06.2023).

<https://tmdk.itu.edu.tr/hakkimizda/tarihce> (Erişim Tarihi: 27.06.2023).

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Doç. Dr.
Yusuf YILDIZBolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
yusufyld78@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6117-2688>

Eser Geçmişi / Article Past: 28/06/2023 21/08/2023

Başvuruda bulundu. / Applied
Kabul edildi. / Accepted

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1320785>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Kutsal Roma Cermen İmparatoru Şarlken'in "Evrensel Monarşi" Politikası

The "Universal Monarchy" Policy of the Holy Roman Emperor Charles V

Öz

Kutsal Roma Cermen İmparatoru Şarlken, imparator seçildikten sonra Habsburgların topraklarına ilaveten, İspanya kralı dedesi Ferdinand'ın topraklarını da miras olarak devralarak o zamanki deyimle "güneşin batmadığı bir imparatorluğa" sahip olmuştur. Böylece Orta Çağ'dan beri tartışılan ve birçok Avrupalı hükümdarı cezbeden "evrensel monarşi" kurma düşüncesi yeniden gündeme gelmiştir. Temeli Roma geleneği ve Hristiyan teolojisine dayanan ve Şarlken'in baş şansölyesi Mercurino Gattinara'da tarafından şiddetle savunulan bu düşünceye göre İmparator, önce Avrupa'daki din düşmanlarını ortadan kaldırarak din birliğini sağlayacak ve kıtayı hakimiyeti altına alacaktı. Daha sonra da Katolik Hristiyanlığın dışarıdaki baş düşmanları olan Türkleri yenerek dünyada tek bir din ve hükümdarın hâkim olduğu evrensel yönetim sistemi kurulacaktı. Bu çalışmada, Şarlken'in bir evrensel monarşi kurmak için sahip olduğu elverişli ve elverişsiz şartlar ortaya konulacaktır. Son olarak, İmparatorun bu siyaseti sahip olduğu imkanlar dahilinde gerçekte ne derece uygulamaya çalıştığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şarlken, Evrensel Monarşi, Gattinara, Habsburglar, Türkler

Abstract

Charles V., Emperor of the Holy Roman Empire, upon his election as Emperor, inherited the lands of his grandfather Ferdinand, King of Spain, in addition to the main possessions of the Habsburgs. He possessed "an empire on which the sun never set", as contemporaries said at the time. This put the idea of establishing a "universal monarchy", which had been discussed since the Middle Ages and attracted many European rulers, again to the agenda. According to this idea, that had its origin in the Roman tradition and Christian theology and vigorously defended by Mercurino

ATIF: YILDIZ, Yusuf, "Kutsal Roma Cermen İmparatoru Şarlken'in "Evrensel Monarşi" Politikası", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/3 (Eylül 2023), s. (575-589)

CITE: YILDIZ, Yusuf, "The "Universal Monarchy" Policy of the Holy Roman Emperor Charles V", *Journal of History and Future*, 9/3 (September 2023), pp. (575-589)

Gattinara, the chief chancellor of Charles V, the emperor should first eliminate the enemies of religion in Europe, ensure religious unity and dominate the continent. Later, by defeating the Turks, the main enemies of Catholic Christianity, a universal system of government was to be established in the world, dominated by a single religion and a single ruler. This study shows the favorable and unfavorable conditions for the establishment of a universal monarchy by Charles V. Finally, it is shown to what extent the emperor actually tried to implement this policy within the scope of his possibilities.

Key Words: Charles V, Universal Monarchy, Gattinara, Habsburgs, Turks

Giriş

Latince bir kavram olan “monarchia universalis” (evrensel monarşi) tek bir kişinin dünyaya hâkim olduğu yönetim sistemini ifade etmektedir.¹ Dünya hakimiyeti iddiası, Antik Roma İmparatorluğu geleneğine dayanmaktadır. Roma anlayışına göre evrensel hükümdar, “lex animata”² olarak en büyük yasama gücüne sahipti ve en yüksek dünyevi yargıçtı. Daha sonra Orta Çağ’da Hz. İsa’nın üç sözü, Hristiyan ya da İmparatorluk dünya hakimiyeti fikrinin temelini oluşturmuştur: “Dünyaya dağılın ve halklara öğretin ve onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz edin”; “Şu an başka ahırlarda bulunan koyunlar da benim sürüme aittir. Onları da yönetmek zorundayım ve onlar da diğerleri gibi benim şöhretimi takip edecekler. Sonra sadece bir tane sürü ve bir tane çoban olacak.” “İmparatorun olanı imparatora, Tanrı’nın olanı Tanrı’ya verin”. Orta ve Yeni Çağ’da hâkim olan evrensel monarşi düşüncesinin çıkış noktası ise rahip, teolog ve kilise babası Hieronymus’un (ölm. 419/20) yazıdır. Daha sonra Dante Alighieri, 14. yüzyılın başlarında “De Monarchia” adlı bir eser kaleme alarak bu düşüncenin en önemli felsefi savunucusu olmuştur. Orta Çağ evrensel monarşi tartışmalarının en önemli argümanlarını alarak bunları Aristo’nun örneğine göre sentezleyen Dante’ye göre, savaşları ve adaletsizlikleri önleyerek insanların selametini sağlamanın olmazsa olmaz koşulu, İmparatorun dünyayı tek başına yönetmesiydi. İmparator gücünü Papa’dan almıyordu. O, doğrudan Tanrı’ya karşı sorumluydu. İmparator en yüksek yargıç olmalıydı. Çünkü hem insanlar hem de prensler arasında kavga eksik olmayacaktı. Buradan hareketle hem imparatorlar hem de papalar en yüksek hakimiyet iddiasında bulunmuş ve bu noktada ortaya çıkan anlaşmazlıklar bütün Orta Çağ boyunca devam etmiştir.³

Şarlken’in İktidara Gelişi

Avrupa tarihinin en güçlü hükümdarlarından sayılan Şarlken (V. Karl) 24 Şubat 1500 tarihinde bugün Belçika sınırları içerisinde bulunan Gent şehrinde dünyaya geldi. Babası

-
- 1 Kavram hakkında geniş bilgi için bkz. Franz Bosbach, *Monarchia universalis: Ein politischer Leitbegriff der frühen Neuzeit*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1988, s. 19 vd.
  - 2 Lex animata (canlı yasa), Tanrı’nın lütfuyla egemen olan ve canlı bir varlıkta vücut bulan yasa anlamında kullanılan Latince bir terimdir. Bu anlamda bir kral, yaşayan, nefes alan bir yasa olan lex animata olabilir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hermen Krause, *Kaiserrecht und Rezeption*, C. Winter, Heidelberg 1952, s. 39 vd.
  - 3 Vladimir von Schnurbein, *Mercurino Gattinara, die Idee der Monarchia Universalis und ihre Wirkung auf die Politik Kaiser Karls V.*, Dissertation, Wien 2010, s. 32-55.

Burgonya Dükü ve Kutsal Roma Cermen İmparatoru I. Maximilian'ın oğlu Güzel Philipp, annesi ise Aragon ve Kastilya prensesi Johanna idi.⁴ Şarlken'in beş kardeşi vardı. Kendisi ve kız kardeşleri Elenore, Isabel ve Maria Hollanda'da yetişirken, Ferdinand ve Katarina da İspanya'da büyük babaları İspanya Kralı II. Ferdinand'ın yanında büyümüşlerdir.⁵ Babası Güzel Philipp'in genç yaşta ölümü ve annesinin ruhen rahatsız olması nedeniyle dedesi İmparator I. Maximilian tarafından halası Margarete'nin naipliğinde Burgonya valiliğine atanan Şarlken, Fransızca konuşulan bir ortamda yetişmiştir.⁶ İlk iktidarına 1515 yılında Burgonya dükü olarak başlayan genç prens⁷, anne tarafından dedesi İspanya kralı II. Ferdinand'ın bir yıl sonra ölümü üzerine İspanya kralı olmuştur.⁸

Şarlken'in, dedesi İmparator I. Maximilian 1519 yılında öldükten sonra baba tarafından Alman ve imparatorun yaşça en büyük torunu olması nedeniyle Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu tacı üzerinde de hakkı bulunuyordu. Fakat 14. yüzyılda İmparator IV. Karl tarafından çıkarılan "Altın Vesika" adlı yasaya göre imparator, yedi Alman elektör prens – Köln, Mainz, Trier başpiskoposları, Ren Kontu, Brandenburg Kontu, Saksonya Dükü ve Bohemya Kralı – tarafından seçiliyordu. Bu nedenle imparatorluk tahtına, o dönemin en güçlü Hristiyan hükümdarı sayılan Fransa Kralı I. Fransuva da aday oldu.⁹ Bu seçimin temel belirleyicisi çok para harcamak, başka bir deyişle rüşvet vermektir. Bu nedenle daha I. Maximilian hayattayken torunu Şarlken'in imparator seçilebilmesi için elektör prenslere yarım milyon duka vermişti. Ancak Şarlken'in kazanmak için daha epey para harcaması gerekiyordu.¹⁰ Nihayet Şarlken, Alman banker aile Fuggerlerden yaklaşık 543.000 gulden kredi almış ve toplam 850.000 Ren guldeni karşılığında, 28 Haziran 1519'da elektör prensler tarafından Frankfurt'ta imparator seçilmiştir. Seçimden önce prensler Şarlken'den kilise ve prenslerin haklarını koruyacağı, imparatorluk ileri gelenlerine karşı taviz vereceği ve ülkeye yabancı askerler getirmeyeceği konularında taahhüt almışlardır.¹¹

Kastilya, Navarra ve Aragon taçlarını ilk kez kendi şahsında birleştirdiği için İspanya'nın ilk kralı sayılan Şarlken, burayı imparatorluğun güç merkezi yapmıştır. Habsburg toprakları İspanya dışında Napoli, Sicilya ve Sardunya krallıkları, Burgonya (bugünkü Hollanda, Belçika ve Lüksemburg) Güney ve Orta Amerika'daki İspanyol sömürgelerini de kapsıyordu. Ayrıca dedesi İmparator I. Maximilian'ın 1519 yılında ölümünden sonra Avusturya'ya ait topraklar da miras olarak Şarlken'e intikal etmiş, 1521/22'deki Worms İmparatorluk meclisinde bu bölgelerin yönetimini kardeşi Ferdinand'a bırakmıştır. Böylece Şarlken'in şahsında Habsburgların toprakları ilk kez büyük boyutlara ulaşmış ve bir dünya gücüne dönüşmüştür. Kıtaları kapsayan bu devasa İmparatorluk, o günün çağdaşları

4 Luise Schorn-Schütte, *Karl V.: Kaiser zwischen Mittelalter und Neuzeit*, Beck, München 2000, s. 10.

5 Herbert Nette, *Karl V. mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 1979, s. 15.

6 Manfred Höfer, *Die Kaiser und Könige der Deutschen*, Bechtle, München und Esslingen 1994, s. 178-179.

7 Manuel Fernandez Álvares, *Karl V. Herrscher Eines Weltreiches*, Heyne, München 1977, s. 50.

8 Schorn-Schütte, *a.g.e.*, s. 14.

9 Álvares, *a.g.e.*, s. 29-31.

10 Wilhelm J. Wagner, *Der grosse Bildatlas zur Geschichte Österreichs*, K&S, Wien 1995, s. 120.

11 *Chronic der Deutschen*, Chronik Verlag, Dortmund 1983, s. 306; Álvares, *a.g.e.*, s. 33 vd.

tarafından “güneşin hiç batmadığı ülke” olarak nitelendirilmiştir.¹²

Şarlken’in Evrensel Monarşi Politikası

Habsburglu ve İspanyol dedesinden miras kalan toprakları birleştirerek devasa bir imparatorluğa sahip olan Şarlken, bir evrensel monarşi kurma noktasında seleflerinden çok daha iyi şartlara sahip gözükmekteydi. Diğer taraftan, 16. yüzyılın başlarında Avrupa devletlerinin çoğulcu yapısına karşı siyasi birlik fikirleri hâkim olmaya başlamıştı. Bu fikirler, Avrupa’nın bu çoğulcu devlet yapısını ortadan kaldırarak, savunma gücünü Osmanlı tehdidine karşı harekete geçirmek için “evrensel monarşi” kurma düşünceleriyle doruk noktasına ulaşmıştı.¹³

Evrensel monarşi düşüncesinin Şarlken dönemindeki fikir babası ve en kuvvetli savunucusu İmparatorun baş şansölyesi Mercurino Gattinara idi. 1465 yılında Piemont’ta doğan ve küçük bir soylu aileye mensup olan Gattinara hukuk eğitimi almıştır. İmparator I. Maximilian’ın kızı Margarete’nin Burgonya’da hizmetine girerek hâkim, ekonomi danışmanı, saray hukukçusu ve elçi olarak görev yapmıştır. Margareta tarafından azledildikten sonra, 1517 yılında bir manastıra çekilerek yeni bir kariyer fırsatı arayan Gattinara’nın, o esnada İspanya tahtına oturan genç Şarlken’e yazdığı “Oratio supplicatoria” adlı rica mektubu oldukça dikkat çekicidir. Mektubuna “Tanrısal Büyük Karl’a, Katolik krala” sözüyle başlayan Gattinara Şarlken’i kutsallaştırmaya çalışmış, rüyasında onun dünyaya hâkim olduğunu gördüğünü bildirmiştir. Soylu kesimin iktidar gücünü reddeden ve tek hükümdarın hâkim olması gerektiğini savunan Gattinara şu sonuca varmaktadır:

“Birliğin zorunluluğu nedeniyle iktidar çeşitliliğini tamamen reddetmek ve doğal koşullar gereği monarşinin yeryüzünde gerekli olduğunu itiraf etmek gerekiyor. Şimdi bu dünyevi yer küre üzerinde her şeyi doğru şekilde düzenlemek için insanların ve diğer bütün hükümdarların saygı duyduğu, iradesine itaat ettiği ve boyun eğdiği, onsuz ne gerçek adaletin ne de tam barışın yeryüzünde bulunamayacağı bir yüce hükümdar, kralların kralı, hakimlerin hakimine ihtiyaç vardır.”

Gattinara vardığı bu sonucu kilise babaları ve büyük filozoflardan alıntılarla, antik ve Hristiyan mitolojisinden birçok örneklerle ve kehanetlere atıflarla desteklemeye çalışmıştır. Bunlara dayanarak Şarlken’in ahir zaman imparatoru olacağını, Türkleri hakimiyeti altına alacağını ve böylece onun hakimiyeti sayesinde bin yıllık imparatorluğun, yani Hz. İsa’nın bin yıllık iktidarının ve son dirilişin gerçekleşeceğini iddia etmiştir.¹⁴ Söz konusu mektuptan bir yıl sonra İspanya’da Şarlken’in hizmetine giren Gattinara, kısa bir süre sonra, onun baş şansölyesi olmuş ve kendisine 1521 yılında Kuzey İtalya’da birçok kale verilmiştir. Ölümünden bir yıl önce de 1529 yılında San Giovanni kardinali yapılmıştır.

Gattinara’yı hizmetine alana kadar büyük idealler konusunda oldukça çekinceli bir tutum sergileyen Şarlken, artık onun etkisiyle kendinden emin bir hale gelmiştir. Şarlken’in imparator seçilmesinin gerekliliği konusunda birçok propaganda yazısı kaleme alan Gattinara, diğer imparator adayı Fransa kralı I. Fransuva’yı şeytanlaştırmanın yanında,

12 <https://www.habsburger.net/de/kapitel/karl-v-das-reich-dem-die-sonne-nie-unterging> (13.06.2023)

13 Alfred Kohler, *Das Reich im Kampf um die Hegemonie in Europa 1521-1648*, Enzyklopädie deutscher Geschichte, Bd. 6, hrsg. von Lothar Gall, Oldenbourg, München 1990, s. 4-5.

14 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 61-65.

Fransa hegemonyası altında Roma-Cermen İmparatorluğu'nun, elektör prensleriyle birlikte Fransız vasalı olacağını savunmuştur. Gattinara'nın propagandasına göre, Fransa'nın hakimiyeti altına girmekten kurtulmak için kendini Roma-Cermen İmparatorluğu'na bağlı hisseden birini, yani Şarlken'i imparator seçmek gerekiyordu. Çünkü ataları Alman olan ve Burgonya'da büyüyen Şarlken Alman sayılırdı. Güçlü bir hükümdar olarak Şarlken, sadece İtalya gibi isyan eden toprakları imparatorluğa yeniden bağlayarak imparatorluğu Orta Çağ'daki ihtişamına kavuşturacak güce sahip değil, aynı zamanda soyunun Katolik krallara dayanması ve güçlü bir hanedana mensup olması nedeniyle dinsizlerle savaşmak için de en iyi şartlara sahipti.¹⁵ Yukarıda ifade edildiği gibi seçinin sonucunu asıl belirleyen elektör prenslere ödenen büyük paralar olmuştur Gattinara'nın propagandasının ise kısmen etkili olduğu düşünülebilir.

Dante'nin yukarıda ifade edilen fikirlerinden de önemli ölçüde etkilenen Gattinara'nın evrensel monarşi planına göre, Antik Roma İmparatorluğu'nun topraklarını, yani eski dünyanın tamamını içeren bir imparatorluk kurulacaktı. Şarlken'e miras kalan büyük topraklar, bunun ön basamağı, yani temelini oluşturacaktı. Diğer Hristiyan hükümdarlar kendi bölgelerini yönetebilirlerdi. Şarlken onları hakimiyeti altına almamalı, en güçlü hükümdar olarak daha çok onların lideri olmalıydı. Gattinara için evrensel monarşi, evrensel hükümdarın her şeyden evvel en yüksek yasama gücü ve doğrudan emretme yetkisini tutarlı bir şekilde uygulamak suretiyle imparatorluğu mükemmelleştirmesi anlamına geliyordu. Bu tek kişinin hakimiyeti sisteminin meşruluğunu kanıtlamak için Hz. İsa'nın İncil'deki şu sözlerine atıf yapıyordu: “Bu sürüye ait olmayan koyunlarım da var. Onları da yönetmek zorundayım ve onlar benim sesimi duyacaklar ve sonra sadece bir tane sürü ve bir tane çoban olacak.”. Yani Gattinara'nın anlayışına göre evrensel monarşi Tanrı'nın arzusuyla ve yeryüzünde barış, zenginlik ve düzeni garanti eden tek yönetim şekliydi.¹⁶

Orta Çağ'dan beri süregelen Fransa krallarının kendilerine istinaden ortaya koyduğu ahir zaman imparatoru ideolojisini çürütmeye alışan Gattinara, ahir zaman imparatorunun Şarlken olduğunu savunmuştur.¹⁷ Çünkü Fransa Kralı VIII. Karl da Hristiyanları birleştirip dinsizleri yenerek Tanrı'nın krallığını başlatan ahir zaman imparatoru olarak görülmüş, bu propaganda daha sonra I. Fransuva tarafından da devam ettirilmiştir.¹⁸

Gattinara'ya göre İmparator, Papa'yı korumalı ve onunla eşit hakları içeren bir iş birliği ile Katolik inancının yayılmasını sağlamalıydı. Papa da imparatorun, kiliselin birliğini yeniden sağlama, Türklerle mücadele ve dinsizliği yok etme konularındaki çabalarını desteklemeliydi. Eğer Papa, bu konudaki görevini yerine getirmezse ya da İmparatorun düşmanlarıyla ittifak yaparsa otoritesini kaybedecek ve normal bir dünyevi hükümdar sayılacaktı.¹⁹

“Evrensel Hükümdar”, Roma hukukuna göre, dünyanın yöneticisi, evrensel kilise anlayışına göre ise vücudun tamamının başı ve yönetim hiyerarşisinde kralların kralı olarak

15 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 50-61.

16 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 50-55.

17 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 6-9.

18 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 97-98.

19 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 55.

en üstte bulunuyordu. O, insanların birliğinin, barışın, düzenin ve sükunetin garantörüydü. Evrensel hükümdarı meşrulaştırmak için Orta Çağ'dan beri süregelen "Tanrı tarafından seçilen" düşüncesi propaganda Şarlken döneminde aracı olarak kullanılıyordu. Buna göre imparator, hak ve adaletin kaynağıdır, en yüksek yargıç olarak insanların, en azından Hristiyanların birliğinin ve barışının garantörüdür. Bu fikirlerden hareketle Şarlken'in daha sonraki faaliyetlerine de meşru bir zemin hazırlanmaya çalışılıyordu: Yani o, sadece Hristiyan inancını savunmak ve Hristiyanlığı Müslümanlardan korumakla değil, imparatorluğun topraklarını Sultanın aleyhine genişletmekle de görevliydi. Hristiyan dünyasında İmparatorun barış çabalarına karşı çıkan herkes düşman sayılacak ve imparatora güç kullanma hakkı verecekti.²⁰

Evrensel monarşi siyasetini destekleyen en önemli faktörlerden biri de evlilikler yoluyla Avrupa tahtlarını ele geçirme düşüncesiydi. Bu siyaset daha Şarlken'in dedesi İmparator I. Maximilian döneminde başlamıştı. Habsburgların eski bir sloganı vardı: "Sen evlen mutlu Avusturya, bırak savaşı başkaları yapsın!" I. Maximilian, Burgonya Dükü Cesur Karl'ın bir savaşta İsviçreli köylüler tarafından öldürülmesi üzerine derhal Brüksel'e giderek dükün kızı Maria ile evlenmişti.²¹ Böylece yoğun ticaret sayesinde büyük zenginliğe ulaşmış bir ülke olan Burgonya'nın hakimiyeti Habsburgların eline geçmişti.²² İmparator oğlu Güzel Philipp'i de Kastilya prensesi Johanna ile evlendirmiş, böylece torunu Şarlken İspanya kralı da olmuştu.²³ Diğer torunu Ferdinand'ı ise Macar kralı Layoş'un kız kardeşi Anna ile evlendirilmişti. Eğer Layoş ardında bir mirasçı bırakmadan ölürse Ferdinand Macar kralı olacaktı.²⁴ Böylece Şarlken'in Avrupa'yı hakimiyeti altına alma planlarının temelleri atılmıştı.

Evrensel monarşi siyasetine uygun olarak, Hernan Cortés, 1519-20 yıllarında Astek İmparatorluğu'nu, Pizarro kardeşler de 1532-1533 yıllarında İnka İmparatorluğu'nu İspanya adına ele geçirdiler.²⁵ Aynı zamanda Avrupa'nın Habsburglardan sonraki en büyük gücü olan Fransa ile savaşlar başladı. Habsburgların askeri üstünlüğü nedeniyle Fransızlar genellikle yenilseler de Şarlken, Fransa Kralı I. Fransuva'nın çok hırslı ve yetenekli bir hükümdar olması nedeniyle Fransa'nın gücünü kırıp bu ülke üzerinde hakimiyet kurmayı başaramadı. Ayrıca Martin Luther ve Reform hareketlerinin ortaya çıkışı da birleşik Avrupa fikrinin ve Hristiyan birliğinin muhafaza edilmesini engellemiş ve hatta dini bölünmeye neden olmuştur.²⁶ Çünkü İtalya'nın ele geçirilmesi ve antik çağ modeline göre imparatorluk merkezi yapılabilmesi öncelikle Fransa'nın yenilmesine bağlı olduğu için Şarlken daha en başından itibaren Luther

20 Alfred Kohler, *Karl V. 1500-1558. Eine Biographie*, Verlag C.H. Beck, München 1999, s. 94-96; Erich Brandenburg, Kaiser "Karl V.", Erich Marks, und Karl Alexander von Müller, *Meister der Politik. Eine weltgeschichtliche Reihe von Bildnissen*, Bd. 1, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart und Berlin 1922, s. 550.

21 Wagner, *a.g.e.*, s. 113-114.

22 Werner Schima und Debora Knob, *Kaiser Maximilian. Der letzte Ritter. Sein Leben, seine Frauen, seine Kriege*, ed. Niki Fellner, Mediengruppe Österreich, Wien 2017, s. 16.

23 Yusuf Yıldız, *Osmanlı-Habsburg İlişkileri. Kanuni-Şarlken-Busbecq*, TTK, Ankara 2013, s. 101.

24 Yılmaz Öztuna, *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türkiye Tarihi. Türkiye'nin siyasi, medeni, kültür, teşkilat ve san'at tarihi*, cilt 3, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977, s. 358.

25 Kohler, *Das Reich im Kampf um die Hegemonie in Europa*, s. 3.

26 Fransa ve Protestanlarla yapılan savaşlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, *a.g.e.*, s. 108-121.

tehdidini de ikinci plana itmiş ve Luther sorununun, eğer Protestan öğretisi yasaklanır ve “sapkınların” üzerine katı bir şekilde gidilirse kendiliğinden çözüleceğine inanmıştır²⁷ Diğer taraftan, imparatorluk ileri gelenleri ve prensleri de evrensel monarşi siyasetine karşı çıkmışlardır. Şarlken’in hakimiyet planları nedeniyle büyük endişeye kapılan elektör prensler, daha imparator seçilmesinden evvel ona bir seçim anlaşması dayatmışlardı. İmparator bu anlaşmada elektör prenslerin söz hakkı lehine kendi haklarının kısıtlanmasını, bir imparatorluk hükümetinin kurulmasını ve imparatorluk ileri gelenlerinin bütün ayrıcalıklarının tanınacağını onaylamıştı. Zira Alman elektör prensler Şarlken’e güvenmiyorlardı. Bu güvensiz tutumlarında onun Almanya’ya nazaran Burgonya ve İspanya’yla daha kuvvetli ilişkilerinin olmasının büyük etkisi vardı.²⁸ Ayrıca onun evrensel monarşi politikasıyla imparator seçimini kaldırarak babadan oğula geçen bir iktidar sistemi getirmeyi amaçladığını düşünüyorlardı.²⁹

Sık sık imparatorluk propagandasında dile getirilen Şarlken’in evrensel monarşi iddiasında Türklere karşı savaşın da doğal olarak önemli bir yeri vardı. Hristiyan dünyasında Osmanlılara karşı savaşta lider rolü üstlenmek için şartlar mevcuttu. Çünkü Osmanlı genişlemesi, Sultan Süleyman döneminde hem Akdeniz’de hem de Balkanlarda o zamana kadar Avrupa devletlerinin görmediği bir dinamizme ulaşmıştı. Şarlken ise Fransa’ya karşı Kuzey İtalya hakimiyeti için yaptığı savaşlarla meşguldü.³⁰ Ferdinand 1521 yılında kardeşinden Macar Kralı Layoş’a yardım göndermeyi teklif ettiyse de Şarlken, kendisinin daima borç kışkacında olduğunu, bu nedenle Doğu Avrupa’nın savunmasının oradaki yöneticilerin görevi olduğunu vurgulamıştır. Türklere karşı yapılacak bir savaşa, diğer Hristiyan hükümdarların da katılması şartıyla destek olabileceğini ifade etmiştir.³¹ Çünkü o zamanlar savaşlar, maddi çıkarlarına göre taraf değiştiren paralı askerle yapıldığı için ekonomik durumu iyi olan zafer kazanmaktaydı. Buna karşın zaten borçlu olan imparator para bulmakta zorlanıyordu.³² Ayrıca Belgrad’ın düşmesi Şarlken’in çıkarlarını henüz doğrudan etkilemiyordu. Zira Belgrad, o zamana kadar Hristiyanlığın ileri kalesi sayılsa da Macaristan’ın genişliği nedeniyle, Şarlken’in topraklarının doğu sınırı ile Osmanlı’nın batı sınırı arasında hala yüzlerce kilometre mesafe bulunuyordu. Rodos’un kuşatılması esnasında yardım göndermeyerek adanın fethini ve şövalyelerin buradan kovulmasını da kabul etmiştir. 1526 yılında Mohaç Savaşı’nda Macaristan’ın fethi ve eniştesi Layoş’un ölümüne ise sadece üzüntüsünü dile getirmekle yetindi.

Türk tehlikesi meselesini son derece ciddiye alan ve imparatorluğun doğu sınırlarını savunmak için radikal önlemler almak isteyen Avusturya Arşidükü Ferdinand, kardeşi Şarlken’e, Rodos şövalyelerini Hırvat şehri Vrana’ya³³ yerleştirmeyi önermiştir. Böylece

27 Peter Gottinger, *Osmanengefahr und Reformation im Heiligen Römischen Reich 1532-1547*, Yüksek Lisans Tezi, Wien 2015, s. 13-15.

28 Günter Naumann, *Deutsche Geschichte. Das Alte Reich 962-1806*, Matrix Verlag, Wiesbaden 2007, s. 129.

29 Kohler, *Karl V. 1500-1558*, s. 100-101.

30 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 103.

31 Yıldız, *a.g.e.*, s. 64.

32 Heinrich Pleticha, “Karl V. Das Gewissen des Kaisers”, Georg Popp, *Die Grossen der Welt*, Arena, Würzburg 1985, s. 337.

33 Hırvat askeri serhaddinin oluşumu konusunda bkz.: Mehmet Solak, “Osmanlı’ya Karşı Bir Savunma Sisteminin Oluşumu: Hırvat Askeri Sınır Bölgesi (1522-1559)”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı*,

düşük maliyetle imparatorluğun doğu sınırları Türklere karşı etkin bir şekilde savunulacaktı. Fransa kralının Habsburgların tarikat üzerindeki etkisinden korkarak engellemeye çalışması ve Şövalyelerin lideri Fransız Philipp Villiers de l'Isle Adam'ın Fransa tarafını tutması sonucu şövalyeler Malta'ya yerleştirilmiştir. Doğu Akdeniz'den Batı Akdeniz'e geçiş noktasında bulunan Malta'nın yanında şövalyelere Kuzey Afrika'daki Tripolis de verilmiştir. Şarlken'in bu konuda da fazla çaba sarf etmediği görülmektedir. Çünkü şövalyelerin Malta'ya yerleşmesiyle, Türklerin, imparatorun öncelik verdiği Batı Akdeniz'e dolayısıyla İspanya'ya geçişi bloke edilmiştir.

Şarlken, 1529 Viyana Kuşatması esnasında bir müddet önce Fransa ve Papa ile barış anlaşması yapmasına rağmen kardeşine yardıma koşmamıştır. Sultanın 1532 yılında Viyana üzerine yeni bir sefer düzenlediğinde Ferdinand'ın, kendisini bir mektupla uyarmasına rağmen kayıtsız kalmaya devam etmiştir.³⁴ Ferdinand'ın, Viyana'nın kaybedilmesinin, birçok Hristiyan şehrinin kaybedilmesi, hatta bütün imparatorluğun varlığını tehdit edeceği, Sultan Süleyman'ın dünya hakimiyetini amaçladığı konusunda Şarlken'i uyarması sonucu baskılara dayanamayan Şarlken, ordunun başına geçtiyse de sultanın karşısına çıkmamış, Osmanlı ordusu çekildikten sonra Viyana'ya gelmiştir. Ferdinand'ın hazır ordu toplanmışken Türkleri Macaristan'dan çıkarma talebini kabul etmeyen imparator İtalya'ya hareket etmiştir.³⁵

İlerleyen yıllarda Şarlken'in siyasi tutumunda önemli bir değişiklik olmamıştır. Ana hakimiyet sahası İspanya ile Sicilya yoğun korsanlık faaliyetlerine maruz kaldığı için buradaki gemi yolunu emniyet altına almak isteyen Şarlken, önceliği Batı Akdeniz hakimiyetine vermiş ve 1535'de Tunus, 1544 yılında da Cezayir seferine çıkmıştır.³⁶ Bu bölgelerin Osmanlı tehdidinde maruz kaldığı durumlarda buraların savunulmasıyla bizzat meşgul olmuştur. Macaristan'ın ya da imparatorluğunun doğu kanadının savunulması ise oraların hâkimi olarak Ferdinand'ın vazifesi olarak görmüştür.³⁷ Bu siyasetin Şarlken'in gücünün zirvesine ulaştığı 1547 yılında bile devam ettiğini görüyoruz. 1547 yılında Habsburglarla Osmanlılar arasında yapılan barışın şartlarını sultan belirlemiş, Şarlken ve Ferdinand sultanın vasalı olmayı ve haraç ödemeyi kabul etmişlerdir. Sultan Süleyman, kendini "sultanların sultanı", "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi", "Akdeniz'in padişahı ve sultanı" olarak nitelerken, Şarlken'den bahsederken onu imparator olarak değil, daima İspanya kralı olarak nitelemiştir.³⁸

Şarlken'in Osmanlı siyasetinde, imparatorluğun sultana karşı savunma yapacak ya da onunla savaşacak askeri ve maddi güce sahip olmamasının yanında,³⁹ imparatorluk ileri gelenlerin bu konudaki tutumunun da önemli rolü vardı. Çünkü imparatorluk ileri gelenleri, Ferdinand'ın Macaristan'a sahip olması durumunda Habsburgların doğudaki gücünün artmasından

---

C. VI, Ankara 2022, s. 267-287.

34 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 103 vd.

35 Yıldız, *a.g.e.*, s. 64.

36 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 16, 114-119; Gottinger, *a.g.e.*, s. 59 vd.

37 Alfred Kohler, *Ferdinand I. 1503-1564. Fürst, König und Kaiser*, C.H. Beck, München 2003, s. 211.

38 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 61, 127.

39 Mark Feuerle und Jan Ulrich Büttner, *Von Wien nach Konstantinopel 1530. Deutsch-türkische Diplomatie am Beginn des 16. Jahrhunderts*, Hahn, Hannover 2010, s. 31.

endişe duyuyorlar ve bunu kendileri için tehlikeli buluyorlardı.⁴⁰ Hatta imparatorluğun Alman üyeleri, Ferdinand Macaristan üzerinde hak iddia ettiği için imparatorluğun Türk tehdidine maruz kaldığını düşünüyorlardı. Bu nedenle onlara göre imparatorluğun sınırları Türklere karşı sadece müdafaa edilmeliydi.⁴¹

Sonuç olarak Şarlken, devasa imparatorluğunu idare ederek evrensel bir monarşi, eğer bu mümkün olmazsa Avrupa'yı hakimiyeti altına alarak birleşik bir Hristiyan Avrupa kurma siyasetinde başarısız olmuştur. İktidarının sonlarına yaklaşırken, Protestan prensler açıktan isyan etmişti (Schmalkalden Savaşı 1546-47), gücü bir türlü kırılmayan Fransa Osmanlılarla ittifak yapmıştı. Osmanlı tehdidi devam ediyordu. Hatta Şarlken'in aşırı güçlenmesinden korkan Papa bile taraf değiştirmişti. İtalya'daki siyasi durum tahta çıktığı zamanki gibi kritikti ve Alman prensler güçlerini oldukça artırmışlardı.⁴² Şarlken, bir evrensel monarşi kurmayı başaramadığı gibi onun devrinde dini ve siyasi olarak bölünmüş bir Avrupa ortaya çıkmıştır. Hayatının son yıllarında hasta ve yorgun olan Şarlken, 1555'te Hollanda ve İspanya'nın hakimiyetini oğlu Filip'e, bir yıl sonra da imparatorluk makamını kardeşi Ferdinand'a devrederek iktidardan çekilmiş ve 1558 yılında vefat etmiştir.⁴³

Şarlken'in evrensel monarşi siyasetine sadece siyasi ve dini otoriteler değil, birçok aydın da şiddetle karşı çıkmıştır. İlk insan hakları savunucularından sayılan İspanyol Dominikan Rahibi ve Piskopos Bartolome de Las Casas, bu siyasete karşı çıkanların başında gelmektedir. Esasında 1502 yılından itibaren Hispaniola'da (Haiti) sömürgeci olarak yaşamaya başlayan Las Casas, kendisine verilen Kızılderili köleleri madenlerde ve tarlalarda çalışmak üzere kiraya vermiş, ancak bir süre sonra Amerikan yerlilerine yapılan büyük zulmü ve kıyımı görenek buna şiddetle isyan etmiştir. Las Casas, ilk önce kendi kölelerinden vazgeçmiş ve bu sistemi hedef almaya başlamıştır. Günden güne Kızılderililerin en şiddetli savunucusu haline gelmiş ve sömürü sisteminden kazanç sağladıkları için kendi din adamı arkadaşları da dahil olmak üzere birçok düşman kazanmıştır. 1520 yılında Şarlken'in huzuruna çıktysa da o, Amerika'dan gelen kaynaklara ihtiyaç duyduğu için Las Casas taleplerine aldırınmamıştır. Fakat Las Casas mücadeleye etmeye devam etmiş ve 1540 yılında İspanya'da ikamet ettiği esnasında "*Batı Kızılderili ülkelerinin yıkımı hakkında kısa rapor*" adlı sarsıcı yazısını kaleme alarak, uygulanan soykırım çerçevesinde işlenen bütün suçları kendi milletine göstermeye çalışmıştır. Bunun üzerine Şarlken, Kızılderililer ile İspanyolların eşit haklara sahip olduğuna dair bir kanun çıkardıysa da bu kanun uygulamada başarılı olamamıştır.⁴⁴

Misyoner olarak Amerika kıtasında bulunan diğer bir Dominikan rahibi olan Antonio de Montesinos ise İspanyol sömürgecilerin yerlilere yaptığı zulmü ve kıyımı 1511 yılında verdiği bir vaazda şöyle eleştiriyor:

40 Horst Glassl, "Das Heilige Römische Reich und die Osmanen im Zeitalter der Reformation", *Südeuropa unter dem Halbmond. Untersuchungen über Geschichte und Kultur der südeuropäischen Völker während der Türkenzeit*, ed. Peter Bartl und Horst Glassl, Trofenik, München 1975, s. 63.

41 Christine Turetschek, *Die Türkenpolitik Ferdinands I. von 1529 bis 1532*, Verlag Notring, Wien 1968, s. 269; Glassl, *a.g.m.*, s. 207-208.

42 Gottinger, *a.g.e.*, s. 13-15.

43 Naumann, *a.g.e.*, s. 151.

44 Pleticha, *a.g.e.*, s. 333-334.

“Hangi hak ve adaletle bu yerlilere karşı böyle acımasız ve korkunç bir kölelik uyguluyorsunuz? Ülkelerinde sakin ve barışçıl bir hayat süren bu halklara karşı hangi yetkiyle kanlı savaşlar yaptınız, kitleler halinde onlara işkence ettiniz ve öldürdünüz? Onlara yiyecek vermeden ve ölçüsüzce yüklediğiniz işler nedeniyle yakalandıkları hastalıklarını iyileştirmeden baskı ve işkence yapıyorsunuz ve onlar ölüyorlar – ya da daha doğrusu: Altın için onları her gün siz öldürüyorsunuz.”⁴⁵

Şarlken’in siyaseti, kendi maliye bakanı Antonio de Guevara ve yakın ilişkileri olan Roterdamlı Erasmus tarafından bile zorbalık ve işgal olarak görülmüş ve eleştirilmiştir.⁴⁶ Erasmus’a göre ne Papa ne de İmparator bütün dünyanın Hristiyan olmasını sağlayabilirdi. Evrensel hükümdarlık (monarcha orbis) hiçbir insanına değil, sadece Hz. İsa’ya mahsus bir roldü. Dünyanın “Tek çobanı” makamı sadece ona aitti.⁴⁷

Peki ama Şarlken gerçekten iktidarda kaldığı süre boyunca katı ve fanatik bir evrensel monarşi siyaseti mi izlemiştir? Şarlken’in Baş Şansölyesi Gattinara’nın etkisiyle özellikle iktidarının ilk yıllarında çok katı olmasa da genç ve dinamik bir hükümdar olarak bu siyasete oldukça sıcak baktığı anlaşılıyor. Çünkü Şarlken, dindar bir Katolik olarak kendini eski kilisenin koruyucusu ve bütün Hristiyan dünyasının lideri olarak görerek dinsizliğin, yani Katolik inancı dışındaki bütün diğer mezhep ve dinlerin yok edilmesinin hayatının en önemli vazifelerinden olduğuna inanıyordu.⁴⁸ Katolikliğin düşmanı sayılan Luther’e karşı yaptığı 19 Nisan 1521 tarihli bir açıklamasında bunu şöyle ifade ediyordu:

“...Biliyorsunuz ki, soyum hayatlarının sonuna kadar Roma Kilisesi’nin sadık çocukları olan asil Alman ırkının en Hristiyan imparatorlarına, Katolik İspanya krallarına... dayanmaktadır; onlar daima Katolik inancının, onun kutsal ayinlerinin... savunucusu olmuşlardır. Dolayısıyla atalarımın ve benim şimdiye kadar sürdürdüğümüz her şeyi bundan sonra da devam ettirmeye katıyen kararlıyım...”⁴⁹

1548 yılına ait Şarlken tarafından bastırılan ve bugün Frankfurt Şehir Tarihi Enstitüsü’nde muhafaza edilen bir hatıra madeni paranın ön yüzünde “Quod in celis sol/hoc in terra Caesar est” (gökyüzünde güneş neyse, yeryüzünde imparator odur), arka yüzünde ise Şarlken’in seçim sloganı olan “plus ultra” (daha fazla, ötesi ve her şeyin ötesi) yazmaktadır. Paranın üzerindeki, Herkül’ün iki sütunu, yani dünyanın sınırları, arasında çift başlı imparatorluk kartalı resmedilmiştir. Kartal pençeleriyle dünyanın doğu ve batı yarısını tutarken, kanatlarını ise Atlantik üzerinde açmış şekilde gözükmektedir. Arka yüzünde ise artık Orta Çağ imparatorlarının seçim sloganı “Semper Augustus” (İmparatorluğu sürekli genişleten) değil, Şarlken’in sloganı “Plus ultra” (daha fazla, ötesi ve her şeyin ötesi) yer almaktadır.⁵⁰

45 Martin Neumann, *Las Casas. Die unglaubliche Geschichte von der Entdeckung der Neuen Welt*, Herder, Freiburg 1990, s. 41.

46 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 76.

47 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 76; Bosbach, *a.g.e.*, 35.

48 Brandenburg, *a.g.m.*, s. 545.

49 Alfred Kohler, *Quellen zur Geschichte Karls V. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit*. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe, Bd. 15, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990, s. 74.

50 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 6; <https://www.spiegel.de/spiegelgeschichte/a-666923.html> (27.06.2023)

1548 yılında Şarlken tarafından bastırılan hatıra para.⁵¹

Gattinara, yalnızca göreve geldiği 1518 ile ölüm yılı olan 1530 yılları arasında Şarlken üzerinde etkili olmuş ve onu evrensel monarşi konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Şarlken ise daha çok uzun yıllar iktidarda kalmıştır. Ayrıca Gattinara, onun etrafındaki tek danışman olmadığından etkisi de sınırlı kalmıştır. Örneğin 1521 yılındaki ölümüne kadar Şarlken'in en etkili danışmanı ve aynı zamanda eğitmeni olan Wilhelm von Chièvres, Fransız yanlısı bir tutum sergilemiş ve evrensel monarşiye şiddetle karşı çıkmıştır. Ayrıca Şarlken'in vaftiz babaları Adrian von Utrecht (daha sonraki Papa VI. Hadrian) ve Juan Garcia Loaysa da evrensel monarşiyi reddetmişlerdir.

Ayrıca Şarlken, "Commentaires"de (otobiyografi) danışmanlarının rolüne fazla değinmemiş, kendini sonraki nesillere daima barış için çaba gösteren bir hükümdar olarak tanıtmaya çalışmıştır. Burada ne Gattinara'dan ne de onun hakimiyet konseptinden bahsetmiştir. Oğlu Pilip'e yazdığı gizli siyasi vasiyette, başarısızlıklarını, üzerine yüklenen aşırı sorumluluğa bağlamakta ve ekonomik nedenlerle acilen ihtiyaç duyulan barışa endeksli pragmatist bir siyaseti savunmaktadır. Örneğin Sultan Süleyman ideolojik olarak evrensel bir imparatorun baş rakibi olmasına rağmen, Şarlken ona karşı oldukça savunmaya yönelik pragmatik bir siyaset izlemiştir. 1547 yılında Schmalkalden Birliği'ni yenerek gücünün zirvesine ulaşmasına rağmen, Sultanı en büyük hükümdar olarak tanımış ve haraç ödemeyi kabul etmiştir.

1536 yılında Tunus'u fethettikten sonra Roma'ya yolculuğu esnasında her fırsatta kendini başarılı bir Haçlı askeri ve özellikle de evrensel imparator olarak gösterirken, Roma'da Papa'nın önünde yaptığı bir konuşmada açıkça evrensel güç iddialarına mesafeli olduğunu, bunun yerine Katolik krallar geleneğini takip ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu konuşmada Papa'dan, Hristiyan hükümdar arasında hakem rolünü üstlenmesini rica etmiştir. Roma'dan Floransa'ya hareket ettikten sonra yolda kendini tekrar Antik Çağ

imparatoru ve evrensel monarşinin kurucusu olarak ilan etmiştir. Yani açıkça görülmektedir ki, katı ideolojik düşüncelerden çok, gerçek güç dengesine dayalı oldukça pragmatik bir siyaseti temsil eden soğukkanlı ve realist bir hükümdar olarak Şarlken, evrensel monarşi düşüncesini, o anki durum ve ortama göre belirli bir siyasi amaca ulaşmak için propaganda aracı olarak kullanmıştır. Dolayısıyla Gattinara tarafından hazırlanan dünya hakimiyeti ideolojisi İmparator için ana siyasi motivasyon olmayıp onun siyasetine en fazla marjinal etki yapmıştır.⁵²

Nitekim hayatının son yıllarında yorgun, hasta ve bezgin ve hayal kırıklığı yaşayan Şarlken duygularını şöyle ifade etmiştir.

“İmparatorluk tacını daha fazla toprak elde etmek için değil, imparatorluğun ve diğer ülkelerin refahını sağlamak ve bütün Hristiyanlığın barış ve birliğini muhafaza etmek için istemedim. Bu nedenle çok zorlu yolculuklar ve savaşlar yapmak zorunda kaldım... fakat isteyerek değil, hep iradem dışında... Birçok ümidim vardı, sadece azı gerçek oldu... hangi çabalar pahasına? Bu sonunda beni yorgun ve hasta yaptı. Herhangi bir gayret ve tehlikeden kaçtığımı sanmayın, artık yeterince gücüm yok...”⁵³

Jan Erasmus Quellinus'un Şarlken'in 1530'da Bologna'da imparator ilan edilmesini gösteren 1681 tarihli yağlı boya tablosu.⁵⁴

52 Schnurbein, *a.g.e.*, s. 128-130, 166-168.

53 <https://www.habsburger.net/de/kapitel/karl-v-und-der-traum-von-der-universalmonarchie> (28.06.2023)

54 <https://www.habsburger.net/de/kapitel/karl-v-und-der-traum-von-der-universalmonarchie-0> (28.06.2023)

Sonuç

Kutsal Roma Cermen İmparatoru Şarlken, Habsburglu dedesi İmparator I. Maximilian ve İspanyol kralı olan dedesi Ferdinand'ın topraklarından oluşan devasa bir imparatorluğu miras olarak devralmıştır. İspanya ve Habsburg bölgeleri olan Avusturya ve Alman topraklarına ilaveten Napoli, Sicilya ve Sardunya krallıkları, Burgonya (bugünkü Hollanda, Belçika ve Lüksemburg) Güney ve Orta Amerika'daki İspanyol sömürgelerini de içine alan bu imparatorluk o zamanlar güneşin batmadığı imparatorluk olarak nitelenmiştir.

Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun, 1519 yılında imparator seçildikten sonra ilk kez Şarlken'in şahsında bu kadar geniş sınırlara ulaşması ile Orta Çağ boyunca tartışmalara konu olan "evrensel monarşi" düşüncesi yeniden mümkün gözüktüğü için İmparatorun Baş Şansolyesi Mercurino Gattinara tarafından yeniden alevlendirilmiştir. Hz. İsa, eski kilise babaları ve bilginlerin sözlerine atıfla bu siyaseti meşrulaştırmaya çalışan Gattinara'nın göre, Tanrı'nın arzusu olan evrensel monarşi, yeryüzünde barış, zenginlik ve düzeni garanti eden tek yönetim şekliydi. Şarlken önce Avrupa'nın hâkimi olacak, sonra da Türkleri yenerek dünyaya hükmedecekti.

Ancak Şarlken'in faaliyetlerini detaylı olarak incelediğimiz zaman, o koyu Katolik bir hükümdar olsa da katı ve fanatik bir evrensel monarşi siyaseti izlemediğini görüyoruz. Anlaşıldığı kadarıyla İmparator Gattinara'nın ölümüne kadar onun etkisiyle bu düşünceye kısmen eğilim göstermiştir. Yukarıda gösterildiği üzere Şarlken'in evrensel monarşi siyasetini en fazla zaman ve zemine göre belirli bir siyasi amaca ulaşmak için araç olarak kullandığı söylenebilir. Çünkü, o güne kadar kimsenin başaramadığı evrensel monarşinin mümkün olmadığını ilerleyen zamanlarda o da görmüştür: Fransa kontrol altına alınamamış, Protestanlığın yayılmasının engellenerek kilisenin birliği muhafaza edilememiş, Habsburgların aşırı güçlenmesinden korkan Papa ve Alman prenslerin gücü kırılmamış ve Türklerin Avrupa'ya ilerleyişini durduramamıştır. Sonuçta Şarlken, bütün bu başarısızlıkları kabul ederek ölmeden önce imparatorluğunu oğlu II. Filip ile kardeşi Ferdinand arasında paylaşarak tahttan çekilmiştir.

Kaynakça

Alvares, Manuel Fernandez, *Karl V. Herrscher Eines Weltreiches*, Heyne, München 1977.

Bosbach, Franz, *Monarchia universalis: Ein politischer Leitbegriff der frühen Neuzeit*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1988.

Brandenburg, Erich, Kaiser "Karl V.", Erich Marks, und Karl Alexander von Müller, *Meister der Politik. Eine weltgeschichtliche Reihe von Bildnissen*, Bd. 1, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart und Berlin 1922, s. 543-557.

Chronic der Deutschen, Chronik Verlag, Dortmund 1983.

Feuerle, Mark und Büttner, Jan Ulrich, *Von Wien nach Konstantinopel 1530. Deutsch-türkische Diplomatie am Beginn des 16. Jahrhunderts*, Hahn, Hannover 2010.

Gottinger, Peter, *Osmanengefahr und Reformation im Heiligen Römischen Reich 1532-1547*, Yüksek Lisans Tezi, Wien 2015.

Höfer, Manfred, *Die Kaiser und Könige der Deutschen*, Bechtle, München und

Esslingen 1994.

Horst Glassl, “Das Heilige Römische Reich und die Osmanen im Zeitalter der Reformation”, *Südeuropa unter dem Halbmond. Untersuchungen über Geschichte und Kultur der südeuropäischen Völker während der Türkenzeit*, ed. Peter Bartl und Horst Glassl, Trofenik, München 1975, s. 61-72.

Kohler, Alfred, *Das Reich im Kampf um die Hegemonie in Europa 1521-1648*, Enzyklopädie deutscher Geschichte, Bd. 6, hrsg. von Lothar Gall, Oldenbourg, München 1990.

Kohler, Alfred, *Ferdinand I. 1503-1564. Fürst, König und Kaiser*, C.H. Beck, München 2003.

Kohler, Alfred, *Karl V. 1500-1558. Eine Biographie*, Verlag C.H. Beck, München 1999.

Kohler, Alfred, *Quellen zur Geschichte Karls V. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit*. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe, Bd. 15, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990.

Krause, Hermen, *Kaiserrecht und Rezeption*, C. Winter, Heidelberg 1952.

Naumann, Günter, *Deutsche Geschichte. Das Alte Reich 962-1806*, Matrix Verlag, Wiesbaden 2007.

Nette, Herbert, *Karl V. mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 1979.

Neumann, Martin, *Las Casas. Die unglaubliche Geschichte von der Entdeckung der Neuen Welt*, Herder, Freiburg 1990.

Öztuna, Yılmaz, *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türkiye Tarihi. Türkiye'nin siyasi, medeni, kültür, teşkilat ve san'at tarihi*, cilt 3, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977.

Pleticha, Heinrich, “Karl V. Das Gewissen des Kaisers”, Georg Popp, *Die Grossen der Welt*, Arena, Würzburg 1985, s. 332-338.

Schima, Werner und Knob, Debora, *Kaiser Maximilian. Der letzte Ritter. Sein Leben, seine Frauen, seine Kriege*, ed. Niki Fellner, Mediengruppe Österreich, Wien 2017.

Schorn-Schütte, Luise, *Karl V.: Kaiser zwischen Mittelalter und Neuzeit*, Beck, München 2000.

Schnurbein, Vladimir von, *Mercurino Gattinara, die Idee der Monarchia Universalis und ihre Wirkung auf die Politik Kaiser Karls V.*, Dissertation, Wien 2010.

Solak, Mehmet, “Osmanlı'ya Karşı Bir Savunma Sisteminin Oluşumu: Hırvat Askerî Sınır Bölgesi (1522-1559)”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı*, C. VI, Ankara 2022, s. 267-287.

Turetschek, Christine, *Die Türkenpolitik Fedinands I. von 1529 bis 1532*, Verlag Notring, Wien 1968.

Wagner, Wilhelm J., *Der grosse Bildatlas zur Geschichte Österreichs*, K&S, Wien

1995.

Yıldız, Yusuf, *Osmanlı-Habsburg İlişkileri. Kanuni-Şarlken-Busbecq*, TTK, Ankara 2013.

İnternet

<https://www.habsburger.net/de/kapitel/karl-v-das-reich-dem-die-sonne-nie-unterging> (27.06.2023)

<https://www.habsburger.net/de/kapitel/karl-v-und-der-traum-von-der-universalmonarchie-0> (28.06.2023)

<https://www.kuenker.de/en/archiv/stueck/230244> (27.06.2023)

<https://www.spiegel.de/spiegelgeschichte/a-666923.html> (27.06.2023)

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Dr. Öğr. Üyesi
İlknur ACAR ATANiğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi/
Mimarlık Bölümü
acaratailknur@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6080-1307>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 27/08/2023 02/09/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1350965>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Tarihi Mudurnu Kentinin Bellek Mekanları Olarak Kültürel Miras Değerleri

Cultural Heritage Values as Memory Spaces of the Historical City of Mudurnu

Öz

Kentlerin tarihinde toplumların sahip olduğu belleğin sürekliliğinin sağlanmasında etkin değerler bulunmaktadır. Bu değerler toplumun barınma, ticaret, ibadet, üretim ve tüketim faaliyetlerinin gerçekleştiği somut mekanları ve somut olmayan temsili mekanları kapsamaktadır. Toplumun hafızasında geçmiş ile gelecek arasında köprü niteliğindeki bellek mekanlarının varlığının toplum deneyimiyle yaşatılarak devamının sağlanmasına yönelik koruma çalışmaları bulunmaktadır. Özellikle UNESCO, ICOMOS gibi uluslararası kuruluşlar kültürel miras varlıklarının bellek değerlerinin sürdürülmesinde tarihi kent kimliğine uygun bütünlüklü koruma sağlanmasına yönelik faaliyetler göstermektedir. Kültürel miras varlıklarının sahip olduğu özgün değerlerin içinde kent belleğindeki yeri kente dair birçok bilgi sunmaktadır. Kültürel miras varlıkları olarak tarihi yapılar yapıldıkları dönemden geleceğe bellek mekanı olarak kullanım değerlerindeki değişimlerle kolektif belleğinde değişken yapısını göstermektedir. Somut olmayan kültürel miras varlığı olan sözlü aktarımlar, gelenekler, anmalar, temsiller, el sanatlarının üretimi ve süreci, folklorik değerler geçmiş birikimin aktarılması odaklı bellek sürekliliğini sağlamaktadır.

Bu araştırmada sahip olduğu kültürel miras değerleri ile 2015 yılında UNESCO dünya mirası geçici listesine kabul gören Bolu iline bağlı Mudurnu ilçesinin bellek mekanları incelenmektedir. Kent tarihi açısından birçok uygarlığın izlerinin sürüldüğü Mudurnu'nun gelişiminde Osmanlı döneminin etkisi günümüzde de görülmektedir. Kent İpek Yolu güzergahında olup, topoğrafyaya ve iklim koşullarına uyumlu geleneksel bir yerleşime sahiptir. Bellek mekanı olarak toplumun yaşama biçimini, geleneklerini, göreneklerini, sosyal ve ekonomik durumunu ortaya koyan geleneksel yerleşimin öğeleri cami, hamam, arasta, türbeler ve evlerin büyük bir bölümü kentsel sit kararları dâhilinde koruma altındadır. Kentin coğrafi konumu, yoğun olmayan nüfusu ve fiziksel gelişimine bağlı olarak yerleşimin tarihi özgün dokusu muhafaza edilmiştir. Bu durum kent belleğini

ATIF: ATA, ACAR İlknur, "Tarihi Mudurnu Kentinin Bellek Mekanları Olarak Kültürel Miras Değerleri", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 9/3 (Eylül 2023), s. (590-607)

CITE: ATA, ACAR İlknur, "Cultural Heritage Values as Memory Spaces of the Historical City of Mudurnu", **Journal of History and Future**, 9/3 (September 2023), pp. (590-607)

oluşturan kültürel miras değerindeki somut ve somut olmayan varlıklarının günümüze dek gelmesini sağlamıştır. Çalışma kapsamında bellek mekanı olarak kentte Osmanlı dönemine ait günümüzde varlığını devam ettiren Yıldırım Beyazıd Camii ve Hamamı, Kanuni Sultan Süleyman Camii, tarihi arasta, saat kulesi, yeniden kullanılan konaklar, türbeler ve çeşmeler ele alınmıştır. Ayrıca kentin UNESCO dünya miras geçici listesine kayıt olmasında etkin olan somut olmayan kültürel miras değeri ahilik geleneği de toplum kimliğinde aidiyet duygusu, ticaret felsefesi, zanaat üretimdeki rolüyle bir bellek mekanı olarak gösterilmiştir. Bu geleneğin aktarılmasına yönelik uygulamalara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahilik kültürü, Bellek mekanı, Kültürel Miras Varlığı, Mudurnu, Tarihi Yapılar

Abstract

In the history of cities, there are effective values in ensuring the continuity of the memory values of the societies. These values include tangible spaces and intangible representative spaces where the society's housing, trade, worship, production and consumption activities take place. There are conservation efforts to ensure the continuation of the existence of memory spaces, which are bridges between the past and the future, in the memory of the society, by keeping them alive with the experience of the society. In particular, international organizations such as UNESCO and ICOMOS carry out activities aimed at maintaining the memory values of cultural heritage assets and providing integrated protection in accordance with the historical city identity. The place in the memory of the city among the unique values of cultural heritage assets provides a lot of information about the city. Historical buildings as cultural heritage assets show their variable structure in their collective memory with the changes in their use values as memory spaces from the time they were built to the future. Oral transmissions, traditions, commemorations, representations, the production and process of handicrafts, folkloric values, which are intangible cultural heritage assets, provide the continuity of memory focused on the transfer of past accumulation.

In this research, the memory places of Mudurnu district of Bolu province, which was accepted to the UNESCO world heritage tentative list in 2015 with its cultural heritage values, are examined. The influence of the Ottoman period on the development of Mudurnu, where traces of many civilizations are traced in terms of city history, is still visible today. The city is on the Silk Road route and has a traditional settlement compatible with topography and climatic conditions. As a place of memory, the elements of the traditional settlement, which reveal the lifestyle, traditions, customs, social and economic situation of the society, are under protection within the framework of urban site decisions. Depending on the city's geographical location, non-dense population and physical development, the historical and original texture of the settlement has been preserved. This has enabled the tangible and intangible assets of cultural heritage that make up the memory of the city to come to the present day. Within the scope of the study, Yıldırım Beyazıd Mosque and Bath, Kanuni Sultan Süleyman Mosque, historical arasta, clock tower, reused mansions, tombs and fountains belonging to the Ottoman period in the city, which continue to exist in the city, are discussed as memory places. In addition, the intangible cultural heritage value, the Akhi (Ahi) tradition, which is effective in the registration of the city in the UNESCO world

heritage temporary list, has been shown as a place of memory with the sense of belonging in the community identity, the philosophy of trade, and its role in craft production. The practices for the transfer of this tradition are mentioned.

Keywords: Akhi (Ahi) culture, Memory Space, Cultural Heritage, Mudurnu, Historical Buildings

Giriş

Kent belleğini oluşturan en önemli iki değer toplum ve toplumun barındığı, ürettiği, ibadet ettiği, birlikte vakit geçirip gelenek göreneklerini devam ettirdiği mekandır. Kültürel miras varlığı olarak tarihi yapı toplulukları, anıtlar ve o toplumun gelişmişlik düzeyine, kullandığı araç gereçlere, bilgi birikimine, bulunan coğrafyaya göre şekillenen geleneksel mimari toplum belleğinin taşıyıcı niteliğindeki mekanlardır. Kent ve toplum kimliğinin biçimlenmesinde etkin olan geçmiş birikimin kullanılması kolektif belleğin aktarıcılara bağlıdır. Kentsel bellek mekanlarını koruyan kentlerde toplumun sahip olduğu kültürel miras değerlerine sahip çıktığı görülmektedir. Toplum ortak deneyimi ile bellek ve mekan arasındaki ilişki güçlenmektedir. Özellikle kent içerisindeki kamusal alanların toplumun aidiyet hissiyatında bireysel bellekten kolektif belleğe geçişin temsili olarak önemli bellek mekanları olmaktadır.

Tarihi yerleşimlerde toplum kimliğinin ve belleğinin inşası olan tarihi anıtlar, yapılarla birlikte gündelik yaşamın içinde geçtiği geleneksel evler geçmişte olan olayların, geleneklerin, inancın birer aktarıcısıdır. Uluslararası kuruluşlar UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu) ve ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) tarafından kabul edilen sözleşme ve tüzüklerde yerin tarihi, kimliği ve bellek arasındaki ilişkinin bütünleşik bir şekilde ele alınması gerekliliği oraya konulmaktadır.

¹ Tanımlanan kültürel miras varlıklarını somut ve somut olmayan varlıklar olarak iki kategoride değerlendirilmektedir. Sadece belleğin fiziksel düzlemde kente yansımalarını korumak ve anlamak bir yerleşimdeki özgün dokuyu yaşatarak korumaya yeterli değildir. Bu noktada bellek mekanları kapsamında kültürel belleğin etkileri somut olmayan kültürel miras olan o toplumun gelenek, görenek, anma, temsilleri, şölenleri, uygulamaları ve el sanatlarını da anlamak gerekmektedir.

Geçmişte birçok uygarlığın etkisiyle kentsel gelişim gösteren Mudurnu günümüz yerleşimi baskın olarak Osmanlı'nın izlerini taşımaktadır. Kentin tarihine, belli dönemlerde sosyo-ekonomik yapısına, fiziksel ve tarihsel dokusuna, geleneksel evlerine, yerin ruhuna, kentsel sit korumasına, turizm potansiyeline ve kent-ime ilişkisine yönelik çalışmalar mevcuttur. Bu araştırmada kentin sahip olduğu miras değerleri bellek mekanı olarak

---

1 Detaylı bilgi için bakınız, ICOMOS Tüzükler <http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Icomostuzukleri&dil=tr> ve UNESCO Sözleşmeler <https://www.unesco.org/tr/Pages/158/177/S%C3%B6zle%C5%9Fmeler>

değerlendirilmekte kent ve toplumda bellek sürekliliğine yönelik yapılan koruma ve yaşatma çalışmalarına yönelik faaliyetler irdelenmektedir. Bu kapsamda çalışma akışında kültürel miras varlığının bellek mekanı olarak değeri genel bir literatür taramasıyla ele alınmıştır. Alan çalışmasında ise Mudurnu tarihi kentinde yapılı çevre içerisinde Yıldırım Beyazıd Camii ve Hamamı, Kanuni Sultan Süleyman Camii, tarihi arasta, saat kulesi, türbeler ve çeşmeler ve yeniden kullanılan konaklar, örnekleminde yapının tarihi, dönemsel özellikleri, kullanım değeri odağında değerlendirmelerle toplum belleğindeki yeri ortaya konulmuştur. Somut olmayan kültürel miras varlıklarının bellekte yeri de ele alınmıştır. UNESCO dünya miras geçici listesinde olan ve sakin şehir statüsüne sahip yerleşimin bu kapsamda kent belleğinde ahilik kültürü ve geleneklerinin yaşatılması için yapılanlar da incelenmiştir.

Bellek Mekanı Olarak Kültürel Miras Varlığı

Belleğin saklama, depolama, hatırlama özelliği vardır. Belleği sadece tek yönlü bir eylem olarak ele almak bu olgunun bireysel, toplumsal yönleriyle değişken yapısının ortaya konulmasını sınırlandırır. İnsanın belleği toplumun üyesi olarak yaşanmışlıklarının, deneyimlerinin bir yansımasıdır. Hatırlama eylemi olarak ele alınırsa bellek mekanla ilişkili olarak gerçekleşmektedir.² Hatırlama eyleminde hatırlayan insan olurken, hatırlatan ya da depolayan mekan olarak karşımıza çıkmaktadır.³ Kentte yaşayanlar aynı zamanda kentin kolektif belleğini oluşturmaktadırlar. Kolektif bellek toplumun ortak deneyimleri, paylaşımları üzerine kuruludur ve toplumun kültürel belleğiyle sıkı bir ilişki içerisindedir. Bu noktada toplumun kültürünün oluşmasında etkili olan değerlerin paylaşıldığı, üretildiği mekanlara ihtiyaç duyulmuştur. Somut mekan tanımlamasından toplumu bir arada tutan soyut değerlerin inşasına kadar üretilen, paylaşılan ve tüketilen her varlık ve değer bellek birikimini sağlamaktadır. Bunların temsiliyeti bir anıt olabileceği gibi, yapı topluluklarının bir araya gelmesiyle oluşmuş bir sit alanı, kamusal toplanma alanları meydanlar, şöenler, anma günleri, müzeler olabilir.

Tarihi kent merkezlerinde yapılı çevre içerisinde ele alanına anıtlar ve sivil mimarlık yapıları kültürel miras olarak yapay kimlik bileşenlerini oluşturmaktadır.⁴ Bu noktada yapılı çevre toplum ihtiyaçlarının, beklentilerinin yanı sıra gelecekte iz bırakma, hatırlanma kaygısı da taşımaktadır. Bireysel bellekten toplumun kültürel belleğini kapsayan eylemlerin gerçekleştiği yapılı çevre kentsel belleği oluşturmaktadır.⁵ Kentsel bellekte mekan geçmişi şimdide keşfetmemizi sağlayacak ortamı sunmaktadır.⁶ Toplumların geçmişleri ile bağ kurup, kimlik değerlerini koruyabilmeleri yani ayakta kalabilmelerini sağlayan değerler

-
- 2 Tuba Doğu ve Melis Varkal Deligöz, “Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi (Mi)”, *Megaron*, Cilt 12, Sayı 4, 2017, s. 546.
  - 3 Aldo Rossi, *The Architecture of the City New York: The Institute for Architecture and Urban Studies and the Massachusetts Institute of Technology*, 1982 s.130.
  - 4 Merve Özkaynak, “Kamu Binalarında Geleneksel Yapı Ögelerinin Sahte Tarihçelik Uygulamalarına Konya Örnekleri Üzerinden Bir Eleştiri “ *STAR Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, s.76.
  - 5 Tülin Selvi Ünlü, «Kent Kimliğinin Oluşumunda Kentsel Bellek ve Kentsel Mekan İlişkisi: Mersin Örneği.” *Planlama*, Cilt 27, Sayı 1, s. 77.
  - 6 Maurice Halbwachs, *On collective memory Chicago IL: University of Chicago Press*, 1992, s.167.

kültürel bellek ile kentsel belleğin oluşmasına katkı sağlamaktadır.⁷ Kentli kentin tarihini, mekanlarını ve sosyal çevresini deneyimlerken oluşturduğu kentsel bellek kolektiftir.⁸ Kentsel bellek mekanları üzerinden toplumdaki değişimlerde bu sayede okunabilmektedir.

Bellek üzerinden kentin özgün değerlerini oluşturan unsurlar; birey, toplum, toplumun tarihi, sosyal normlar, kültürel alışkanlıklara dair veriler sağlanmaktadır.⁹ Mekan bir süre sonra toplumsal verileri biriktirip, birleştirerek yaşayan bir bellek mekanı haline gelir.¹⁰ Bu yüzden bellek, insana bağlı durum zaman içinde aktarılmadığı takdirde yok olurken mekan korunduğu zaman hala aktarıcı olmaya devam eder. Bellek mekanları toplumun bulunduğu, hafızasının olduğu canlı tutulduğu mekanlardır.¹¹ Bu anlamda kültürel miras varlıkları ele alındığında UNESCO'nun¹² kültürel miras tanımı içinde yer alan insanlık tarihi içinde tarih sanat ve bilim açısından essiz değerlerin birikimini yansıtan sitler, yapı topluluklar ve anıtlar birer bellek mekanı olarak ele alınabilir. Yapıların korunması gereken niteliklerden birisi olan eskilik özelliği mekanın belleğinin de korunmasını amaçlamaktadır. Somut olmayan miras sözleşmesinde¹³ ortak bellek değerinin korunmasını yaşatılmasını sağlayan toplumsal uygulamalar da bellek mekanları olarak geçmişte toplum inşasındaki ritüelleri temsil etmektedir. Tarihi yerleşimlerde bellek mekanlarının yaşatılmasında toplumun değişen ve dönüşen yapısının getirdiği yaklaşımlar etkili olmaktadır. Bellek mekanı tarihi yapıların ele alınması gereken öncelikli unsurlar; kent tarihinde önemi, yapıldığı tarihe bağlı konumu, mimari üslubu, eskilik değerine bağlı toplumun dönemsel kullanım durumudur.

Kentin Bellek Mekanları

Somut Kültürel Miras Varlıkları: Anıtlar, Yapı toplulukları, Sivil Mimari Eserler

Türkiye’de Batı Karadeniz Bölgesi içinde olan Mudurnu konum itibariyle Bursa - İzmit - Bolu - Düzce bölgesi içerisinde yer almaktadır. Mudurnu geçmişten günümüze Hitit, Frig, Lidya, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı olmak üzere birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır.¹⁴ Kentin tarihi süreçte Mondurlu, Modra, Modrena, Meterani, Metrani ve Mela gibi isimler ile anıldığı bilinmektedir.¹⁵ Mudurnu-Babaş Kaplıcası yakınındaki “Gavur Evleri” mevkii, Seben-Muşlar Köyü Vadisi, Seben-Çeltikderesi ve Göynük-Soğukçam

-
- 7 Deniz Demirarslan, “Kentsel ve Kültürel Bellek Bağlamında Tarihi Bir Şehir ve Yakın Çevresi: Gelibolu.” *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, Cilt 5, Sayı 22, s. 912.
- 8 Şule Kısakürek ve Esra Bayazıt “Kolektif Bellek Kentsel Bellek ve Mekânsal Bileşenlerin Kent Kimliğindeki Yeri: Kahramanmaraş Kenti Örneği.” *Journal of Environmental and Natural Studies*, Cilt 3, Sayı1, 2021, s.4.
- 9 Nuri Bilgin, *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2013, s.134.
- 10 Yasemin Sarıkaya Levent, “Hatırlama Ve Unutma Aracı Olarak Bellek Mekânları.” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 22, Sayı 85, 2023, s.329
- 11 Pierre Nora, *Hafıza Mekanları*. Çev.: M. Emin Özcan. Ankara: Dost Kitabevi, 2006, s. 10.
- 12 Detaylı bilgi için bakınız: UNESCO. 1972. “Dünya kültürel ve doğal mirasının korunmasına dair sözleşme.” <https://www.unesco.org/tr/Pages/161/177>
- 13 Detaylı bilgi için bakınız: UNESCO. 2003. “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi.” <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>.
- 14 Kıymet Pınar Kırkık Aydemir, “Kent - İmge İlişkisinde Okunabilirlik; Bolu / Mudurnu Örneği” *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences (JOSHAS)*, 9 (60), 2023, s.2170.
- 15 Selami Erkut, *Tarihte Mudurnu*. Bolu: Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1987, s.14.

Köyü civarlarında Frigler'e ait kaya mezarları ve kitabelere rastlanır.¹⁶ Mudurnu'nun Babas, Uzunçam, Çetinveren, Gebem ve Kösem köylerinde bulunan tarihi kalıntıların bir bölümü Roma İmparatorluğu'na, bir bölümü de Doğu Roma dönemine aittir.¹⁷ Kent daha sonrasında Selçuklu, Anadolu Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı topraklarına Orhan Gazi döneminde giren yerleşimin zengin bir kasaba olarak ünlendiği bilinmektedir.¹⁸ Bu dönemde Mudurnu'ya gelen İbn-i Battuta yörede Türkmenlerin yaşadığından ve bir Ahi tekkesinde kaldığından bahsetmektedir.¹⁹ Osmanlı hakimiyetinde Mudurnu İpek Yolu üzerinde yer aldığı için önemli bir ticaret merkezi olmuştur.

Bizans döneminde Bursa tekfurluğuna bağlı Mudurnu'da kalenin inşa edildiği ve o dönemde üç tarafı surlarla çevrili olduğu belirtilmiştir.²⁰ 14. Yüzyılda şehri ele geçiren Osmanlı Devleti'nin de kaleyi kullanmıştır ve günümüzde Hisar tepede 1. derece arkeolojik sit alanı mevkiinde kalenin varlığına dair çok az duvar kalıntısı vardır.²¹

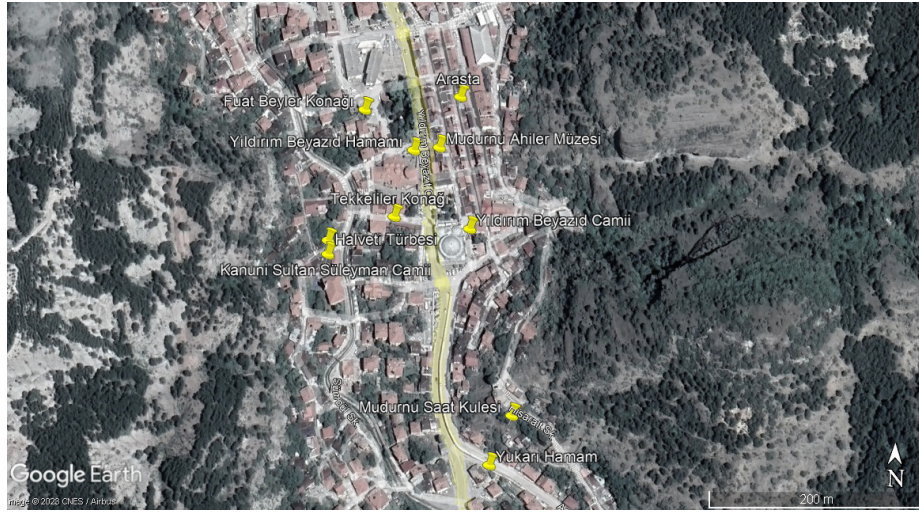
Mudurnu'nun yerleşim merkezi Kulaklı ve Hisar Tepelerinin arasında kalan Mudurnu Çayı'nın ikiye böldüğü vadi içerisinde yer almaktadır. Osmanlı yerleşimlerinde görülen topoğrafyaya uyumlu manzaraya yönelik yerleşim Mudurnu'da da görülmektedir (Şekil 1). Kent kimliğini oluşturan bileşenlerden olan suyun bulunması kente özel doğal yapılardan birisidir²² Dini, ticari eğitim fonksiyonuyla kamusal yapılar ve bazı konaklar kent merkezinde ve Hisarlı Tepesi'nin eteklerinde konumlanırken geleneksel sivil mimari örneği evlerin çoğu Mudurnu çayı kenarına yerleşmiştir.²³

-
- 16 Nurhan Koçan, "Tarihi Kent Koruma ve Mudurnu (Bolu) Örneği." *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi* Cilt 2, Sayı 2, 2012, s. 97.
  - 17 Selami Erkut, a.g.e., s. 16-18.
  - 18 Selami Erkut, a.g.e., s. 30-31.
  - 19 İbn Battuta, İbn Battuta Seyahatnamesi. Çeviren: A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s.433, 435.
  - 20 Mehmet Ekincikli, Temettuat Defterlerine Göre 1261 (1844) Mudurnu Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1995, s.7.
  - 21 Ayşe Gökçe Lakerta, Mudurnu Kentsel Sit Alanı İçin Koruma Önerisi ve Turizm Potansiyellerinin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 50.
  - 22 Merve Özkaynak, ve Mehmet Emin Başar, "Akarsu Kıyı Yerleşimlerinde Kent Kimliğinin Sürdürülebilirliği: Amasya ve Kastamonu Kentleri Örneği." *Artium*, Cilt 9, Sayı 1, 2021, s.34.
  - 23 Nurhan Koçan, "Tarihi Kent Koruma ve Mudurnu (Bolu) Örneği." *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi* Cilt 2, Sayı 2, 2012, s. 96

Şekil 1. Tarihi Mudurnu yerleşimi ²⁴, 1920

Evliya Çelebi'nin anlatımıyla Mudurnu yerleşiminin yüksek bir noktasında 20 kuleli bir kalenin varlığı anlaşılmaktadır.²⁵ O dönemde Çelebi, Yıldırım Beyazıd Camii, hamam, han, sıbyan mektepleri ile 3000 kargir ahşap çatılı yapının bulunduğu belirtmiştir.²⁶ Tarihi kentin merkezinde Osmanlı dönemine ait birçok anıtsal nitelikte yapı bulunmaktadır. Bunların arasında toplum belleğinde önemli yeri olan ibadet ile maneviyat duygusu ile insanların bir araya gelmesini sağlayan Cuma Camii, Büyük Camii olarak da anılan Yıldırım Bayezid Camii'nin ayrı bir yeri vardır. Kentin mimarisinde içinde bulunduğu külliyedeki hamamla önemli bir bellek ve kimlik değerindedir. Bunun yanı sıra Beyazıd Hamamı, özellikle haziresinde türbelerin olduğu inançta ortak kolektif belleğin paylaşıldığı Kanuni Sultan Süleyman Camisi ticaret merkezi olan arasta, kent silüetinde etkili olan saat kulesi, inşa edildiği günden bu yana farklı fonksiyonların eklenildiği Yukarı Hamam (Yıldız Oteli), çeşme yapıları Mudurnu kent belleğinin şekillenmesinde etkin kültürel miras varlıklarıdır (Şekil 2).

Şekil 2. Mudurnu'nun önemli bellek mekanlarının konumları, 2023

(Yazar tarafından google earth üzerinden işlenmiştir)

24 Ayşe Ege Yıldırım, Bengüboz: Anadolu'dan Bir Tanıklık / Bengüboz'un Objektifinden Mudurnu'da Erken Cumhuriyet. Ankara: Pelin Ofset, 2016.

25 Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.149.

26 Evliya Çelebi, a.g.e., s.149.

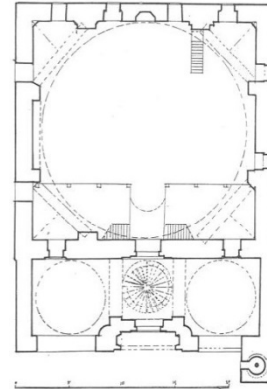
Mudurnu'nun kent merkezinin yerleşiminde etkin olan 13. yüzyılda yapılan Yıldırım Beyazıd Camii'dir (Şekil 2). Kentin en büyük ve anıtsal nitelikte mekansal bellek yapılarına sahip külliye içinde I. Murad Hüdavendigâr döneminde 1359 ile 1389 yılları arasında inşa ettirilmiştir²⁷. Eserlerde külliye medrese ve imarete yer aldığı bilgisi vardır²⁸. Fakat günümüze ulaşan bölümleri külliye camii (Şekil 3-4) ve çifte hamam olmuştur. Yıldırım Beyazıd Camii'nin halk belleğindeki yeri büyük camidir, sadece kentte yaşayanlar değil çevre yerleşimlerden gelenlerin Cuma namazında karşılaştığı, iletişimde kaldığı ve paylaşım yaptığı bir bellek mekanıdır. Tarihi arastaya çok yakın konumlanan caminin kitabesi yoktur. Hamamın ise taş vakfiyesinde camiye gelir kaynağı olarak inşa edildiği bilgisine dayanarak ve 1382 yılında inşa edilen hamamla birlikte ya da sonra inşa edildiği sonucu çıkarılmaktadır²⁹. Merkezi tek kubbe ile üstü örtülen caminin planı kareye yakındır (Şekil 5), moloz ve yontma taş ile inşa edilmiştir. Üstü üç adet kubbe ile örtülü son cemaat mahalinden geçilerek cümle kapısına ulaşılmaktadır. Kentsel bellek değerini oluşturan en önemli mimari bellek değeri caminin yapıldığı dönemde Osmanlı tek kubbeli plan şemasının en erken tarihli örnekleri arasında olmasıdır.³⁰ Doğal afet (deprem), uzun süreli doğal koşullar gibi birçok nedenden ötürü cami 1776, 1839, 1900 ve 1960 yıllarında cami onarım geçirmiştir³¹. 1999 Marmara ve Bolu depreminde ciddi hasar gören cami bir süre kapalı kalmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Yıldırım Bayezid Camii Onarma ve Yaşatma Derneği yapının restore edilerek tekrar kullanılmasını sağlamıştır³².

Şekil 3. Yıldırım Beyazıd Camii¹

Şekil 4. Mudurnu kent merkezi²

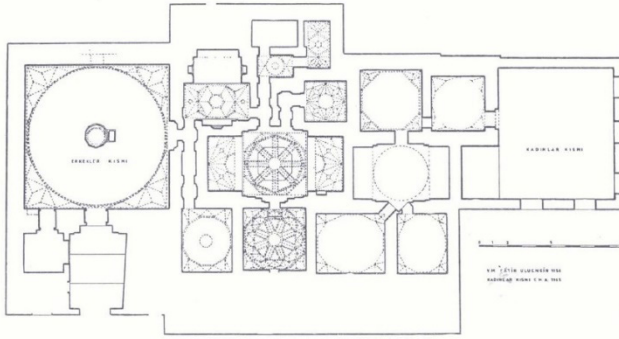

Şekil 5. Yıldırım Beyazıd Camii planı³

- 27 Selami Erkut, Tarihte Mudurnu, Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Bolu 1987, s.64.
 28 Ekrem Hakkı Ayverdi, "Mudurnu'da Yıldırım Bayezid Manzumesi ve Taş Vakfiyesi", Vakıflar Dergisi, 1962, 5, s.80.
 29 S. Erkut, "a.g.e.", s. 64.
 30 Güray Önal, Yıldırım Bayezid Külliyesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s.529.
 31 E. H. Ayverdi, "a.g.m.", s. 81.
 32 Mehmet Babalı, Mudurnu'nun Fiziksel ve Tarihsel Dokusu, Sivil Mimarlık Örnekleri, Çevresel Analiz Ve Koruma Önerileri, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2007, s.27.

Yıldırım Beyazıd Cami'nin karşısında olan hamam yapısı hem kadınlar hem de erkekler için ayrı bölümü olan çifte hamam plan şemasına sahiptir (Şekil 2-6). Yapıldığı malzeme ve moloz taş örgüsü cami ile eş zamanlı ya da yakın tarihlerde yapıldığını göstermektedir (Şekil 7). Erkekler bölümünün mermer giriş taç kapısında yapının kitabesi vardır. Erkekler bölümünün soyunmalık kısmı kubbe ile örtülüdür. Kadınla bölümü erkekler bölümüne kıyasla daha sade inşa edilmiştir. Burada mimari bellek değeri açısından ele aldığımızda yapıyı her birimin ayrı bir kubbe ile örtüldüğü görülmektedir³³. Hamamda kubbe iç yüzeylerinde ve geçiş elemanı olarak kullanılan mukarnaslar³⁴ (Şekil 6), geometrik şekillerden floral etki³⁵ ve kurnalardaki taş işçilik iç mekanda mimari miras niteliğindeki bu yapının bellekteki değerini pekiştirmektedir.

Şekil 6. Yıldırım Bayezid hamamının planı⁴

Şekil 7. Yıldırım Bayezid Hamamı⁵

Evliya Çelebi Yıldırım Beyazıd külliyesinin içinde medresenin varlığından söz etmiştir.³⁶ Kent belleğinde sürekliliği olmayan tarihi yapının varlığına dair bilgiler araştırmalarda yer almaktadır.³⁷ Fakat medrese günümüze ulaşamamıştır.

Halk arasında yeni cami olarak bellekte var olmuş Kanuni Sultan Süleyman Camii'nin günümüzde yapım kitabesi kayıptır³⁸. Kare planlı ana mekanı olan yapının üst örtüsü ahşap kırma çatı olup kiremitle örtülüdür (Şekil 8). Yapı cephesinde tuğladan sivri kemerlerle açılmış pencereler dikkat çekmektedir. Yapının minaresinin kaidesi kesme taş gövdesi ise de tuğladandır. Yapının bahçesinde hazirede Zeyniye tarikatına mensup kimselere ait mezarlar vardır (Şekil 2-9).³⁹

33 S. Erkut, "a.g.e.", s. 73.

34 G. Önal, "a.g.e.", s. 530.

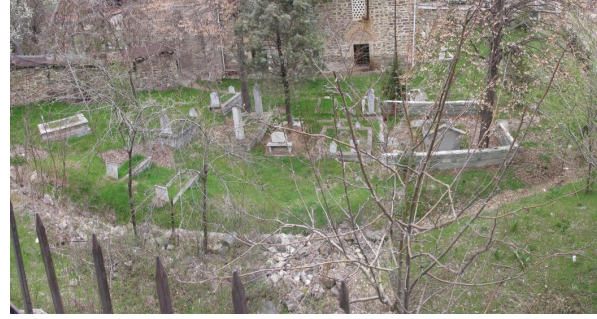
35 E. H. Ayverdi, "a.g.m.", s. 84.

36 Evliya Çelebi, a.g.e., s.149.

37 Cahid Baltacı, XV.- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s.93.

38 S. Erkut, "a.g.e.", s. 74.

39 A. G. Lakerta, "a.g.t.", s. 43.

Şekil 8. Kanuni Sultan Süleyman Camii ⁶Şekil 9. Caminin bahçesindeki hazire ⁷

Kanuni Sultan Süleyman Camii'nin kuzeyinde bulunan Halveti Türbesi'nin zaviyenin bir parçası olduğu bilinmektedir⁴⁰ fakat zaviye günümüze ulaşmamıştır. Dikdörtgen planlı türbenin üst örtüsü ahşap kırma çatıdır. Türbede halveti tarikatına ait dokuz adet sandık vardır. Abdurrahim Tırsî Türbesi ve Haziresi'de Kanuni Sultan Süleyman Camii yakınındadır. Aslında türbe olarak geçse de burası bir haziredir. Hazirede H. 1291 tarihli olan Mudurnulu müderris ve Nakşibendilikle ilgili bir kişi olan Hasan ibn Mustafa, H. 1230 yılına ve Keskinzade Müftü Efendi' ve Abdurrahim Tırsî' ye mezar taşları vardır.⁴¹ Caminin yakınlarında bulunan Şeyh-ül İmran türbeside halk tarafından önemli dini günlerde ziyaret edilmektedir. Çevresindeki tekke ve tarikat mensuplarının hazire ve kabirleri ile yapı kentteki manevi atmosferin odağındadır.⁴² Yapının etrafında önceden tabakhane atölyelerin bulunması kent içi bu alanın hem üretim hem de dini tefekkür odağı olarak tanımlanmasını sağlamaktadır.⁴³

Bir diğer bellek yapısı olarak Yukarı Hamam'ın bir yapım kitabesi yoktur ancak ikinci kapısında 1899 (H. 1317) tarihli bir onarım kitabesi bulunmaktadır. 1949 yılında vakıflardan özel mülkiyete geçen hamam o zamanda bir onarım geçirmiş, 1957'de el değiştiren hamam 1960'larda kapatılmıştır ⁴⁴. Hamamın giriş bölümü otele dönüştürülerek kullanılmıştır, o yüzden halk arasında Yıldız Oteli olarak da bilinir. Hamamın girişi sokaktan olup ahşap çift kanatlı bir kapıdan sağlanmaktadır. Hamamın soyunmalığının üst örtüsü bir kubbedir ve üst örtünün ortasında aydınlık feneri açılmıştır (Şekil 10). Tam bu fenerin izdüşümünde soyunmalığın ortasında on köşeli bir mermer havuz bulunmaktadır. Soyunmalıktan kemerli bir kapı ile tonoz üst örtülü ılıklığa oradan da sıcaklık bölümüne geçilmektedir (Şekil 10). Sıcaklık kare planlı kubbe ile örtülmüştür ve 3 adet halvet hücreci bulunmaktadır (Şekil 10). Sıcaklıktan sonra tonoz üst örtülü bir su deposu, zaman içerisinde üstüne geleneksel ev inşa edilen dışardan girişi olan külhan bulunmaktadır. Yapının geçirdiği değişimler kullanım değerine bağlı olarak cephesine de yansımaktadır (Şekil 11-12-13).

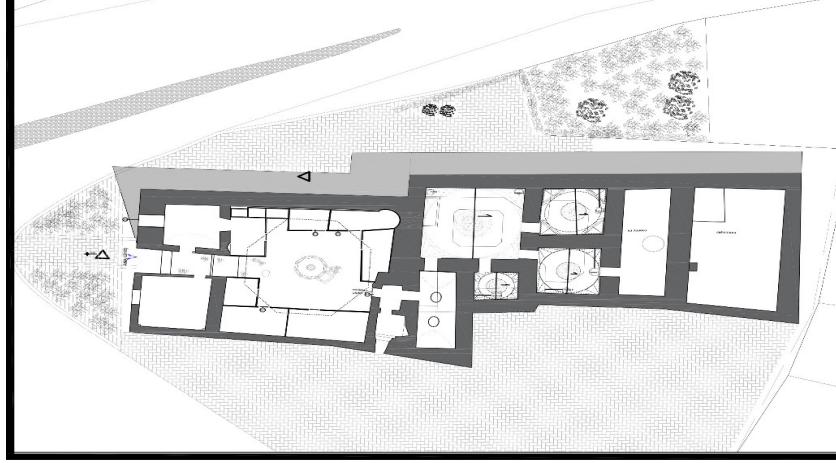
40 A. G. Lakerta, "a.g.t.", s. 44.

41 A. G. Lakerta, "a.g.t.", s. 45.

42 Hasan Tahsin Selçuk, "Mudurnu'da "Yerin Ruhu" Üzerine Değerlendirme." Uluslararası Mudurnu Araştırmaları Ahilik ve Halk Kültürü Sempozyumu, Mudurnu, 2018, s. 379.

43 H.T.Selçuk, , "a.g.b.", s. 379.

44 A. G. Lakerta, "a.g.t.", s. 47.

Şekil 10. Mudurnu Yukarı Hamam Zemin Kat Plan Şeması⁴⁵

Şekil 11. Hamamın girişi⁸

Şekil 12. Hamam gelen görünümü⁹

Şekil 13. Hamamın güneybatı cephesi¹⁰

Osmanlı kentinde geleneksel çeşmeler su sağlama fonksiyonuyla birlikte toplumun en çok karşılaştığı iletişimini devam ettirdiği kamusal alan niteliğinde kentsel bellek mekanlarıdır. Mudurnu kentinde koruma altında bulunan üç adet çeşme de geçmişte buldukları konum, dönemin mimari özelliklerini yansıtan bu özellikleri ile kültürel miras varlığı olarak koruma altına alınmıştır. Bunlardan biri Demirciler Caddesi ile Hapishane Sokak'ın kesiştiği köşede arastada olan çeşmedir. İki cephesi olan çeşmenin köşelerinde sütünceler vardır ve ahşap geniş saçaklara sahiptir (Şekil 14). Kitabesi H. 1282 (M.1866) tarihli. İkinci çeşme (170 envanter nolu) yine kent belleğinde önemli yeri olan arastada Belediye Caddesi ile Hamam Sokağın kesişiminde bulunmaktadır. Bu çeşmenin kitabesi yoktur, ama diğer çeşme ile benzer mimari üslûbe sahiptir (Şekil 15). İki cephesi olan çeşmenin köşelerinde sütünceler vardır ve ahşap geniş saçaklara sahiptir. Üçüncü çeşme ise (111 envanter nolu) Ankara Caddesi'nde ticari bir yapının kuzey cephesinin ortasındadır. Çeşmenin su yalağı vardır, aynalıkların iki yanında başlıklı sütünceler vardır (Şekil 16).

Şekil 14. Arastaki 169 envanter no'lu tescilli çeşme¹¹

Şekil 15. Arastaki 170 envanter no'lu tescilli çeşme¹²

Şekil 16. 111 envanter no'lu ticari yapı ve çeşme¹³

Mudurnu kent silüetinde, belleğinde önemli bir yeri olan Saat Kulesi ahşaptan kare planlı bir taban üzerine 1890 ile 1891 yılları arasında inşa edilmiştir.⁴⁶ 1902 yılında geçirdiği yangın sonrasında 1905 yılında yapı yeniden inşası taş kargirden yapılmıştır. Yangından sonra takılan saat yerel bir usta tarafından dövme demirdendir. Bunun kent belleğinde yeri çok önemlidir, çünkü yapının imalatının tamamen yerli ustalarca yapılması teknoloji tarihinde yer almasını sağlayan niteliktedir.⁴⁷ Yapı o dönemde Mudurnu'nun el sanatlarındaki üretim teknolojisini de yansıtmıştır. Ancak yapı 1963-1964 yıllarında yangın sonrası tekrar onarım geçirmiştir. 1998 yılında belediye bir yenileme çalışması gerçekleştirmiş ahşaptan üç katlı kare tabanlı yukarı doğru her yönden daralan şekilde inşa edilmiştir. Çatısı ahşap olup kiremit kaplıdır. Doğu cephesinde bulunan kapıdan en üstüne kadar çıkılan yapının günümüzde batı, kuzey ve güney yönlerinde otomatik saat bulunmaktadır (Şekil 17-18).

Şekil 17-18. Mudurnu Saat Kulesi¹⁴

46 Kemal Özdemir, Osmanlı Saat ve Saat İşçiliği, Türk Dünyası Kültür Atlası –Osmanlı Dönemi, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 277-279.

47 K. Özdemir, "a.g.e."2007, s. 277-279.

Geleneksel dokuda ticaret merkezleri toplumun her kesiminden insanın karşılaştığı ve ihtiyaçlarını karşıladıkları kentsel bellek mekanlarıdır. Osmanlı kent planlamasında ticari merkez genellikle kale yakınlarında kolay ulaşılabilecek şekilde kentin topoğrafyasına uygun alanda konumlanmaktadır (Şekil 2).⁴⁸ Ekonominin, sosyal ve kültürel yaşamın kentin üretiminin ve tüketiminin yansıması olan geleneksel ticari merkezlerde han, arasta yapıları önemli bellek mekanlarıdır. Arastalar karşılıklı dükkanların dizilimiyle oluşabildiği gibi bir külliye içinde de olabilmektedir. Mudurnu'ya baktığımızda arastayı Osmanlı'nın geç dönem mimari üslubunu yapım tekniği, cephe özelliklerinde yansıtan iki katlı dükkanların karşılıklı sıralanmasıyla oluşturduğu görülmektedir. Kent içinde arastanın ticaret bölgesi olarak konumlanması Belediye ve Yıldırım Beyazıd Caddesi ile Seyrancı Mahallesi sınırları içindedir (Şekil 2). Kent belleğinde önemli olan Yıldırım Beyazıd Camii ve Hamamı bu bölge ile yakın ilişkili bir konumda olup, günümüz Belediye Binası da arastaya yakındır. İpek yolu güzergahı üstündeki Mudurnu'da arasta birçok zanaat devam etmektedir. Bunlar arasında semercilik, demircilik, bakırcılık, terzicilik, ayakkabıcılık, iğnecilik, oyacılık vardır. Arastada bazı zanaat erbabının uzmanlaştığı alandaki dükkanları toplu şekilde caddeler oluşturmaktadır.⁴⁹ Demircilik faaliyetinin yoğun olduğu Belediye Caddesi bunlardan birisidir.

Mudurnu'nun geleneksel dokusunu anıtlar dışında bölgenin mimari üslubunu yansıtan geleneksel evler oluşturmaktadır. Mudurnu geleneksel tarihi evleri yoğunlukla ticaret merkezi arastanın etrafında bulunmakta olup Mudurnu çayı etrafında cephesi çaya yönelik, topoğrafya uygun bir şekilde vadiye yerleşmiştir (Şekil 19). Genellikle iki ve üç katlı geleneksel evler bahçe içerisindedir (Şekil 20-21). Evlerin büyüklüğü ev sahibini ekonomik durumunu, ailedeki fert sayısına göre değişkenlik gösterse de kattaki fonksiyonlar benzerlik göstermektedir. Evlerde bahçe, aile fertlerinin birlikte vakit geçirdiği, komşuluk ilişkilerinin pekiştirildiği mahrem alan olmanın dışında bir üretim alanıdır. Ahır, samanlık, kiler, bazı evlerde fırın evi, ambar burada yer almaktadır. Eğer evin bu katında ahır yok ise mutfak ve banyo da onların yerine zemin katta yer almıştır. Birinci kat ise yaşam alanlarını içermektedir. Kalabalık ailelerde eğer ev üç kat olarak tasarlanmış ise orta kat ailenin çoğunlukla zaman geçirdiği yaşam alanlarını, en üst kat ise misafirlerin ve daha mahrem alana ihtiyaç duyan evlilerin yaşadığı odalardan oluşmaktadır. Odaların içinde oturma ve yatma için ahşap sedirler, depolama için dolaplar, temizlik için gusülhane dolabı ve ısınma için ocaklar bulunmaktadır. Ortak yaşam alanları içinde ev hanımlarının gelecek nesillere el sanatı olarak aktardığı birçok faaliyet gerçekleşmiştir. Bunlar arasında nakış işlemek, halı dokumak ve dikiş dikmek sayılabilir.⁵⁰ Ayrıca yaşlılara aile içindeki paylaşımlara dahil olmalarını kolaylaştırmak ve merdiven çıkmakta zorluk çekmemeleri adına zemin katta mekanlar ayrılmaktadır. Evin giriş katında yemeklerin hazırlandığı ve pişirildiği fırın evi,

48 Tuba Akar, "Osmanlı Kentinde Ticari Mekanlar: Bedesten – Han – Arasta –Çarşı Mekanları Literatür Değerlendirmesi", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2009, 7(13), s. 267-269.

49 Ayşe Ege Yıldırım, Kentsel Koruma Projelerinde Aktörlerin Örgütlenmesi –Gaziantep, Kuşadası ve Mudurnu Örnekleri Üzerinden Türkiye'nin Tarihi Kent Dokularında Uygulanabilir Örgütlenme Modellerine Yönelik Bir Araştırma, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 258.

50 Buket Karatop ve Türkcan Karatop, "Mimarının Yaşam Kalitesine Etkisi: Mudurnu Geleneksel Ev Mimarisi Örneği." Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 39, s.96.

sütlük veya keş evi de bulunmaktadır.⁵¹ Zemin kat ahşap yığma yapılırken üst katlar ahşap çatki arasına kerpiç dolgu şeklinde hımış tekniğiyle yapılmıştır. Sofalı plan tipine sahip geleneksel evlerde çıkmalar cephelerin karakteristik özelliğini oluşturmaktadır. Evlerin ahşap kırma çatılarının üstü alaturka kiremit ile kaplıdır. Genellikle iki katlı olan geleneksel evler ailedeki fertlerin sadece barınma ihtiyacını karşılamaz, evler kent belleğinde yer alan önemli değerlerdendir.

Mudurnu’da bulunan geleneksel evlerin birer temsilcisi olan tarihi konaklar kent karakterini yansıtan önemli bir landmark ögesi olarak belirlenmiştir.⁵² Günümüz çekirdek aile yaşantısı, ekonomik güçlükler nedeniyle olan göçler büyük ölçekteki konakların atıl kalmaması için konaklama işleviyle kent yaşamına dahil edilmiştir. Bu konaklardan geçmişte ve günümüzde halk arasında sahip olduğu mimari özellikleri ile bilinen bellekte yer edilenler arasında Hacı Abdullahlar Konağı, Fuat Beyler Konağı, Keyvanlar Konağı, Yarışkaşı Konağı, Hacı Şakirler Konağı, Karataş Konağı ve Tekkeliler Konağı bulunmaktadır (Şekil 2). Bu konaklardaki ahşap tavan, dolap işçiliği o dönemde estetiğe verilen önemle ve ev sahibinin sosyo-ekonomik durumuyla ilgili bilgiler sunmaktadır. Restore edilerek geçmişin tanıklığını yapan bu konaklar iki yüzyıl öncesi Osmanlının bir kasabasındaki gündelik yaşamı o doğrultuda şekillenen mekanları ve donatıları aracılığıyla Mudurnu’ya dışardan gelen ziyaretçilere bellek mekanı olarak birikimlerini sunmaktadırlar.

Şekil 19. Mudurnu geleneksel yerleşim¹⁵

Şekil 20. Mudurnu geleneksel evlerinde iki katlı olana örnekler¹⁶

Şekil 21. Üç katlı Mudurnu geleneksel evine bir örnek¹⁷

51 B. Karatop ve T. Karatop, "a.g.m.", s.96.

52 Kıymet Pınar Kırkık Aydemir, "Kent - İmge İlişkisinde Okunabilirlik; Bolu / Mudurnu Örneği" Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences (JOSHAS), 9 (60), 2023, s.2175.

Somut olmayan Kültürel Miras Varlıkları: Ahilik Geleneği

Toplumsal bellek anma töreni taşıyan etkinlikler üzerinden deneyim yoluyla gerçekleşmektedir.⁵³ Nora'da bellek mekanları olarak anma törenleri, bayramlar ve söylevleri belirtmiştir.⁵⁴ Bir toplumu diğer toplumlardan ayıran karakteristik özelliklerini sağlayan bu somut olmayan uygulamalar yaşatılarak korunabilecek değerlerdir. Mudurnu tarihi yerleşiminin kent kimliğinde önemli yeri olan Ahilik geleneği kentin "Mudurnu Tarihi Ahi Kenti" olarak dünya miras geçici listesine kayıt olmasını sağlamıştır. Hoşgörü ve adil paylaşım felsefesiyle bütünleşen Ahilik Anadolu'ya özgü bir gelenektir. Ahilik ile esnaf dayanışması için el zanaatları usta çırak ilişkisine dayalı yüzyıllardır zanaatın gelişmesi yönünde bellek aktarılmaktadır. Bir teşkilatlanma olan ahilik ile birlikte toplumda yaşlılara yoksullara yardım, eğitim faaliyetleri ve sanatkâr yetiştirilmesi gibi sosyal faaliyetler gerçekleşmiştir.⁵⁵ Mudurnu'nun tarihi çarşısında (arasta) devam eden ahilik geleneğine göre her cuma esnaf duası geleneği devam etmektedir. Ahiliğin yanı sıra tarihi kentte şeyh-ül İmran anma günleri, birikme geceleri, hacet bayramı gibi anma ve uygulamalar bulunmaktadır.

Sonuç

Toplumların bellek mekanlarının bir yansıması olan kültürel miras varlıkları her kentin kendine özgü oluşumunda etkindir. Önemli ticaret güzergahı üstünde olması kentin özellikle erken Osmanlı döneminde gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde yapılan tarihi yapıların birçoğu hem dönemin üslubunu yansıtan mimari bellek değerleriyle hem de toplumun belleğindeki yeriyle çoğu kez onarım geçirirse de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kent tarihindeki deprem, yangın gibi birçok felaketi üzerlerindeki onarım izleriyle yapılar geleceğe taşımaktadır. Ayrıca sivil yapılar kent dokusu içinde o dönemin sosyal yaşamına, inanç değerlerine, ritüellerine ışık tutmaktadır.

Kültürel miras değerlerini geleneksel yaşamı içinde koruyan şehir bu niteliği ile Unesco dünya miras geçici listesinde yer almış, böylece evrensel eşsiz korunması gereken değerlere sahip olduğunu tescillemiştir. Sakin şehir ağına 2015 yılında katılan kentin önemli bellek mekanlarının değerlerinin korunması ve yaşatılmasına yönelik faaliyetlerde teşvik edici niteliği vardır.

Eskiden üç neslin bir arada yaşamasıyla önemli bir bellek mekanı olan konakların bir bölümü koruma altında yeniden işlev verilerek kente gelen ziyaretçilere özgün ortamında bellek aktarımı yapmaya devam etmektedir. Koruma altındaki bazı geleneksel konutlar günümüzde miras paylaşımı, konfor koşullarını sağlamaması gibi nedenlerle terk edilmiştir.

Kentte ahiliğin yaşatıldığı tarihi arastada usta çırak ilişkisinde yetiştirme yapan dükkan sayısı azalmıştır fakat her cuma yapılan esnaf duası geleneği sürdürülmeye çalışılmaktadır. Ayrıca arastada bulunan bir dükkanın düzenlenmesi ile oluşturulmuş ahi müzesi bu gelenekle ilgili bilgilerin aktarılmasını sağlamaktadır. Belediyenin gelecek nesillere ahilik

53 Paul Connerton, 1999. Toplumlar Nasıl Anımsar? . Çev. Alaeddin Şenel. İstanbul: Ayrıntı Yayınları,1999, s.13-16.

54 P. Nora, "a.g.e.", s.9.

55 İbrahim Durak, "Sosyal Girişimcilik ve Ahilik Teşkilatı: Teorik Çerçeve" Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 47, 2016, s.104.

kültürünü aktarmak için çalışmalar yapmıştır. Müzeyi ziyaret eden öğrencileri demirci, bakırcı, dokumacı gibi farklı esnaf kollarıyla çalıştırıp bu el sanatlarına dair ahilik kültüne dair bellekte koruma bilincini aşılama çalışmışlardır. Ahilik müzesi ve aktarılmasına yönelik çalışmalarla belediye Metin Sözen Koruma Büyük Ödülü'nü almıştır.

Koruma ve yaşatma odaklı gerçekleşen çalışmalarda başarılı bir uygulama kentin bellek mekanlarının tespiti ve toplumun bellek sürekliliğinin sağlanmasına bağlıdır. Bu çalışmada bellek mekanları odağında Mudurnu için irdelenen durumda sonrası tespitler, Mudurnu için yapılacak bütünleşik koruma çalışmalarına katkı sağlayabilir.

Kaynaklar

Akar, Tuba. 2009. "Osmanlı Kentinde Ticari Mekanlar: Bedesten – Han – Arasta – Çarşı Mekanları Literatür Değerlendirmesi." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 7 (13):267-292.

Aydemir, Kıymet Pınar Kırkık. 2023. "Kent - İmge İlişkisinde Okunabilirlik; Bolu / Mudurnu Örneği." *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences (JOSHAS)* 9 (60):2167-2180.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. 1962. "Mudurnu'da Yıldırım Bayezid Manzumesi ve Taş Vakfiyesi." *Vakıflar Dergisi* 5:79-87.

Babalı, Mehmet. 2007. "Mudurnu'nun Fiziksel ve Tarihsel Dokusu, Sivil Mimarlık Örnekleri, Çevresel Analiz Ve Koruma Önerileri." Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü , Mimarlık Ana Bilim Dalı,Rölöve-Restorasyon Bilim Dalı, Yıldız Teknik Üniversitesi

Baltacı, Cahid. 1976. *XV.- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası.

Battuta, Ibn. 2018. *Ibn Battuta Seyahatnamesi*. Çev.A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bilgin, Nuri. 2013. *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Connerton, Paul. 1999. *Toplumlar Nasıl Anımsar?* . Çev. Alaeddin Şenel. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çelebi, Evliya. 1999. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Vol. 3. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Demirarslan, Deniz. 2018. "Kentsel ve Kültürel Bellek Bağlamında Tarihi Bir Şehir ve Yakın Çevresi: Gelibolu." *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)* 5 (22):910-932.

Doğu, Tuba, and Melis Varkal Deligöz. 2017. "Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi (Mi)." *Megaron*, 12 (4):545-552.

Durak, İbrahim. 2016. "Sosyal Girişimcilik ve Ahilik Teşkilatı: Teorik Çerçeve. ." *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 47:101-120.

Ekincikli, Mehmet. 1995. "Temettüat Defterleri'ne göre 1261 (1844) Mudurnu kazasının sosyo-ekonomik yapısı." Yüksek Lisans, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi.

Erkut, Selami. 1987. *Tarihte Mudurnu*. Bolu: Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.

Halbwachs, Maurice. 1992. *On collective memory* Chicago IL: University of Chicago Press.

Karatop, Buket, and Türkcan Karatop. 2021. "Mimarinin Yaşam Kalitesine Etkisi: Mudurnu Geleneksel Ev Mimarisi Örneği." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39):88-99.

Kısakürek, Şule, and Esra Bayazıt. 2021. "Kolektif Bellek Kentsel Bellek Ve Mekânsal Bileşenlerin Kent Kimliğindeki Yeri: Kahramanmaraş Kenti Örneği." *Journal of Environmental and Natural Studies* 3 (1):1-21.

Koçan, Nurhan. 2012. "Tarihi Kent Koruma ve Mudurnu (Bolu) Örneği." *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi* 2 (2):93-102.

Lakerta, Ayşe Gökçe. 2019. "Mudurnu Kentsel Sit Alanı İçin Koruma Önerisi ve Turizm Potansiyellerinin Değerlendirilmesi " Yüksek Lisans Tezi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Kültür Üniversitesi

Levent, Yasemin Sarıkaya. 2023. "Hatırlama Ve Unutma Aracı Olarak Bellek Mekânları." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (85):329-339.

Nora, Pierre. 2006. *Hafıza Mekanları*. Translated by M. Emin Özcan. Ankara: Dost Kitabevi.

Önal, Güray. 2013. «Yıldırım Bayezid Külliyesi.» *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde*, 529-531. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Özdemir, Kemal. 2007. «Osmanlı Saat ve Saat İşçiliği.» In *Türk Dünyası Kültür Atlası –Osmanlı Dönemi*, 264-279. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.

Özkaynak, Merve. 2021. «Kamu Binalarında Geleneksel Yapı Ögelerinin Sahte Tarihselcilik Uygulamalarına Konya Örnekleri Üzerinden Bir Eleştiri « *STAR Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi* 2 (3):75-91

Özkaynak, Merve, ve Mehmet Emin Başar. 2021. «Akarsu Kıyı Yerleşimlerinde Kent Kimliğinin Sürdürülebilirliği: Amasya ve Kastamonu Kentleri Örneği.» *Artium* 9 (1):28-35.

Rossi, Aldo. 1982. *The Architecture of the City* New York: The Institute for Architecture and Urban Studies and the Massachusetts Institute of Technology.

Selçuk, Hasan Tahsin. 2018. "Mudurnu'da "Yerin Ruhu" Üzerine Değerlendirme." Uluslararası Mudurnu Araştırmaları Ahilik ve Halk Kültürü Sempozyumu, Mudurnu.

UNESCO. 1972. "Dünya kültürel ve doğal mirasının korunmasına dair sözleşme." 06.06.2023 tarihinde. <https://www.unesco.org.tr/Pages/161/177> adresinden erişildi.

UNESCO. 2003. "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi." 10.05.2023 tarihinde <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf> adresinden erişildi.

Ünlü, Tülin Selvi. 2017. «Kent Kimliğinin Oluşumunda Kentsel Bellek ve Kentsel

Mekan İlişkisi: Mersin Örneği.» *Planlama* 27 (1):75–93.

Yıldırım, Ayşe Ege. 2011. “Kentsel Koruma Projelerinde Aktörlerin Örgütlenmesi: Gaziantep, Kuşadası ve Mudurnu Örnekleri Üzerinden Türkiye’nin Tarihi Kent Dokularında Uygulanabilir Örgütlenme Modellerine Yönelik Bir Araştırma.” Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi.

Yıldırım, Ayşe Ege. 2016. *Bengüboz: Anadolu’dan Bir Tanıklık / Bengüboz’un Objektifinden Mudurnu’da Erken Cumhuriyet*. Ankara: Pelin Ofset.

(Footnotes)

1 <https://kulturportali.gov.tr/turkiye/bolu/kulturenvanteri/mudurnu-yildirim-bayezid-camii>

2 Nurhan Koçan,” Mudurnu (Bolu) Kentsel Sit Alanı Üzerine Bir Araştırma”, Kastamonu University Journal of Forestry Faculty, 11(1), 2011, s. 48.

3 E. H. Ayverdi,” “a.g.m.”, s. 87.

4 S. Erkut, “a.g.e.”, s. 71, plan Y. Mimar Fatih Uluengin tarafından çizilmiştir.

5 Prof. Dr. Hakkı Acun Kişisel Arşivinden, 2010

6 <https://mudurnu.bel.tr/mudurnu/tarihi-eserler>

7 A. G. Lakerta, “a.g.t.”, s. 43.

8 Yazarın Kişisel arşivi, 2018

9 Yazarın Kişisel arşivi, 2018

10 Yazarın Kişisel arşivi, 2018

11 A. G. Lakerta, “a.g.t.”, s. 52.

12 A. G. Lakerta, “a.g.t.”, s. 53.

13 A. G. Lakerta, “a.g.t.”, s. 53.

14 Prof. Dr. Hakkı Acun Kişisel Arşivinden, 2010.

15 Prof. Dr. Hakkı Acun Kişisel Arşivinden, 2010

16 Yazarın Kişisel arşivi, 2018

17 Yazarın Kişisel arşivi, 2018

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr. Öğr. Üyesi
Gökçen KARADoğuş Üniversitesi
gokcentugcekara@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6048-3644>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted
Eser Geçmişi / Article Past: 08/09/2023 12/09/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1357280>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Deciphering Gender Dynamics and Discrimination in Turkish Marriage through Speech Patterns

Türk Evliliğinde Dilsel Örüntülerle Kadına Yönelik Ayrımcılığın İncelenmesi

Abstract

This research embarks on a complicated journey to uncover the gender within the institution of Turkish marriage, focusing on the linguistic manifestations of discrimination against women. Through critical analysis of conversations between married individuals, the study seeks to illuminate how marital dialogs not only share everyday experiences, but also uphold, challenge, or change deeply rooted social norms and prejudices. Participants were tasked with delineating perceived gender roles within marital boundaries. Their responses, juxtaposed with the recorded conversations of 10 married couples — all from the researcher's immediate circle — offer a multi-layered insight into the implicit biases and potential microaggressions inherent in everyday interactions. This methodological choice was anchored in the belief that genuine dialogs from familiar contexts would reveal both overt and covert forms of gender discrimination.

By analyzing these recordings, the study aims to identify overarching characteristics and differences in the conversational styles of men and women. Preliminary findings suggest that linguistic markers may unintentionally perpetuate traditional gender roles and biases, underscoring subtle but persistent mechanisms of discrimination against women in Turkish society. Through this research, we aim to shed light on the deeper linguistic structures at play and their implications for broader social change.

Keywords: Turkish marriage institution, Discrimination against women, Marital dialogs, Gender roles

ATIF: KARA, Gökçen, "Türk Evliliğinde Dilsel Örüntülerle Kadına Yönelik Ayrımcılığın İncelenmesi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/3 (Eylül 2023), s. (608-624)

CITE: KARA, Gökçen, "Deciphering Gender Dynamics and Discrimination in Turkish Marriage through Speech Patterns", *Journal of History and Future*, 9/3 (September 2023), pp. (608-624)

Özet

Bu çalışma, Türk evlilik kurumunda kadına yönelik dilsel ayrımcılığın ve toplumsal cinsiyetin karmaşık boyutlarını aydınlatmayı amaçlamaktadır. Araştırma, evli bireylerin arasındaki diyalogları derinlemesine inceleyerek, bu konuşmaların sadece günlük yaşam deneyimlerini paylaşma biçimiyle kalmayıp, aynı zamanda yerleşik toplumsal normlar ve önyargıları nasıl yansıttığını, ya da bu normlara nasıl meydan okuduğunu keşfetmeyi hedeflemektedir. Katılımcılar, evlilikte cinsiyet rollerinin algıları üzerine değerlendirmelerde bulundular. Araştırmacının yakın çevresinden seçilen 10 evli çiftin konuşmaları, günlük etkileşimlerde yerleşik önyargıların ve cinsiyet temelli mikro saldırıların ne kadar yaygın olduğuna dair detaylı bilgi sunmaktadır. Bu yöntemle, tanıdık bir çevreden gelen doğal diyalogların, cinsiyet ayrımcılığının hem açıkça hem de dolaylı olarak nasıl ifade edildiğini ortaya koyması amaçlanmıştır.

Bu kaydedilen diyalogların analizi, konuşma biçimlerindeki cinsiyetlere özgü özelliklerin ve farklılıkların anlaşılmasını sağlamaktadır. İlk bulgular, dilin, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini ve önyargılarını nasıl sürekli kılabilir olduğunu göstermektedir. Bu araştırma, toplumsal cinsiyetin ve ayrımcılığın dilsel yansımalarına dair derinlemesine bir anlayış sunarak, Türk toplumundaki cinsiyet dinamiklerinin daha geniş bir bağlamda nasıl ele alınması gerektiğine dair önemli bilgiler sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk evlilik kurumu, Kadına yönelik ayrımcılık, Evlilik diyalogları, Cinsiyet rolleri

Introduction

Throughout history, there is ample evidence of what society expects of women's behavior and communication. The famous philosopher Sophocles is often quoted as saying that "silence gives women proper grace," thus summarizing the ideal of a virtuous woman as a silent woman¹. Such a notion is also echoed in the old English proverb that states, "Silence is a woman's best adornment" This ideology is pervasive in early literature. The link between gender and language often reveals underlying social conditions and tensions. Academics emphasize the social construction of gender roles and point to differences that go beyond purely biological differences. This underscores the idea that societal norms and values for men and women are constructed by society. With the acknowledgment of gender and its associated discrimination, an essential question arises: Why is the discrimination predominantly towards women? Contemporary researchers studying the interplay between gender and language have shifted their focus from stereotypical questions such as 'how do women speak?' or 'how do men speak?' to the linguistic devices that individuals employ to embody gender roles. They also examine the linguistic practices that undergird and sustain particular gender ideologies. The internal dynamics of male and female conversations are significantly influenced by societal pressures placed on women Robin Lakoff, a seminal

1 Cora Kaplan (1976). "Language and Gender" in, Papers on Patriarchy, Women's Publishing Collective, 1976, p. 28.

figure in the field, highlights the relationship between gender and language in her work, *Language and the Women's Place*. She emphasizes the dual linguistic challenges women face: both in terms of their learned linguistic behavior and their representation in language. Early in her study, she points to the different socialization processes that distinguish boys from girls.

If a little girl 'talks rough' like a boy, she will normally be ostracized, scolded or made fun of. In this way society, in the form of a child's parents and friends, keeps her in line, in her place. This socialization process is, in most of its aspects, harmless and often necessary, but in this particular instance- the teaching of a special linguistic uses to little girls-it raises serious problems, though the teachers may well be unaware of this²

Lakoff claims that social expectations shape the way language is internalized and externalized by different genders. Girls are conditioned from an early age to adopt a "lady's language" that is characterized by its decorum and does not contain coarse language. In contrast, boys are not subject to the same social pressures and often use unfiltered language. Equally important to the discourse on gendered language, however, is not only how women speak, but also how language represents and addresses them.

Through her careful observation and analysis of conversations, particularly among educated, middle-class white Americans, Lakoff has identified distinctive linguistic patterns that are used predominantly or to a significant degree by women. These patterns, Lakoff argues, reveal elements of implied insecurity, perceived fragility, and heightened politeness—a lexicon characteristic of women. She emphasizes that women are guided and shaped from an early age to use a particular set of linguistic tools to ensure that their speech conforms to societal expectations of "ladylike" behavior. Consequently, societal expectations play a crucial role for both women and men in shaping their linguistic responses.

As children women are encouraged to be little ladies. Little ladies don't scream as vociferously as little boys, and they are chastised more severely for throwing tantrums or showing temper: "high spirits" are expected and therefore tolerated in little boys; docility and resignation are the corresponding traits expected of little girls. Now, we tend to excuse a show of temper by a man where we would not excuse an identical tirade from a woman: women are allowed to fuss and complain, but only a man can bellow in rage³.

Lakoff argues that women's lexical choices are limited, reflecting broader social constraints. Their language does not fit the public spheres and power dynamics traditionally associated with men. As a result, women's language is often perceived as an expression of vulnerability rather than authority. Furthermore, Lakoff highlights the inherent sexism in language through the differential use of identical words when referring to men versus women. Such usage not only reveals a bias, but also changes the underlying connotation of the word depending on the gender to which it is attributed.

Dale Spender proposes that male control over the construction of truth gives men authority over meaning and the ongoing development of language. Spender emphasizes

---

2 Robin Lakoff: *Language and The Women's Place*, New York, Harper Colophon Books, 1975, p.5.

3 Ibid, p. 11.

that men created a reality in which they put themselves first and manipulate language to advance their own goals and interests.

To suggest that English is a man's language is frequently to arouse the indignation of some people who feel secure in stating the obvious; that is, because women use the language it cannot therefore be the property of males. But it is perfectly feasible to suggest that women have been obliged to use a language which is not their own making.⁴

Spender proposes that male-centered language narrates events through a lens that privileges the male perspective and pushes aside the values of women. One important issue she addresses is the silencing of women in language. To illustrate, Spender cites the term "work" In conventional definitions, "work" is often focused on male-oriented tasks, rendering women's contributions invisible. This erasure of women's work is emblematic of their general marginalization and oppression in linguistic constructs.

It can be seen that those who have the power to name the world are in a position to influence reality. Again, if more than one set of names available, users of language could elect to use those names which best reflected their interests; they could choose whether to call males field independent or context blind and the existence of such a choice would minimize the falseness which is inherent in but one or other of the terms. But because it has been males who have named the world, no such choice exists and the falseness of partial names they have supplied goes unchecked (Spender, 165).

Women's communication is designed to promote closeness with other women and to emphasize shared experiences and understanding. This tendency to emphasize commonalities in personal interactions also permeates women's discourse in public and shows a consistent pattern in their communicative approach. Tannen posits that for many men, communication serves primarily as a means to assert autonomy and establish hierarchy. They often showcase their verbal prowess in situations that involve humor or information dissemination. Hence, men typically do not adjust their speech based on the intimacy of the conversation and often lean towards sharing news or information. Tannen observes that in American society, women tend to be more conversational at home, while men may remain reserved, often engrossed in activities like reading the newspaper. This behavior can be attributed to underlying differences in communication patterns. "Because men and women are regarding the landscape from contrasting vantage points, the same scene can appear very different to them, and they often have opposite interpretations of the same action"⁵

The discourse on language and gender can be broadly categorized into two primary approaches: the domination-power perspective and the difference-cultural diversity approach. The domination theory posits that the inherent variations in language usage between men and women can be primarily ascribed to power dynamics. A recurring theme in this approach is the notion that male language is perceived as the norm, compelling women to conform to it. A seminal work that sparked discussions on this topic is Robin Lakoff's "Language and Woman's Place". Lakoff delved into issues of linguistic sexism and

---

4 Dale Spender: *Man Made Language*, London, Pandora, 1990, p. 165, p.12.

5 Deborah Tannen: *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*, New York: William Morrow, 2013, p. 38.

bias. Adopting an unconventional methodology, she contended that women inadvertently reinforce their subordinate status through specific speech characteristics, such as hedges and tag questions. However, her work faced criticism due to a perceived lack of empirical support. Nonetheless, Lakoff firmly maintained that there exists a distinct ‘female language’, divergent from the language used by men.

The theory of domination in the realm of language and gender cannot be discussed without referring to Dale Spender and her influential work *Man Made Language*. At the heart of Spender’s argument is the notion that women’s linguistic expression is limited because the language they use is created and dominated by men. In her book, Spender addresses three central problems: the shaping of language by male meanings, the silencing of women’s voices, and the pervasive sexism in language. Spender contends that men have created a linguistic reality in which they center themselves and manipulate language to further their own goals and perspectives.

The theory of domination, which assumes that men oppress and systematically silence women through language, is contrasted with the theory of cultural difference. The latter assumes that women and men emerge from different subcultures, undergo different socialization processes, and subsequently interact based on these different cultural foundations. Central to the development of cultural difference theory was the challenge to the narrative of domination that characterized “women’s speech” as hesitant, passive, and unassertive, and portrayed women as perpetually disadvantaged and victimized.

In contrast to the dominance perspective, which views men as the standard, the theory of cultural difference assumes that women and men are equal, albeit different. Daniel N. Maltz and Ruth A. Borker, who study communication problems between the sexes, postulate that they arise because men and women have different cultural backgrounds. Their theory is rooted in the idea of interethnic communication. Similarly, Deborah Tannen claims that men and women are socialized in different cultural spheres and each learn different languages. Thus, when they communicate with the opposite sex, they inadvertently use their culturally embedded language patterns, which can lead to misunderstandings.

Language, often a reflection of societal norms, can sometimes act as a tool of exclusion, particularly towards women. By placing men as the standard, many languages inherently marginalize women, relegating them to secondary status and confining their experiences and expressions. Such biases in language can perpetuate stereotypes, stigmatizing women and limiting their spheres of influence. In subsequent sections of this study, we’ll delve deeper into these linguistic nuances, examining gendered language across participants from a range of socio-cultural and economic backgrounds using the conversation analysis technique. This approach aims to illuminate the pervasive ways gender discrimination manifests in everyday discourse and how it varies across different segments of society.

Aim of the Study

Gender’s influence on societal roles and expectations is deeply ingrained, manifesting both in daily interactions and language. This influence is evident across various cultures, each offering its unique linguistic reflection of gender norms. For instance, while some languages like Spanish clearly delineate gender through nouns and adjectives, Turkish

incorporates gender distinctions more subtly, using particular expressions, word choices, or idioms. Despite Turkish grammar's lack of explicit gender differentiation, its language exhibits distinct gender-specific nuances, revealing underlying societal biases. This treatment of gender within language underscores its omnipresent nature in societies. Scholars have extensively debated this intricate interplay between language and gender, recognizing language as not just a means of communication but also as a mirror reflecting societal hierarchies and gender roles. This research seeks to decipher the subtle linguistic cues that perpetuate gender discrimination. Using a complex mix of participants' perceptions and actual marital interactions, this research is intended to understand the complex dynamics that shape gendered perceptions in everyday marriage discourse. This study was inspired by my doctoral thesis. In order to reveal the perspective of women within the scope of the study, married male and female participants from different socio-economic and socio-cultural classes were selected and their conversation records were examined. These conversations were analyzed from two perspectives: first, by examining the distinct linguistic styles of men and women, and second, by exploring the language specifically directed towards women.

Theoretical Framework

The intricate relationship between gender and language has spurred myriad discussions within the realm of sociolinguistics. Notably, it wasn't until the 1970s that research on this intersection really took the spotlight, mirroring the period when women were beginning to gain visibility in literary domains. However, the roots of this academic exploration can be traced back to the 1920s. Otto Jespersen ignited the debate by positing male language as the benchmark, relegating female language as subordinate. Challenging this perspective, Robin Lakoff introduced the "deficit model." Lakoff postulated that societal pressures rendered women's speech as seemingly powerless, consequently relegating them to a more passive role in conversations. As Cameron (2018: 76) articulates, "Given the pressure towards social conformity, it's logical for women to showcase these characteristics in their speech, mirroring their broader societal roles."⁶

Robin Lakoff's seminal work on language and gender introduced concepts that would reshape the discourse of sociolinguistics. Central to her thesis is the notion that language inherently marginalizes women, shackling their means of articulating their perspectives and, in effect, their identities. By defaulting to a male-centric norm, language effectively renders women invisible, imposing a reality where the male perspective is the overarching standard.

Delving deeper, Lakoff identifies a dual pronged linguistic discrimination against women: firstly, in the manner women are conditioned to utilize language, and secondly, in how language is employed when referring to women. Her pivotal article, "Language and Woman's Place," delves into this dichotomy, highlighting distinct linguistic patterns associated with women. Crucially, Lakoff posits that language isn't a neutral entity; rather, it is an instrument of oppression, as cited in Eckert and McConnell's 2003 work.

Lakoff's insights urge readers to recognize the insidiousness of gender bias in language.

---

6 Deborah Cameron: Women in Their Speech Communities. London, Routledge, 2018, p. 76

It's so deeply entrenched, it often goes unnoticed, masquerading as the natural order. She contends that these gender-specific linguistic variations are not merely observational but carry weighty evaluative consequences. The nuances that characterize women's speech, as identified by Lakoff, are enumerated in the following list:

1. Lexical hedges or fillers, e.g. you know, sort of, well, actually
2. Tag questions, e.g. she's very nice, isn't she?
3. Rising intonation on declaratives, e.g. it's really good?
4. Empty adjectives, e.g. wonderful, lovely, charming, cute, nice
5. Precise colour terms, e.g. magenta, aquamarine, mauve, taupe
6. Intensifiers such as really, so, totally, e.g. 'It was so nice to meet you'
7. Mitigating expressions: just, sort of, perhaps, maybe, kind of, like
8. Hypercorrect grammar, e.g. consistent use of standard verb forms
9. Super-polite forms, e.g. indirect requests
10. Euphemisms and understatement
11. Avoidance of strong swear words, e.g. bother, my goodness
12. Emphatic stress, e.g. 'It was a BRILLIANT performance.'
13. Apologies: e.g. I'm so sorry that...⁷

Feminist linguists have long been intrigued by the divergent patterns in male and female speech. One observable trait is the gentle, almost cautious tone that typifies women's speech, reflecting societal expectations that mandate them to be delicate and meticulous in both word and deed. Women's discourse tends to be more introspective and emotive, echoing their relegated roles to the domestic sphere, away from the more public arenas conventionally dominated by men.

A pervasive stereotype that has often been wielded against women is the claim that 'women talk too much'. This assertion, which many feminist linguists dismiss as a mere exaggeration, appears to be a tool devised by men to suppress women's voices. By perpetuating such generalizations, women's efforts to express themselves and carve out space in a male-dominated society are belittled. Consequently, women find themselves compelled to mold their linguistic expressions, ensuring they remain under the overarching shadow of male influence.

Method of the study

This part of the study addresses the dialogs between married men and women, characterizing them as conversations inherent in the marital dynamic. Moreover, these conversations are dissected from both male and female perspectives. For married couples, their interactive dialog is a fundamental platform. The intention is to point out and highlight certain linguistic features used by women and men. Participants were asked to

describe the roles assigned to both genders in the context of marriage. In order to decipher the overarching features that define male and female conversations, the recorded dialogs are closely examined. The methodology used for this linguistic analysis provides insight into the initiation signs and patterns that couples use at the beginning of a conversation. Jennifer Coates' seminal work, "Women, Men and Everyday Talk," was integrated into the analytical framework as a foundational reference.

In this research Coates' transcription markers were used. However, some of these methods have been adjusted because it is the same person who analyzes records and takes notes. Taken from Coates, the transcription markers used in this research are:

1. a slash (/) indicates the end of a tone group or chunk of talk.
2. a question mark indicates the end of a chunk of talk.
3. a hyphen indicates an incomplete word or utterance.
4. pauses are indicated by a full stop
5. a horizontal line marks the beginning of a stave and indicates that the lines enclosed by the lines are to be read simultaneously.
6. an extended square bracket indicates the start of overlap between utterances
7. an equals sign at the end of one speaker's utterance and at the start of the next utterance indicates the absence of a discernible gap
8. double round parentheses indicate that there is doubt about the accuracy of the transcription
9. where material is impossible to make out, it is represented as follows, ((xx)), e.g.:you're ((xx)) – you're prejudiced/
10. angled brackets give clarificatory information about underlined material.
11. capital letters are used for words/syllables uttered with emphasis:
12. the symbol % encloses words or phrases that are spoken very quietly,
13. the symbol. hh indicates that the speaker takes a sharp intake of breath:
14. the symbol [...] indicates that material has been omitted⁸

Group Information

Group Number	Name	Age	Job	The way the group comes together
1.group	Ayşe Kemal Yasemin Aykut	44 48 43 45	Housewife Teacher Housewife Bank employer	Friendship
2.group	Zeynep Tolga Burcu Fatih	35 36 34 37	Housewife Teacher Secretary Teacher	Friendship
3.group	Pınar Selçuk Arzu Orhan	33 33 41 45	Teacher Engineer Company employee Company employee	Friendship
4.group	Şadiye Osman Ülkü Halil	51 55 49 51	Housewife Shopkeeper Housewife Shopkeeper	Kinship
5.group	İlker Seda Abdullah Sema	35 33 30 28	Company employee Housewife Company employee Teacher	Kinship

These conversations, which took place in the cozy atmosphere of afternoon gatherings over tea and coffee, played a crucial role in capturing candid expressions and genuine conversations. The goal was to immerse participants in their most familiar surroundings in order to elicit authentic responses and avoid any influence of a formal setting. The conversations, which lasted about an hour on average, were conducted in living rooms to create a relaxed home-like atmosphere. This allowed participants to engage freely and encouraged an organic dialog. Meticulous observation notes were taken after each session to record new insights and reflections and to ensure that no nuance or detail faded over time. The total data included 540 minutes of conversations between five different couples. However, for the core of the language analysis, only 45 minutes of these conversations were transcribed verbatim. The remaining discourse provided a broader context that shed light on how themes crossed over and how gender dynamics manifested subtly through linguistic cues.

Findings of the Study

Misogyny, a deeply rooted prejudice against women, is evident in many forms of communication and often reinforces patriarchal views and perpetuates negative stereotypes. This not only demonstrates a distorted portrayal of women, but also reflects the social structures that have historically favored men. The prevalence of language that excludes women or demeans their value is not only a linguistic problem, but also a sociological one. From everyday conversations to representations in the media, language often reflects the deep-rooted prejudices of a male-dominated society. Recognizing and addressing these biases is essential for more equitable and inclusive dialog.

In this research, the conversation recordings revealed a disturbing prevalence of misogynistic language directed towards women. This not only highlights the implicit biases held by the speakers but also underscores the societal norms that enable such discriminatory discourse. The findings suggest that these linguistic behaviors are not isolated incidents but rather are reflective of deeper, entrenched beliefs about gender roles and the value of women in society. Addressing these language patterns is crucial not just for the sake of equitable communication but also to challenge and change the underlying prejudices that perpetuate them.

(Group 1, on the roles of husband and wife in marriage)

The Speaker: What do you think about the role of men and women in marriage?

Ayşe: Women have much more responsibilities in marriage=

Kemal: WOMEN...hh...make everything COMPLICATED

Ayşe: Dear % you're exaggerating% I THINK our capabilities are different-DIFFERENT

Kemal: TO PUT IT SIMPLY A WOMAN'S PLACE AT HOME

Yasemin: Yes but!!! Is it possible in these ...hh...hard times...?

Kemal: Ladies, you're not working, but our conditions are very good. I don't think that women need to work!!!

Aykut: A woman should not neglect HER housework even if she works. There are some suitable jobs for women. A woman should work in jobs that don't make herself tired.

Ayşe: MY MOTHER IN LAW always said if a woman gets a minimum wage and becomes like a SERVANT outside, she should stay at home

and become the SERVANT of her home. She is right to a certain extent.

There is an invisible workload in women's life!!! I AM the worrier,
 organizer, rememberer, and attention-payer!!! A WIFE IS SEEN A
 SERVANT IN THE MARRIAGE

Yasemin: As your mother in law said <smile>

Ayşe: anyway Kemal THINKS SO

Aykut: Let's get back to the subject and answer to Ms. Gökçen's
 question.

Ayşe: Oh BEA!!! WHAT A NICE CHAT we have. It is so nice to speak
 with you/

Kemal: Anyway your job is to chat

Aykut: Women never stop talking⁹

Misogyny is evident in the above section of the conversation. The opposition to women working outside the home, expressed by both men and older family members, indicates a deeply held belief in traditional gender roles. It is implicitly suggested that a woman's primary duty should be the household and that her tasks should revolve exclusively around domestic duties. Furthermore, the male participants' apparent intolerance of women expressing their opinions or simply talking demonstrates an attempt to suppress female voices. Such interactions not only marginalize women, but also reinforce harmful stereotypes that hinder their advancement in both their personal and professional lives. This pervasive attitude underscores the urgency of challenging and correcting such deep-seated prejudices in social discourse.

(Group 4, on Ülkü's daughter)

The Speaker: Does your daughter study or work?

Ülkü: She- Nurgül graduated from HIGH SCHOOL/ but %did not want% to go to university. Actually I am AGAINST to women's working outside. I think she should %find a husband% and MARRY =

Şadiye: = Being a teacher is a good job for LADIES but Nurgül didn't go to university /As her aunt, I support her MARRIAGE <smile>

Halil: My daughter didn't want to go to university, so we didn't insist/ Everyone doesn't have to go to university anyway. My daughter has always been A GOOD GIRL, and when she gets married, she will become a good wife LIKE HER MOTHER <smile> In fact, I don't approve of her working outside. If she works, she will be among a lot of men,

and men will look at her. I think “if a woman’s hand gets in the purse, luck will leave”

Osman: IT IS OUR RESPONSIBILITY TO BRING HOME THE BACON- Women should not work.

Ülkü: MAY GOD BE PLEASED WITH YOU!!! Our husbands are good men <laughter>

.....

I was 21 when I gave birth to my son. I always helped my mother-in-law at home during this period<smile> I always got up before my husband and prepared the breakfast for him.

Halil: You are a very DILIGENT woman. Nurgül is also very diligent <smile>like her mother. NO GOOD CAN COME FROM THE MILLET SAWED AFTER AUGUST OR THE WOMAN WHO WAKES UP AFTER HER HUSBAND

Şadiye: Nurgül’s friends always go out ‘alone as a girl’ . Nurgül never goes out after 6 pm.

.....¹⁰

In the provided excerpt, we can discern several instances of gender biases and prejudicial beliefs. Nurgül’s commendation for her domestic contributions and her decision to not socialize extensively is rooted in traditional gender expectations. The phrase “alone as a girl” isn’t just a reflection of protective sentiments; it carries with it an inherent belief that women are more vulnerable and thus require safeguarding, predominantly from male figures. Such a notion, while it might stem from concern, also inadvertently boxes women into roles of dependency and limitation.

Furthermore, Halil’s statement, “If a woman’s hand gets in the purse, luck will leave,” is not only overtly misogynistic but also perpetuates the stereotype that women are financially irresponsible or that their involvement in financial matters is inauspicious. Such beliefs can have tangible negative impacts, discouraging women from taking active roles in financial decision-making or pursuing careers.

The consistent use of negative language or sentiments towards women, as highlighted in the conversation, underscores the depth of gender biases that persist in some societal contexts. Recognizing and challenging these biases is essential for fostering a more inclusive and equitable environment.

(Group 1 on pregnancy)

Ayşe: I couldn’t go to my father’s house after six months of PREGNANCY. I was so ashamed. I hid my belly in loose-fitting dresses before 6 months. It was as if my father and brothers found out that I was pregnant, he’d feel like I was doing something wrong to them. I felt the same thing in all of my three pregnancies.

Kemal: There was a sense of EMBARRASSMENT in the past, but the girls are very

---

10 This conversation excerpt is sourced from my doctoral dissertation

comfortable. It's not a good thing that they behave in a relaxed manner.

Aykut: It's because of the mothers. BECAUSE THEY DON'T HAVE AUTHORITY OVER THEIR DAUGHTER/They release their daughters too much because they were raised under pressure.

Ayşe: Taking the child on the lap was considered disrespectful. We couldn't hold our child near our father-in-law or father, and even if the child cried, we could not breast-feed.

Yasemin: I think this is a very EXTREME and OPPRESSIVE expectation/ We %women% give birth and keep the family name alive. This should be considered a source of pride

Aykut: Ladies, we mention about the RESPECT¹¹

The dialogue segment offered highlights several sociocultural dynamics, particularly in relation to traditional gender roles and expectations. The recurring emphasis on the concept of "respect" sheds light on the deeply rooted social norms that dictate acceptable behavior for women. The woman's act of concealing her pregnancy seems to be understood and appreciated by the male characters as a form of modesty and adherence to societal norms. It is portrayed as an embodiment of 'respectful' femininity, where the woman's body and its changes are kept private. While it is important to acknowledge and respect individual choices, it becomes problematic when such actions are turned into societal expectations that force all women to conform.

The other male participant's praise, juxtaposed with his complaint about modern women's deviation from such "expressions of respect," underscores a nostalgic sense of traditional roles. His interruption and subsequent criticism of his wife, who presumably does not embody these conservative norms to his satisfaction, underscores the power dynamic in their relationship.

Ayşe's narrative thus reflects a social pattern for femininity that emphasizes respect for societal expectations, modesty, and submissiveness. It is a poignant reminder of the expectations women often face. They are often judged on whether they adhere to or deviate from these societal norms.

(Group 2, on the roles of men and women in marriage)

Zeynep: The roles of men and women should be equal. The woman has a lot of duties, which is very unfair. It is the woman who takes care of the child, who cooks and who works. Women make money like men.

Tolga: If women can manage to KEEEP QUIET and TALK LESS men can do anything <laughter>

Burcu: Our baby, Ada, woke up the other night at 3.00 a.m. Fatih did not care and continued to sleep. For God's sake, GET UP for once AND play with Ada. I'm sick of going to work every day without sleep.

Fatih: Being a mother is difficult <smile>

Tolga: <smile> There is something I don't understand, girls, why are you complaining about everything?

Fatih: Because they like TALKING!!!

Burcu: <laughter>

Tolga: Women like grumbling

(Group 1)

Aykut: Here we go!!!LADIES first (smiling)

Yasemin: OH!!! Respect is very important. The spouses must be respectful to each other

Aykut: the roles of WOMEN and MEN are DIFFERENT in marriage <smile> because they are different. They are created differently. Men should bring home the bacon. Women should OBEY their husbands. A HUSBAND must be a leader of his home

Kemal: OBEY, this is the keyword/ God created ADAM FIRST and then Eve=

Ayşe: =WHAT IS THE CONNECTION
<smile>

Spouses must respect to each other men and women have different duties

Aykut: There won't be a problem if the women don't NAG at us

Yasemin: NAG? if men fulfill their responsibilities women do not have to talk too much

Aykut: So you accept that you are nagging?

Ayşe: Ah... HONEY...WE are NOT nagging...hh.... %you don't understand us%

Yasemin: YOU DON'T UNDERSTAND US

Aykut: WOMEN <smile> are DIFFICULT to understand

Yasemin: <smile>¹²

The observation made in the given dialogue segment highlights a prevalent gender stereotype and power dynamic often found in patriarchal societies. Terms like “nagging” or “grumbling” is used when referring to women’s complaints or concerns. This can be seen as a method of trivializing or dismissing their feelings and perspectives. By labeling them this way, men can diminish the legitimacy of the issues raised by women, making it easier to overlook or negate them.

The frequent call for women to “not nag” is not just a plea for them to be silent but can also be seen as an attempt to maintain a dominant position in the relationship. By suppressing women’s voices or concerns, men can continue to control narratives and maintain the status quo. This form of silencing often perpetuates the power imbalance in

---

12 This conversation excerpt is sourced from my doctoral dissertation

relationships and is a manifestation of deeper societal structures that prioritize male voices over female ones.

It's essential to approach such dialogues with a critical lens, understanding the broader societal implications they carry. Recognizing these patterns can be the first step towards creating more equitable and understanding interpersonal dynamics.

(On gender roles in marriage group 5)

Seda: A woman should be a good mother. She should take good care of her children.

Sema: You're right, honey. Your brother's wife doesn't care for her children, does she?

Seda: Yeah, she leaves the kids to us and sleeps till the evening. She pretends as if she were sick.

Sema: What does your brother say?

Seda: He's upset about it, poor man.

Abdullah: your job is gossip

İlker: Yeah, but really

(on another woman Şadiye and Ülkü)

Ülkü: / The newly married couple on the 4th floor is getting divorced.

Şadiye: hımmm

Ülkü: The woman was jealous. They're divorcing because of her jealousy. /

Şadiye: she cannot be a good wife, a good mother. =

Ülkü: = The man is doing well by divorcing him.

Şadiye: poor man/¹³

A significant aspect of conversations among women is the discussions centered on other women. In many traditional cultures, including Turkish society, women often grapple with societal pressures, making adherence to societal norms paramount in their lives. It's not uncommon for women to discuss peers who might not conform to these expected social roles. In the mentioned conversation, it's evident that while criticizing another woman, two participants elevate themselves. This act of discussing and sometimes critiquing other women emerges as a distinct feature in female dialogues.

In the aforementioned conversation, it's evident that two women elevate their own status while critiquing another. This tendency to discuss and sometimes critique other women is a notable feature in female dialogues.

Conclusion

Language not only reflects our views on issues and ideas, it actively influences and shapes those perceptions. The traditional notion that language is merely a tool for exchanging information is being refuted by many forward-thinking linguists. They believe that language emerges from social processes and ideologies, and that through its study we can uncover deeply held social beliefs. These linguists also see language as a tool for manipulating and controlling society. From this perspective, language plays a role in creating and maintaining social structures and beliefs, including patriarchal systems. Patriarchal narratives that place women in an unequal position are both shaped and reinforced through language. Therefore, feminist stylistics looks in depth at language and seeks to highlight and challenge any oppressive gender ideologies it conveys.

My goal is to examine gender-specific linguistic differences in the conversational interactions of married men and women. Rather than merely analyzing isolated phenomena, I wanted to examine these linguistic differences in greater depth and place them in the broader context of societal implications. This research was designed to delve deep into the understated gender biases that permeate in language. These biases, though not always overtly expressed, emerge through the nuanced connotations and subtle undertones in our everyday communication. The decision to spotlight married couples as the primary subjects of this study was driven by the hypothesis that the institution of marriage often serves as a microcosm where gender roles and inequalities are magnified. Within the intimate dynamics of marital relationships, traditional roles, expectations, and cultural norms often play out more explicitly. By examining these interactions, the study aimed to shed light on the broader societal constructs of gender and the ways in which language subtly reinforces them.

Delving deeper into the results of this study, we find that language, often seen as a mere medium of communication, can be subject to strong biases. These prejudices are not limited to a particular section of society but run through different socio-cultural spheres. The consistent appearance of such prejudices in language shows how deeply rooted these sentiments are in our collective psyche.

Proverbs, which have always been seen as carriers of wisdom and shared social values, play a crucial role in reinforcing gender differences. Their continued use, even in contemporary conversations, is indicative of their deep roots and influence in shaping social attitudes. The fact that these proverbs, with their inherent biases, are still in circulation raises concerns about the persistence of outdated and harmful stereotypes.

Even more concerning is the manifestation of internalized misogyny. The observation that women themselves use such derogatory terms shows how deep the problem runs. When members of the marginalized group participate in their own exclusion, it indicates deep-seated social conditioning that goes beyond individual experience.

The diverse sociocultural backgrounds of the participants further underscore the

pervasiveness of this problem. Regardless of upbringing, education, or social status, derogatory language toward women seems to be a common thread. This universality suggests that the problem is not just isolated incidents or individual beliefs but is in fact a systematic problem.

Based on data from my dissertation, this study shows that Turkish language contains sexist nuances. Especially in the marital context, language serves as a tool for perpetuating gender stereotypes. In all groups studied, pronounced misogyny is evident in language directed at women. In addition, women often show less linguistic confidence compared to men. This finding underscores the idea that language development is continually influenced by prevailing social norms. It is important to understand that gender is not fixed. It is an ongoing achievement rather than an intrinsic characteristic. It is not synonymous with biological sex. Instead, our gender identity is in constant flux and is shaped by our social position and the complex matrix of our social interactions. Ultimately, gender has a significant impact on language.

Bibliography

Cameron, Deborah: *The Feminist Critique of Language: A Reader*, London, Routledge, 2005.

Cameron, Deborah : *Women in Their Speech Communities*. London, Routledge, 2018.

Coates, Jennifer: *Women, Men and Everyday Talk*. New York, Palgrave Macmillan, 2016.

Donovan, Josephine: *Feminist Theory: The Intellectual Traditions*, Third Edition, New York and London, Continuum, 2000.

Kaplan, Cora. 'Language and Gender', in, *Papers on Patriarchy*, Women's Publishing Collective, 1976, pp. 21-37.

Lakoff, Robin: *Language and The Women's Place*, New York, Harper Colophon Books, 1975.

Lakoff, Robin, "'Women's Language'", *Women's Language and Style*, Ed. by Douglas Butturff, Edmund L. Epstein, Akron, The University of Akron, 1979.

Spender, Dale: *Man Made Language*, London, Pandora, 1987.

Tannen, Deborah: *Gender and Discourse*, London, Oxford University Press, 1994.

Tannen, Deborah: *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*, New York: William Morrow, 2013.

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future****Dr. Öğr. Üyesi**
Rıdvan YİĞİT Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih
Bölümü, E-posta:
ridvanyigit@kayseri.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2076-6583>

Eser Geçmişi / Article Past: 29/08/2023 02/09/2023

Başvuruda bulundu. / Applied
Kabul edildi. / Accepted

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1352013>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Esaretin Bedeli: Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'ı Fethi Ve II. Jean De Lusignan'ın Esareti

The Price of Captivity: The Mamluk State's Conquest of Cyprus and the Captivity of Jean De Lusignan II

Öz

Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de işgal ettiği mühim konumu nedeniyle antik çağlardan beri hâkimiyet mücadelelerine sahne olmaktadır. Fenikelilerden günümüze kadar geçen süreçte tarihî belgelerin tanıklığına başvurulduğunda, bölgesel yahut küresel güçlerin jeopolitik ve jeostratejik nedenlerle adaya sahip olmak için çeşitli girişimlerde bulunduğu görülür. Orta Çağ şartları içinde meseleye bakıldığında ise görülecek tablo, Haçlı Seferleri'nden sonra Doğu-Batı ilişkilerinde yeni bir boyut kazanan hâkimiyet mücadelelerinde Kıbrıs'ın bir anlamda Batının ileri deniz karakolu rolü oynadığı, Memlûk Devleti açısından da korsanlık faaliyetlerini destekleyen bir merkez olduğudur. Ana kaynaklara ve araştırma eserlerine bakıldığında Memlûklerin kuruluşundan önce, kuruluş yıllarında ve adanın fethinin gerçekleştiği 1426 yılına kadar Kıbrıs'tan desteklenen korsanlık faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. Memlûklerin bu faaliyetlere karşı tepkisi iç siyasetle yakından bağlantılı olsa da Memlûkler her saldırıya askeri, siyasi, diplomatik veya ekonomik olarak karşılık vermeye çalışmışlardır. Levant'taki son Haçlı varlığı olan Akka'yı ortadan kaldıran Memlûklerin, sadece Lusignan Hanedanlığı kontrolündeki Kıbrıs için değil, aynı zamanda bu bölgede Haçlı kontlukları ve krallıkları kuran batılı güçler için de düşman tanımında üst sıralarda yer aldığı söylenebilir. Nitekim mevcut kaynaklar, Kıbrıs Kralı'nın Kahire'deki esareti sırasında, batılı ülkeleri temsil eden konsolosların Jean de Lusignan'ı kurtarmak için miktarı belirlenemeyen bir fidyeye kefil olduklarını ortaya koymaktadır. Bu bilgi, Haçlı motivasyonlu Batılı güçlerin esir kralı ne pahasına olursa olsun Memlûklerin elinden kurtarmaya hazır olduklarını kanıtlamaktadır.

Memlûk Devleti'nin kuruluş ve teşkilatlanma yıllarında Barsbay ve Kalavun'un önceliği hiç şüphesiz devleti sağlam temeller üzerine oturtmaktı. Bu politika doğrultusunda doğal olarak

ATIF: Yiğit, Rıdvan, "Esaretin Bedeli: Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'ı Fethi Ve II. Jean De Lusignan'ın Esareti", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 9/3 (Eylül 2023), s. (625-642)

CITE: Yiğit, Rıdvan, "The Price of Captivity: The Mamluk State's Conquest of Cyprus and the Captivity of Jean De Lusignan II", **Journal of History and Future**, 9/3 (September 2023), pp. (625-642)

kurumsallaşma ön planda tutulmuştur. Memlûk Devleti'nin hemen her bakımdan zirvesi olarak kabul edilen Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde hem kara hem de deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesine yönelik bazı adımlar atıldığı, ancak sonraki dönemlerde zafiyetler yaşandığı görülmektedir. Sultan Berkuk ile başlayan dönemde ise donanmanın öneminin arttığı söylenebilir. Nitekim dış güçlerin denizcilik alanında attığı adımlar denizde daha güçlü olmak için tedbirler almaya zorlamıştır. Sultan Barsbay'ı Kıbrıs seferini düzenlemeye iten stratejik, güvenlik ve ekonomik boyutların yanı sıra Memlûklerin İslam ve batı dünyasında kendilerini konumlandıkları dinî boyutu da göz ardı etmemek gerekir. Sultan Baybars'tan itibaren hilafetin Mısır'da ihya edilmesiyle Memlûkler kendilerini dünya Müslümanlarının hamisi olarak gördükleri için Kıbrıs merkezli korsanlık faaliyetlerinin Memlûkler açısından iktisadî kayıpların ötesinde aynı zamanda itibar kaybı olarak değerlendirilebileceği açıktır. Bu nedenle Sultan Barsbay Dönemi'nde Memlûkler 1424-1426 tarihleri arasında gerçekleştirdikleri deniz seferleri ile Kıbrıs'ı fethetmiş ve Kıbrıs Kralı II. Jean de Lusignan esir alınmıştır. Bu çalışma Sultan Barsbay Dönemi'nde gerçekleştirilen Kıbrıs seferleriyle ilgili olarak; Aynî'nin kayıtları merkeze alınarak Makrizî, İbn Hacer, İbn Tagribirdî, ve İbn İyas tarafından sefere dair yazılanların tercümesi ve mukayeseli değerlendirmesini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Memlûkler, Sultan Barsbay, Jean de Lusignan, Esaret

Abstract

Cyprus has been the scene of dominance struggles since ancient times due to its important position in the Eastern Mediterranean. The testimony of historical documents from the Phoenicians to the present day reveals that regional or global powers have made various attempts to own the island for geopolitical and geostrategic reasons. When the issue is examined under the conditions of the Middle Ages, it is seen that after the Crusades, Cyprus played the role of an advanced naval outpost of the West in the struggles for dominance that gained a new dimension in East-West relations, and was a centre that supported piracy activities for the Mameluke State. Main sources and research works show that there were piracy activities supported from Cyprus before the establishment of the Mamluks, during their foundation years and until 1426, when the conquest of the island took place. Although the Mamluk response to these activities was closely linked to domestic politics, the Mamluks tried to respond to each attack militarily, politically, diplomatically or economically. It can be said that the Mamluks, who eliminated the last Crusader presence in the Levant - Acre - ranked high in the definition of enemies not only for Cyprus under the control of the House of Lusignan, but also for the western powers that established Crusader counties and kingdoms in this region. As a matter of fact, important sources reveal that during the captivity of the King of Cyprus in Cairo, consuls representing Western countries vouched for an undetermined ransom to rescue Jean de Lusignan. This information proves that the Crusader-motivated Western powers were ready to rescue the captive king from the Mamluks at any cost.

The priority of Baybars and Qalavun during the establishment and organisation years of the Mamlûk State was undoubtedly to establish the state on solid foundations. In line

with this policy, institutionalisation was naturally prioritised. It is seen that some steps were taken to strengthen both land and naval forces during the reign of Muhammad b. Qalavun, which is considered as the peak of the Mamlūk State in almost every respect, but weaknesses were experienced in the following periods. It can be said that the importance of the navy increased in the period starting with Sultan Berkuk. As a matter of fact, the steps taken by foreign powers in the maritime field forced them to take measures to become stronger at sea. In addition to the strategic, security and economic dimensions that pushed Sultan Barsbay to organise the Cyprus expedition, the religious dimension in which the Mamluks positioned themselves in the Islamic and western world should not be ignored. Since the Mamluks saw themselves as the protector of the Muslims of the world with the restoration of the caliphate in Egypt since Sultan Baybars, it is clear that Cyprus-based piracy activities could be considered as a loss of reputation for the Mamluks beyond economic losses. For this reason, during the reign of Sultan Barsbay, the Mamluks conquered Cyprus with their naval expeditions between 1424-1426 and captured the King of Cyprus, Jean de Lusignan II. This study includes a comparative evaluation of the Cyprus expeditions during the reign of Sultan Barsbay by translating and comparing the writings of al-Makrizî, Ibn Hajar, Ibn Tagribirdî, and Ibn Iyas on the expeditions, focusing on al-Aynî's record.

Keywords: Cyprus, Mamluks, Sultan Barsbay, Jean de Lusignan, Captivity

Giriş

Jeopolitik açıdan Doğu Akdeniz'i kontrol etme potansiyeline sahip olan Kıbrıs, antik çağlardan günümüze kadar yalnızca bölge aktörlerinin değil, aynı zamanda bölgeyi kontrol etmek isteyen güçlerin de hâkim olmak istediği bir ada olmuştur. Orta Çağ'ın seyrini belirleyen mühim hadiselerden biri olan Haçlı Seferleri, Doğu Akdeniz dünyasının ve Kıbrıs'ın istikbalini tayin eden sonuçlar doğurmuştur. Kudüs'ün Müslümanlardan geri alınması amacıyla tertip edilen Haçlı Seferleri esnasında İngiltere Kralı Richard bizzat iştirak ettiği sefer sırasında Kıbrıs'ı işgal etmiştir. *Aslan Yürekli* lakabıyla bilinen Richard tarafından önce Templier Tarikatı'na sonra da Guy de Lusignan'a verilen Kıbrıs, bölgedeki İslam devletlerine karşı planlama, strateji geliştirme ve korsanlık faaliyetleri ile onlar üzerinde baskı kurma eylemlerinin merkezi olmuştur.

Memlûkler, hilafeti himaye eden bir devlet olarak fiilî hâkimiyet alanlarını da aşan bir siyaset izlemiştir. Kuruluş dönemi hükümdarları diyebileceğimiz Baybars ve Kalavun bir yandan Memlûk Devleti'ni sağlam temeller üzerine oturtmaya çalışırken diğer yandan Haçlı refleksiyle hareket eden bölgeler üzerinde baskı kurma politikası izlemiştir. Eşref Halil ve selefleri döneminde ise kara ordusu marifetiyle fethedilebilecek yerler fethedilmiş ya da yukarıda bahsedilen haçlı motivasyonu ile hareket etme ihtimali olan siyasal yapılar etkisiz hale getirilmiştir. Muhammed b. Kalavun Dönemi'nden itibaren Memlûkler İslâm dünyasının tartışmasız lideri konumuna yükseldiyse de, devlet sisteminin iç işleyişinden kaynaklanan ve çalışmanın konusu dışında kalan siyasi çekişmeler nedeniyle Memlûkler Kıbrıs merkezli tacizlere maruz kalmaya devam etmiştir. Bilhassa Memlûk kara ordusu ile donanması arasındaki orantısız güç, günümüz tarihçilerinin de üzerinde tartıştığı bir

konu olmaya devam etmektedir. Guy de Lusignan'ın torunlarından olan ve Lusignan hanedanının son parlak mümessili olarak tanımlanan Janus de Lusignan Dönemi'nde (ö.1432) Memlûkleri hedef alan korsanlık ve yağma faaliyetleri Sultan Barsbay'ın Kıbrıs'ı almak üzere harekete geçmesinde etkili olmuştur.

Seferlerin neden yapıldığı, kuşatma süreçleri ve adada yaşananlarla ilgili olarak; Makrizî, Aynî, İbn Hacer, İbn Tagribirdî ve İbn İyas'ın notlarının, seferlere katılmış gazilerin ifadelerine ve özellikle Emir Çeribaş'ın sultana gönderdiği mektuba dayandığı anlaşılmaktadır. Seferlerde yaşananlarla ilgili olarak İbn Hacer ve Makrizî'nin birbirine yakın ifadelerle tarihe not düştüğü görülürken, Aynî tarafından verilen bazı bilgilerin diğerlerinden farklı ve orijinal bilgiler olduğu görülmektedir. Makrizî'ye sıklıkla atıf yapan İbn Tagribirdî seferlerle ilgili alıntılar yapmakta ve sonra da kendi değerlendirmeleriyle Kıbrıs'ın fetih sürecini ortaya koymaktadır. Adı geçen mühim tarihçilerin eserlerini görerek genel bir değerlendirme yapan İbn İyas ise daha sade bir anlatımla Memlûklerin Kıbrıs seferleri hakkında mühim bilgiler vermektedir.

1. Memlûk Devleti'nin Kıbrıs Seferlerinin Kısa Tarihçesi

Antik çağlardan itibaren Fenikeliler başta olmak üzere birçok devletin Doğu Akdeniz'de egemen güç olabilmek için mücadele verdiği bilinmektedir. Kıbrıs'ın stratejik konumu düşünüldüğünde ve gemi teknolojisindeki ilerlemeler hesaba katıldığında bu adanın ehemmiyetinin Memlûkler döneminde daha da arttığına hükmedilebilir. Devletin kurucu kadrosu içerisinde yer alan hükümdarlardan Baybars ve Kalavun'un haçlılarla yaptıkları mücadelede kılıçla beraber diplomasiyi de bir araç olarak kullandıkları bilinmektedir. Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde bölgenin baskın gücü konumuna ulaşan ve kara savaşlarında kazandığı başarılarla üstünlük sağlayan Memlûklere karşı, ilk zamanlardan itibaren papalık başta olmak üzere batılı güçler deniz ticaretini engelleme ve korsanlık faaliyetleriyle Memlûklere zarar verme politikasını hayat geçirmeye çalışmışlardır. Ancak bu politikanın temel açmazı, izlenen politikanın Memlûkler kadar muhataplarına da iktisadi açıdan zarar vermesiydi. Zira İtalyan şehir devletleri başta olmak üzere Memlûklerle ticaret yapan güçler, papalığın aksi yöndeki taleplerine rağmen Memlûklerle ticareti sürdürmüştür.

Muhammed b. Kalavun'un halefleri zamanında yaşanan siyasi istikrarsızlık sürecinde olduğu gibi Berkuk sonrası dönemde de Kıbrıs, Memlûklere karşı batının geleneksel baskı politikasının ana üslerinden biri olmaya devam etmiştir. Melik Müeyyed Şeyh Dönemi'nde Kıbrıs merkezli korsanlık faaliyetlerine son verilmesi konusunda taraflar arasında bir mutabakat sağlandıysa da, müteakip dönemde bu anlaşmaya uyulmadığı görülmektedir. Bu ortamda Sultan Barsbay'ı, Kıbrıs seferi düzenlemeye iten stratejik, güvenlik ve iktisadi boyutlar yanında Memlûklerin İslam ve batı dünyasında kendilerini konumlandığı dinî boyutun da gözden kaçmaması gerektiği kanısındayız.¹ Barsbay'ın Kıbrıs seferleriyle ilgili bilgiler veren Makrizî, Aynî,² İbn Hacer, İbn Tagribirdî ve İbn İyas'ın sefere dair

-
- 1 Adanın el değiştirmesi hakkında bk. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çeviri: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 377; Orta Çağ'da Hıristiyanlık motivasyonu ile Müslümanlara karşı mücadelede etkin olan tarikatlar hakkında temel bir değerlendirme için bk. Ramazan Şeşen, "Dâviyye ve İsbiteriyye", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, 1994, s. 19-21.
  - 2 Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *İkdü'l-Cüman fî Tarihi Ehli'z-Zaman*, C. 19, *Topkapı Sarayı Müzesi, Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi*, No:2396. (Kullanılan kaynağın sayfaları hali hazırda kurşun

yazdıkları tarafımızdan tercüme edilerek mukayeseli değerlendirmeleri yapıldığında, seferle ilgili dinî söylemlerin oldukça yoğun kullanıldığı, Memlûk askerlerine *mücahit*, müdafilere de *küffar* denildiği müşahede edilmiştir.³ Adı geçen müellifler, sefere çıkan askerlerin tekbir ve tehlillerle uğurlanması ve Kıbrıs'taki büyük haçın Memlûklerin eline geçmesi gibi olayları destansı bir tarzda anlatmaktadır. Bu durum Sultan Barsbay'ın Kıbrıs seferlerindeki yegâne motivasyonunun, İskenderiye'nin yağmalanmasında yahut Suriye sahillerinde Memlûklerin maruz kaldığı korsanlık eylemlerinde gördüğü zararı telafi etmek olmadığını göstermektedir.

2.1. I. Kıbrıs Seferi

Bilimsel tarih yaklaşımı, tarihi olayların nedenlerini tetkik ve sonuçlarının sonraki süreçlere etkilerini ortaya koyma prensibine dayanır. Çalışmanın giriş kısmında temas edildiği gibi Kıbrıs, Memlûklerin Doğu Akdeniz'e hâkim olma politikası önünde siyasi ve iktisadi açılardan engel teşkil etmekte, korsanlık faaliyetleri ile de Memlûk gemilerine ve sahil bölgelerine zarar vermektedir. Konuyla ilgili kısımlarının tam metin tercümelerini yaptığımız beş Memlûk kaynağı, Sultan Barsbay'ın yönetime geçmesinden kısa bir süre önce Memlûklerle Kıbrıs krallığı arasında yapılan bir anlaşmanın bozulmasının savaşlar serisini tetiklediği yönünde bilgiler vermektedir. İbn Hacer tarafından 818 yılı olayları (M.1415-1416) anlatılırken verilen bir bilgi Kıbrıs'ta esir edilmiş 500 Müslüman'ın Akboğa en-Nizâmî tarafından fidye karşılığı kurtarıldığını göstermektedir.⁴ Başlı başına bu bilgi Memlûklerin korsanlık faaliyetlerinden yalnızca iktisadi açıdan zarar görmediğini, aynı zamanda onları esaret hayatına mahkûm eden sonuçları da olduğunu kanıtlamaktadır. Barsbay'ın saltanatının ilk yıllarında Dimyat'a baskın yapan haçlıların, içinde yüzün üzerinde Müslümanın bulunduğu iki gemiye saldırmasının sultanın Kıbrıs politikasının netleşmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁵

Sultan Barsbay Dönemi'nde Kıbrıs'a kaç sefer yapıldığına dair Memlûk müelliflerinin bazı farklı bilgiler verdiği görülmektedir. İbn Hacer, *İlk Kıbrıs Gazvesi* ve *Büyük Kıbrıs Gazvesi* başlıklarıyla ikili bir taksimi tercih ederken, Aynî, üç seferi de detaylarıyla anlatmaktadır. Kaynaklarımız arasındaki bu farkın nedenini, İbn Hacer'in 827 yılında gerçekleşen seferi bir anlamda keşif seferi gibi telakki etmiş olmasına ve müstakil bir deniz seferi saymamasına bağlamaktayız. İncelenen beş kaynaktaki bilgiler topluca değerlendirildiğinde Barsbay Dönemi'nde Kıbrıs'a üç sefer yapıldığına hükmetmek mümkündür. Zaten İbn Hacer de 827 yılında (M.1423-1424) Memlûklerin 600 piyade

kalemle numaralandırılmış olup, çalışmada sayfa numaralarına sadık kalınmıştır).

- 3 Makrizî, *es-Sülûk* adlı meşhur eserinin yanı sıra, içinde birçok kendi akrabası ve arkadaşının da biyografisinin olduğu *Dürerü'l-Ukudü'l-Feride* adlı eserde Janus de Lusignana'a da yer vermektedir. Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî, *Dürerü'l-Ukudü'l-Feride fi Terâcimi'l-Ayani'l-Müfide*, C.1, Thk: Mahmud el-Celîlî, Darü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1423/2002, s.582-584.
- 4 Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, *İnbâü'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Umr*, C. 3, Thk: Hasan Habeşî, Cumhuriyyetü Mısır el-Arabiyye el-Meclisü'l-A'la Li's-Şü'ni'l-İslamiyye, Kahire 1396/ 1972, s. 53.
- 5 Müslüman gemilere haçlıların düzenlediği saldırıya mukabele etmek için Barsbay'ın verdiği tepkiler ve aldığı tedbirler için bk. İbn Tagribirdi, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûk-ü Mısır ve'l-Kahire*, Thk: Muhammed Hüseyin Şemsuddin, C. 14, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1423/1992 s. 266.

ve 300 süvariden oluşan bir askerî birlikle Kıbrıs'a gittiklerini, aynı yılın sonlarında (20 zilkade) 1600 esirle döndüklerini yazmaktadır.⁶ Ancak dönemin şartlarına göre kapsamlı ve planlı bir sefer olduğunu anladığımız bu çıkarmaya kaç geminin katıldığına, Kıbrıs dönüşünde esir alınan insanların ve ganimetin nasıl taşındığına dair sorulara dönemin ulaşabildiğimiz hiçbir kaynağı net cevap vermemektedir. İbn Hacer 828 yılı olaylarını anlatırken, bir önceki yılda gerçekleştirilen seferin sultan Barsbay'ı yeni bir sefer yapma konusunda cesaretlendirdiğini vurgulamaktadır.

Sultan Barsbay'ın Kıbrıs seferleri ile ilgili detaylı bilgiler veren Aynî tarafından gösterilen sefer gerekçelerini hem genel nedenler arasında saymak hem de I. Seferin nedeni olarak görmek mümkündür. İbn Hacer ise bu süreçte Kıbrıs Krallığı'nın baskın yapma ihtimali nedeniyle Sultan Barsbay'ın; Trablus, İskenderiye, Dimyat ve Beyrut'a hazırlık emri verdiğini, sahil bölgelerinde müteyakkız halde bulunulmasını istediğini yazmaktadır.⁷ Aynî, Kıbrıs krallığının korsanlık faaliyetlerini sefer gerekçesi olarak sunmaktadır. Barsbay'ın, Anadolu'dan Dimyat ve İskenderiye'ye gelen gemilerin baskına uğraması üzerine sefer kararı aldığını vurgulayan müellifin ifadeleri, aynı zamanda Memlûk-Osmanlı ticari ağına da ışık tutması açısından kıymet taşımaktadır. Kıbrıs'ın fethinin üç aşamada gerçekleştiğinin de altını çizen müellife göre ilk sefer 827 yılında yapıldı.⁸ Bu sefer esnasında Barsbay, Yaşbek el-Harun ve Ayas et-Tavil komutasında 70 kişilik bir birlik hazırlamıştı. Aynî, sonradan katılanlarla mevcudun arttığını söylese de Memlûk birliklerinin yekûnuna dair herhangi bir sayı vermemektedir. Barsbay döneminde Kıbrıs'a gerçekleştirilen bu ilk sefer beş gemi ile yapılmıştı. Sefer güzergâhının Kahire-Beyrut-Trablus-Kıbrıs istikametinde gerçekleştiği ve Limasol'a ulaşıldığı görülmektedir. Verilen bilgilerden, adanın bazı bölümlerinin Memlûkler tarafından yağmalanarak esirlerle beraber salimen dönüldüğü sonucunu çıkarmak mümkün görünmektedir. Memlûkler aynı seferde esirler dışında çeşitli ganimetler de ele geçirmiş ve bunlar sultana sunulmuştu.⁹ Ganimetlerin miktarı ve maddi değeri hakkında Aynî herhangi bir bilgi vermiyorsa da beş gemiden oluşan bir filonun mütevazı bir kazanç ve moral üstünlüğü ile dönmüş olabileceğini tahmin etmek güç değildir.

Sefere iştirak eden emirlerden birinin adı Aynî tarafından *Sermaş Kaşuk* imlasıyla verilirken, İbn İyas'ın, *Cerbaş Kaşık* kullanımını tercih ettiği görülmektedir. Onun verdiği bilgiye göre 828 yılı Ramazan ayında Trablus'tan gelen bir habere göre, Hâcibülhüccâb

6 İbn Hacer, *age*, s. 330; Ülkemizde Memlûk Tarihi araştırmaları konusunda ilk akla gelen isimlerden biri olan Fatih Yahya Ayaz, Memlûk-Kıbrıs ilişkileri konusunda müstakil bir eser kaleme almış olup müellif, kitabının bir bölümünde adanın fetih sürecini kaynaklara dayalı olarak işlemektedir. Ağırlıklı olarak dönemin çağdaşı olan isimlerin kayıtlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız fetih sürecinin mukayeseli bir değerlendirmesi için bahsedilen kitaba müracaat edilebilir. İlgili bölümler için bk. Fatih Yahya Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016, s.79-115; Aynı konuda yazılmış ve daha geniş bir tarihî süreci inceleyen bir başka çalışma için bk. Ergun Üstün, "Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'ı Hâkimiyeti Altına Alması", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2018, C. 1, S. 1, s. 26-42.

7 İbn Hacer, Kıbrıs donanmasının ihtiyaç duyduğu temiz suyu temin etmek için *Nehrü'l-Kelb* bölgesine geldiğinde Memlûk baskınına uğraması sonucunda geri çekildiğini yazmaktadır. Bu ayrıntı Barsbay'ın direktifleri doğrultusunda Memlûklerin iyi bir savunma stratejisi uyguladığını göstermektedir. Detaylar için bk. İbn Hacer, *age*, s. 346.

8 Aynî, *age*, s. 572.

9 Aynî, *age*, s. 572.

Emir Cerbaş ve askerleri Kıbrıs'ta zafer kazanmıştı.¹⁰ Bu haber üzerine yedi gün boyunca kalede ve emirlerin ikametgâhlarında zafer davulları çalındı. Dört mezhep kadısı ve eşrafın ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bir ortamda Kahire'nin bir hafta boyunca süslenmesi istendi. Haberciler bu haberi uzak diyarlara kadar ulaştırdı.¹¹

2.2. II. Kıbrıs Seferi

Aynî'nin verdiği bilgilerden hareketle, ikinci Kıbrıs seferinin 13 Recep 828 tarihinde sultan Barsbay tarafından sefere iştirak edecek askerlere para dağıtmasıyla fiilî olarak başladığı tespit edilebilir.¹² Sefere iştirak eden ordunun mevcudu hakkında da bilgi veren müellifin kayıtlarına göre; Memâlik-i Sultaniye'den 400 kişi, Mukaddemü'l-Elf'ten 10 kişi, Tablhane'den 2 kişi, battaldan da çok sayıda katılım olmuştu. Ayrıca ordu, farklı grup ve sınıflardan kişiler tarafından da takviye edilmişti. Kıbrıs'ı kuşatmak üzere sefere çıkan birliklerin hareketliliğinin iki hafta kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Aynı kaynaktaki bilgilere göre, ilk kabile Kahire'den 13 Recep tarihinden itibaren yola çıkmış, 27 Recep Perşembe son birlikler şehri terk etmiştir. Dimyattan 20 Şaban Cumartesi günü denize açılan kabile 23 Şaban Salı günü Beyrut'a ulaştı. 5 Ramazan Cumartesi günü Beyrut'tan ayrılarak aynı gün Trablus'a ulaşılar. Burada dinlenmek için birkaç gün konaklayan Memlûkler, hazırlıklarını gözden geçirerek, eksiklerini tamamlayarak sefere devam ettiler. Trablus naibi Emir Hüsrev askerlerin her türlü ihtiyacını karşıladı. Ardından Trablus'tan 14 Ramazan Pazartesi günü yola çıkan kabile 19 Ramazan cumartesi günü, atlar ise ertesi gün Magosa'ya ulaştı.¹³

Aynî'nin atlar ile ilgili olarak verdiği bilgi iki yönden dikkat çekicidir. İlki, atların kuşatmaya askerlerin gelişinden sonraki gün ulaştığı, ikincisi de Memlûk ordusunda yedi atın bulunduğu dair bilgidir. Şayet baskı hatası ya da eksik bir bilgilendirme yoksa yalnızca yedi atın Kıbrıs'a götürülmesi, atların sadece komuta heyetinin kullanması için götürüldüğü yorumuna imkân verir. Kafilenin Kıbrıs'a ulaştığında keşif amacıyla önceden oraya gelmiş memlûklerle buluştuğuna dair bilgiler, çıkarma stratejisinin iyi organize edildiği ve planlı hareket edildiğini göstermektedir. Memlûklerin adaya çıkışından kısa bir süre sonra Kıbrıs kralının kardeşinin de aralarında bulunduğu 300 atlıdan oluşan Kıbrıs kuvvetleriyle bir savaş yapıldı. Memlûk kuvvetlerinin, kendilerinden sayıca üstün olan Kıbrıslılarla yaptığı savaşta gösterdikleri kahramanlıklar ve zafere olan inançlarına da vurgu yapan Aynî, yapılan savaşta 15 Kıbrıs askerinin öldürüldüğünü, 50'den fazlasının yaralandığını ve Müslümanlardan iki kişinin şehit düştüğünü yazmaktadır.¹⁴

10 Ebü'l-Bereket Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas, *Bedai'üz-Zühûr fi Vekâyii'd-Dühûr*, Cilt 1/I, Thk: Muhammed Mustafa, Müessesetü'r-Reyyan el-Ma'hedü'l-Almani li'l Ebhasi's-Şarkıyye, Beyrut 1431/ 2010, s. 100.

11 İbn İyas, *age*, s. 100.

12 Aynî, sefere katılan emirlerin adlarını da vermektedir. Listede; Hâcibülhüccâb Sermaş Kaşuk, büyük emirlerden Kara Murad Hoca, Yaşbek ve Kansuh dışında Gümüşboğa el-Ahmedî ile Akboğa en-Nâsırî'nin adı geçmektedir. Tam liste ve listede yer alan isimlerin görevleri hakkında bk. Aynî, *age*, s. 573.

13 Aynî, *age*, s. 573.

14 Aynî, *age*, s. 574.

Savaş sonunda Kıbrıslı kadın, erkek ve çocuklardan oluşan 30 kişilik bir grubun esir edildiği, birçok kilisenin yakıldığı veya zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Ardından Magosa'dan 25 Ramazan Çarşamba gününün gecesinde bir grup memlûk ayrıldı. Sonradan adayı terk eden grupla ertesi sabah *Re'sü'l-Acûz* bölgesinde buluştular.¹⁵ Müslümanların adadan ayrılmaya yöneldiği sırada Kıbrıs'a ait çeşitli gemilerin önleme faaliyeti yaptıkları görülmektedir. Sahil bölgesinde gerçekleşen ve iki gün süren deniz muharebesinden sonra Memlûkler tekrar adaya çıktılar.¹⁶ Memlûklerle Kıbrıs Krallığı'na ait birlikler arasında yaşanan savaşa dair teknik bilgiler veren İbn Hacer ise Aynî'nin boşluğunu doldurmakta ve önleme yapan gemilerin sayısının 10 olduğunu belirtmektedir. Aynı kaynak Kıbrıslıların 1.000 şövalye ve 3.000 piyadeden müteşekkil kara ordusunun Memlûk ordusuyla doğrudan bir savaşı ilk etapta kabul etmeyerek geri döndüğünü yazmaktadır.¹⁷

Savaşın safahatı hakkında bilgi veren Aynî'ye göre, ilk başta Memâlik-i Sultaniye'den yaklaşık 30 kişi karaya çıkınca Kıbrıslılar onlara saldırdı. Yapılan savaşta 15 Kıbrıslı öldürülürken 60 kişi de yaralandı. Akabinde Müslümanlar Mellaha'ya girerek oradaki köyleri ateşe verip kiliselerini yıktılar. Magosa'dan ve Mellaha'dan getirilen esirlerin toplam sayısı aynı kaynağa göre 492 idi.¹⁸ Aynî tarafından verilen bir bilgi savaşta kullanılan silah teknolojileri hakkında da bir fikir vermektedir. Aynî, Kıbrıs kralının silahlarla gönderdiği bir gurubun Müslümanlar tarafından yakalanması sonucunda ele geçirilen bir silahtan bahsetmekte ve bu silahın üç tekerlekli bir savunma gereci olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹ İbn Hacer, Kıbrıs Kralı II. Jean de Lusignan'ın (Memlûk kaynaklarında *Ceynus b. Cak*) hazırlattığı 4 büyük zeredhanenin de Memlûkler tarafından ele geçirildiğine dair bilgiler sunmaktadır.²⁰ Bu bilgi Memlûklerin Kıbrıs seferinde yalnızca öz kaynaklarına dayanmadığı, sefer esnasında düşman unsurun mühimmatını azaltarak kendi saldırı gücünü artırdığını göstermesi yönüyle önemlidir.

Aynî, Memlûklerin bir çatışmalar dizisi ardından zafere ulaştığını, ancak bunun ölüm ve esaret şeklinde farklı kayıplara mal olduğunu yazmaktadır. Çatışmalardan birinde Kıbrıslıların eline düşen 12 Memlûk askerinin kaçmaya teşebbüs ettiği ve yedisinin tekrar yakalanmasına rağmen 5 Memlûk askerinin kaçmayı başararak Memlûk ordusuna katıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu olayı, 5 Memlûk askerinin hürriyetlerine kavuşmasından daha önemli kılan hususlar olduğu açıktır. Zira onların verdiği bilgiler Kıbrıs savunması sürecinde Lusignan yönetiminin aldığı yardımlar hakkında da bilgi vermektedir.

15 Aynî, *age*, s. 574.

16 Aynî, *age*, s. 574.

17 İbn Hacer, *age*, s. 347.

18 Ortaçağa dair diğer kaynaklarda da benzerlerine tesadüf edildiği gibi Memlûk tarih yazıcılığının problemli alanlarından biri bilgilerdeki tutarsızlıktır. Buna, aynı kaynağın farklı sayfalarında rastlanan tutarsız bilgiler de eklenebilir. Çalışmayı hazırlarken incelediğimiz beş farklı kaynaktan rastladığımız tutarsızlıkların başında tarihler ve sayısal bilgilerdeki uyumsuzluklar gelmektedir. O günün koşullarında güvenilir istatistikler ve resmi kaynakların sınırlı olması nedeniyle bu uyumsuzlukların bir noktaya kadar mazur görülebileceği, ancak olayın genelini etkileyecek tutarsızlıklara ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği kanısındayız. Esir sayısı ve adadan ayrılış tarihleri ile ilgili bazı tutarsız bilgiler için bk. Aynî, *age*, s. 575.

19 Aynî, *age*, s. 575.

20 İbn Hacer, *age*, s. 347.

Kurtulanların verdiği bilgilere göre Venedikliler Kıbrıs krallığına, içinde koliler dolusu mühimmat ve giyecek olan yardım gemisi göndermişti.²¹

İbn Hacer, Memlûk zaferinin Şevval ayı başlarına denk geldiğini söylerken, Aynî tam tarih vermek suretiyle II. Kıbrıs Seferi'nin 6 Şevval Salı günü Memlûklerin adadan ayrılmasıyla sonuçlandığı bilgisini vermektedir. Dönemin istatistiklerinin sıhhat derecesi ayrı bir tartışma konusu olsa da İbn Hacer iki haftalık çıkarmanın sonucunda Kıbrıslılardan 5.000 kişi öldürülmesine rağmen Memlûklerin 13 kayıp verdiğini yazmaktadır.²² Aynî'ye göre, Emir Çeribaş tarafından gönderilen mektup ve raporla kesinlik kazanan zafer haberinin Kahire'ye ulaşmasıyla büyük bir mutluluk yaşandığı, mutat olduğu üzere çarşıların süslendiği görülmektedir. Müellife göre esirlerin sayısı erkek, kadın ve çocuklar dâhil olmak üzere 1.000 kadardı. Bunlar, sultanın emri ile Aynal-eş-Şişmanî nezaretinde 18.800 dinar karşılığında *Babü's-Silsile'de* satıldılar. Ancak Aynî'nin kayıtlarında esirler dışında maddi karşılığı olan; demirden mamul eşyalar, kumaşlar, yünler ve lüks giyim malzemeleri gibi ticari emtiadan devletin ne kadar kazandığına dair fikir verecek bir bilgiye tesadüf edilmemektedir.²³

2. 3. III. Kıbrıs Seferi

Barsbay Dönemi'nde Kıbrıs'a düzenlenen iki seferde de Memlûkler başarı sağlamış, keşif yapma imkânı bulmuş ve bir anlamda nihai taarruza hazır hale gelmişlerdi. Bu elverişli durumun, Kıbrıs kralının da esaretiyle sonuçlanacak yeni bir sefer düzenleme konusunda Memlûklericesaretlendirdiği anlaşılmaktadır. İbn İyas'ın kayıtlarında seferin gerekçelerinden çok sürece odaklanıldığı görülürken, İbn Hacer'in verdiği bilgiler Memlûk Devleti'nin istihbarat konusunda da oldukça başarılı bir süreç yönetimi yürüttüğünü göstermektedir. İbn İyas'a göre 829 yılında (M. 1425-1426) Sultan sefer için gerekli hazırlıkların yapılması emrini verdi ve anılan yılın ortalarında donanma hazırlanarak sefere katılacaklar arasında görev taksimatı yapıldı.²⁴ İbn Hacer'in kayıtlarına göre ise Sultan Baybars, Kıbrıs Kralı II. Jean de Lusignan'ın Avrupa'dan yardım istediğinde bulunduğunu ve bazı devletlerin de bu talebe olumlu cevap verdiğini öğrenince hazırlıkların bir an evvel tamamlanmasını emretti. Bu emir doğrultusunda Aynal el-Hikemî (metnin başka bölümlerinde *Aynal el-Cekemî* olarak geçmektedir ki karışıklığın nedeni muhtemelen bir noktadan kaynaklanmaktadır) ve Tagribirdî el-Mahmudî'nin sefer hazırlıkları için görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Adı geçen komutanlardan ilkinin donanma, ikincisinin de kara birliklerinden sorumlu olduğu kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde kaynaklarda zikredilmektedir.²⁵ Yine aynı kaynaktan

21 Aynî, *age*, s. 576.

22 İbn Hacer, *age*, s. 347-348.

23 Aynî, yalnızca 1000 dinara satılan gümüş bir eşyanın değerine dair bilgi vermektedir. Konu hakkında bk. Aynî, *age*, s. 576-577; İbn İyas esirlerin satışıyla ilgili olarak Sultan Barsbay tarafından verilen emri eserine almıştır. Bu bilgilerden Barsbay'ın esirlerin satılmasını istediği, ancak baba-oğul esir durumunda olanların asla ayrı kişilere satılmamasını istediği anlaşılmaktadır. Detaylar için bk. İbn İyas, *age*, s. 101.

24 İbn İyas'a göre sefere katılacak emirler arasında; Emir-i Meclis Aynal el-Cekemî, Resünnevbe Emir Tagribirdî el-Mahmudî, Emir Tagribermiş, Emir Murad Hoca, Emir Aynal el-Ecrud, Emir Sudun ve Emir Canım el-Mahmudî gibi isimler vardı. Detaylar için bk. İbn İyas, *age*, s. 106.

25 İbn Hacer, *age*, s. 366; Kıbrıs Kralının teslim olması için gönderilen elçinin yakılarak öldürüldüğü ve Kıbrıs'a yardım için çeşitli Avrupa ülkelerinden birlikler geldiğine dair kayıtlar için ayrıca bk. İbn İyas *age*, s. 107.

ve aynı sayfada yer alan: “Sultan bu iki komutan arasında asla ihtilaf yaşanmamasını emretti.” ifadesi de dikkatimizi çekmiş olup, Memlûk Devleti’nde günümüz modern askerî hiyerarşisinde olduğu gibi kuvvet komutanlıkları arasında uyum, emir-komuta zinciri ve eşgüdümü sağlayan bir üst makamın olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir.

Kaynaklardaki bilgilerden, sefere katılacak emirlerin 100’ün üzerindeki gemi ile kuşatma için denize açıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi Sultan Barsbay, Janus de Lusignan’ın Memlûklerin Kıbrıs tahakkümünden şikâyetle başka ülkelerden yardım talebinde bulunmasına rağmen seferin kararlılıkla devam etmesi yönünde emirler verdi.²⁶ İncelediğimiz beş kaynak sefer detayları, tarihleri, sefere iştirak eden isimler konusunda farklı bilgiler verse de, tüm kaynaklar bu süreçte yaşanan bir deniz kazasına dair malumat vermektedir. Ancak yine de kazanın neden olduğu zayıyat hakkında kaynaklardaki bilgiler muhtelifdir. İbn Hacer yoğun hava muhalefeti ve fırtınadan kaynaklı kazada dört Memlûk gemisinin çarpıştığı bilgisini verdikten sonra 100 at ve dokuz askerin boğulduğunu yazmaktadır.²⁷ Aynî ise ters rüzgâr nedeniyle çarpışarak batan dört gemideki atların telef olduğunu, erzak ve kumaşların kurtarılamadığını ancak insanların diğer gemilere nakledilerek kurtarıldığını yazmaktadır. Müellife göre kurtarılan askerler; Re’sün-Nevbe Emir Tagriberdî’nin, Kara Murad Hoca’nın, Şâddü’ş-Şarabhâne Emiri Yaşbek’in gemilerine ve Trablus askerlerini taşıyan gemilere bindiler.²⁸

Makrizî, dört geminin parçalandığı/kırıldığı bilgisini verdikten sonra on kişinin boğulduğunu yazmaktadır.²⁹ Makrizî’nin verdiği bilgileri tekrarlayan İbn Tagriberdî ise Kıbrıs’ı kuşatmak üzere denize açılan Memlûk filosundan dört geminin battığını söylemekte, çarpışmadan bahsetmemekte ve olayda on kişinin hayatını kaybettiğini yazmaktadır.³⁰ Eserini telif ettiği dönem göz önüne alındığında yukarıda saydığımız diğer dört kaynağı da görmesi muhtemel olan İbn İyas, boğulanlardan bahsetmekte ancak kurtulan olup olmadığı konusunda bilgi vermemektedir.³¹ Müellife göre bu haber sultanı çok üzdü ve sultan olayı tahkik ettirmek için Emir Çeribaş’ı olay yerine gönderdi. Öyle anlaşılıyor ki Memlûkler, gemilerin neden battığını, kasıt olup olmadığını, zafiyet varsa nedenlerini ortaya çıkarmak için bir tahkikat yapma gereği duymuştu.

Memlûklerde deniz kuvvetlerinin ihmal edildiğine, yalnızca zorunlu hallerde donanma inşa edilerek tehlikenin bertaraf edilmesinden sonra donanmanın çürümeye bırakıldığına dair yaygın bir görüş vardır. Ancak sefer detaylarını veren kaynaklardaki teknik bilgiler ve psikolojik durumu anlamamıza imkân verecek ifadeler düşünüldüğünde kesin olarak Memlûklerin donanmayı göz ardı ettiği yargısına varmanın aşırı genelleme olacağı kanısındayız. Çalışmaya konu olan Kıbrıs seferleri özelinde kaynakların kullandığı dil ve üslup değerlendirildiğinde; sefer planlaması ve yapılan görevlendirmelerin isabetli

26 İbn İyas *age*, s. 106.

27 İbn Hacer, *age*, s. 366.

28 Aynî, *age*, s. 579.

29 Ebü’l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî, *Kitâbü’s-Sülûk li-Ma’rifeti Düveli’l-Mülûk*, Cilt IV/II, Neşr: Muhammed Mustafa Ziyade, Matbaatü’l-Cenne, Kahire 1939, s. 720.

30 Ebü’l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf b. Tagriberdî, *en-Nücümü’z-Zâhire fi Mülûk-ü Mısır ve’l-Kahire*, C. 14, Thk: Muhammed Hüseyin Şemsuddin, Darû’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1423/ 1992, s. 124.

31 İbn İyas, *age*, s. 106.

olduğu, hedef coğrafyadan alınan istihbaratın etkin kullanıldığı ve Kıbrıs'ta hem kara hem de deniz savaşlarının yapıldığı görülür. Ancak bu kayıtlar tek başına Memlûklerin gelişen deniz teknolojilerini iyi takip ettikleri sonucuna götürmemelidir. Zira Portekizlilerin Kızıldeniz'de Memlûk çıkarlarını tehdit edecek seviyeye ulaşma sürecini devletin iyi analiz edemediği ortadadır. Dönemin şartları düşünüldüğünde Osmanlıların, İtalyan denizci devletlerinin yahut çok sonradan denizlerde hâkimiyet kuran İngiltere ve Hollanda gibi devletlerin bu gelişmeleri hakkında XV. yüzyılda takip edemedikleri de bir vakıadır. Bu açıdan bakıldığında Memlûklerin kendi imkânları nispetinde ve kendi önceliklerine göre bir denizcilik politikası izlemeyi tercih ettiklerini söylemek doğru olacaktır.

Yukarıda değinildiği gibi Memlûklerin kendi imkânları ölçüsünde hazırladığı donanmayla sefere devam ettiği ve Aynî'nin kayıtlarına göre 18 Şaban tarihinde İskenderiye'den yola çıkarak 27 Şaban'da Kıbrıs'a ulaştıkları görülmektedir. Memlûk donanmasının Kıbrıs'a ulaşmasından sonra yapılan görev taksimatına göre askerlerin bir kısmının karaya çıktığı bir kısmının da denizden gelebilecek tehdiye karşı müteyakkız halde beklediği anlaşılmaktadır. 7 Ramazan tarihinde Kahire'ye gelen *Canıbek en-Nevdûrî* tarafından Sultan Barsbay'a ulaştırıldığı kaynaklarca zikredilen habere göre Memlûkler ilk olarak hendeklerle tahkim edilmiş Limason kalesini kuşattılar. Merdivenler yardımıyla kaleye çıkmaya muvaffak olan askerlerin başarılı olduğu ve bölge halkının dağlara doğru kaçtığı haberini getiren Nevdûrî, Kıbrıs kralının da yeni önlemler almakla meşgul olduğu bilgisini verdi.³² Eldeki kaynakların Memlûk ordusunun kuşatma günlüğü hakkında da bilgiler sunduğu görülmektedir. Sultana sunulan yukarıdaki rapora göre Memlûklerin, Emir Tagriberdî ve Aynal el-Hikemî komutasında iki ana kola ayrıldığı, Ramazan ayının ilk günü olan Pazar günü Mellaha'da buluşmak üzere bir strateji izlediği anlaşılmaktadır. Emir Tagriberdî komutasındaki kara birlikleriyle Kıbrıs kuvvetlerinin öncüleri arasında yaşanan çatışmayı Memlûklerin kazanmasından sonra kralın bir takviye ordu hazırladığına dair rapor aynı zamanda önemli detaylar içermektedir. Aynî'nin kayıtlarına göre; Memlûklere karşı teşkil edilen ve sayıları 10.000'i geçen bu yeni orduda, Katalan şövalyelerinin dışında ücretli bazı Türkmen taifeleri de muharip kuvvet olarak Memlûklerin karşısında yer almaktaydı.³³ Savaşın şiddetini ağdalı bir üslupla anlatan müellif bu savaşta Kıbrıs Kralı'nın üç yerden yara aldığı ve esir düştüğünü yazmaktadır.³⁴ Aynî'nin kayıtlarında rastlamadığımız ancak İbn Hacer tarafından verilen bir bilgiyi mühim görmekteyiz. Zira bu kayıtlar *Eskeniye* adıyla adada meskûn bir Venedik yerleşimi olduğunu ve bölge halkının Kıbrıs hâkimiyetinden bağımsız hareket ettiğini göstermektedir. Memlûklerden aman isteyen *Eskeniye* sakinlerinin, Kıbrıs Kralı'nın 5.000 süvari ve 7.000 piyade ile savaşa hazır olduğu yönünde verdiği istihbarat ise kuşkusuz mühimdir.³⁵

32 Aynî, kuşatma esnasında yaşanan çatışmalarda öldürülen 5 Kıbrıslı askerinin başlarının kesilerek Limason Kalesi'ne asıldığını da yazmaktadır. Detaylar için bk. Aynî, *age*, s. 580-581; İbn Hacer merdivenden ilk çıkan kişilere dair bilgiler de vermekte ve *Yaşbek Karakaş* ismini zikretmektedir. Detaylar için bk. İbn Hacer, *age*, s. 367.

33 Aynî, *age*, s. 581.

34 Aynî, *age*, s. 581; Aynî, esaret günü hakkında herhangi bir bilgi vermezken; Makrizî, 666 kişilik mühim bir listeyi ihtiva eden biyografik eserinde Kıbrıs Kralı'nın esir düştüğü günü 2 Ramazan Pazartesi olarak tespit etmektedir. Detaylar için bk. Makrizî, *Dürerü'l-Ukud*, C.1, s. 582.

35 İbn Hacer, *age*, s. 367.

3. Seferlerin Sonucu ve Kıbrıs Kralının Esaret Süreci

Kıbrıs Kralı'nı esarete götüren sürecin Memlûklerle Kıbrıs kuvvetleri arasında yapılan son savaşla doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu nedenle esaret sürecinde yaşananları, biri Kıbrıs diğeri Kahire olmak üzere iki farklı mekân üzerinden değerlendirmek doğru olacaktır. İncelenen kaynaklarda kralın esir düştüğü savaştan sonra kralın kardeşi tarafından yönetilen bir süreçten de bahsedilmektedir. Eldeki bilgiler topluca değerlendirildiğinde, kralın bir kardeşiyle beraber Memlûklerle yapılacak sefere çıkarken diğeri bir kardeşini Lefkoşa'da vekil bırakmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Zira savaş tarihi bize genellikle devlet adamlarının yenilgiyi de bir ihtimal olarak hesaba katarak geride vekil bıraktıklarına dair zengin malumat sunmaktadır. Geride bırakılan vekilin emrindeki asker sayısının, ek savunma tedbirlerinin, hanedana mensup kişilerin akıbetinin ne olacağına dair yapılan planlamaların her savaşta farklı olması durumu değiştirmez. Aksini gösterir bir kayda rastlamadığımız için kralın sağ kalan kardeşinin bu işi uhdesine aldığına hükmetmek mümkün görünmektedir. Yukarıda detayları verilen üçüncü Kıbrıs kuşatmasındaki son savaşta Kıbrıs Kralı'yla beraber kardeşinin ve Katalan askerlerinden büyük bir bölümünün öldürüldüğü yahut esir alındığı görülmektedir. Kıbrıs Kralı'nın esir alındığı savaş sonrasında Memlûklerin Kıbrıs'ın dört bir tarafına yayılarak köyleri talan ettiği, zengin ganimetler ele geçirdiği, çeşitli kiliselerin yıkıldığı kaynaklara yansıyan bilgiler arasındadır.

Emir Tagriberdî'nin Lefkoşa kalesini kuşatmak üzere harekete geçtiği sırada Aynal el-Hikemî'nin sahil savunması için denizde kaldığı görülmektedir. Aynî, bir taraftan Emir Tagriberdî'nin komutası altındaki kara birliklerinin Lefkoşa kalesine girerek Memlûklerin kesin zaferini ilan ettiğini, diğertaraftan sahilde tedbir alan Memlûklerin deniz muharebesinde 171 kişiyi öldürdüğünü kaydetmektedir.³⁶ Kaynaklardaki bilgiler Memlûk kuvvetlerinin bazı irtibat zafiyetleri konusunda da fikir vermektedir. Zira bir taraftan Emir Tagriberdî'nin ayan, eşraf ve tüccarla anlaşma yaptığı sırada Emir Tagribermiş komutasındaki bir grubun yağma ve talan faaliyetine devam ettiği görülmektedir.³⁷ Aynî'nin aktardıklarının aksine İbn Hacer'in kayıtlarında yağma ve talan ifadelerine rastlanmamaktadır. Süreç İbn Hacer'in kaleminde okunduğunda; büyük miktarda mal ve para ele geçirildiği, 5 Ramazan Cuma günü ezanın kilisede okunarak Cuma namazının da kilisede kılındığı görülecektir.³⁸ Kullandığımız iki mühim eserin meseleye yaklaşım tarzlarının farklı oluşunu Memlûk kaynaklarının bir zenginliği olarak görmek mümkündür. Zira Aynî konuyu değerlendirirken açıkça: "Caiz olmayan hatalar yapıldı." diyebilmektedir. Hz. Osman Dönemi'nde Muaviye'nin çabalarından Sultan Barsbay'a kadar uzanan süreçte kimsenin elde edemediği neticeye, adı geçen Memlûk hükümdarının ulaştığının altını çizen Aynî, Kıbrıs'ın fethedildiğine ve kralın esir edildiğine dair müjdeli haberi Kahire'ye getiren kişinin Emir Camibek olduğunu da yazmaktadır.³⁹ Müjdeyi alan sultanın yaşadığı büyük sevinç kaynaklardaki ifadeler ve tasvirlerden anlaşılmaktadır.

36 Aynî, *age*, s. 583.

37 Aynî, *age*, s. 583.

38 İbn Hacer, *age*, s. 369.

39 Aynî, *age*, s. 583.

Sultan Barsbay'ın, yanlarında esir halde bulunan Kıbrıs Kralı ile dönen gazilerin karşılanması için Dimyat ve İskenderiye'ye dört Tablhane Emiri ile 400 memlûk gönderdiği, seferin bazı mühim detaylarının ve sonucunun minberlerden halka ilan edildiği görülmektedir. Aynî, gazilerin 3 Şevval Çarşamba günü Dimyata'a ulaştıklarını, 8 Şevval Pazartesi günü de Kahire'ye girdiklerini yazmaktadır. Kıbrıs seferleriyle ilgili en dikkat çekici sahnelerden biri, kuşkusuz II. Jean de Lusignan'ın total bir katıra bindirilerek sultanın huzuruna çıkarılması sahnesidir. Ancak bu mühim olaya dair Aynî'nin kayıtlarında herhangi bir bilgi olmaması ilginçtir. O, sadece Kral'ın aşağılandığı ve sancağının yerlerde sürüklendiğini aktarmakla yetinmektedir.⁴⁰ Aynı şekilde Aynî'nin tanık olmadığı Kıbrıs'taki olaylara 12 sayfa ayırırken, bizzat tanık olduğu ve Kahire'de gerçekleşen olaylara yalnızca bir sayfa ayırmış olması dikkat çekicidir. Aynî'ye göre muzaffer ordu büyük bir coşkuyla şehre girmiş, Kıbrıs Kralı, ganimetler ve esirler Sultan'a sunulmuş, Sultan da kralın burçlardan birine hapsedilmesi emrini vermiştir.⁴¹

Kaynakların tanıklığına göre Memlûk tarihinin önemli merasimlerinden biri olduğu anlaşılan bu kabul ve karşılama töreninden sonraki günlerde yapılanlara dair bilgiler de mevcuttur. Mesela Aynî 9 Şevval Salı günü Sultan Barsbay'ın, ganimetlerin usulüne uygun şekilde dağıtılmasını, 10 Şevval Çarşamba günü ise elde kalan esirlerin satılmasını emrettiğini aktarmaktadır. Ancak Kahire'de yaşanan süreçle ilgili olarak müellifin kayıtlarından esir krala dair ulaşabildiğimiz tek bilgi 27 Rebiülevvel 830 Cumartesi günü sultanın emriyle hapisneden çıkarıldığına dair ifadedir.⁴² Bu kayıtlara göre Barsbay'ın esir krala iyi muamelede bulunduğu, ona hilat giydirerek iyi cins bir at tahsis ettiği söylenebilir.

II. Jean de Lusignan'nın ilk kısmı hemen, ikinci kısmı yıl sonunda ödenmek üzere 200.000 dinar tutarında bir fidye ödemeyi kabul ettikten sonra Kahire valisi nezaretinde şehri gezdiği, İskenderiye üzerinden de Kıbrıs'a döndüğü görülmektedir.⁴³ Kıbrıs Seferi'ne dair elimizdeki diğer kaynaklar Aynî'nin bıraktığı boşluğu doldurma konusunda yeterli görülebilir. Nitekim İbn Hacer muzaffer Memlûk ordusu tarafından esir sayımı yapıldığını ve yapılan sayımda 3.700 kişinin tespit edildiğini yazmaktadır.⁴⁴ Müellif, Memlûklerin 8 Şevval Pazartesi günü Bulak sahiline ulaştığında Kıbrıs Kralı ve oğlu ile Katalan Kralı'nın yeğeninini total katırlara bindirildiğini açıkça yazmaktadır. Esirleri taşıyan kafilenin bir ucunun Bulakta, diğer ucunun *Babü'l-Müderrec*'de olduğu, İbn Hacer'in açık ve güçlü tasvirinden anlaşılmaktadır. Onun anlatımına göre Kıbrıs Kralı Sultan Barsbay'ın huzuruna çıkarılmak üzere kaleye getirildiğinde başı açıldı ve yer öptürüldü. Aynı seremoni sultanın

40 Aynî, *age*, s. 584.

41 Aynî, *age*, s. 585; İbn İyas zafer haberlerinin ardından Kahire'nin süslendiğini ve 7 gün boyunca beşaret ve zafer davullarının çalındığını yazmaktadır. Detaylar için bk. İbn İyas *age*, s. 107.

42 Aynî, *age*, s. 585.

43 Aynî, *age*, s. 585; Dönemin çağdaşı olan diğer tarihçilerin eserlerinde rastlamadığımız bir ayrıntıya Makrizî'nin *Dürerü'l-Ukudü'l-Feride* adlı eserinde Jean de Lusignan'ın biyografisini anlatırken yer verdiği görülmektedir. Lusignan'ın esaret sürecini anlatan Makrizî, *Frenk konsoloslarının henüz belirlenmemiş bir miktara kefil oldukları* bilgisini vermektedir. Bu cümleden, Lusignan müttefiklerinin onu ne pahasına olursa olsun kurtarma niyeti taşıdığı anlamı çıkarılabilir. Doğal olarak durumun farkında olan Barsbay'ın da ödenmesi mümkün olan miktarı üst çitadan belirlemeye çalıştığını tahmin etmek güç değildir. Detaylar için bk. Makrizî, *Dürerü'l-Ukud*, C.1, s. 583.

44 İbn İyas esir sayısını 1500 kişi olarak göstermektedir. İbn İyas *age*, s. 108.

huzurunda tekrarlanırken Kral bayıldı. Ayıldığında *Babü'l-Kantara'dan* kendisi için hazırlanan yere götürüldü. Bir taraftan da halk izdiham halinde geçişleri izlemeye devam etmekteydi. İlk olarak emirler, ardından esirler geçiş yaptı. Müteakiben ganimetlerin geçişi izlendi. Kafilenin sonunda Kıbrıs Kralı'nın sancığı, tacı ve topal bir katıra bindirilmiş Kral zincire vurulmuş şekilde Sultan Barsbay'ın huzuruna çıkarıldı. Mekke Emiri, Osmanlı elçisi, Tunus Kralı'nın elçisi, bazı Türkmen Beylerinin elçileri de tesadüfen orada olduğu için bu sahneye tanıklık ettiler. Sultan, zaferde emeği geçen emirlere hilat giydirdikten sonra Kıbrıs Kralına 200.000 dinar ödemesi gerektiğini söyledi. Kralın kabul ettiği teklife göre bu miktarın yarısı Mısırdarken, diğer yarısı da Kıbrıs'a dönünce ödenecekti. Ayrıca her yıl Memlûklere 20.000 dinar ödenmesi de kabul edilen şartlar arasındaydı. Müellif, eserinde Memlûk hazinesinin kazanç hanesine yazılabilecek mal ve para miktarı hakkında da bilgi vermekte ve Kıbrıs Kralı'nın Sultan Barsbay'a ödeyebildiği miktarın 75.000 dinar olduğunu, ardından Kralın öldüğünü yazmaktadır. Listeye göre II. Jean de Lusignan, tekrar Kıbrıs'a Kral olarak dönebilmesi karşılığında evsafi belirlenmiş 2.000 adet kıyafet göndermeyi de taahhüt etmişti.

Kralın kişisel tasvirine dair bilgiler de veren İbn Hacer, II. Jean de Lusignan'ı şiiri seven ve şiirler yazarak onları Arapça'ya tercüme ettiren birisi olarak tanıtmaktadır. Hatta Sultan Barsbay, esir kralın yazdığı bir şiiri çok beğenmiş ve onu affetmişti.⁴⁵ Bu yargının gerçeği tamamen yansıtmadığı, sultanın politik nedenlerle ve rasyonel düşünerek onu affettiği, istediğini aldıktan sonra da serbest bıraktığı kanısı taşımaktayız. Sonuçta Kıbrıs Kralı II. Jean de Lusignan bir süre Kahire'de kaldıktan sonra İskenderiye geçmiş, orada 2.500 kişilik bir askerî birliğin *Akboğa et-Timrazî* yönetimindeki gösterilerini hayranlıkla izlemiş ve adaya dönmüştür.⁴⁶ İbn İyas Kıbrıs Kralı II. Jean de Lusignan'ın tacının Sultan Barsbay tarafından verilen bir emirle *Medresetü'l-Eşrefiyye'nin* kapısına asıldığını ve kendi döneminde bu tacın halen orada asılı durduğunu yazmaktadır.⁴⁷ Kıbrıs Kralı II. Jean de Lusignan Memlûk sahil kentlerini yağmalatmış ve yağmacıları himaye etmişti. Üstelik barış teklifinde bulunan Memlûk elçisini de yaktırmıştı. Lusignan'ın tüm bu eylemlerinin bedelini, esir edilip topal bir katıra bindirilerek, taşsız ve Sultan Barsbay'ın haraçgüzarı olarak Kıbrıs'a dönmekle ödediği söylenebilir.⁴⁸

45 İbn Hacer, *age*, s. 369-370; Törende hazır bulunan elçiler hakkında İbn İyas da hemen hemen aynı bilgileri vermekte ve bu törenden daha görkemli herhangi bir tören yapılmamış olabileceğini yazmaktadır. Detaylar için bk. İbn İyas, *age*, s. 108.

46 İbn Hacer, *age*, s. 370-371.

47 İbn İyas, *age*, s. 109.

48 Makrizî, Lusignan'ın hal tercümesini de içeren biyografi kitabında: "...Kıbrıs'a döndü, memleketinde ölümüne kadar krallık yaptı. 835 yılına kadar bize vadettiklerinin çoğunu yerine getirdi ve onun ölüm haberi bize ulaştı". ifadelerini kullanmaktadır. Esaret süreci ve Jean de Lusignan'ın ölümü hakkında bk. Makrizî, *Dürerü'l-Ukud*, C.1, s. 583.

Sonuç

Doğu Akdeniz'in kontrolü açısından mühim bir mevki işgal eden Kıbrıs, Haçlı Seferleri sırasında İngiliz Kralı Aslan Yürekli Richard tarafından işgal edilmiştir. Müteakip süreçte ada önce Templier Tarikatı'na tahsis edilmiş, sonra da Guy de Lusignan'a bırakılmıştır. Haçlı motivasyonunun da etkisiyle Kıbrıs, zamanla İslam devletlerine karşı yürütülen saldırıların koordinasyon merkezi haline gelmiştir.

Memlûkler, bağımsızlıklarını kazandıktan kısa bir süre sonra hilafeti himaye eden bir güç haline gelmiş, Haçlı ve Moğol tahakkümüne karşı mücadeleyi de bir devlet politikası haline getirmiştir. Baybars, Kalavun ve Eşref Halil dönemlerinde tedrici olarak bölgedeki Haçlı varlığına son verilmesine ve Muhammed b. Kalavun'un izlediği etkin politikaya rağmen Kıbrıs adası Memlûklerin Akdeniz politikasında bir tehdit unsuru olmaya devam etmiştir. Papalık tarafından temel stratejisi belirlenen ve Memlûkleri bir kara devleti olarak kalmaya zorlama politikasında da Kıbrıs, mühim bir rol oynamaya devam etmiştir. Papalık tarafından belirlenen politika Memlûkler kadar, Memlûklerle ticaret ortağı olan güçlerin de zararına sonuçlar doğurduğu için İtalyan şehir devletleri Papa'nın ambargosuna uymamışlardır. Ancak zaman zaman Kıbrıs merkezli baskınlara maruz kalan Memlûkler, bir taraftan ticari menfaatlerini koruyarak Akdeniz'de etkin bir güç olmaya, diğer taraftan da İslam dünyasının hamisi olma rolüne uygun adımlar atmaya çalışmıştır. Sonuçta Sultan Barsbay Dönemi'nde Kıbrıs'a yapılan üç deniz seferi ada Memlûklerin haraçgüzârı olmuştur.

1424-1426 tarihleri arasında adaya yapılan üç deniz seferi hakkında bilgi veren Memlûk tarihçilerinin eserlerinde seferlerin genel seyrinin paralel anlatımlarla kaynaklara yansıdığı müşahede edilmiştir. Kaynaklardaki farklı bilgilerin daha ziyade sayısal veriler olduğu, farklı istatistiklerin de makul ve izah edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. Seferlerin nedenleri, gelişim seyri ve sonucu hakkında akıllarda soru işareti bırakabilecek bir anlatıma tesadüf edilmemiştir. Tercümelerini yaparak mukayeseli bir anlatımla metinde sunmaya çalıştığımız kaynaklarda Sultan Barsbay'ın Kıbrıs Seferleri'nde dinî motivasyon ve tasvirlerin yoğun olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Memlûk askerlerinin *mücahit*, adayı müdafaa edenlerin de *küffar* olarak nitelenmesi, dinî motivasyonu ortaya koyan güçlü kanıtlar olarak değerlendirilmiştir. Tüm kaynakların ittifakla belirttiği bir husus da Memlûklerin denizciliği tamamen ihmâl ettiğine dair yaygın fikrin tekrar gözden geçirilmesini gerektirecek türdendir. Zira Sultan Barsbay'ın; Trablus, İskenderiye, Dimyat ve Beyrut gibi kentlerde gemi inşası için verdiği emirler en azından adı geçen kentlerde tersanecilik faaliyetlerinin belli bir düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Lusignan yönetimine seferler öncesi ve sırasında Avrupa'nın çeşitli yerlerinden yardım gelmesi, Memlûkler gibi Kıbrıs yönetimi için de dini motivasyonun önemli olduğuna işaret etmektedir. *Eskeniye* bölgesinde meskûn olan bazı Venedik kuvvetlerinin Memlûklerle işbirliği yapmasını yahut bazı Türkmen gruplarının adayı müdafaa etmek için Lusignan yönetimine yardım etmesi istisna teşkil eden hususlar olarak değerlendirilmiştir. İncelenen kaynaklarda Kıbrıs Kralı II. Jean de Lusignan'ın topal bir katıra bindirilerek Kahire'de teşhir edilmesi ile ilgili sahnelerin son derece canlı tasvirlerle verildiği görülmüştür. Elde edilen ganimetin miktarı, bu ganimetin nasıl değerlendirildiği, esirlere uygulanan muameleye dair usuller de kaynaklara yansımış, görkemli zafer kutlamalarına tanık olan ülkelerin elçilerine

de telif edilen eserlerde yer verilmiştir. Sonuç olarak Kıbrıs Kralı II. Jean de Lusignan'ın yapılan üç deniz seferi ile mağlup ve ağır bir savaş tazminatı ödemeye mahkûm edildiği, kraliyet tacını Mısır'da bırakarak ülkesine döndüğü söylenebilir.

Kaynakça

- Ayaz, Fatih Yahya, *Memlük-Kıbrıs İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.
- el-Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *Ikdü'l-Cûman fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, C. 19, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi, No:2396.
- el-Makrizî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir,(1939). *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, Cilt IV/2, Muhammed Mustafa Ziyade (neşr.), Matbaatü'l-Cenne, Kahire 1939.
- Dürerü'l-Ukudü'l-Feride fi Terâcimi'l-Ayani'l-Müfide*, Thk: Mahmud el-Celilî, Darü'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 1423/2002.
- İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *İnbâü'l-Gumrbi-ebnâi'l-Umr*, C. 3, Thk: Hasan Habeşî, Cumhuriyetü Mısır el-Arabiyye el-Meclisü'l-A'la Li's-şüûni'l-İslamiyye, Kahire 1396/1972.
- İbn İyas, Ebü'l-Bereket Zeynüddin Muhammed b. Ahmed, *Bedai'üz-Zühûr fi Vekâyii'd-Dühûr*. Cilt 1/I, Muhammed Mustafa, Thk: Müessesetü'r-Reyyan el-Ma'hedü'l-Almani li'l Ebhasi's-Şarkıyye, Beyrut 1431/2010.
- İbn Tagribirdî , Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûk-ü Mısır ve'l-Kahire*, XIV, Thk: Muhammed Hüseyin Şemsuddin, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992.
- Ostrogorsky,Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çeviri: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.
- Şeşen, Ramazan, “Dâviyye ve İsbitariyye”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, 1994, s. 19-21
- Üstün, Ergun, “Memlük Devleti'nin Kıbrıs'ı Hâkimiyeti Altına Alması”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 2018, s. 26-42.

EXTENDED SUMMARY

The island of Cyprus, which has been the scene of clashes of influence between different powers for the dominance of the Eastern Mediterranean throughout history, seems to have gained a new mission during the Crusades. The main reason for this is that the island was an important supply point and logistics centre between the Crusader world and the Levant region. Cyprus has been the scene of struggles for dominance since ancient times due to its important position in the Eastern Mediterranean. From the Phoenicians to the present day, historical documents testify that regional or global powers have made various attempts to own the island for geopolitical and geostrategic reasons. When we look at the issue under the conditions of the Middle Ages, we can see that Cyprus played the role of an outpost of the West in the struggles for dominance that gained a new dimension in East-West relations after the Crusades. It may also be said that Cyprus was a centre that supported piracy activities for the Mamluk State.

Since the Mamluks saw themselves as the protector of the Muslims of the world with the restoration of the caliphate in Egypt from Sultan Barsbay onwards, it is clear that Cyprus-based piracy activities can be considered as a loss of prestige for the Mamluks beyond economic losses. When we look at the main sources and research works, it is seen that there were piracy activities supported from Cyprus before the establishment of the Mamluks, during the foundation years of the Mamluks and until 1426 when the conquest of the island took place. Although the Mamluk response to these activities was closely linked to internal politics, the Mamluks tried to respond to each attack militarily, politically, diplomatically or economically. Having eliminated the last Crusader presence in the Levant - Acre - it can be said that the Mamluks ranked high in the definition of enemies not only for Cyprus under the Lusignan dynasty, but also for the western powers that established the Crusader counts and kingdoms in this region. Indeed, the available sources reveal that during the captivity of the King of Cyprus in Cairo, the consuls representing western countries vouched for an undetermined amount of ransom to rescue Jean de Lusignan. This information proves that the Crusader-motivated western powers were ready to rescue the captive king from the Mamluks at any cost.

The priority of Barsbay and Qalavun during the establishment and organization years of the Mamluk State was undoubtedly to establish the state on solid foundations. In line with this policy, institutionalization was naturally prioritized. Although struggles based on land forces came to the fore in foreign policy, steps were also taken to strengthen the naval forces in cases where naval support was required. In addition, diplomatic relations were established with the powers defined as rival or enemy elements, and agreements were entered into with different states. In the reign of Muhammad b. Qalavun, which is considered as the peak of the Mamluk State in almost every respect, it is seen that some steps were taken to strengthen both land and naval forces with the relative elimination of the malfunctions arising from the Mamluk system. The navy organized by Muhammad b. Qalavun for the capture of Arwad Island, where some of the Crusaders took refuge after the conquest of Acre, proves that the view that the Mamluks completely neglected maritime affairs does not reflect the truth. However, in this state where political stability was very important and the Mamluk system directly affected all institutions, weaknesses were experienced in the navy

as in every field in the post-Muhammad b. Qalavun period. Although the deterioration of the Mamluk system accelerated in the period beginning with Sultan Barquq, it can be said that the importance of the navy increased. In fact, the steps taken by foreign powers in the field of maritime forced the Mamluks to take measures to become more powerful at sea. In addition to the strategic, security and economic dimensions that pushed Sultan Barsbay to organize the Cyprus expedition, the religious dimension in which the Mamluks positioned themselves in the Islamic and western world should not be overlooked. Zāhir Barsbays' restoration of the caliphate in Egypt or the portrayal of the Mamluks as the patronizing power of the Islamic world in diplomatic documents during the reign of Muhammad b. Qalavun are also related to this. For the aforementioned reasons, during the reign of Sultan Barsbay, the Mamluks conquered Cyprus with their naval expeditions between 1424-1426 and captured the King of Cyprus, Jean de Lusignan II. This study includes a comparative evaluation of the Cyprus expeditions during the reign of Sultan Barsbay by focusing on Aynī's records and translating the writings of al-Maqrizī, Ibn Hajar, Ibn Tagribirdī, and Ibn Iyas. It has been observed that religious discourses about the campaigns are used extensively in the sources, and Mamluk soldiers are called mujahidin and the defenders are called heathen. The capture of the holy cross in Cyprus by the Mamluks is also described in an epic style. The unanimous language used in the sources shows that the sole motivation for the Cyprus expedition was not the sack of Alexandria or compensating for the losses suffered by the Mamluks in the piracy attacks on the Syrian coast. Although the 5 sources provide different information on the details of the expedition, its dates, and the names of the participants; all sources provide information on a naval accident that occurred during this period. Nevertheless, the information in relation to the casualties caused by the accident varies. Excluding the naval accident, it is seen that the Mamluk State captured the King of Cyprus, Jean de Lusignan, at the end of a well-organized process, put him on a lame mule, took him through the streets and sentenced him to pay a large ransom. The sources provide detailed information about the exhibition of not only the King of Cyprus but also the large booty of war captured during the siege. After Jean de Lusignan II agreed to pay a ransom of 200,000 dinars, the first part to be paid immediately and the second part at the end of the year, he toured the city under the supervision of the governor of Cairo and returned to Cyprus through Alexandria. With three naval expeditions, King Jean de Lusignan II of Cyprus was not only defeated and paid a heavy war reparation, but also left his royal crown in Egypt and was able to return to the island as the ruler of a tributary state that recognized the supreme sovereignty of the Mamluk State.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr.
Sami R. GASHI

Professor at the Gymnasium
"Remzi Ademaj" Prizren,
sgashi543@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9807-9880>

Başvuruda bulundu. / Applied
Kabul edildi. / Accepted
Eser Geçmişi / Article Past: 29/08/2023 08/09/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1352123>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

A look at the migration of Albanians from Kosovo to Albania in 1934

Arnavutların 1934 yılında Kosova'dan Arnavutluk'a göçüne bir bakış

Abstract

The paper provides detailed data on the Albanian families who moved from Kosovo to Albania during 1934, relying on the archival data of the Central Archive of Albania. Based on the researched documents, we have provided data on the migration of Albanians from Kosovo, their settlement in Albania, the families that moved to Albania, the number of members specifying them by name, surname, origin, the reason for the migration, the place where they settled, etc.

Key words: Kosovo, Yugoslavia, Albania, migration, property, violence

Öz

Bu çalışma, Arnavutluk Merkez Arşivi'nin arşiv verilerine dayanarak 1934 yılında Kosova'dan Arnavutluk'a göç eden Arnavut aileler hakkında ayrıntılı veriler sunmaktadır. Araştırılan belgelere dayanarak, Kosova'dan Arnavutların göçü, Arnavutluk'a yerleşmeleri, Arnavutluk'a göç eden aileler, adı, soyadı, kökeni, göç nedeni, yerleştikleri yer vb. belirtilerek üye sayısı hakkında veriler sağlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Kosova, Yugoslavya, Arnavutluk, göç, mülkiyet, şiddet

ATIF: GASHI, Sami R., "Arnavutların 1934 yılında Kosova'dan Arnavutluk'a göçüne bir bakış", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/3 (Eylül 2023), s. (643-673)

CITE: GASHI, Sami R., "A look at the migration of Albanians from Kosovo to Albania in 1934", *Journal of History and Future*, 9/3 (September 2023), pp. (643-673)

Introduction

Belgrade's efforts for agrarian reform, colonization of the Albanian territories resulted in the expropriation of the indigenous Albanian population and their migration to Turkey and Albania. Thus, favorable conditions were created for the settlement of Slavic settlers and the realization of Belgrade's final goal, which was to change the ethnic structure in Kosovo. Therefore, the violent displacement of Albanians, ethnic cleansing, Slavicization and the emptying of Kosovo with the idea of creating a situation without perspective for the Albanians living in Kosovo, was among the strategies of Yugoslav politics.

It was also considered a silent form of physical elimination. In order to achieve these goals, the most inhumane means and methods were used, such as pressure, violence, imprisonment, exile, raids, burning houses, robbery of properties and even murders.¹ The Yugoslav authorities had engaged all the state structures, starting from the Prime Minister's Office, several key ministries, the General Staff of the Army, the heads of the Orthodox clergy, academic, cultural and media institutions.² In 1933 dr. Kraleviqi in Skopje had also proposed chemical warfare against the Albanian people.³

The agrarian legislation (of the years 1919, 1931, 1933) approved by the Serbian-Croatian - Slovenian Kingdom and by the Yugoslav Kingdom did not have the real aim of implementing a real agrarian reform but in the name of the reform it was planned to carry out the relocation of Albanians, which constituted not only open discrimination but also real efforts to eradicate the dominant presence of Albanians in Kosovo.

From November 5, 1932 until January 27, 1934, the Yugoslav government was led by Millan Sershiq, a sworn enemy of the Albanian people, who, while at the head of the government, committed terror with the help of gendarmes and the police in Kosovo. He acted for an integral Yugoslavia and national unity as a defender of state centralism, seeing in it only the Serbian people.⁴ According to the Serbian archives, only during the year 1934, 328 Albanian families moved to Albania.⁵

The Albanian state showed interest in the migration of Albanians from Kosovo. In the internal plan, it systematized and issued concrete laws such as: Regulation for the implementation of the law on the installation of immigrants and farmers on state lands

-
- 1 Zamir Shtylla, Aspekte të politikës së shpërnguljes me dhunë të shqiptarëve nga Kosova në vitet 1936-1941, në: *Shpërnguljet e shqiptarëve gjatë shekujve*, libri, I, Shoqata për kthimin e shqiptarëve të shpërngulur nga Kosova, Prishtinë, 1992, p. 185
  - 2 Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë, *Historia e Shqiptarëve gjatë shek XX (1925 – 1939)*, vëllimi III, Tiranë, 2020, p. 591
  - 3 Marenglen Verli, *Momente të spastrimit etnik të trevave shqiptare nga Serbia...*, p. 28; Dr. Izber Hoti, *Qëndrimi i diplomacisë italiane ndaj Shqipërisë dhe Shqiptarëve (1930-1934)*, Prishtinë, 1997, p. 126
  - 4 Dr. Hakif Bajrami, *Rrethanat shoqërore dhe politike në Kosovë më 1918 – 1941*, Prishtinë, 1981, p. 253
  - 5 Prof. Dr. Hakif Bajrami, *Antimemorandum*, Prishtinë, 2004, p. 47-48

(1925), which was detailed in the Law on Agrarian Reform in 1930 and in the Decree Law on the Settlement of Immigrants (1931). An Albanian from Kosovo was appointed at the head of the Directorate for the Installation of Immigrants - Sali Vuçiterna, former Minister of World Affairs in the government of Ahmet Zogut. (11 May 1928 - 1 September 1928) and Koço Kotës (5 September 1928 - 5 March 1930).⁶ The presence of a minister from countries outside political Albania, such as Sali Vuçiterni and Abdurrahman Dibren, in Yugoslav political and military circles was seen as a sign of Albania's interest in Kosovo and the other countries remaining in the Kingdom of Yugoslavia.⁷ In relation to the neighbors, Ahmet Zogu was careful, he aimed to create a positive climate, but at certain moments he also favored certain elements that kept alive the national issue and to protect the Albanian being in the remaining years outside political Albania. So Kosovo should not be emptied, the presence of Albanians should be preserved. Externally, Albania activated diplomatic missions in Skopje - Consulate General, in Bitola - Consulate, in Belgrade - Legation, in Thessaloniki - Consulate, in Istanbul, etc.⁸ In the report of the minister (ambassador) of Albania in Belgrade, Rauf Fico, sent to the MFA in Tirana, explaining the views on the Kosovo issue, among other things, it was emphasized: "Our national interest begs that the Kosovo Albanians should not be moved from the country, the bottom line, even if they are forced to flee from there, they should be pulled back to Albania".⁹ King Zog had requested financial aid from the League of Nations to help the installation of Albanians from Kosovo.¹⁰ Yugoslavia was interested in all forms; even giving loans to Albania to overcome financial difficulties, as stated by Mr. Stojadinovic was the only one to successfully complete the process of moving Albanians from Kosovo.¹¹ The Albanian government constantly interfered with the Albanian districts in Kosovo, suggesting that they should not move from their country, since such a thing was against the interests of the Albanians.¹² Even the Foreign Office had information that Albanian -Yugoslav relations could not be normal until the Albanian population in Kosovo could not express itself about the political future.¹³

In August 1934, Fuad Asllani - the full-power Albanian representative in London had asked for help for the Albanians in Kosovo, whose property was confiscated and they were forced to move. In this regard, the English circles had done their research and had come

-
- 6 Marenglen Verli, *Interesimi i shtetit shqiptar për shqiptarët në Jugosllavi në vitet 20 -30 të shek. XX*, në: *Aspekte rreth krijimit dhe zgjidhjes së çështjes shqiptare (shek. XIX–XX)*, Vëllimi I, Klean, Tiranë, 2014, p. 130
  - 7 Arkivi Shtetëror i Republikës së Maqedonisë & Agjencia Shtetërore e Arkivave të Kosovës, *Politika e Mbretërisë Jugosllave ndaj Shqiptarëve dhe Shqipërisë 1929 – 1941*, me përzgjedhje, parathënie dhe redaktim nga Mr. Qerim Lita, Shkup – Prishtinë, 2012, pp. 55 - 56
  - 8 Marenglen Verli, *Interesimi i shtetit shqiptar për shqiptarët në Jugosllavi...*, p. 129
  - 9 Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë, (further on cited as: AQSH), Fondi (further on cited as: F.) 150, viti (further on cited as: v.) 1934, Dosja (further on cited as: D.) I-361 *Raport i Ministrit Rauf Fico mbi gjendjen dhe politikën e Jugosllavisë për emigrimin e kosovarëve në vendet e huaja*, p.1
  - 10 Ilir Ushtelenca, *Diplomacia e Mbretit Zogu I –rë*, Ermir, Tiranë, 1997, pp. 263 - 264
  - 11 AIH - Tiranë, A - 98, Arkivi Qendror i Londrës, Public Record Office - London, Foreign Office, viti 1935, Albania General Correspondenc, Political British Legata, Durrazo, përktheu A. Dako, p. 99
  - 12 Prof. Dr. Jusuf Osmani, *Kolonizimi, Reforma agrare dhe Shpërngulja e shqiptarëve nga Kosova 1918-1941 Dokumente: Shpërngulja 3*, Dukagjini, Prishtinë, 2016, p. 126
  - 13 Prof. Dr. Hakif Bajrami, *Shqiptarët në mes dy totalitarizmave 1918 – 1999*, Prishtinë, 2010, p. 173

across the real injustices that were done to the Albanians in Kosovo and the other countries left outside of political Albania. Precisely for this interest of the English, there were harsh reactions from the Ministry of Foreign Affairs of Yugoslavia, which had denied the claims of property confiscation, violence and displacement of Albanians. Serbian lies were not unknown to England, which apparently was not interested in getting to the bottom of the problem.¹⁴

The ill treatment of the Albanian population in Kosovo was the subject of a correspondence between the British Legation in Belgrade and the British Legation in Durrës. Through the memorandum of the second secretary Mr. Greiffenhagen at the British Legation in Belgrade can be seen that in 1934, Albanian families from Kosovo had immigrated to Albania. The Albanian government had complained that the Yugoslav government, with the intention and pretext of the Agrarian Reform, had expelled the Kosovo Albanians from their properties with the aim of creating space for the Montenegrin colonizers. The Albanian government was put in difficulties to organize the refugees from Kosovo. Regarding to this issue, Sir Nevile Henderson had a conversation with King Alexander (June 1934) who emphasized that Montenegrins are responsible for this issue, emphasizing that the Yugoslavs had also fled Albania and sought refuge in Yugoslavia.¹⁵ In fact, King Alexander's response was a tendency to localize and minimize the migration problem by linking it to the Montenegrins and not to the state level and responsibility, comparing the case of Vraka with the whole of Kosovo and the other Albanian provinces that had remained outside of political Albania. In reality, the reasoning of the Yugoslav King was unstable since the Yugoslavs in Albania, specifically those in Vraka, "sold all their property to the Shkodrans at a very high price"¹⁶ while the Albanians of Kosovo not only could not sell their property at high prices but it was confiscated and they were forced to move. The Albanian minister (ambassador) in Belgrade Mr. Rauf Fico, thanked S. N. Henderson for his efforts in favor of the Albanians. On this occasion Mr. S. N. Henderson advised Mr. Fico to rise this issue in the Ministry of Foreign Affairs "while the iron was still hot."¹⁷ Regarding the departure of the Serbs from Vraka, Mr. Fico had emphasized that they had left after they were given better land in Yugoslavia in the name of the so-called agrarian reform that was practically carried out at the expense of the Albanians.¹⁸

In January 1934, the national repression in Kosovo by the Yugoslav authorities continued, as a result of which a new flood of emigrants had begun in the direction of Albania, nearly 200 families were left unsettled.¹⁹

14 Ibid., pp. 173-174

15 AIH - Tiranë, A - 98, Arkivi Qendror i Londrës, Public Record Office - London, Foreign Office, viti 1935, Albania General Correspondenc, Political British Legata, Durrazo, përktheu A. Dako, pp. 88-90

16 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83, *Korrespondencë me disa prefektura, Ministrinë e Punëve të Jashtme etj., për ardhjen, kalimin transit ose qëndrimin në Shqipëri të disa shtetasve jugosllavë (kosovarë e kombësi të tjera) si emigrantë, dezertorë, gazetarë, diplomatë, agjentë si dhe survejimi, gjurmimi dhe shërbimi përkatës nga ana e autoriteteve shqiptare*, p. 139

17 AIH - Tiranë, A - 98, V. 1935, p. 90

18 Ibid.

19 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 84, *Korrespondencë me prefekturat e Dibrës, Kosovës (Kukës), Korçës, Shkodrës, për shtypjen nacionale në Kosovë nga autoritetet jugosllave dhe disa çështje të gjendjes*

Faced with a serious situation without financial means, lack of land for settling immigrants, on January 24, 1934, the General Directorate of Agrarian Reform informed the Ministry of Internal Affairs that about 200 families of immigrants who came without a passport or with a passport had remained unsettled provided with a visa from the external consultations of the Kingdom of Albania. Thus, the General Directorate of Agrarian Reform had ordered all Immigration Offices that immigrants who enter Albania without an immigration visa should not make any commitment to them as they were not able to provide either the expenses or the possibility of installation. However, according to the announcements coming from the districts, it was learned that Albanian families from Kosovo were continuing to come to Albania, but as a result of circular 2062 of December 14, 1933, they remained on the streets suffering for food. Therefore, considering this situation, it was ordered by the General Directorate of Agrarian Reform that the emigrants be accepted by the immigration offices and to take the appropriate measures to ensure their livelihood. In order to stop the influx of Albanian families from Kosovo and not to let them suffer by remaining on the streets, the Ministry of Internal Affairs requested that the border authorities be ordered to present the families of immigrants without passports or with transit permits and passports without immigration visas, not to let them enter the land of the Albanian Kingdom.²⁰ According to the Minister of Internal Affairs, Musa Juka, deserters from military service and political fugitives will be excluded from this measure and will be allowed to enter Albania.²¹

In 1934, the Consulate General of Skopje notified the Minister of Foreign Affairs Mr. Xh. About 100 - 150 families from the province of Peja have sold all their possessions and not only remained on the streets, but also were pushed by the Yugoslav authorities to leave for Albania and Turkey. In these circumstances, despite efforts to stop emigration, this consulate had granted visas to 30-35 families to move to Albania.²²

Musa Juka, Minister of Internal Affairs, at the beginning of March 1934, had requested from the Kukes Prefecture that immigrants who entered Albania without the proper documents should not be returned to the border, but that the Royal Border Guard should hand them over to the sub-prefectures and municipalities on nearby and then forwarded to the prefecture center. On that occasion, it was requested that the issue of removal be examined and concrete measures should be taken, for which the Ministry of Internal Affairs should also be notified.²³

The Ministry of Internal Affairs notified the General Directorate of Agrarian Reform that around 100 immigrant families have gathered in the Durrës district, which, due to the

---

politike, ushtarake të atjeshme, p. 1

20 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 84, pp. 1-2

21 Ibid., p. 3

22 AQSH, F. 151, V. 1934, D. 142, *Vendim i Këshillit të Ministrave dhe korrespondencë e Ministrisë së Punëve të Jashtme me Drejtorinë e Përgjithshme të Reformës Agrare dhe Përfaqësitë shqiptare në Jugosllavi e Turqi, mbi gjendjen ekonomike, politike të shqiptarëve të Kosovës, keqtrajtimin e tyre nga autoritetet jugosllave, emigrimi në Turqi dhe Shqipëri, si dhe mosat e Qeverisë Shqiptare për mos shkombëtarizimin e tyre*, pp. 83-84

23 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 84, p. 7

lack of land, have not settled. In this situation, representatives of 20 families had gone to the district of Lushnja to see the land that the Directorate of Agrarian Reform had available for the installation of immigrants, but they did not like it. Although they were advised by the Prefecture of Durrës to settle in the Lushnja district since there were no properties in the Durres district, they did not obey the advice of the Prefecture. The state authorities of the Albanian Kingdom were afraid that this situation could create unpleasant scenes in terms of security and damage the State Treasury.²⁴ Regarding this situation, the Director of Agrarian Reform, Sali Vuçiterna, informed the Ministry of Internal Affairs that this Directorate will offer land to set immigrants, but if they refuse to settle, then they will be informed that they lose the right to settle on state lands and all relations they have with the immigration office are cut off, leaving them free to secure their lives with their own private initiative.²⁵ On 19th of March 1934, the General Consulate of Albania in Skopje notified the Minister of Foreign Affairs Mr. Xhafer Villa that the number of Albanian emigrants from Kosovo who presented to this General Consulate to request emigration visas to Albania was taking worrying proportions day by day, especially from Peja and its surroundings. Seeing the created situation, this Consulate General suggested stopping issuing visas for a while, in order to avoid national destruction. According to it, if the issuance of 100-150 passports per month continued, there would be over a thousand families waiting for visas. Based on a verbal note from the Yugoslav Ministry of Foreign Affairs, it was requested that based on Article 55 of the Law on Citizenship and by the request of Mr. Putriq, to grant visas to the following persons: Islam Tahiri, Rrustem Alija, Ali Tahiri, Ramë Osmani, Sadri Alija and Mal Hyseni from Kosovo, as they have lost their Yugoslav citizenship, simultaneously requesting to facilitate their journey to Albania. According to the Yugoslav authorities, all those Albanians who request emigration passports, upon receiving them, have lost their *ispo jure* Yugoslav citizenship and they want to force the Albanian authorities to issue visas for entry into Albania.²⁶

According to the information coming from the General Consulate of Albania in Skopje, the situation in Kosovo was described as serious with terror, murder and confiscation of property. Thus, on March 27, 1934, the Consulate General of the Kingdom of Albania in Skopje notified the Minister of Foreign Affairs, Mr. Xhafer Villa that in the village of Krushë and in some other villages between Gjakova and Prizren inhabited by Albanians, the occupying Yugoslav authorities had robbed the private properties of the Albanians and gave it to the Montenegrins installed in those villages. Although these families had complained, they had never received any response from the Yugoslav authorities. The only answer was from the Deputy Minister of Agriculture, who also held the position of the Minister of Agrarian Affairs, during a visit to Prizren he had declared: “as long as the fez exists (alluding to the white Albanians fez) agriculture will continue strictly without any

24 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/1, *Korrespondencë me disa prefektura, Ministrinë e Punëve të Jashtme etj., për ardhjen, kalimin transit ose qëndrimin në Shqipëri të disa shtetasve jugosllavë (kosovarë e kombësi të tjera) si emigrantë, dezertorë, gazetarë, diplomatë, agjentë si dheurvejimi, gjurmimi dhe shërbimi përkatës nga ana e autoriteteve shqiptare*, p.18

25 Ibid, pp. 21, 22

26 Prof. Dr. Jusuf Osmani, *Kolonizimi, reforma agrare dhe shpërngulja e shqiptarëve nga Kosova 1918-1941, dokumente: Shpërngulja 3*, Prishtinë, 2016, pp. 247-248

mercy.”²⁷

Since March 1934, taking into account the political reasons and the lack of means to help the displaced with food aid after the funds of the General Directorate of Agrarian Reform had been spent, the Ministry of Internal Affairs had ordered the Prefecture of Kosovo and Shkodra that Kosovo Albanian emigrants were not allowed to enter Albania without passports endorsed by the Kingdom of Albania’s Representations.²⁸

In April 1934, the General Directorate of Agrarian Reform informed the Ministry of Foreign Affairs of Albania that about 150 Albanian emigrants from Kosovo had gone to the Royal Consulate of Albania in Skopje to request visas and that such requests were constantly increasing and it was believed that the number had reached 400.²⁹

On April 10, 1934, the Commander of Battalion V of the Royal Border Guard in Kukës (Nesip Riza) informed the Command of the Royal Border Guard Corps that based on the information that the Yugoslav Government had brought 200-300 Montenegrin immigrants to the Sub prefecture of Prizren with installation purpose. They were given the properties of the Albanians in the Municipality of Pirana according to the so-called Agrarian Reform system.³⁰

According to the data provided by the Prefecture of Shkodra - the immigration branch (on April 17, 1934), for the General Directorate of Agrarian Reform, it was noted that 31 families with a total of 99 members had arrived with regular passports (with visas for emigration). At the time of applying for a visa at the consulate, although they had declared that they were immigrating to Albania, not asking for the help of the Albanian government for installation, and emphasizing that they would provide for their lives privately, they had repeatedly addressed the Prefecture of Shkodra, gathering with their families (women and children) in a miserable condition and looking for food, help and their installation like other immigrants.³¹

The Prefecture of Shkodra - the branch of immigration based on the order of the General Directorate of Agrarian Reform, even though it had stated that it would not undertake any commitment to come to their aid and install them, however to help them of the displaced and to eliminate the bad impression that was being created by the scenes of the gatherings in both the internal and foreign opinion required to be authorized by the Directorate of Agrarian Reform to provide the necessary assistance to the displaced families and to be notified of the place where they will be installed.³² The prefecture of Shkodra described the situation of the displaced as very serious as they were on the streets, without housing and

---

27 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 84, p. 19

28 Ibid., p. 80

29 AQSH, F. 151, V. 1934, D. 142, p. 19

30 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 86, *Shkresa njoftimi të Komandës së Mbrojtjes Kombëtare, për kalim kufiri të shtetasve të huaj ose shqiptarë në Greqi e Jugosllavi e anasjelltas me pasaportë ose arratisje dhe incidente në kufi*, p. 70

31 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/1, p. 119

32 Ibid., pp. 119,120

without a morsel of bread.³³ On April 30, 1934, the Ministry of Internal Affairs informed the Prefecture of Shkodra that the General Directorate of Agrarian Reform had given an order for immigrant families to settle on state lands in the district of Lushnja.³⁴

According to the announcements of the Prefecture of Kosovo to the secret office of the Ministry of Internal Affairs (April 23, 1934), many immigrant families with regular passports were coming to Albania, who was given visas by the Albanian General Consulate in Skopje, but without the right to request expenses from the Albanian government. According to the emigrants' statements, the procedures for obtaining a visa were carried out through lawyers who were pushed by Serbian propaganda to encourage emigration and did not inform the emigrants at all that the Albanian government would not help them. At the time of the visa application, the lawyers applied without the right to seek costs. In fact, the Yugoslav authorities encouraged the Albanian families of Kosovo to move, deceiving them that they will be given land, food and money in Albania. The Albanian consulate in Skopje did not always have all the information in detail, therefore the prefecture of Kosovo suggested that visas be granted only to those who presented themselves after being notified of the conditions of non-granting of aid in Albania.³⁵ The fact that the Albanian families who were moving from Kosovo and were not notified in advance that they would not be helped by the Albanian Kingdom is also confirmed by the displaced families themselves. Thus, on April 28, 1934, the Prefecture of Kosovo telegraphed the secret office of the Ministry of Internal Affairs, informing it that some Albanian families from Kosovo who passed through the Prush Pass are confirming that when they were informed by the Border Command that they would not be helped by the state, they wanted to returned to Kosovo but were prevented by the Yugoslav Border Guards.³⁶ Thus, the Prefecture of Kosovo asked the Ministry of Internal Affairs to inform the Albanian General Consulate in Skopje not to issue passport visas to persons who are being represented by lawyers, but to request that the interested parties themselves present themselves at the consulate and be informed of the conditions of non-granting help from the state, otherwise the displaced people are being harmed and are left on the streets, at the same time Kosovo is also being emptied.³⁷ In this situation, the Minister of Foreign Affairs of the Kingdom of Albania, Xhaferr Vila, announced on April 30, 1934 that all the necessary instructions had been given to the Albanian General Consulate in Skopje to stop the emigration of Kosovo Albanians. An exception was made for those who had sufficient means to be installed without the help of the State. However, even for such cases, it was recommended to the Consulate General in Skopje to limit the granting of visas.³⁸

On May 25, 1934, the Albanian minister (as it was called - the ambassador) in Belgrade, Rauf Fico, delivered a memorandum to his British counterpart in Belgrade, Neville Henderson, and expressing concern about the relocation of Albanians from Kosovo.

---

33 Ibid., p. 121

34 Ibid., pp. 123

35 Ibid., pp. 124, 129

36 Ibid., p. 127

37 Ibid., pp. 125, 127

38 Ibid., p. 128

Mr. Fico emphasized, among other things: “According to reliable information, the agrarian reform is being implemented in the province of Kosovo in such a way as not to leave any arable land in the hands of the Albanian villagers...it is clear that with their attitude towards the inhabitants of Albanian origin, they have been asked to be put in hand over their properties in order to force them to leave to secure their livelihood. If this is not the only reason, it is the strongest and main reason that causes the departure of the Albanian population from South Yugoslavia”.³⁹ The Albanian Kingdom was making efforts to preserve the Albanian existence in Kosovo, even though at certain moments there were promises from the Yugoslav side that the migration of Albanians would be stopped, in reality it was never stopped.

In June 1934, the Yugoslav Government - the Minister of Agriculture had given an order for the suspension (actually temporary) of the implementation of the agrarian reform in Kosovo, this decision had come as a result of the diplomatic demarches of Tirana and Yugoslavia’s superficial efforts to reflect a readiness formal within the framework of improving relations with Albania.⁴⁰ On the political level, King Zog saw the improvement of relations with Yugoslavia as important for two purposes. First, that the Italian policy in Albania does not throw it into a confrontation with its neighbors and it becomes a trigger for regional conflicts. King Zog tried to make relations with Yugoslavia, if not entirely, at least serve his goal of a Balkan policy of balance and maneuvering. Secondly, to use the opportunity to speed up the solution of the Kosovo problem, for which Mussolini’s promises was only words. In fact, the issue of Kosovo irredentism always existed as an obstacle between Yugoslavia and Albania. Knowing Italy’s expansionist intentions, Zogu thought to use Italy and together attack and liberate Kosovo and other Albanian lands in Yugoslavia. King Zog discussed the issue of Kosovo with the Italian minister (ambassador) in Tirana, A. Koku, on June 3, 1934, where he asked for Italy’s help in liberating Kosovo.⁴¹ “After we both spend some time and had a conversation with the King, he expressed his determined intention to always maintain and develop the foreign policy of his state in accordance with the Italian one for the liberation of Kosovo” - Koku reported in Rome.⁴² Regarding this situation, the Yugoslav military attaché in Tirana says that the Italian government has pushed the Albanian government and Italy remains behind the scenes due to tense relations with Albania.⁴³ At the same time, the Yugoslav authorities intended to hit the patriotic families, so they entered the house of Haxhi Ademi from the municipality of Ferizaj where they had imprisoned his three sons. Among them, the eldest son was hanged at night in prison, declaring that he had hanged himself.⁴⁴

39 AIH – Tiranë, Public Record Office – London, Foreign Office, viti 1935, Albania General Correspondenc, Political British Legat, Durrazzo, përkth. A. Dako, A - 98, FO 371/19477, *Memorandum i Ministrit shqiptar në Beograd, Rauf Fico, dorëzuar Ministrit Britanik në atë vend sir Nevile Henderson*, pp. 91- 92

40 AQSH, F. 151, D. 142, V. 1934, pp. 44, 112

41 Ilir Ushtelenca, *Diplomacia e Mbretit Zogu I –rë...*, p. 262

42 Ibid.

43 AK – Prishtinë, Arkivi i Institutit Historik ushtarak-Beograd, Fondi: Arkivi i ish ushtrisë jugosllave, Njësia organizative: “Popisnik” 17, Elaborat–20, viti: 1920-1940, Nr. Kutisë: 5, Popisnik, 17, K. 95–vit F. 2 nr.10, p. 1

44 AQSH, F. 152, V. 1934, D.84, *Korrespondencë me prefekturat e Dibrës, Kosovës (Kukës), Korçës,*

In the second half of 1934, expropriations in the Dukagjin Plain took on even larger proportions than before.⁴⁵ The Yugoslav government in all the cities of Kosovo, on the border with Albania, had called for the Albanian population to prepare to leave the country and sell the land to the agrarians, within a very short time otherwise the land would be confiscated without paying for it.⁴⁶ In accordance with this idea, in July 1934, the Serbian Minister of Agrarian Reform came from Belgrade to the Sub prefecture of Rahovec, who, in the presence of the military and civil authorities, ordered to act by any means, even cruelly, to relocate the Albanians from their homes and near every Albanian village a new village should be built to settle the Montenegrins. It was ordered that the settlers' houses be built with the money of the fined Albanians.⁴⁷

Inhabitants dissatisfied with the confiscation of property and colonization organized revolts, such as on August 22, 1934, when in the village of Bubël (Malisheva municipality), the villagers stood up with hoes and axes and blocked the way for Montenegrin settlers who wanted to enter their lands. In this situation, the authorities, in order to avoid the conflict, changed the plans they had to install 30 Montenegrin families in Bubël, placing them in another place.⁴⁸

On September 6, 1934, the Albanian Minister of State (ambassador) Rauf Fico reported to the commission of the Ministry of Foreign Affairs about the state of Albanians in the Kingdom of Yugoslavia, their emigration and the politics of Yugoslavia. On this occasion, he emphasized that the issue of Kosovo should be studied from three points of view. According to him, the first point of view was the Albanian point of view, where the national interest demanded that Kosovo Albanians must not move from Kosovo, but if they are forced to move, they should come to Albania. The second point of view according to Fico was the point of view of the Serbs who, being a minority in Kosovo, want to eradicate the Albanian element from Kosovo in any way. In order to realize this goal, the Serbs have used every possible means, such as murder, robbery, burning, displacement, etc. Through the migrations, the Serbs aimed to eliminate the Albanians from Kosovo and other Albanian countries in the Kingdom of Yugoslavia in a somewhat more peaceful manner. The third view was the Turkish one according to which Turkey has a lot of empty land and therefore needs to be populated. Kosovo Albanians, as a strong and hardworking element, attract the interest of the Turkish Government. Thus the national interests of Yugoslavia are united with the goals of Turkey. Rauf Fico based on the experience he had in the Legation of Ankara and the speeches of Tefik Ruzhdiu did not believe that the Turks will give up their point of view. Finally, Rauf Fico emphasized that the issue of settling Kosovo Albanians immigrants should be considered carefully and quickly.⁴⁹

Shkodrës, për shtypjen nacionale në Kosovë nga autoritetet jugosllave dhe disa çështje të gjendjes politike, ushtarake të atjeshme, p. 26

45 Marenglen Verli, *Reforma agrare kolonizuese në Kosovë...*, p. 69

46 Prof. Dr. Jusuf Osmani, *Kolonizimi, Reforma agrare dhe Shpërngulja e shqiptarëve nga Kosova 1918-1941 Dokumente: Shpërngulja 3, Dukagjini, Prishtinë, 2016, p. 255*

47 Prof. Dr. Jusuf Osmani, *Kolonizimi, Dokumente: Shpërngulja 3, Dukagjini, Prishtinë, 2016, p. 256*

48 Marenglen Verli, *op.cit.*, p. 161

49 AQSH, F. 150, V. 1934, D. I - 361, *Raport i Ministrit Rauf Fico mbi gjendjen dhe politikën e Jugosllavisë*

On November 22, 1934, the Royal Court informed King Zog that from October 1933 to April 1934, 148 immigrant families had arrived in the district of Fier, most of them from the province of Peja, a total of 629 people. Of these, 104 families with a total of 427 members were installed, while 44 families with a total of 202 members were not installed.⁵⁰

In December 1934, the General Directorate of Agrarian Reform informed the secret office of the Ministry of Internal Affairs that it does not have a single inch of land in the Durrës district for the settlement of immigrants. Furthermore, this Director emphasized that over 60 immigrant families in Durrës were waiting to be settled, since we have a lack of land, we are not able to settle them.⁵¹ In Lushnje there was space for installation,⁵² but there was a reluctance to settle there, probably because of the climatic conditions.

Malaria was reaping many Albanian families from Kosovo who had difficulties with acclimatization and climatic conditions. Few were those families that were not halved.⁵³

The first information about the displaced people came from the Prefectures or the Command of the Royal Border Guard, which usually notified the secret office of the Ministry of Internal Affairs or the National Defense Command about the arrivals from Kosovo. After consultations with the relevant bodies, the displaced were directed to the place where they were expected to settle.

In addition to the data highlighted above, I am presenting below the data of Albanian families that have moved from Kosovo to Albania.

By date	Prefecture/Commands -informing	Name, surname and country of origin	The reason for the	Set in:
04.01. 1934	Prefecture of Kosovo	Sulejman Sadiku from Gjakova	He does not want to live in	Letaj – Krumë. ¹
13.01. 1934	National Defense Commander General Xhemal Arianiti	Ismail Rustem Osmani Border from Gjakova. In same documents, his birthplace appears as Llapashtica of Skopje.	He kept in contact with the	Përmet. ²

për emigrimin e kosovarëve në vendet e huaja, pp. 1–2

50 AQSH, F. 150, V. 1934, D. III - 673, *Dekretligj, raporte të inspektorit të Oborrit Mbretëror, korrespondencë e Ministrisë së Oborrit Mbretëror me Kryeministrinë, mbi instalimin e emigrantëve në tokat shtetërore dhe ankimet e tyre nga nëpunësit e Zyrës Agrare*, p. 57

51 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/1, pp. 159,161

52 Ibid., p. 159

53 Tafil Boletini, *Përballë sfidave të kohës, Kujtime II (1916-1963)*, përshtati dhe përgatiti për botim Dr. Marenglen Verli, Tetovë, 1996, p. 183

20.01.1934	Royal Border Guard Corps Command	Jedullah Rexhepi from Reoveci (Rahoveci S.G)	He wants to become an	Kukës. ³
22.01.1934	Prefecture of Kosovo	Ramë Haxhiu, with his son – Rexhepin from Dobroshi -Gjakovë		Shënavlash, Durrës where he had his brother installed as an immigrant. ⁴
22.01.1934	Prefecture of Kosovo	Jetullah Rexhepi from Peja district.	/	Durrës to brother Emrullahut where he was installed as an immigrant. ⁵
26.01.1934	Royal Border Guard Corps Command	Sahit Muja from Kashica - Istog	Desire to live in Albania (AQSH, F. 152, V. 1934, D. 86: 21). ⁶	/
30.01.1934	Prefecture of Kosovo	Lulo Nuredin Bokshi and Fatime Sulejmani from Gjakova	/	Kukës. ⁷
02.02.1934	Deputy Commander of the Company of Royal Border Guards; Prefecture of Kosovo	Beg Isufi from the village of Popoc - Gjakovës;		Begu was allowed to stay in Tiranë. ⁹

03.02.1934 & 08.02.1934	Royal Border Guard and Prefecture of Kosovo	Murat, Syl Begu (with his wife Hajrien), Gal, Mehmet Hasani participant of a family. Isuf Delia and Ram Delia, from Peja		Murat Hasani was in Kukës for treatment after his flesh had fallen off from the cold. Then he stayed in the Field of Shtoji- Shkodra. Jusuf and Ram Delija were allowed to stay in Gurëz i Kruja. ¹¹
03.02.1934	Prefecture of Kosovo	Bajram Vokshi Yugoslavia	Family reunion	Zadrime. ¹²
07.02.1934	Prefecture of Kosovo	Seid Muja and Nezir Cena from Peja district and Isuf Brahimi from Gjakova district	His	Seid Muja settled in Durrës, while Nezir Cena and Isuf Brahimi settled in Tirana. ¹³

08.02.1934	Prefecture of Kosovo	Murat Hasani with six members from Peja. Jusuf Delija from Peja	Murat left after being charged with a crime and as a result of pressure from the	Jusuf and Ram Delija were allowed to stay in Gurëz i Kruja. Murat Hasani was in Kukës for treatment after his flesh had fallen off from the cold. ¹⁵
/ .02. 1934	/	Shaban Ahmet Maloku from Gjakova	/	Tirana, served as a servant at the Technical School. ¹⁶
01.03.1934	National Defense Command	Bejtulla Haxhia from Gjilan	Student in high school in	Tirana, to Professor Avni Gjilani, then left for Durres. ¹⁷
06.03.1934	Prefecture of Kosovo	Beqir Latifi from Peja	/	In Tirana to Bahri Begoll. ¹⁸
06.04.1934	Prefecture of Kosovo	Muradije Zaimi together with her daughter Fetije from Gjakova	/	In Kukës near brother Tahir Zaimi. ¹⁹
08.04.1934	Prefecture of Kosovo	Sali Kadri Zeqirani Alil Zeqir Zeqirani Shaban Kadriu Binak Kadriu Ajna Zeqiraj Sali Deli Binaku, from Peja district	They wanted to settle in Albania	Shkodra. ²⁰

13.04.1934	Prefecture of Kosovo	Sheribane Aliu (13 year), from Gjakova	Joined his parents	Kukës. ²¹
13.04.1934	Prefecture of Kosovo	Cen Zek Berisha Ruke Zeka (mother) Kade Cena (wife) Time Ceni (daughter) Zek Ceni (son) Arif Zeka (brother), from Peja district		Shkodra. ²²
13.04.1934	Prefecture of Kosovo	Hysen Mali Hate Mali (mother) Rexhep and Idriz Mali (brothers) from Peja district		Shkodra. ²³
13.04.1934	Prefecture of Kosovo	Mustafa Haredini Hajrie Hajredini (mother) Cyne Mustafa (wife) from Peja district		Shkodra. ²⁴
13.04.1934	Prefecture of Kosovo	Shaban Tahiri Nik Shabani (son) Adem Shabani (son) Sadri Alija (grandson) Dyke Sadria (daughter-in-law) Rustem Alija (grandson) Xufe Rustemi (daughter-in-law) Avdyl Alija (grandson) from Peja district		Shkodra. ²⁵

13.04.1934	Prefecture of Kosovo	Daut Tafa Saha Bajrami (mother) Xufe Tafa (wife) Ukë Bajram Tafa (cousin), Rabe Bajrami (cousin), Tahir Bajrami (cousin) Hasan Tafa (cousin) from Peja district	/	Shkodra. ²⁶
13.04.1934	Prefecture of Kosovo	Shaban Beqirit Emine Shabani (wife), Rustem Shabani (son), Time Shabani (daughter) dhe Mona Shabani (daughter) from Peja district	Të settle in Shkodra	Shkodra. ²⁷
14.04.1934	Prefecture of Kosovo	Ram Osmani Mihane Osmani (stepmother), Mane (sister) dhe Bajrami (brother); Tahir Klimenti Shahe (daughter); Islam Mustafa, Azize (wife) Xhyle (daughter) Beka (son) from Peja district	/	Shkodra. ²⁸
16.04.1934	Commander of Baon V of the Royal Border Guard	Zeqir Hetemi Brahim Tahiri from Prizren	To get	/
24.04.1934	Prefecture of Tirana	Gani Ahmet Begolli from Peja	To settle in Albania	Tirana. ³⁰
24.04.1934	Prefecture of Kosovo	Nurie Kabashi from Gjakova	To join his son Adem	Tirana. ³¹

24.04.1934	Prefecture of Kosovo	Rexhep Bajrami with 4 member, Fakso Delija with 6 member from village Zallci (Zallçi municipality of Istog S.G); Jonus Kamberi with 7 member, Xhem Ismaili with 7 member, Asllan Halili with 3 member, Sokol Ismaili with 3 member, Arif Fazliu with 4 member , Uk Kuroshi with 5 member, from Istog	For	/
25.04.1934	Prefecture of Kosovo	Hysejn Canhasi from Gjakova	To settle near to his son	Tirana. ³³
28.04. 1934	Prefecture of Kosovo	Xhemë Tahiri with 9 member from village Bllagajë (Pejë); Islam Ademi with 4 member from village Grabanicë (Klinë); Ymer Abazi with 6 member from village Llukafçe (?) Peja district ; Rexhep Kadrija with 5 member from village Zallce (Zallçi – Istog); Seidin Ibishi with 3 member from village. Kliçinë – Pejë; Mehmet Alija with 5 member from village Cërrcë – Istog; Uk Bajrami with 4 member from village Lubozhdë-Istog		/

30.04.1934	Prefecture of Kosovo	Isuf Hasan Ejupi from Gjakova	install	Krumë. ³⁵
01.05.1934	Royal Border Guard Corps Command	Ali Teta from village Novosell of Peja		/
04.05.1934	Prefecture of Kosovo	Rexhep Xheladini with 6 member from Prizren	install	Vlorë. ³⁷
11.05.1934	Prefecture of Kosovo	Ismet Ibrahim Iliasi from Gjakova	/	Wanted in Kukës. ³⁸
12.05.1934	Prefecture of Kosovo	Osman Beqir Islamit from village Zallac (Zahaq S.G) of Peja	To go near family. ³⁹	/
15.05.1934	Prefecture of Kosovo	Asllan Bajram Shandra with 3 persona from Peja district. ⁴⁰	/	/
17.05.1934	Prefecture of Kosovo	Kadri Abdyli from village Llaushë-Skenderaj	/	Shijak. ⁴¹
17.05.1934	The chief commissioner of police in Durrës	Tahir Rexha, Zeqir Rexha with their third brother	Family	/
26.05.1934	Prefecture of Kosovo	Zeqir Etemi from village Gjonaj, Ibrahim Tahiri from Prizren, Sefer Tafa from village Kaznik, Rahovec	/	Zeqiri in Kolsh. Ibrahimi in Shkodra but according to Prefecture of Shkodra Ibrahimi was decided in Rrashbull of Durrës, ⁴³ while Seferi in Berat. ⁴⁴
31.05.1934	Prefecture of Kosovo	Isuf Ismaili from Gjakova	To escape	Kukës. ⁴⁵
05.06.1934	Prefecture of Kosovo	Beqir Islami with 5 member and Deli Ramani with 10 member from Peja. ⁴⁶	/	/
07.06.1934	Prefecture of Kosovo	Jonus Hasan Rexha from Gjakova	/	Tirana. ⁴⁷

26.06.1934	Prefecture of Kosovo	Asllan Jakup Aliu and Gjylçe Daut Aliu from Gjakova	/	Krumë. ⁴⁸
28.06.1934	Commander of Baon V of the Royal Border Guard (Nesip Riza)	Ramadan Shabani from village Kiev. ⁴⁹	/	/
02.07.1934	Prefecture of Berat	Sefer Tafa from Kosovo	/	Plyktë Fier. ⁵⁰
04.07.1934	Royal Border Guard Corps Command	Ave Ibrahimaj, Leme Ibrahimaj, Hate Asllani, Mide Asllani, Hate Rustemi, Rushit Asllani, Vas Asllani, Shaban Asllani, Vefa (?) Asllani, Hamide Rustemi and Have Rustemi from the village Kushgjin (Kushnin S.G) in Prizren	In order to join their	/
05.07.1934	Ministry of Internal Affairs	Mursel Alushi from Gjakova, installed in Jub in Durrës	Served the	Shkodra. ⁵²
11.07.1934	Commander of Baon V of the Royal Border Guard (Nesip Riza)	Zef Doda with his wife Marie Prengën from Prizren		/
28.07.1934	Prefecture of Kosovo	Xheladin Ahmedi from Gjakova	/	Krumë. ⁵⁴
06.08.1934	Prefecture of Kosovo	Gjet Ahmeti together with his son Sylejman and the girl from Gjakova	To settle in	/
31.08.1934	Prefecture of Kosovo	Ramiz Malush Hana from Gjakova Sabit Zyhdi Mehmeti from Gjilan	/	Tirana. ⁵⁶
03.10.1934	Prefecture of Kosovo	Dervish Hasab Zhuri from Gjakova	Had refused to serve in the	Krumë. ⁵⁷

05.10.1934	Prefecture of Kosovo	Shahe Ramadani, Sade Coli, Zylfije Coli, Rivije Rexha, Bajram Syl, Syl Bajrami, Hiler Sadiku, Halim Sadiku, and Salih Mani participant of a family from village Gërqin of Gjakova.	/	Kukës. ⁵⁸
14.10.1934	Prefecture of Tirana	Hasan Zenel Can Hasi from Gjakova		Tirana. ⁵⁹
25.10.1934	Prefecture of Kosovo	Xheladin Rexha from Gjakova	Relapse in	/
31.10.1934	Prefecture of Kosovo	Ibrahim Beqiri from Gjakova	/	Krumë. ⁶¹
09.11.1934	Prefecture of Kosovo	Haki Cen Daija	/	Kukës. ⁶²
13.11.1934	Prefecture of Kosovo	Mustafa Riza from Gjakova – 13 year	Family reunion with mother and brother	Tropoja. ⁶³
/ 1934	Prefecture of Shkodra	Cen Bajrami from Gjakova	/	The
/ 1934	Prefecture of Shkodra	Rexh Ademi from Gjakova	/	Koplik. ⁶⁵
22.11.1934	Ministry of Internal Affairs; Prefecture of Durrës; Prefecture of Kruja	Hajdar Abdia, together with wife a child Shfqet Shasivari Vasfije Shasivari Sofije Shasivari from village Vinarcë of Mitrovica	To be	Hasanaj-Krujë. ⁶⁶
12.12.1934	Ministry of Internal Affairs	Hysen Delia, Man Delia, Shaban Meta, Jusuf Zymeri, Metë Halili and Zylfije Deli Rahmani from the surrounding of Peja .	To settle in Albania	Lushnje, due to climatic conditions they had come to Kukes. ⁶⁷

31.12.1934	Prefecture of Kosovo	Dervish Kadriu, with his brother Rustemin and Demush Halilin from Deçani, Man Syla from Gramaçeli, Musa Sadiku with his wife Zylen, the girl Fatën and three boys(Jusuf, Ramë, Arif) from municipality of Peja. ⁶⁸	/	/
/./. 1934	/	Qazim Vraga from Oroberda of Istog	/	Mamuras. ⁶⁹
/./. 1934		Qazim Fejzullahu	/	Karbunar, Lushnjë. ⁷⁰
1934	Decision of the Council of Ministers, no. 710, dated 12. 12.1935 for citizenship registration	Halime, the widow of Emin Nuçi born in Gjakova completed the conditions specified in paragraph 5 to art. 7 civil code for obtaining Albanian citizenship .	/	Kolgecaj. ⁷¹
1934	Decision of the Council of Ministers, no. 661, dated 2. 12.1935 for citizenship registration	Hajrullah Kabashi born in Gjakova, together with mother Xhylqe, wife Xhevahire, children Mandush and Sadif	/	Tropoja. ⁷²
1934	Decision of the Council of Ministers, no. 657, dated 2. 12.1935 for citizenship registration	Rexhep Puka born in Gjakova, together with wife Naile, with son Fatmir born in Kukës. ⁷³	/	

1934	Decision of the Council of Ministers, no. 96, dated 15. 02.1936 for citizenship registration	Ibrahim Hasimja born in Gjakova, together with wife Nasife, with two sons Selim unmarried and Ali married with Sanije and with son Musa (granson of Ibrahim) all born in Gjakova .	/	Luzhë – Tropoja. ⁷⁴
1934	Decision of the Council of Ministers, dated 22. 01.1936 for citizenship registration	Ahmet Bruti born in Gjakova, together with two sons Qamil born in Gjakova and Nazim born in Qerret of Puka, the girls Hilmije and Zykije born in Qerret in Puka acquired the right to Albanian citizenship	/	Qeret – Pukë. ⁷⁵
1934	Decision of the Council of Ministers, no.116, dated 24. 02.1936 for citizenship registration	Xhemile Agusholli, born in Peja, together with girl Makbule	/	Tirana. ⁷⁶
1934	Decision of the Council of Ministers, no.151, dated 19. 03.1936 for citizenship registration	Rexhep Nushi, born in Gjakova together with wife Fatime born in Prizren and with son Refik born in Gjakova	/	Pukë. ⁷⁷
1934	Decision of the Council of Ministers, no. 208, dated 16. 04.1936 for citizenship registration	Xheladin Godeni, born , together with wife Hatixhe born in Gjakova, with girl Servete born in 1935 in Kukës	/	Kukës. ⁷⁸
1934	Decision of the Council of Ministers, no. 468, dated 9. 07.1936 for citizenship registration	Hysni Bakia, born in Gjakova	/	Tropoja. ⁷⁹

1934	Decision of the Council of Ministers, no. 418, dated 22. 06.1936 for citizenship registration	Hul Isniqaj, born in Isniq, together with wife Fane, born in Botush, with girls Zylfie, Ajshe , Ademe and with son Haxhi married with Zejnepe from Isniq.	/	Tropoja. ⁸⁰
1934	Decision of the Council of Ministers, no.653, dated 27. 08.1936 for citizenship registration	Ali Berisha, born in Peja. Unmarried	/	Tirana. ⁸¹
1934	Decision of the Council of Ministers, no.710, dated 12.09.1936 for citizenship registration	Ibrahim Sheremeti, i born in Gjakova. Unmarried. ⁸²	/	/
1934	Decision of the Council of Ministers, no.225, dated 24. 02.1937 for citizenship registration	Mahmut Bajrami born in Gjakova, together with Zyhra Bajramin (wife), Ismet Bajrami, Lite Bajrami (brothers).	/	Krumë. ⁸³
1934	Decision of the Council of Ministers, no.423, dated 10. 05.1937 for citizenship registration	Ramadani Shabani born in Prizren	/	Krumë. ⁸⁴
1934	Decision of the Council of Ministers, no. 547, dated 25. 05.1937 for citizenship registration	Ali Mehmeti, born in Peja,together with Dude (mother), Fatime (sister) and Mustafa (brother)	/	Koplik. ⁸⁵
1934	Decision of the Council of Ministers, no.431, dated 10. 05.1937 for citizenship registration	Shuret Popocaj born in Gjakova.	/	Gegaj, Tropojë. ⁸⁶

1934	Decision of the Council of Ministers, no.79, dated 24.01.1938 for citizenship registration	Emine Berisha, born in Peja	/	Tirana. ⁸⁷
1934	Decision of the Council of Ministers, no. 142, dated 2.02.1938 for citizenship registration	Shefki Shasivari, born in Gjakova	student	Tirana. ⁸⁸
1934	Decision of the Council of Ministers, no.593, dated 27.05.1938 Decision of the Council of Ministers	Ruzhdi Suraje, born in Prizren	/	Tirana. ⁸⁹
1934	Decision of the Council of Ministers, no. 1055, dated 15.09.1938 for citizenship registration	Elmaze Ejupi, born in Gjakova together with other family members : Servete (daughter), Rakibe (daughter), Zija (son)and Ilhami.	/	Durrës. ⁹⁰
1934	Decision of the Council of Ministers, no. 957, dated 23.08.1938 for citizenship registration	Zeqir Lushi, born in Prizren	/	Kukës. ⁹¹
1934	Decision of the Council of Ministers, no.119, dated 13.10.1938 for citizenship registration	Ahmet Çevolli, born in Peja together with family members : Fetije (wife) dhe Rifati (son) .	/	Tirana. ⁹²
1934	Decision of the Council of Ministers, no. 271, dated 9.03.1939 for citizenship registration	Sose Saraniqi, born in Gjakova the widow, together with children: Xhane, Dije and Rexhep.	/	Berishë-Kukës. ⁹³

gusht 1941	High Civil Commissariat for Kosovo, Dibër and Struga	Gjylka Belegu the widow of Bajram Qorr Kadiut, with children from Peja	Seizure of property in Peja. Difficult	/
1941	High Civil Commissariat for Kosovo, Dibër and Struga	Fejzullah Çerkin Zeka from village Poturos municipality of Lipjan		Lushnjë. ⁹⁵

Immigrants were transported from the border to the place of installation at the expense of the state. They were provided housing, food and 3 lek per day for each member, until they received the first produce from the land that was given to them.⁵⁴

Belgrade's goal was the denationalization of Kosovo and other countries in the Kingdom of Yugoslavia, therefore programs and plans were drawn up for the relocation of Albanians. This task was entrusted to the so-called "Serbian Culture Club", which operated in the mid-1930s based in Belgrade.

This organization included people from different professions such as: historians, sociologists, publicists, economists, soldiers, senior officials and politicians. They wanted the forced displacement of Albanians to continue in a more organized and forceful manner. The most right-wing organs of the Serbian press, such as "Srbs' voice", "New Serbia", etc., became the public spokesmen of the "Serbian Culture Club", which under the slogan "Serbs unite!" they encouraged the spirit of Serbian hegemony in the Yugoslav Kingdom.⁵⁵

In conclusion, we can assume that with all the data provided, there were also many cases when the displaced Albanian families from Kosovo had crossed the border illegally and had stayed in Albania without being registered. People who were displaced as a result of Serbian pressure, violence, agrarian reform and institutional colonization against Albanians. Belgrade was engaged in the Albanians who moved from Kosovo to Albania being unconsolidated and unframed in the political scene. Being consolidated, they could undertake various actions against the violence that was used against the Albanians in Kosovo, while being an active part of the politics in Albania at any moment, both inside the country and in the external diplomatic plan, they would internationalize the situation of the Albanian population in Kosovo and other countries that were left in the Kingdom of Yugoslavia.

54 Tafil Boletini, *Përballë sfidave të kohës, Kujtime II (1916-1963)*, përshtati dhe përgatiti për botim Dr. Marenglen Verli, Tetovë, 1996, p. 182

55 *Historia e Popullit Shqiptar, vëllimi i tretë...*, p. 485

References

Central State Archive of the Republic of Albania

Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë, (further on cited as: AQSH), Fondi (further on cited as: F) 150, viti (further on cited as: v) 1934, Dosja (further on cited as: D) I-361

AQSH, F. 150, V. 1934, D. III - 673

AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83

AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/1

AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/1A

AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A,

AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/2

AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83.2A

AQSH, F. 152, V. 1934, D. 84

AQSH, F. 152, V. 1934, D. 86

AQSH, F. 151, V. 1934, D. 142

AQSH, F. 167, V. 1941, D. 45

AQSH, F. 152, V. 1934, D. 618

Archive of the Institute of History, Tirana

Arkivi i Institutit të Historisë, Tiranë, Public Record Office - London, Foreign Office, viti 1935, Albania General Correspondenc, Political British Legat, Durrazzo, përkth. A. Dako, A - 98, FO 371/19477

Archive of Kosovo – Pristina

Arkivi i Kosovës – Prishtinë, Arkivi i Institutit Historik ushtarak - Beograd, Fondi: Arkivi i ish ushtrisë jugosllave, Njësia organizative: “Popisnik” 17, Elaborat – 20, viti: 1920-1940, Nr. Kutisë: 5, Popisnik, 17, K. 95 – vit F. 2 nr.10

Published archival sources

Arkivi Shtetëror i Republikës së Maqedonisë & Agjencia Shtetërore e Arkivave të Kosovës, *Politika e Mbretërisë Jugosllave ndaj Shqiptarëve dhe Shqipërisë 1929 – 1941*, me përzgjedhje, parathënie dhe redaktim nga Mr. Qerim Lita, Shkup – Prishtinë, 2012

Prof. Dr. Jusuf Osmani, *Kolonizimi, reforma agrare dhe shpërngulja e shqiptarëve nga Kosova 1918-1941, dokumente: Shpërngulja 3*, Prishtinë, 2016

Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Premte, 17 kallnduer 1936, nr.2

Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Hënë, 20 kallnduer 1936, nr. 3

Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Martë, 4 fruer 1936, nr. 6

Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Hënë, 17 fruer 1936, nr. 9

- Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Hane, 9 marc 1936, nr. 11
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Shtunde, 25 prill 1936, nr. 23
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Hane, 27 prill 1936, nr. 24
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Hane, 23 korrik 1936, nr. 49
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Prende, 3 korrik 1936, nr. 43
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Merkure, 9 Shtatuer 1936, nr. 59
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Hane, 21 Shtatuer 1936, nr. 36
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Prende, 5 Marc 1937, nr. 13
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Shtunde, 5 Qershuer 1937, nr. 41
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Prende, 11 Qershuer 1937, nr. 43
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Prende, 18 Fruer 1938, nr. 8
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Merkure, 20 korrik 1938, nr. 54
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Hane, 26 Shtatuer 1938, nr. 73
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Shtunde, 10 shtator 1938, nr. 68
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Hane, 24 Tetuer 1938, nr. 82
Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Prende, 31 Marc 1939, nr. 24

Literature

Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë, *Historia e Shqiptarëve gjatë shek XX (1925 – 1939)*, vëllimi III, Tiranë, 2020

Akademia e Shkencave e Shqipërisë, *Historia e Popullit Shqiptar, vëllimi i tretë (1912 -1939)*, Toena, Tiranë, 2007

Bajrami, H. (1981). *Rrethanat shoqërore dhe politike në Kosovë më 1918 – 1941*. Prishtinë.

Bajrami, H. (2004). *Antimemorandum*. Prishtinë.

Bajrami, H. (2010). *Shqiptarët në mes dy totalitarizmave 1918 – 1999*. Prishtinë.

Boletini, T. (1996). *Përballë sfidave të kohës, Kujtime II (1916-1963)*. Tetovë.

Gashi, B. (2018). *Ah..., Shqipni..., mos thuj mbarova!*, Durrës.

Hoti, I. (1997). *Qëndrimi i diplomacisë italiane ndaj Shqipërisë dhe Shqiptarëve (1930-1934)*, Prishtinë.

Osmani, J. (1996). *Lënda arkivore për kolonizimin dhe reformën agrare në Kosovë (1918-1941)*, Prishtinë.

Ushtelenca, I. (1997). *Diplomacia e Mbretit Zogu I –rë*, Ermir, Tiranë.

Verli, M. (1992). *Reforma agrare kolonizuese në Kosovë (1918 – 1941)*, Iliria, Tiranë.

Verli, M. (2014). *Interesimi i shtetit shqiptar për shqiptarët në Jugosllavi në vitet 20*

-30 të shek. XX, në: *Aspekte rreth krijimit dhe zgjidhjes së çështjes shqiptare (shek. XIX – XX)*, Vëllimi I, Klean, Tiranë.

Zamir Sh. (1992), *Aspekte të politikës së shpërnguljes me dhunë të shqiptarëve nga Kosova në vitet 1936-1941, në: Shpërnguljet e shqiptarëve gjatë shekujve*, libri, I, Shoqata për kthimin e shqiptarëve të shpërngulur nga Kosova, Prishtinë.

(Footnotes in Table)

1 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83, *Korrespondencë me disa prefektura, Ministrinë e Punëve të Jashtme etj., për ardhjen, kalimin transit ose qëndrimin në Shqipëri të disa shtetasve jugosllavë (kosovarë e kombësi të tjera) si emigrantë, dezertorë, gazetarë, diplomatë, agjentë si dhe survejimi, gjurmimi dhe shërbimi përkatës nga ana e autoriteteve shqiptare*, p. 168

2 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, *Korrespondencë me disa prefektura, Ministrinë e Punëve të Jashtme etj., për ardhjen, kalimin transit ose qëndrimin në Shqipëri të disa shtetasve jugosllavë (kosovarë e kombësi të tjera) si emigrantë, dezertorë, gazetarë, diplomatë, agjentë si dhe survejimi, gjurmimi dhe shërbimi përkatës nga ana e autoriteteve shqiptare*, pp. 259, 260, 261, 271

3 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 86, *Shkresa njoftimi të Komandës së Mbrojtjes Kombëtare, për kalim kufiri të shtetasve të huaj ose shqiptarë në Greqi e Jugosllavi e anasjelltas me pasaportë ose arratisje dhe incidente në kufi*, f. 17; *Fletorja Zyrtare*, Tiranë, e Merkure, 25 gusht 1937, nr. 66, p. 1

4 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 297

5 Ibid., p. 296

6 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 86, p. 21

7 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 384

8 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 386

9 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 86, p. 37

10 Ibid., p. 34

11 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, pp. 388, 302, 304

12 Ibid., p. 298

13 Ibid., p. 300

14 Ibid., p. 386

15 Ibid., p. 388

16 Ibid., pp. 410, 411

17 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/1, pp. 2, 3, 4, 6, 8

- 18 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 306
- 19 Ibid., p. 311
- 20 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 618, *Kërkesa të emigrantëve jugosllavë dhe korrespondencë e Ministrisë së Punëve të Brendshme me prefekturat, për dhënie vize pasaporte për ardhje dhe ikje nga Shqipëria, si dhe lista të emigrantëve që kanë marrë vize pasaporte për në Shqipëri*, p.47
- 21 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 313
- 22 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 618, p. 54-55
- 23 Ibid., pp. 56, 57
- 24 Ibid., pp. 58, 59
- 25 Ibid., pp. 60,61
- 26 Ibid., pp. 63, 64
- 27 Ibid., pp. 65, 66
- 28 Ibid., p.48
- 29 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 86, p. 78
- 30 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 315
- 31 Ibid.
- 32 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 618, p. 52, 53
- 33 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 317
- 34 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 618, pp. 50, 51
- 35 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 383
- 36 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 86, p. 105
- 37 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 322
- 38 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 618, p.44
- 39 Ibid., p.43
- 40 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 618, p.40
- 41 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 324
- 42 AQSH, F. 152, V.1934, D. 83/1A, *Korrespondencë me disa prefektura, Ministrinë e Punëve të Jashtme etj., për ardhjen, kalimin transit ose qëndrimin në Shqipëri të disa shtetasve jugosllavë (kosovarë e kombësi të tjera) si emigrantë, dezertorë, gazetarë, diplomatë, agjentë si dheurvejimi, gjurmimi dhe shërbimi përkatës nga ana e autoriteteve shqiptare*, p. 276
- 43 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, pp. 325, 329, 345
- 44 Ibid., p. 329

- 45 Ibid., p. 327
- 46 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 618, p. 41,42
- 47 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 423
- 48 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 618, p. 62
- 49 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 86, p. 140
- 50 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 337
- 51 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 86, p. 179
- 52 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/2, *Korrespondencë me disa prefektura, Ministrinë e Punëve të Jashtme etj., për ardhjen, kalimin transit ose qëndrimin në Shqipëri të disa shtetasve jugosllavë (kosovarë e kombësi të tjera) si emigrantë, dezertorë, gazetarë, diplomatë, agjentë si dhe survejimi, gjurmimi dhe shërbimi përkatës nga ana e autoriteteve shqiptare*, p. 8
- 53 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 86, p.187
- 54 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 336
- 55 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 618, p. 166
- 56 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, pp. 334, 343, 344
- 57 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 347
- 58 Ibid., p. 348
- 59 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/2, pp. 180,181
- 60 AQSH, F.152 MPB, V.1934, D.83.2A, *Korrespondencë me disa prefektura, Ministrinë e Punëve të Jashtme etj., për ardhjen, kalimin transit ose qëndrimin në Shqipëri të disa shtetasve jugosllavë (kosovarë e kombësi të tjera) si emigrantë, dezertorë, gazetarë, diplomatë, agjentë si dhe survejimi, gjurmimi dhe shërbimi përkatës nga ana e autoriteteve shqiptare*, p. 239
- 61 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/A, p. 351
- 62 Ibid., p. 352
- 63 Ibid., p. 353
- 64 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 83/1, p. 111
- 65 Ibid., p. 113
- 66 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 618, pp. 123,124, 125, 126, 127, 128, 130
- 67 AQSH, F.152 MPB, V.1934, D.83.2A, pp. 247, 248, 249
- 68 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 84, p. 11
- 69 Bajram Halil Gashi, Ah..., Shqipni..., mos thuj *mbarova!*, Durrës, 2018, p.

- 70 AQSH, F. 152, V. 1934, D. 618, pp.10,11,12,13
- 71 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e premte, 17 kallnduer 1936, nr. 2, p. 7
- 72 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e hënë, 20 kallnduer 1936, nr. 3, p. 1
- 73 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e hënë, 20 kallnduer 1936, nr. 3, p. 2
- 74 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e hënë, 17 fruer 1936, nr. 9, p. 3
- 75 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e martë, 4 fruer 1936, nr. 6, p. 1-2
- 76 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e hane, 9 marc 1936, nr. 11, p. 2
- 77 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e shtunde, 25 prill 1936, nr. 23, p. 6
- 78 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e hane, 27 prill 1936, nr. 24, p. 2
- 79 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e hane, 23 korrik 1936, nr. 49, p. 5
- 80 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e prende, 3 korrik 1936, nr. 43, p. 3
- 81 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e merkure, 9 Shtatuer 1936, nr. 59, p. 3
- 82 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e hane, 21 Shtatuer 1936, nr. 36, p. 5
- 83 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e prende, 5 Marc 1937, nr. 13, p. 3
- 84 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e shtunde, 5 Qershuer 1937, nr. 41, p. 9 - 10
- 85 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e prende, 11 Qershuer 1937, nr. 43, p. 4
- 86 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Shtunde, 5 Qershuer 1937, nr. 41, pp. 10 - 11
- 87 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Prende, 18 Fruer 1938, nr. 8, p. 3
- 88 Ibid.
- 89 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Merkure, 20 korrik 1938, nr. 54, p. 3
- 90 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Hane, 26 Shtatuer 1938, nr. 73, p. 2
- 91 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Shtunde, 10 shtator 1938, nr. 68, p. 2
- 92 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Hane, 24 Tetuer 1938, nr. 82, p. 1
- 93 Fletorja Zyrtare, Tiranë, e Prende, 31 Marc 1939, nr. 24, p. 6
- 94 AQSH, F.167, V. 1941, D. 45, *Korrespondencë e Komisariatit të Naltë Civil me Prefekturën, Intendencën e Financave, Zyrën e Myftinisë në Prizren, Komandën e Divizionit "Puglia" etj., dhe lutje të pronarëve mbi zgjidhjen e disa problemeve (njohje, humbje etj.) të pasurive të tundshme e të patundshme të tyre të ndodhura në Jugosllavi edhe sekuestrimin e pasurive të të arratisurve*, pp. 16 - 17
- 95 Ibid., p. 34

Prof. Ass. Dr.
Pajazit HajzeriUBT - University for Business and
Technology, Prishtina, Kosova,
pajazit.hajzeri@ubt-uni.netORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6774-0343>

Corresponding Author

Dr. Sc.
Qazim NamaniKosovo Institute for the Protection of
Monuments, Prishtina
qazimnamani@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2934-7255>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 04/09/2023 10/09/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1355082>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

An object of great archaeological value in the Museum of Mitrovica

Mitroviça Müzesi'nde büyük arkeolojik değere sahip bir obje

Abstract

Archeology is the science that allowed us to know the past of human societies and brought to light many exhibits, whether movable or static. However, random finds are just as valuable as those that are made with purpose and prepared, such as archaeological expeditions.

The Muse statue in Mitrovica was accidentally discovered during the excavation of the foundations for the construction of the city's gymnasium, but its value is extremely high since it is unique in Kosovo, while in other countries it is very rare.

The statue of the Muse is made of lead, which shows us that this region knew the processing of metals very early, it also gives us information that apart from exploitation, the craft of metal processing was also very well known.

The statue of the Museum in Mitrovica is one of the most precious exhibits that is kept in the city museum, this exhibit also has a special security, while its copy is presented to the public in the museum exhibition.

Keywords: Museum, exhibits, archeology, culture, civilization, exploitation.

ATIF: Pajazit Hajzeri, Qazim Namani, "Mitroviça Müzesi'nde büyük arkeolojik değere sahip bir obje", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/3 (Eylül 2023), s. (674-681)

CITE: Pajazit Hajzeri, Qazim Namani, "An object of great archaeological value in the Museum of Mitrovica", *Journal of History and Future*, 9/3 (September 2023), pp. (674-681)

Indexed by
ERIH PLUSAcademic
Resource
Index
ResearchBibISAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI

SOBIAD

ESJI
Eurasian
Scientific
Journal
IndexCiteFactor
Academic Scientific Journal

idealonline

Screened Turnitin

Öz

Arkeoloji, insan toplumlarının geçmişini bilmemizi sağlayan ve ister taşınabilir ister durağan olsun birçok sergiyi gün ışığına çıkaran bilim dalıdır. Ancak rastgele buluntular da, arkeolojik keşif gezileri gibi amaçlı ve hazırlıklı yapılanlar kadar değerlidir.

Mitroviça'daki Muse heykeli, şehrin spor salonunun inşası için temel kazısı sırasında tesadüfen keşfedilmiştir, ancak Kosova'da benzersiz olduğu için değeri son derece yüksektir, diğer ülkelerde ise çok nadirdir.

Muse heykeli kurşundan yapılmıştır, bu da bize bu bölgenin metallerin işlenmesini çok erken bildiğini gösterir, ayrıca bize sömürünün yanı sıra metal işleme zanaatının da çok iyi bilindiği bilgisini verir.

Mitroviça'daki Müze heykeli, şehir müzesinde muhafaza edilen en değerli eserlerden biridir, bu eser aynı zamanda özel bir güvenliğe sahiptir, kopyası ise müze sergisinde halka sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müze, sergi, arkeoloji, kültür, uygarlık, sömürü.

Introduction

Cultural heritage, whether movable or immovable, very often turns out to be preserved from the past and covered with new earth layers. Very often it sinks due to cataclysms or floods, natural collapses or volcanic lava, as in the case of the city of Pompey.

Also, from human activity such as the construction of dams on the lakes caused different material cultures to be flooded and they appeared to us a long time later, once as a chance find, and then after many archaeological expeditions, extraordinary and developed civilizations came to light so much that they make us curious about past.

Therefore, even the random findings like in our case, the statue of the Muse, indicate a civilization that developed a long time ago in this area, which we will talk about in the paper.

Mitrovica, geographical position and extent

Mitrovica lies in the northernmost part of the Kosovo Lowlands, and is the largest mining and metallurgical center of Kosovo. Most of the settlement lies on the alluvial plain between the rivers Ibër, Sitnica, Trepça and Lushte, at an average altitude of 508-510 m above sea level. latitude 42° 53' and 13" and longitude 25° 52' and 21". (S. Murati). The area of the narrow territory of Mitrovica is 326 km² and represents 3.25% of the territory of Kosovo, (ChWB Kosovo) while Mitrovica with its immediate surroundings is around 794 km². (Mitrovica, 2000). The geographical position of Kosovo, in general, and of Mitrovica, in particular, located at the crossroads of Hellenic, Roman, Oriental and European influences, making it possible for a range of cultures of different peoples and traditions to intertwine here, so, interweaving of the local autochthonous cultural tradition with that income made Mitrovica an attractive and sought-after place for living from ancient times to the present day.

The geographical position of Mitrovica protected from the east, north, northwest by the mountains and open to the south towards the lowlands of Kosovo, the flow of the rivers Ibri, Sitnica, Lushta and the river Trepça, in addition to making it a place with a very good opportunity for housing is also quite attractive to live and work, and this area has been inhabited many times. (P. Hajzeri, 2016).

This enabled the cultural heritage of this region to be very rich and diverse. Kosovo is rightly called the museum under the open sky. (T. Morina, 1974). In the area of today's Mitrovica, life began long before the founding of the city. This beginning of life, as shown by the numerous archaeological researches carried out in Mitrovica and its surroundings, pushes us to something more than seven thousand years ago, when one of the settlements known to this day was founded on the banks of the Ibri near Zhitkovci. The ancient not only of these countries, but also of Kosova. (Mitrovica, 1979). The oldest prehistoric settlement in the territory of Mitrovica is the one discovered in the profile of the Ibri near the railway station of Zhitkovci. (R. Golović, 1956). The research that was done there in 1955, although small in volume, but not favorable for the Serbo-Slavic regime of the time, have provided invaluable data on the way of life and material culture of the first inhabitants known so far in this area. The importance of this settlement goes beyond the narrow scope of the territory where it is located. This is a valuable clue to the Neolithic revolution that also included these countries and whose main character appears to be the transition from the hunter-gatherer economy to a sedentary lifestyle and to primitive agriculture, which, in addition to hunting, fishing and animal husbandry initially, it was the main source of human existence and the society of the early Neolithic period. (Mitrovica, monography). The settlement on the river Ibër of Zhitkovci is currently the place defined in this area, but not the only one in Kosovo. A considerable number of settlements of this time are mentioned in the literature, which in terms of their material culture are similar and belong to a well-known early Neolithic cultural complex, or rather, the earliest one in the Central Balkans, a complex that is known as the culture of Starçeva, with its own groups and variants, which is also that of Kosovo and the Ibri valley. Among the most popular and researched settlements of this culture in Kosovo, apart from Zhitkovci, there are settlements such as: Gladnica near Pristina, Runik and Rakosh at the foot of Mokna mountain, Zhegovc, Klllokot in the valley of Sitnica at the mouth of Samadrezh, etc. (Kosovo, 1973). Although these are also characterized by housing mainly of the type of underground huts, buildings and the combination of half-buried huts have been known. (J. Osmani, 2003). The main distinguishing quality of the material culture of the oldest inhabitants of the Mitrovica region is ceramics, weapons, tools made of ash, biza and maja. (Mitrovica, 1978).

Archaeological excavations

Archeology is one of the most valuable sciences in terms of reflecting the past of human societies in different places, however, even random finds are by no means less important than those that come out during genuine archaeological excavations, therefore many such findings enrich the archaeological treasure of any territory, region or country in general.

In the region of Mitrovica, the archaeological excavations carried out by the Archaeological Institute of Belgrade belong to the last half of the century, so, the years

1950-60. Since that time, there has not been any research expedition to any archaeological site, even though this area is exceptionally rich. from its historical past.

A very large part of the archaeological exhibits found today in the Museum of the city of Mitrovica are accidental finds. Fortunately, these exhibits were handed over to the museum at that time, and a number of them are still there today, since a good part of them were stolen from Serbia and are everywhere in the museums of Serbia, as well as Macedonia.

In the same form, the lead statue of the Muse was discovered, which is found in the Museum of the city of Mitrovica.

Muse (Greek Μοῦσα, Moŭsa, Moĩsa, Moĩsa or Mōssa, Mōsa: muse), in Greek mythology, the patron goddess of poets and artistic and scientific disciplines, the daughters of Zeus and Mnemosyne, also appears in the Romans and Illyrians with the same content or presentation.

In a Roman sarcophagus of the c. I, paraK, we are presented with the nine muses carved on the decorative outer parts of the sarcophagus which is now preserved in the Capitoline Museum in Rome.

Figure. 1. MUSES, depiction of nine muses on a Roman sarcophagus, 1st century. ex. BC, Rome, Capitoline Museum

According to Pausanias (Greek Philosopher) the three oldest muses were the three Boeotian goddesses Meleta, patroness of thought and meditation, Mnema, patroness of memory, and Aeda patroness of song and music. According to the old tradition, they are the daughters of Uranus and Gaia, they are called titanic muses. Plutarch also mentions three muses, he mentions the muses Neta, Mesa and Hypata, which are also the names mentioned with alternative names Kephisos, Apollonida and Boysthenida, it is thought that their father is Apollo, leader of the muses, called “Apollonian Muses “. (M. Krleža, 2021).

According to Cicero there were four Muses, Meleta, Aeda, Aecha and Telxioe. While

in the Odyssey, Homer generally mentions a muse, but there are cases where he mentions them in the plural, distinguishing them. The number and names of the nine muses also come from Hesiod who mentions them with the names of the gods in the Hellenistic era. A field of art and science is dedicated to all of them. We find the muses present in the Greek, Roman and Illyrian lands, with the same features and virtues.

Muse of Mitrovica

In the museum of the city of Mitrovica, a playable exhibit is preserved, very small in terms of size but very special in terms of its spread and dedication. The exhibit in the book belongs to the muse of music, as she holds the musical instrument Lira in her hand. This exhibit was found by chance during the excavation of the foundations of a building in Mitrovica, which is also submitted to the museum as a chance find.

This figure is well preserved, while its copy is used for museum exhibition. Its work is done with the technique of casting in a mold (template), which can be seen on both sides of the line of closing the mold. A metal wire about 2 mm passes through the longitudinal axis of this statue. While the material of the statue is lead.

According to what is seen in this statue, it gives the impression that it was a part (handle) of some object that has already disappeared, since the metal thread that runs through this statue from the feet to the top of the head shows that it had another function earlier.

Following the anatomical proportions of a human figure, the statue of the muse appears to have been exceptionally well crafted, as the head, hair, hands and body are in good technical proportion.

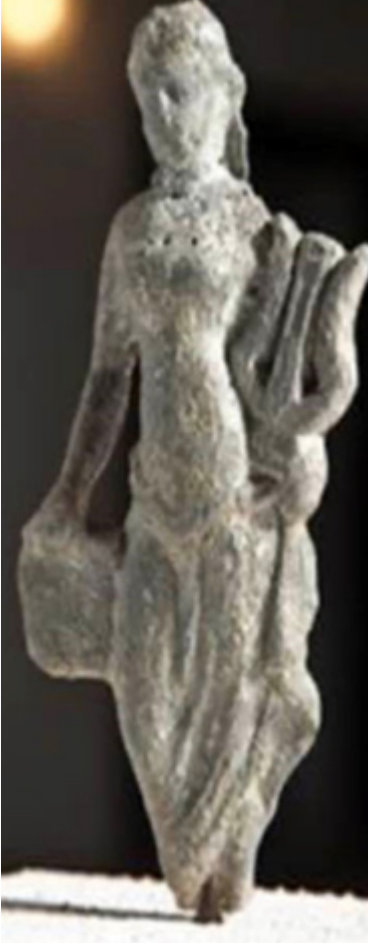
This statue represents the muse of music who is wrapped in a cape appropriate for the time. The cape in question is very well presented around the whole body, which is held in one part of the waist by another connection, also with the

left hand the muse holds the musical instrument and the cape where very beautiful folds (wrinkles) are created around the part from the waist down. The effect that impresses us the most is the way the body parts, the chest, the hands and especially the legs, penetrate through the fabric of the garment. (P. Hajzeri, 2021).

This statue represents a young, beautiful girl with artistic features who has an appearance that expresses her pride and nobility. Part of the soles of the feet are missing, although it seems that the weight of the body rests on the left leg, while the right leg can be seen to have been slightly bent.

The obvious pronounced narrowing of the lower part of the body and the shape of the curvature (break) of the body allows the assumption that the **Figure 2**. Muse of Mitrovica artist did not present the lower part of the legs (soles), but instead continues the metal thread of support on it which this muse is presented as part of the decorative detail. (L. Zotoviq, 1960).

The almost straight oval face represents the expression of a completely calm state. The clarity of the almond-shaped eyes with relief lids, with curved arrow-shaped eyebrows,

relief-shaped forehead, slightly cast, straight Greek nose and small sensual (cute) mouth testify to the great skill of the artistic quality of the sculptor of this statue. (L. Zotoviq, 1960).

The hair arrangement gives a very beautiful look to this statue featuring a young girl. The part of the forehead remains open, while the hair can be seen to be parted there, passing over the ear and tied at the back of the head. The part of the hair at the back of the head has been twisted, bringing out a hair tie where a part penetrates below this tie arranged in four beautiful curls where two of them fall on the arms that gives a wonderful appearance of the hair arrangement.

From the back, it seems that the cape is released a little below the arms and wrinkled, while the rest is released up to the waist, at the waist this cape is connected with another connection, keeping the lower part of the fabric also appearing wrinkled and more busy.

In the outstretched right hand, the muses hold a parchment with three lines of plastic but with unreadable letters, while in the left hand they hold the lyre (musical instrument), resting on the head and on the elbow. The short handle of the lyre is adorned with two spirals placed in opposite directions. It is unclear why in this beautiful model of this statue the right hand is not shown free it is held by the body. (L. Zotoviq).

The neck of the statue has regular anatomical proportions, which is presented in a cylindrical shape almost covered on both sides by her hair.

Erato¹, the muse of erotic poetry, and Terpsihora, the patroness of dance and choral singing, are almost always depicted with the lyre in her left hand. But, perhaps the parchment presented in the right hand of our statue rather favors the assumption that this is

1 Greek - Myth one of the nine muses, patroness of lyric poetry and art, is the muse who is usually represented with musical instruments. (Lexicon of foreign terms and words - Milan Vujaklia, p. 294).

the representation of the muse Erato. (L. Zotoviq).

The lead cast statue is not presented to us very often as other exhibits of small size are presented in much larger numbers. It is interesting the fact of the material used to create this statue, especially when it comes to the figures of the muse, lead is used as a metal material, when it is known that lead does not have any shine even during the work, let alone that it oxidizes very

Figure 3. Muse from Croatia quickly and lose even the little aesthetic shine it may have.

With the same attributes, a museum statue in Angoulême, France is presented to us. The same attributes are: the work of wrinkles in the chiton, the shape of the lyre, the position of the hands and the hairstyle, suggest that both statues date from the same time, even made by the hands of the same master - sculptor. (Ibidem).

The statue in question is missing and its whereabouts are unknown. Also, similar to our statue from Mitrovica, there is another statue which is preserved in Croatia and which belongs to the Illyrian tribe of Dalmatians from the place where it was found. This particular statue has its head a little more bent and there is nothing on the head, while the right hand is separated from the body, but in principle the same statue is presented.

With the analysis of the details of the fabric, fringes and hairstyle, it comes to the conclusion that in the 4th century B.C. an example has been born which has inspired young artists, and perhaps even the artist of our statue, even though the shape of the lyre cannot be taken as a sure evidence for this opinion, but it can serve as a sign that goes well of this date. (Ibidem).

the same school and we cannot derive certain evidence for the original or the copy (forgery) of one or the other. Therefore, taking into account the opinion of A. Bauer that the lead statues were mostly made by copying the monumental plastic, but they keep the full artistic style like the figures made in any other material. (A. Bauer, 1963).

Table Figures and Equations

§ Figure. 1. MUSES, depiction of nine muses on a Roman sarcophagus, 1st century. ex. BC, Rome, Capitoline Museum.

§ Figure 2. Muse of Mitrovica.

§ Figure 3. Muse from Croatia

Conclusions

Random finds have the same value as those found during organized archaeological excavations, they also often lead us to great and hitherto unknown discoveries, and many times they are isolated to us and sometimes even associated with other exhibits but in small numbers.

What is very valuable, that even as a single exhibit it can be very special as if it is the muse in Mitrovica and which should enjoy an increased treatment and care for it, when I know that it is very rare as an exhibit.

References

Bauer, A. 1963. Roman lead sculpture, Member (ciceroni) of the association of Croatian archaeologists, XVII, Zagreb;

Golović, R. 1956. "Introduction to the prehistory of Kosovo - Metohija", "Glasnik Muzeja Kosovo i Metohija", Prishtina;

Hajzeri Pajazit, 2016. Immovable construction heritage in Mitrovica and its surroundings, Dissertation, Tirana;

Hajzeri Pajazit, 2021. Summary of studies from Cultural Heritage II, Prishtina;

Integrated conservation, "CHwB", Kosovo;

Hajzeri Pajazit, "Kosovo - Kosova", 1973. group of authors, Belgrade;

Hajzeri Pajazit, "Mitrovica and surroundings, cultural mosaic", 2000, group of authors, Mitrovica;

Murati Sylejman, "The past of Tito's Mitrovica in the collections of the Municipal Museum", Mitrovica;

Morina, Tefik 1974. "The path of development and perspective of the museums of Kosovo", "Bulletin of the Museum of Kosovo, Glasnik Muzeja Kosovo, XII, (1973 - 1974), Pristina;

Morina, Tefik, "Mitrovica and surroundings", 1979. (Monograph), group of authors, Mitrovica;

Osmani, Jusuf, 2003. "Settlements of Kosovo, Mitrovica, Zveçani, Leposaviqi (Albaniku) and Zubin Potoku", Prishtina;

Zotovic Ljubica, 1959-1960. The lead statue in the museum of Mitrovica, Year book of the museum of Kosovo and Metohija, Pristina;

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42616>, Croatian Encyclopedia, online edition. Miroslav Krleža Lexicographic Institute, 2021. Accessed 21 August 2022.

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**

Dr. Öğretim Görevlisi
Ali YAŞAR

Pamukkale Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Kültür
Varlıklarını Koruma ve Onarım
Bölümü,
ayasar@pau.edu.tr,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1705-3611>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 13/09/2023 18/09/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1360077>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Harpasa Antik Kenti ve Yakın Çevresinden Antik Döneme Ait Taş Onarımları

Ancient Stone Repair from Harpasa Ancient City and Its Surroundings

Öz

Arkeolojik alanlarda sistematik kazı çalışmaları ile açığa çıkarılan yapılara ait taş unsurlar incelendiğinde, yapıların inşa süreçleri ve sonraki dönemlerde geçirmiş oldukları onarımlar hakkında önemli ipuçları elde edilmektedir. Daha çok tamamlamaları şeklindeki antik dönem onarımları incelendiğinde uygulamaların kendi içerisinde gerek bezemenin işlenişi gerekse de eski ve yeni malzemeyi birbirine bağlayan malzemeler konusunda farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle malzemeler konusundaki çeşitliliklerin tanımlanması ve buna göre taş onarımlarının kendi içerisinde sınıflandırılması, antik dönem taş onarımlarının anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Antik dönemde taş onarımları, farklı nedenlerden dolayı yapıyıyordu. Mimari yapıların inşa sürecinde, oluşan lokal deformasyonlar, antik dönemde meydana gelen büyük boyutlu depremler, vandalizm, savaş ve baskınlar vb. nedenler yapı onarımlarını zorunlu hale getirmektedir. Ayrıca geç antik çağda farklı yapılara ait kullanım dışı durumundaki malzemelerin yapı onarımlarında devşirme olarak kullanıldığı örnekler, yine onarımlarla ifade edilebilir.

Bu çalışmada, Aydın İli, Nazilli İlçe merkezindeki Sümer Basma Sanayi Fabrikası Yerleşkesinde bulunan mimari yapı elemanları arasındaki iki örnekte antik yapı onarım pratiklerine rastlanmıştır. Bir diğer antik onarım örneği ise Nazilli'nin güneyindeki Esenköy sınırları içerisinde yer alan Harpasa antik kentindedir. Kenti çevreleyen Arkaik Dönem sur duvarlarında Bizans Dönemi'nde yapılmış onarım izleri bulunmaktadır. Örnekler, antik onarımlar açısından incelendiğinde iki farklı onarım tipi ile karşılaşılmıştır. Bunlardan birincisi yapı elemanı bazında gerçekleştirilmiş olup "Aynı taş harçlı bitişirme" tipi, diğeri ise özgününde kuru duvar tekniği ile örülmüş Arkaik sur duvarında ise "Harç bağlayıcılı Sur duvarı onarımı" tipindedir.

Anahtar Kelimeler: Harpasa, Antik, Taş, Onarım, Tipler.

ATIF: YAŞAR, Ali, "Harpasa Antik Kenti ve Yakın Çevresinden Antik Döneme Ait Taş Onarımları", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 9/3 (Eylül 2023), s. (682-696)

CITE: YAŞAR, Ali, "Ancient Stone Repair from Harpasa Ancient City and Its Surroundings", **Journal of History and Future**, 9/3 (September 2023), pp. (682-696)

Abstract

When the stone elements belonging to the structures uncovered by systematic excavation studies in archaeological areas are examined, important clues are obtained about the construction processes of the structures and the repairs they underwent in subsequent periods. When ancient period repairs in the form of stone completions are examined, it is understood that there are differences in the applications themselves, both in the processing of decoration and in the materials connecting the old and new materials. In particular, the identification of the variations in materials and the classification of stone repairs within themselves accordingly are important for the understanding of ancient stone repairs. In ancient times, stone repairs were made for different reasons. During the construction process of architectural structures, local deformations that occur, large-scale earthquakes that occurred in antiquity, vandalism, wars and raids, etc. reasons make building repairs mandatory. In addition, examples where materials belonging to different structures that were out of use in late antiquity were used as tools for building repairs can also be expressed by repairs.

In this study, ancient building repair practices were found in two examples among architectural building elements located at the Sumerian Basma Industrial Factory Campus in the district center of Nazilli. Another example of ancient repair is in the ancient city of Harpasa, located within the boundaries of Esenköy in the south of Nazilli. There are traces of repairs made during the Byzantine Period on the Archaic Period wall walls surrounding the city. When the samples were examined in terms of antique repairs, two different types of repairs were encountered. The first of these was carried out on the basis of the building element and is of the “Same stone mortar joint” type, and the other is of the “Mortar binding Wall repair” type on the Archaic fortification wall originally built with the wall technique.

Key words: Harpasa, Ancient, Stone, Repair, Types.

Giriş

Arkeolojik kazı alanlarında açığa çıkarılan antik yapılara ait taş unsurlar, genellikle yıkılmış ve etrafa dağılmış bir şekilde ele geçmektedirler. Mimari yapılara ait bu unsurlar, dikkatli bir şekilde incelendiklerinde inşa evreleri ve sonrasında geçirmiş oldukları onarım müdahalelileri hakkında önemli detaylara ulaşılmaktadır.

Antik onarım örnekleri, antik dönem özelinde incelendiğinde gerek taşın işçilik özellikleri (bezeme detayları), gerekse de malzemeleri birbirine bağlayan unsurlarda farklılıklar görülebilmektedir. Malzeme bağlayıcılarındaki farklılıkların bilinmesi ve buna göre onarım uygulamalarının gruplandırılması, antik dönem taş onarımlarının anlaşılabilmesine büyük katkı sağlamaktadır. Doğrudan konu ile alakalı araştırmalar bulunmadığından antik onarımlar, daha çok epigrafik incelemelerle (yazıtlar) ve arkeolojik çalışmalar ile açığa çıkarılan somut örneklerle daha iyi anlaşılabilir. Bu konuda özellikle antik yazarların günümüze aktardıkları bilgiler büyük önem taşımakta, geçmiş onarımlar hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadırlar.

Bu çalışmada kültürel bakımdan geçmişi zengin olan Nazilli'deki antik onarım görmüş arkeolojik eserlere yer verilmektedir. Akçay (Harpasos) ve Büyük Menderes Nehirlerinin suladığı bereketli topraklara sahip olup, geçmişten günümüze büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmış Nazilli'nin kuzeyinde bulunan Mastaura¹ antik kenti ile güneyinde yer alan Harpasa antik kenti, tümülüs ve höyükler, bölgenin kültürel ve etnografik² zenginliklerini gözler önüne sermektedir. Arkeolojik açıdan oldukça zengin olan Nazilli'deki Basma Sanayi Fabrikası'nda bulunan ve nereye ait olduğu bilinmeyen mimari yapılara ait taş elemanlar bulunmaktadır. Çalışmanın esasını söz konusu taş eserlerdeki antik dönem onarımları oluşturmaktadır.

1. Antik Dönem Taş Onarımlarına Genel Bir Bakış

Antik dönemde yapılmış onarımlar ile ilgili olarak doğrudan bilgi sunan kaynak bulunmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında antik dönemde yaşamış tarihçi, gezgin ve mimarların verdiği bilgiler büyük önem taşımaktadır.

Örneğin antik dönem yazarlarının kendi dönemlerinde gördükleri daha eski yapılar hakkında bilgi vermeleri büyük önem taşımaktadır. Romalı Pausanias (VII.2.11), Yunanistan'ın Tasviri isimli kitabında, günümüzde Aydın ili Söke İlçesinde bulunan Myus antik kentindeki anıtsal Dionysos Tapınağı'ndan bahsetmektedir. MS 2. yüzyıl'da yaşamış olan Pausanias, beyaz mermerden inşa edilmiş ve hala ayakta durmakta olan Dionysos Tapınağı'nı gördüğünü belirtmektedir. Esasında MÖ 6. yüzyıl'ın ortalarında (Arkaik Dönem) inşa edilmiş olan Dionysos Tapınağı'nın Pausanias tarafından görülmesi, yapının ortalama 700 yıldan beri kullanım gördüğünü akla getirmektedir. Bu kadar yıl geçmesine rağmen ayakta kalabilen bu yapı, bizlere antik dönemde de yapıların koruma ve onarım çalışmaları ile ayakta kaldıklarını düşündürmektedir.

Gezgin Pausanias'ın bahsettiği diğer yapılar arasında Delphi Apollon Tapınağı ile Olympia'daki Hera Tapınağı bulunmaktadır. Pausanias büyük olasılıkla gördüğü Delphi Apollon Tapınağı, 500 yılı aşkın bir süredir ayakta idi. Olympia'daki Hera Tapınağı ise ortalama 800 yıllıktı. Pausanias, hatta bu tapınağın ilk sütun ve üst elemanlarının ağaçtan olduğunu, ancak kullanılmayan elemanların yerine taş unsurlar eklendiğini belirtir. Pausanias'ın verdiği bilgiler arasında tapınağa ait sütunlardan birinin ahşap olduğu ve

---

1 Akkurnaz, Sedat, "Aydın'daki Antik Kentler", Nazilli ve Çevresinin Arkeolojik Zenginlikleri (Ed. Sedat Akkurnaz-Yusuf Çorbacıoğlu), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2021, 9-54; Akkurnaz, Sedat, "Nazilli'nin Antik Kentleri ve Bölgenin Kültürel Önemi", Kurtuluşunun 100.Yılında Geçmişten Geleceğe Nazilli (Sedat Akkurnaz-Tuncay Ercan Sepetçioğlu-Arzu Özver), 2022, 47-64; Akkurnaz, Sedat, "Mastaura Amphitiyatrosu'nda yapılan Arkeolojik Çalışmalar", Disiplinler Arası Çalışmalarla Mastaura Antik Kenti, (Ed. Sedat Akkurnaz-Arzu Özver-Aytekin Kalkan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2022, 25-49; Soslu, Salih, "Mastaura'dan Bir Grup Sikke Işığında Hekate Tapınıcı: Kentin Teolojik Kültürüne Bir Katkı", Disiplinler Arası Çalışmalarla Mastaura Antik Kenti, (Ed. Sedat Akkurnaz-Arzu Özver-Aytekin Kalkan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2022, 247-259.

2 Kalkan, Aytekin, "Mastaura'nın Kırsal Yerleşim Dokusu ve Geçim Stratejisine Etnoarkeolojik bir Bakış", *Disiplinler Arası Çalışmalarla Mastaura Antik Kenti*, (Ed. Sedat Akkurnaz-Arzu Özver-Aytekin Kalkan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2022, 307-341; Kalkan, Aytekin-Gönül, Eren, Kadim Ketin Gizemli Aroması: "Mastavra Sürtmesi", *Disiplinler Arası Çalışmalarla Mastaura Antik Kenti*, (Ed. Sedat Akkurnaz-Arzu Özver-Aytekin Kalkan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2022, 419-431.

işlevini devam ettirdiğidir³. Bu bilgidan anlıyoruz ki, antik dönemde gerekmedikçe özgün yapı elemanlarına dokunulmadığıdır. Tapınağın ahşap sütunları ile taş sütunlarının bir arada görülmesi, gereksiz onarım ve malzeme değişimlerinden kaçınıldığını göstermektedir.

Bir diğer bilgi kaynaklarımız arasında antik dönemde meydana gelen yer sarsıntılarıdır. Tarihsel süreçte, özellikle Anadolu'nun batısındaki kentlerde meydana gelen sarsıntılar ve oluşan yıkımlar hakkında önemli bilgilere sahibiz. Sarsıntılar sonucunda yıkılan yapılar ve yapı elemanı bazında oluşan tahribatlar, beraberinde yeni inşa ve onarımları beraberinde getirmiştir.

Örneğin Batı Anadolu'da bulunan Laodikeia antik kenti ve çevresinde MS 1. yüzyıl ile MS7. yüzyıl arasında yıkıcı depremler olmuştur⁴. Romalı Strabon, Geographika adlı eserinde (XII.8.16); bölgede meydana gelen deprem ile ilgili olarak aktardığı bilgide: “*Fakat Lykos birçok yerde yer altından akar ve sonra yüzeye çıkınca diğer ırmaklarla birleşir. Bu, ülkenin depremlere neden olan boşluklarla dolu olduğunu gösterir; Laodikeia ve komşu ülkedeki Karura kadar hiçbir ülke depremlere böylesine hedef olamaz...*”. Meydana gelen depremin yıkıcılığına vurgu yapılmaktadır. Büyük bir bölümü mermerden inşa edilmiş olan kentin, sonrasında onarım faaliyetleri gerçekleştirilmiş olmalıdır.

Bu depremle ilgili olarak bilgi aktaran bir başka antik kaynak, Romalı tarihçi Tacitus'tur. Tacitus (14. 27) şöyle demektedir: “*Asia'nın ünlü kentlerinden biri olan Laodikeia, aynı yıl bir depremle yıkıldı ve bizden bir yardım almadan kendi öz kaynaklarıyla yeniden toparlandı...*”. Tacitus, söz konusu depremle Laodikeia ve çevresinde (MS 60 yılı) büyük yıkımlar olduğu anlaşılmaktadır. Depremin yarattığı yıkımlar antik kaynaklarla kesinlik kazanmaktadır. Bu durumda ana giriş kapıları ve sütunlu caddelerin MS 60 yılı depremleri sonrasında tekrar onarım gördükleri anlaşılmaktadır⁵.

2. Antik Onarım Tipleri

Arkeolojik kentlerdeki yapılara ait mimari unsurlarda izlerini somut olarak görebildiğimiz onarımlar tiplere ayrılmıştır. Bunlar “Aynı taş-harçlı bitleştirme”, “Aynı taş-kenet-zıvana ile birleştirme”, “Bağlantısız birleştirme” ve “Harç Bağlayıcı Kullanımlı Duvar Onarımı” olarak dört bölümde incelenmiştir:

Tip 1. Aynı taş-harçlı bitleştirme tipi; Antik dönem taş onarımı bir bağlayıcı yardımı ile gerçekleştirilmektedir. Özellikle macun kıvamındaki ince agrega katkılı kireç harcı şeklinde bağlayıcı kullanılarak lokal tamamlama onarımları yapılmıştır⁶. Onarımlarda

3 Erder, Cevat, *Tarihi Çevre Kaygısı*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, No. 18, Ankara 1971, Bkz. Dip not: 16-17.

4 Altunel, Erhan, “Hierapolis ve Yakın Çevresinde Tarihsel Deprem Aktivitesi”, *Ricerche Archeologiche nella Valle del Lykos/Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları*, Università di Lecce, Archeologia e Storia 6, Lecce 2000, ss. 315-325; Sevin, V, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, 203-204; Şimşek, Celal – Ceylan, Ali, “Laodikeia’da Tespit Edilen Bir Deprem ve Diocletianus’a İthaf Edilen Bir Yazıt (Lykos Laodikeia’sı)”, *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri* Cilt VI, Sayı 1, 2003, ss. 147-163; Şimşek, Celal, Laodikeia (Laodicea ad Lycum), *Laodikeia Çalışmaları 2*, İstanbul 2013a, s.29-32

5 Şimşek, Celal – Yener, Barış, “Laodikeia’da Dor Mimarisi”, 10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları), *Laodikeia Çalışmaları 3* (Ed. C. Şimşek), İstanbul 2014, ss. 173-193.

6 Harçlarda kullanılmış olan katkı maddeleri ile ilgili olarak Antik Mısır örneklerinde yumurta beyazı, öküz kanı, meyve suyu, kazein vd malzemelerin kullanıldığı hakkındaki bilgiler için, Bkz. Tekin,

tutkal kıvamındaki harçlı onarım örneklerine Laodikeia antik kentindeki yapı elemanlarında da rastlanmaktadır. Örneğin, Kutsal Agora'nın güney portik batı cephesindeki İon sütun başlığında antik döneme ait onarım detayları görülebilmektedir. Mermerden yapılmış başlığın sütun üzerine oturduğu bölümünde (volütün kenar kısmında) bağlayıcı kullanılarak onarım yapılmıştır (Res. 1). Kısmi onarım sayesinde başlık alt sütun çapının daraltıldığı görülmektedir. Aynı taş türü ile yapılmış taş tamamlama ile sütun üst çapı ile başlık alt çapı birbiriyle uyumlu hale getirilmiştir. Taş tamamlama uygulamasının estetik ve teknik kaygılardan ötürü yapıldığı anlaşılmaktadır.

Resim 1. Laodikeia Kuzey Kutsal Agora'da Bulunan İon Sütun Başlığındaki Antik Onarım⁷.

Benzer tipteki bir diğer onarıma Stratonikeia antik kentindeki Propylonda rastlanmaktadır. Propylonda bulunan mermer sütun tamburunun yivlerinde kırıklar bulunmaktadır. Yivlerdeki eksik kısımlar, harç bağlayıcı kullanılarak aynı özellikteki taş malzeme ile yapıştırılarak onarılmıştır (Res. 2). Tamamlamada kullanılan malzeme özgün malzeme ile bire bir aynı özelliindedir. Özgün yivle aynı doğrultuda ve aynı özellikte yapılmış olan onarım, antik dönem taş ustalarının estetik bütünlüğü önemsediklerini göstermesi açısından önemlidir.

Resim 2. Sütun Tamburundaki Antik Onarım, Aynı Taş Harçlı Bitiştirme Detayı⁸.

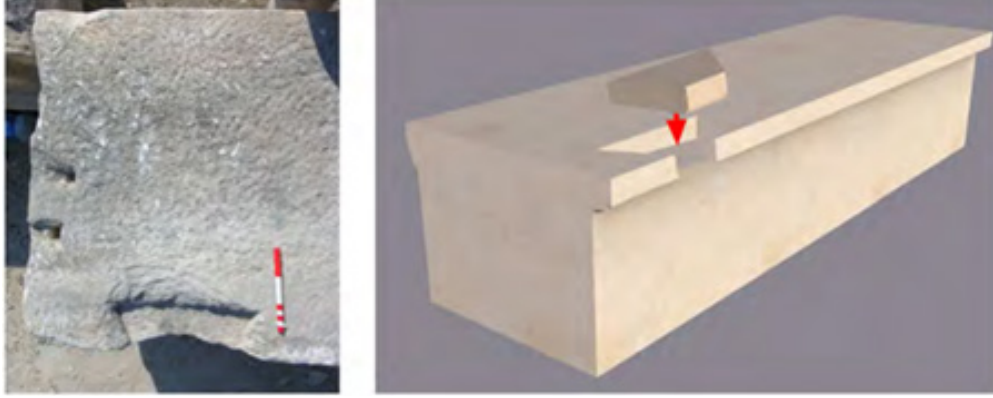
Çiğdem- Kurugöl, Sedat, "Çeşitli Organik Katkıların Kirecin Karbonizasyonu Üzerindeki Etkisi", *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der.* Cilt 27, No 4, 2012, ss. 718-720; Aynı zamanda Osmanlı Dönemi'nde Lökün adıyla bilinen malzeme için Bkz. Kolay, İlknur Aktuğ, "Osmanlı Dönemi İnşaat Belgelerine Göre Anıtsal Yapılarda Örtü ve Duvar Sistemleri", 8. *Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu*, İstanbul 2016, ss. 1-9.

7 Şimşek, Celal. "Geç Antik Çağ'da Laodikeia (Laodikeia in the late antiquity)", *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi* (eds. C. Şimşek-T. Kaçar), Laodikeia Çalışmaları Ek Yayın Dizisi, 2018, Fig. 21'den değiştirilerek alınmıştır.

8 Yaşar, *a.g.e.* 20, Resim 2.3.

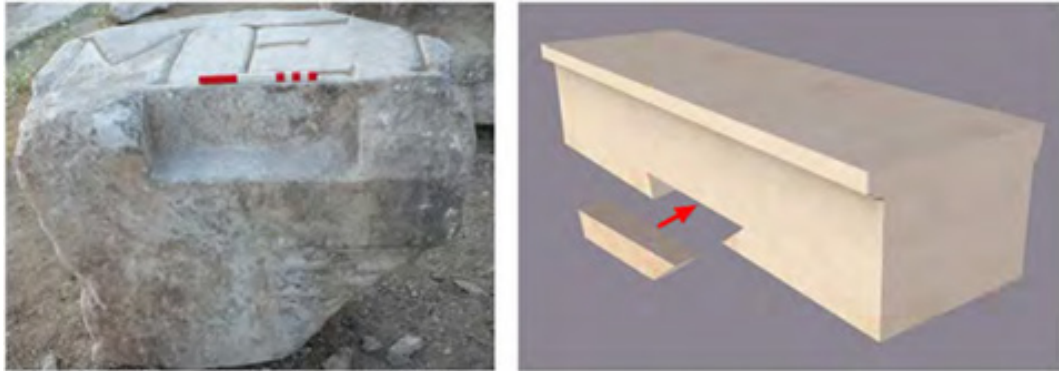

Hierapolis antik kentindeki bir diğer antik dönem taş onarım örneğine gymnasiumda bulunan bir arşitrav bloğun üst kısmında rastlanmaktadır⁹. Bloğun üst bölümünde yer alan kısmi kayıp, ihtiyaca göre biçimlendirilmiştir. Daha sonra tamamlama parçasının bu kısma bir bağlayıcı yardımıyla yerleştirildiği öngörülmektedir (Res. 3).

Resim 3. Hierapolis Gymnasiumu, Antik Onarım Örneği¹⁰.

Aynı zamanda mimari taş blokların alt kısmında da benzer tipteki onarımların yapılmış olduğu, örnekler bulunmaktadır. Hierapolis'deki mermer portikoya ait arşitrav bloğun alt bölümündeki eksik parça alanı (Res. 4) öncelikle yeni parçanın boyut ve biçimine göre işlenmiş ve bir bağlayıcı yardımıyla yerine oturtulmuştur¹¹.

Resim 4. Hierapolis, Antik Onarım Örneği¹².

Magnesia Stadion'undaki bir başka antik onarıma sütun kaidesinde rastlanmaktadır (Res. 5). Kaidenin eksik olan kısmında insitu olarak korunmuş harç bağlayıcı bulunmaktadır. Onarım uygulaması incelendiğinde ek parçanın daha iyi oturması için ana parçanın kademeli

9 Ismaelli, *a.g.e.*, 280-282.

10 Ismaelli, *a.g.e.*, 282, Fig. 10.

11 Ismaelli, *a.g.e.*, 283.

12 Ismaelli, *a.g.e.* 283, Fig. 11a-b

ve içe doğru eğimli bir şekilde işlenmiş olduğu görülmektedir.

Resim 5. Menderes Magnesiası, Antik Onarım Örneği¹³.

Tip 2. Aynı taş, kenet-zıvana birleştirme: Antik Dönem taş onarımlarında kullanılmış olan diğer malzemeler arasında kenet ve zıvanalar bulunmaktadır. Bu tür malzemeler, bazen taşın hasar görmüş (çatlama) kısımlarında, bazen aynı bloğun kırılan parçalarında veya bağlamından kopan parçaların bitleştirilmesinde, bazen de yeni malzemeleri taş tamamlama uygulamalarında birleştirmek amaçlı bağlayıcı elemanı olarak kullanılmışlardır. Kenetler, hasarlı taşın durumuna göre yatay ya da dikey olarak kullanılabilir. Laodikeia kuzey kutsal agoradan bir sütun gövdesinin alt taban kısmına atılmış 2 tane kenet izi görülmektedir. Sütun gövdesinin taban kısmında meydana gelen çatlamanın olası tehlikelere karşı kenetle sağlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Taş tamamlama uygulamasının teknik sebeplerden kaynaklı olarak yapıldığı anlaşılmaktadır (Res. 6).

Resim 6. Laodikeia, Kuzey Kutsal Agora, Batı Portik Sütun Tabanı'ndaki Antik Onarım İzleri¹⁴.

Laodikeia'daki başka bir mermer sütun parçasında da antik onarım detaylarına rastlanmaktadır. Yivli olan sütunun alt kısmındaki hasarlı bölümde taş tamamlama

13 Yaşar, *a.g.e.* Resim 2.24.

14 Şimşek, *a.g.e.* Fig. 22.

uygulaması yapıldığı anlaşılmaktadır. Dikey yönlü yivleri olan sütun gövdesinin alt bölümündeki lokal kayıp aynı taş türü ile kenet kullanılarak onarıldığı görülmüştür. Onarımda kullanılmış olan taşın ana gövdeye alttan ve yandan ikişer kenetle tutturulmuştur. Onarımda eklenen parça özgün bezemenin işlenişi bakımından farklılık göstermektedir. Özgün bezeme dekorasyonu işlenmeye başlandığı; ancak uygulamanın tamamlanmadan yarım bırakıldığı düşünülmektedir. Taş onarımı yapısal bir sorundan dolayı yapıldığı düşünülmektedir. (Res. 7).

Resim 7. Laodikeia, Sütun Alt Bölümündeki Antik Onarım İzleri¹⁵ (Şimşek, 2017: Fig. 20).

Laodikeia antik kentindeki bir başka antik onarım detayına Korinth sütun başlığına ait bağlamından kopmuş akhantus yapraklarında rastlanmaktadır. Metal malzemeden yapılmış olan zıvanalar ile eksik parçalar tamamlanmıştır. Ele geçmiş kırık parçalar halindeki akhantus yapraklarında insitu olarak zıvanalar tespit edilmiştir. Uygulamaların daha çok estetik kaygılar ile yapıldığı düşünülmektedir. Ele geçen akhantus yaprağı parçalarının sütun başlığının kaldırma, taşıma veya yerine sabitleme çalışmaları sırasında oluştuğu düşünülmektedir (Res. 8).

Resim 8. Laodikeia Antik Kentinden Bir Korinth Başlığına ait Onarım Görmüş Parçalar¹⁶.

15 Şimşek, Celal, "Laodikeia ve Mermer", Kömürcüoğlu Uluslararası 7. Taş Heykel Kolonisi, 2017, s. 88-103, Fig. 20.

16 Ismaelli, *a.g.e.* Fig. 19c

Tip 3. Bağlantısız birleştirme: Mimari yapı elemanının antik dönem onarımında harç ve kenet-zıvana gibi bağlayıcıların kullanılmadığı onarım, bağlantısız birleştirme tipini tanımlamaktadır. Müdahale gören taş parçanın kısmi kayıpları, geçme sıkıştırma tekniği ile onarılır. Antik dönem taş ustasının ilk olarak tamamlama yapacağı kısmı işlemekte, böylelikle ek parça için yuva oluşturmaktadır. Uygulamanın devamında yuvaya uygun biçimde yeni parça işlenir. Parçaların birbiri üzerine oturtulabilmesi için parçaların iç bükey ve dış bükey şekilde işlenmesine özen gösterirler. Bu şekilde işlenerek üst üste bindirilen parçaların birbirinden ayrılmaları zorlaşmaktadır. Yapı elemanlarında bu şekilde gerçekleştirilen tamamlamalarda, yeni parça sıkıştırıldığından ek bir bağlantı elemanına ihtiyaç duyulmamaktadır¹⁷.

Menderes Magnesiası'ndaki mermer Korinth sütun başlığının (Res. 9) alt kısmında antik dönem taş tamamlama yapılmıştır. Akhantus yaprağının eksik kısımları, ana parçadaki gibi detayları ile işlenmiştir.

Resim 9. Menderes Magnesiası, Korinth Sütun Başlığındaki Antik Dönem Onarım¹⁸.

3. Harpasa ve Yakın Çevresinden Antik Dönem Onarım Örnekleri

Antik onarım örneklerine, Aydın İli Nazilli İlçesi'ndeki Harpasa antik kentinin Arkaik Dönem sur duvarları (Kat. No: 3) ve Nazilli merkezde bulunan; ancak nereden toplandığı bilinmeyen mimari yapı elemanlarında (Kat. No: 1-2) da rastlanmıştır. Antik onarım örnekleri kataloglanarak incelenmiştir:

Kat. No 1

Eser Adı: Dor Sütun Tamburu / **Ölçüleri:** Yükseklik: 58,5 cm, Çapı: 59 cm

Bulunduğu Yer: Nazilli Sümer Kampüsü

Özgün Malzeme: Bej Renkli Kireçtaşı

17 Bingöl, Orhan, Bu Koca Taşları Nasıl İşlediler, Nasıl Kaldırdılar, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2012, 269-270.

18 Bingöl, a.g.e. 270, Resim 379.

Tamamlama Malzemesi: Taş

Antik Onarımın Ölçüleri: Gen.: 19 cm. Yük.: 13 cm. Derinlik: 3 cm.

Resim: 10-11.

Çizim: Çizim 1

Antik Onarım Tipi: Aynı taş-harçlı bitişirme

Tanım: Nazilli Sümer Kampüste yer alan Dor sütun tamburu bej renkli kireçtaşı malzemeden yapılmıştır. Yüzeysel bir işçiliğe sahip mimari sütun tamburu, 58.5 cm. yüksekliğinde 59 cm. çapında olup, tamburun yüzeyi yivlidir. Bıçak sırtı şeklindeki yivlerin aralığı 9 cm.dir.

Çalışma konusu açısından değerlendirdiğimizde sütun tamburunun orta bölümünde “L” biçimli oyuntunun olduğu görülmektedir. Bu bölüm dikkatli bir şekilde incelendiğinde, mimari unsurun antik onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Olasılıkla taşın işlenmesi veyahut taşınması esnasında bu bölümde istenmeyen bir durum oluşmuştur. Bu nedenle antik dönem taş ustası hasarlı kısmı taşçı aletleri ile tekrar işlemiş ve işlediği kısma, harç bağlayıcı yardımcı ile yani bir ek oturtmuştur. İşlenen kısmın zemini işlenmiştir. İşlenen kısmın ölçüleri, 19x13 cm. boyutlarında 3 cm. derinliktedir. Antik onarım tipi olarak “Aynı Taş Harçlı Bitişirme” benimsenmiştir. Roma Dönemi’nde yapıldığını düşündüğümüz bu tip onarımlara, Batı Anadolu Bölgesi’ndeki Efes, Menderes Magnesiası, Laodikeia ve Hierapolis’te rastlanmaktadır.

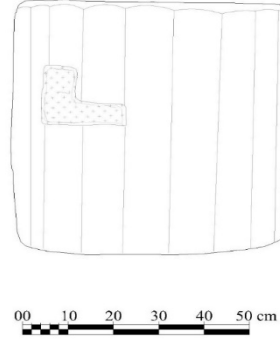

Resim 10. Bej Renkli Kireçtaşı Sütun Tamburunun Ön Yüzü.

Resim 11. Bej Renkli Kireçtaşı Sütun Tamburunun Antik Onarım Bölümü.

Çizim 1: Bej Renkli Kireçtaşı Sütun Tamburunun Çizimi.

Kat. No 2

Eser Adı: Sütun Gövdesi / **Ölçüleri:** Yükseklik: 124 cm. Çap.: 45 cm.

Bulunduğu Yer: Nazilli Sümer Kampüsü

Özgün Malzeme: Beyaz-Gri Renkli Mermer

Tamamlama Malzemesi: Taş

Antik Onarımın Ölçüleri: Gen.: 23 cm. Yük.: 37 cm. Derinlik: 4 cm.

Resim: 12-13.

Çizim: 2

Antik Onarım Tipi: Aynı taş-harçlı bitişirme

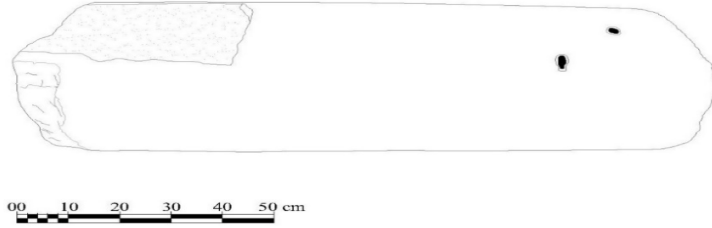
Tanım: Nazilli Sümer Kampüste yer alan sütun gövdesi, beyaz-gri renkte damarlı, ince yonu mermer malzemeden işlenmiştir. Sütun gövdesinin yüzeyinde Antik dönem onarım izine rastlanılmıştır. İnce bir işçiliğe sahip mimari parçanın yüzeyinde oluşan bu hasarın mevcuttaki taşıyıcı görevindeki sütun gövdesinin kullanımının sekteye uğramasını önleyici bir nitelikte olduğu düşünülebilir. Bu bakımdan mimari parçanın ikincil bir işleminden geçerek kullandığı yerini aldığı söylenebilir. Sütun gövdesinin yüzeyindeki onarıma ait bölüm 37x23 cm. boyutlarında, 4 cm. derinliğindedir. Bu tip antik dönem onarımlarına, Roma Dönemi'nde yapıldığını düşündüğümüz bu tip onarımlara, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki Efes, Menderes Magnesiası, Laodikeia ve Hierapolis'te rastlanmaktadır.

Resim 12: Mermer Sütun Gövdesinin Ön Yüzü.

Resim 13. Mermer Sütun Gövdesinin Antik Onarım Bölümü.

Çizim 2. Mermer Sütun Gövdesi ve Üzerindeki Antik Onarım İzi.

Kat. No 3

Eser Adı: Sur Duvarı

Bulunduğu Yer: Harpasa Antik Kenti, Kuzeydoğu Kent Suru

Antik Onarım Tipi: Harç Bağlayıcı Kullanımlı Duvar Onarımı

Malzeme: Gnays, bağlayıcı kireç harç.

Resim: 14.

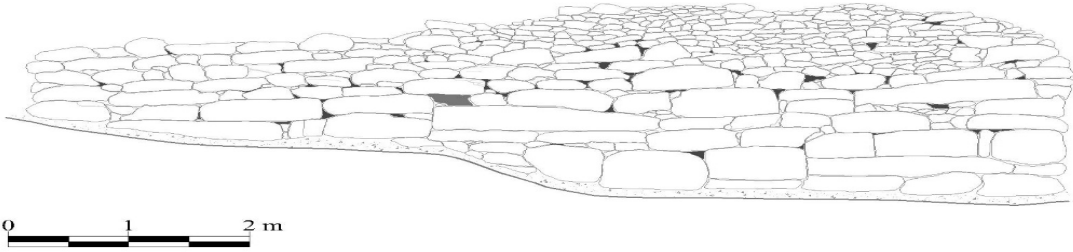
Çizim: 3

Tanım: Harpasa Antik Kenti'nin savunma sistemini oluşturan kent suru Arkaik dönem sürecinde şekillendirilmiş yatay dizilimli büyük boyutlu kaba yonu gnays taşlardan oluşturulmuştur. Savunma sistemine önem veren kentin belirli zamanlarda surları onardığı anlaşılmıştır. Kuzeydoğu kent suruna ait duvarın alt bölümleri büyük boyutlarda yatay sıra dizilimler ile inşa edilmiştir. Buna karşın duvarın onarım gören üst bölümlerinin bağlayıcı

kireç harç ile küçük boyutlardaki gnays taşları kullanılarak Bizans Dönemi'nde onarılmıştır. Uygulamada muhtemelen büyük boyutlu blokların taşınmasının zorluğu, nedeniyle daha küçük boyutlu moloz taşların onarımlarda kullanıldığı düşünülmektedir. Uygulama, sıklıkla karşılaştığımız onarım tiplerinden biri değildir.

Resim 14. Kuzeydoğu'daki Kent Suru'nun Batıdan Görünümü.

Çizim 3: Kuzeydoğudaki Kent Suru'nun Çizimi, Üstte Antik Onarım Detayları.

3.Değerlendirme ve Sonuç

İncelenen örneklerden hareketle antik yapı tamiratları, yapıldığı zamanın hakim olan mimari anlayışına göre yapıyordu. Onarım gören yapıların çeşitli eklenti ve düzenlemeler ile kullanımlarının devam ettiği anlaşılmaktadır.

Çalışmaya konu olan 3 antik onarım örneği ile antik dönemde estetik ve teknik kaygıların ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle herhangi bir taşıyıcılık görevi görmeyen Kat. No: 1'deki kireç taşı yapı elemanı, estetik kaygılar ile onarılmıştır. Taşın kırığı kırığına oturtulduğu bu tür onarımlarda kalıntısına rastlanılmamasına rağmen bağlayıcı olarak, tutkal kıvamındaki ince agregalı kireç harcı kullanılmış olmalıdır. Benzer uygulama

Kat. No: 2'deki eserde de görülebilmektedir. Mermerden yapılmış sütun gövdesinde eksik kısmın işlendiği ve yeni parça için hazır hale getirildiği görülmüştür. Her iki yapı elemanında da tamamlama malzemesi, bulunmamakla birlikte aynı taş türünün onarımlarda kullanıldığı tahmin edilmektedir. Diğer antik kentlerdeki onarım örnekleri ile Nazilli'deki onarım örnekleri arasında benzerlikler bulunmakla birlikte farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin Harpasa antik kentinde yapılan alan incelemelerinde sur duvarlarında rastlanan antik onarımlar yapı duvarlarında da bu tip onarımların gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu açıdan gnays taşından yapılmış büyük boyutlu blok taşlar ile oluşturulmuş Harpasa'daki Arkaik Dönem surlarının Bizans Döneminde örgü sistemi değiştirilerek harç bağlayıcılı küçük boyutlu taşlar ile onarıldığını görmekteyiz. Süreç içerisinde ilçedeki antik kentlerde yapılacak kazı çalışmaları ile daha farklı tiplerdeki antik onarım izlerine de rastlanabilecektir.

Kaynakça

Akkurnaz, Sedat, "Aydın'daki Antik Kentler", Nazilli ve Çevresinin Arkeolojik Zenginlikleri (Ed. Sedat Akkurnaz-Yusuf Çorbacıoğlu), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2021, 9-54.

Akkurnaz, Sedat, "Nazilli'nin Antik Kentleri ve Bölgenin Kültürel Önemi", Kurtuluşunun 100.Yılında Geçmişten Geleceğe Nazilli (Sedat Akkurnaz-Tuncay Ercan Sepetçioğlu-Arzu Özver), 2022, 47-64.

Akkurnaz, Sedat, "Mastaura Amphitiatrosu'nda yapılan Arkeolojik Çalışmalar", Disiplinler Arası Çalışmalarla Mastaura Antik Kenti, (Ed. Sedat Akkurnaz-Arzu Özver-Aytekin Kalkan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2022, 25-49.

Altunel, Erhan, "Hierapolis ve Yakın Çevresinde Tarihsel Deprem Aktivitesi", Ricerche Archeologiche nella Valle del Lykos/Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları, Università di Lecce, Archeologia e Storia 6, Lecce 2000, s.315-325.

Bingöl, Orhan, Bu Koca Taşları Nasıl İşlediler, Nasıl Kaldırdılar, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2012.

Erder, Cevat, Tarihi Çevre Kaygısı, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, No. 18, Ankara 1971.

Ismaelli, Tommaso. "Ancient Architectura Restoration in Asia Minor Typology, Techniques and Meanings Discussed with Reference to Examples of Large-scale Public Buildings in Hierapolis of Phrygia, a Seismic City in Western Turkey", Istmitt 63, 2013, s. 267-324.

Kolay, İlknur Aktuğ, "Osmanlı Dönemi İnşaat Belgelerine Göre Anıtsal Yapılarda Örtü ve Duvar Sistemleri", 8. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu, İstanbul 2016, s. 1-9.

Şimşek, Celal–Ceylan, Ali, "Laodikeia'da Tespit Edilen Bir Deprem ve Diocletianus'a İthaf Edilen Bir Yazıt (Lykos Laodikeia'sı)", Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri Cilt VI, Sayı 1, 2003, s. 147-163.

Sevin, V, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

Soslu, Salih, “Mastaura’dan Bir Grup Sikke Işığında Hekate Tapınımı: Kentin Teolojik Kültürüne Bir Katkı”, *Disiplinler Arası Çalışmalarla Mastaura Antik Kenti*, (Ed. Sedat Akkurnaz-Arzu Özver-Aytekin Kalkan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2022, 247-259.

Şimşek, Celal, Laodikeia (Laodicea ad Lycum), *Laodikeia Çalışmaları 2*, İstanbul, 2013.

Şimşek, Celal – Yener, Barış, “Laodikeia’da Dor Mimarisi”, 10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları), *Laodikeia Çalışmaları 3* (Ed. C. Şimşek), İstanbul 2014, s. 173-193.

Şimşek, Celal, “Laodikeia ve Mermer”, *Kömürcüoğlu Uluslararası 7. Taş Heykel Kolonisi*, 2017, s. 88-103.

Şimşek, Celal. “Geç Antik Çağ’da Laodikeia (Laodikeia in the late antiquity)”, *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi* (eds. C. Şimşek-T. Kaçar), *Laodikeia Çalışmaları Ek Yayın Dizisi*, 2018. s. 81-16.

Tekin, Çiğdem- Kurugöl, Sedat, “Çeşitli Organik Katkıların Kirecin Karbonizasyonu Üzerindeki Etkisi”, *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der. Cilt 27, No 4*, 2012, s. 717-728.

Yaşar, Ali, Batı Anadolu Bölgesi’ndeki Arkeolojik Kazı Alanlarında Taş Tamamlama Yöntem ve Uygulamaları, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2022.

Kalkan, Aytekin, “Mastaura’nın Kırsal Yerleşim Dokusu ve Geçim Stratejisine Etnoarkeolojik bir Bakış”, *Disiplinler Arası Çalışmalarla Mastaura Antik Kenti*, (Ed. Sedat Akkurnaz-Arzu Özver-Aytekin Kalkan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2022, 307-341.

Kalkan, Aytekin-Gönül, Eren, Kadim Ketin Gizemli Aroması: “Mastavra Sürtmesi”, *Disiplinler Arası Çalışmalarla Mastaura Antik Kenti*, (Ed. Sedat Akkurnaz-Arzu Özver-Aytekin Kalkan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2022, 419-431.